

XANIA 1986

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ Διεθνές Έτος Ειρήνης
Εβδομάδη πρότη εκ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

Μεγάλη τιμή για την Ελλάδα.

Γιατί τυμπάνη το φιλεπιφυκό αίσθημα του Ελληνικού Λαού.

Γιατί αναδιώσε το Αρχαίο Δελφικό Πνεύμα της Ειρήνης.

Γιατί η μεγαλειώδης αυτή εκδήλωση έστειλε το μήνυμά της στα πέρατα του κόσμου.

Γιατί τέλος τυμπάνη το φιλεπιφυκό αίσθημα του τόπου μας ίδιαί τερα, στο πρόσωπο του Μήτροπολίτη Ειρηνίου, όταν παρουσιάσε το τελικό αντιπροσώπιο της συνάντησης, - την ΕΚΚΑΗΝΗ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ - που απευθύνεται σε όλους τους λαούς.

Τέλος τοποθετούμε απότελεσμα τον καλύτερο χαιρετισμό για το 1986, το Διεθνές Έτος Ειρήνης.

(Γιώργος Καναγάρας, Δημάρχος Χανίων)

ΧΑΝΙΑ

ΕΚΚΑΗΝΗ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

1986

ΕΜΕΙΣ, οι Έλληνες φίλοι της Ειρήνης, θα γιορτάσουμε τον πολιτισμό, μαζί με τοποθετώντας 15 διεθνών οργανώσεων και κυνηγατών από 26 χώρες, που συγκεντρώθηκαν σήμερα, 2 του Φλεβάρη 1986, για να γρανταρούμε επίσημα τις εκδηλώσεις του διεθνούς Έτους της Ειρήνης με τη συμμετοχή του αναπληρωτή Γ.Γ. του ΟΗΕ κ. β. Ουστινώφ που μετέφερε μήνυμα του Γ.Γ. του ΟΗΕ κ. Ξαβί Περές Ντέ Κονγκλάρ.

ΧΑΙΡΕΤΙΖΟΥΜΕ την απόφαση του ΟΗΕ να έχει το 1986 Διεθνές Έτος της Ειρήνης και, ωλεστεράζομε ολόγνωτα τις πρωτοβουλίες του για την Ειρήνη, τον αφολισμό και τα δικαιώματα των λαών.

ΠΙΣΤΕΥΟΥΜΕ ότι η συνάντηση κορυφής της Γενευής και οι νέες σοβιετικές προτάσεις ειρήνης, καθώς και όλες φιλεπιφυκές πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται σε περιφερειακό και διεθνή επίπεδο, όποις η έκταξη των «6», ανοίγουν νέες ελπιδοφόρους ορίζοντες για το φιλεπιφυκό κίνημα σ' όλο τον κόσμο.

ΤΩΡΑ ήνων: η φρεγάδα πιο ενωμένη, μαζική και αποφασιστική δράση!

ΑΗΟ, την πόλη των Δελφών, σύμβολο της παγκόσμιας πολιτιστικής και φιλεπιφυκής κληρονομίας, διακρίθοσσουμε πρώτηση μας στα «χέδια των πολέμου των αστόφων». Ακούτομε να μην επικταθετε στο διάστημα και να τερματισθε στη γη ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών που δεν μόνο απρέγγια την ανθρωπότητα στην πορφυρική καταστροφή, αλλά και αποτελει καθημερινή απιορρογύια για τους λαούς και τους σπουδαίους ανθρώπους διεργάσματα.

1986. ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΤΟΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Το 1986 έχει χαρακτηρισθεί από τον ΟΗΕ σαν Διεθνές Έτος Ειρήνης.
Η Επίσημη πρώτη εκδήλωση - σε όλο τον κόσμο - έγινε στους Δελφούς στις 2-2-86.

Μεγάλη η τιμή για την Ελλάδα.

Γιατί τιμήθηκε το φιλειρηνικό αίσθημα του Ελληνικού Λαού.

Γιατί αναδιώσε το Αρχαίο Δελφικό Πνεύμα της Ειρήνης.

Γιατί η μεγαλειώδης αυτή εκδήλωση έστειλε το μήνυμά της στα πέρατα του κόσμου.

Γιατί τέλος τιμήθηκαν οι φιλειρηνικοί αγώνες του τόπου μας ιδιαίτερα, στο πρόσωπο του Μητροπολίτη Ειρηναίου, όταν παρουσιάστηκε το τελικό συμπέρασμα της συνάντησης, - την **ΕΚΚΛΗΣΗ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ** - που απευθύνεται σε όλους τους λαούς.

Σου Το ιστορικό αυτό κείμενο αποτελεί και τον καλύτερο χαιρετισμό για το 1986, το Διεθνές Έτος Ειρήνης.

και Παντελής Χατζηπαντελής εργάτης εκ μέρους της ΠΑΚΕΑ.

(Γιώργος Κατσανεβάκης - Δήμαρχος Χανίων)
ΕΚΚΛΗΣΗ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ
γήσεις από εκπροσώπους των 45 φορέων που πήραν μέρος συκρίους

την ΕΜΕΙΣ, οι Έλληνες φίλοι της ειρήνης και παράγοντες του πολιτισμού, μαζί με εκπροσώπους 15 διεθνών οργανώσεων και κινημάτων από 26 χώρες, που συγκεντρώθηκαν σήμερα, 2 του Φελεδάρη 1986, για να εγκαινιάσουμε επίσημα τις εκδηλώσεις του Διεθνούς Έτους της Ειρήνης με τη συμμετοχή του αναπληρωτή Γ.Γ. του ΟΗΕ κ. Β. Ουστίνωφ που μετέφερε μήνυμα του Γ.Γ. του ΟΗΕ κ. Ξαβιέ Περέζ Ντε Κουεγιάρ:

πους στον καρπό που αγνοούνται από τον κίνδυνο του πυρηνικού πο ΧΑΙΡΕΤΙΖΟΥΜΕ την απόφαση του ΟΗΕ να κηρύξει το 1986 Διεθνές Έτος της Ειρήνης και υποστηρίζουμε ολόψυχα τις πρωτοβουλίες του για την ειρήνη, τον αφοτλισμό και τα δικαιώματα των λαών.

ΠΙΣΤΕΥΟΥΜΕ ότι η συνάντηση κορυφής της Γενεύης και οι νέες σοβιετικές προτάσεις ειρήνης, καθώς και άλλες φιλειρηνικές πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, όπως η έκκληση των «�», ανοίγουν νέους ελπιδοφόρους ορίζοντες για το φιλειρηνικό κίνημα σ' όλο τον κόσμο.

ΤΩΡΑ είναι η ώρα για πιο ενωμένη, μαζική και αποφασιστική δράση!

ΑΠΟ την πόλη των Δελφών, σύμβολο της παγκόσμιας πολιτιστικής και φιλειρηνικής κληρονομιάς, διακηρύσσουμε την αντίθεσή μας στα σχέδια του πολέμου των άστρων. Απαιτούμε να μην επεκταθεί στο διάστημα και να τερματισθεί στη γη ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών που όχι μόνο σπρώχνει την ανθρωπότητα στην πυρηνική καταστροφή, αλλά και αποτελεί καθημερινή αιμορραγία για τους λαούς και τους στεφεί βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Οι προσφατείς προτάσεις του σοβιετικού πρέπτη Μιχαήλ Γκορμπατώφ για την καταστροφή του πυρηνικού και χημικού οπλοστασίου μεχρι το 2.000 και την επίλυση των πολιτικών διαφορών με διαπραγματεύσεις

ΑΠΟ την πόλη των Δελφών, σύμβολο της παγκόσμιας πολιτιστικής και φιλειρηνικής κληρονομιάς, διακρίνουμε την αντίθεσή μας στα σχέδια του πολέμου των άστρων.

ΑΠΟ την Ελλάδα, που δρισκεται στο παγκόσμιο σταυροδρόμι της Μεσογείου, εκφράζουμε την αμέριστη υποστήριξή μας στις προσπάθειες για αποτυχημένη Βαλκανική και Μεσόγειο Θάλασσα εισήγης, υφαίσις πυροποιημένη άστλα και ξένες βάσεις.

ΕΚΦΡΑΖΟΥΜΕ τη μεγάλη ανησυχία μας για την δύνητ των εοτιών έντασης στη Μεσόγειο και την αλληλεγγύη μας στους λαούς της περιοχής που αγωνίζονται για λευτεριά και ανεξαρτησία, ιδιαίτερα στους λαούς της Κύπρου, της Παλαιστίνης και του Λιβανού.

ΟΙ ΛΑΟΙ του κόσμου έχουν τη δύναμη να διαφυλάξουν την ειρήνη, το βασικό τους δικαίωμα!

ΗΙΤΕΥΟΥΜΕ στην απόντα πορεία της Ελλάδας και οι άγριες ασφαλείες της διατηρούνται στην πόλη της Αθήνας. Καθώς καταρρέει το παραδοσιακό πολιτισμό, η πολιτική αποτελεί την μόνη επιβεβαίωση της πολιτιστικής της ανάπτυξης. Η πολιτική αποτελεί την μόνη επιβεβαίωση της πολιτιστικής της ανάπτυξης.

Δελφοι, 2 του Φλεβάρη 1986

ΟΠΑ περίπτερον ονόματος της απόστολης επικοινωνίας με την Αγία Εκκλησίαν.

Η ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΞΕΝΕΣ ΒΑΣΕΙΣ

ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΠΑΓΚΡΗΤΙΑ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ

ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ 26 - 1 - 1986

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ

Στα Χανιά της Κρήτης, στην Αιθουσα Συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου, συνήλθαμε σήμερα 26 Ιανουαρίου 1986, οι υπογραφόμενοι εκπρόσωποι της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, των Κινήσεων Ειρήνης καινωνικών φορέων και παραγόντων της Κρήτης και συζητήσαμε το φλέγον θέμα της ειρήνης και της ασφάλειας στην περιοχή της Μεσογείου σε συνάρτηση με τις ξένες πολεμικές βάσεις που υπάρχουν στην πατρίδα μας.

Στη συνδιάσκεψη πήραν μέρος εκτός των φορέων Κρήτης και οι Α. Σουΐσι, υπεύθυνος των διεθνών σχέσεων του Αραβικού Λαϊκού Κογκρέσου, Νικ. Πολύζος συντριχης ε.α. μέλος του Προεδρείου της ΠΕΑΚΒΑ και Παντελής Χατζηπαντελής εργάτης εκ μέρους της ΠΑΚΕΑ. Μετά την έναρξη των εργασιών και το χαιρετισμό του Δημάρχου Χανίων Γιώργου Κατσανεβάκη, την Εισήγηση από το Δημ. Σύμβουλο Χανίων κ. Βαγγ. Χατζηαγγελή και τις παρεμβάσεις τοποθετήσεις και εισηγήσεις από εκπροσώπους των 45 φορέων που πήραν μέρος, εγκρίνομε την παρακάτω διακήρυξη:

Με την ευκαιρία του καινούργιου χρόνου, χρόνου Ειρήνης των Ενωμένων Εθνών, απευθύνομε θερμό αγωνιστικό χαιρετισμό προς τον Ελληνικό λαό, προς όλους τους λαούς της Μεσογείου, σε όλους τους ανθρώπους στον κόσμο που αγωνιούν μπροστά στον κίνδυνο του πυρηνικού πολέμου, υποφέρουν κάτω από το βάρος των πολεμικών δαπανών και οραματίζονται ένα κόσμο ειρηνικό με δικαιοσύνη και κοινωνική πρόοδο.

Εκφράζουμε την αφοσίωσή μας στον Καταστατικό Χάρτη του Ο.Η.Ε., στις αρχές της Τελικής Πράξης του Ελαίνκι και τη σημασία που έχει η εφαρμογή τους στη διασφάλιση της ειρήνης στον κόσμο, στην ειρηνική συνύπαρξη, στην επίλυση των διεθνών διαφορών στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Οι εκκρεμότητες, οι οξύτητες και οι συγκρούσεις που υπάρχουν στη Μεσόγειο μόνο με αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν να λυθούν και όχι με τη βία, την απειλή βίας, τον πόλεμο.

Κάνομε έκκληση σε όλες τις Κυβερνήσεις των Μεσογειακών χωρών να συνέλθουν στον πιο σύντομο χρόνο σε Πανμεσογειακό Συνέδριο, υπό την αιγιδα του ΟΗΕ, να συζητήσουν όλα τα υπάρχοντα προβλήματα, να πάρουν αποφάσεις που θα μειώσουν την ένταση και τις συγκρούσεις και θα προωθήσουν κοινώς αποδεκτές λύσεις.

Οι πρόσφατες προτάσεις του σοβιετικού ηγέτη Μιχαήλ Γκορμπατώφ για την καταστροφή του πυρηνικού και χημικού οπλοστασίου μέχρι το 2.000 και την επίλυση των τοπικών διαφορών με διαπραγματεύσεις

(π.χ. το Κυπριακό) ας αποτελέσουν την αρχή για ένα πιο ουσιαστικό διάλογο.

Εκφράζομε την αμέριστη αλληλεγγύη και συμπαράσταση προς τον αδελφό Κυπριακό λαό και απαιτούμε την πλήρη αποκατάσταση των κυριαρχικών του δικαιωμάτων, την εφαρμογή των αποφάσεων του ΟΗΕ, την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων και των βάσεων από το μαρτυρικό νησί.

Εκφράζομε την αμέριστη αλληλεγγύη και συμπαράστασή μας προς το μαρτυρικό λαό της Παλαιστίνης, που επί 30 χρόνια συνεχίζει από δημόσιος τον αγώνα εναντίον των σφετεριστών της γης του, σιωνιστών του Ισραήλ, για τα απαράγραπτα δικαιώματά του να έχει πατρίδα τη Γη των προγόνων του.

Καταδικάζομε τις επεμβάσεις των αμερικανών υπεριαλιστών στα εσωτερικά των μεσογειακών χωρών, την κρατική τρομοκρατία που ακολουθούν οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και του Ισραήλ, με πρόσχημα την πάταξη της τρομοκρατίας, τους τρομοκρατικούς βομβαρδισμούς άλλων χωρών (Λιβανός, Βηρυτός, Τύνιδα κ.λ.π.) τα προκλητικά γυμνάσια του δου στόλου στον κόλπο της Σύρτης.

Καταδικάζομε τις τρομοκρατικές πράξεις, που ενώ δεν βοηθούν στην επίλυση κανενός προβλήματος, αντίθετα υπηρετούν τις δυνάμεις της ανωμαλίας, συντελούν στο φόνο και στη διακινδύνευση της ζωής αθώων πολιτών και την ασφάλεια των διεθνών επικοινωνιών.

Διαπιστώνομε για άλλη μια φορά πως οι ξένες πολεμικές βάσεις και τα πυρηνικά όπλα, που έχουν εγκατασταθεί στην πατρίδα μας, ερήμην του λαού μας, όχι μόνο αποτελούν μόνιμο κίνδυνο ολοκαυτώματος, αλλά τραυματίζουν βαρύτατα την εθνική μας αξιοπρέπεια, την εθνική μας ανεξαρτησία τα κυριαρχικά μας δικαιώματα, υποσκάπτουν την κοινωνική μας δομή, αποτελούν απειλή κατά των σοσιαλιστικών και των αραβικών λαών, με τους οποίους η Ελλάδα έχει παραδοσιακές φιλικές σχέσεις και οικονομικούς δεσμούς.

Ζητούμε από την Κυβέρνηση να επαναβεβαιώσει κατηγορηματικά τον Ελληνικό λαό, πως αποκρούει κάθε πίεση των Αμερικανών για την αναδιαπραγμάτευση των βάσεων και να διαψεύσει τις διαδόσεις ότι θα μεταφερθούν βάσεις στην Κρήτη, ότι μερικές βάσεις στην Κρήτη είναι αμετακίνητες κ.λ.π. Ο λαός της Κρήτης και σίγουρα ολόκληρος ο ελληνικός λαός δεν συνυπογράφει μια νέα παράταση της υποτέλειας. Απύραυλη Βαλκανική και Μεσόγειος θάλασσα ειρήνης δεν γίνεται όσο υπάρχουν ξένες βάσεις και πυρηνικά στον τόπο μας, στις χώρες της Μεσογείου.

Επανερχόμαστε στη μόνιμη απαίτηση του φιλειρηνικού κινήματος για την απομάκρυνση από τη Μεσόγειο όλων των πολεμικών πλοίων που έχουν πυρηνικά ή κινούνται με πυρηνική ενέργεια.

Μπροστά στις κρίσιμες στιγμές που περνά η ειρήνη και η ασφάλεια στην περιοχή μας, στην κλιμάκωση της επιθετικότητας των αμερικανών

με την αρμάδα των κανονιοφόρων του ολέθρου, καλούμε τις φιλειρηνικές δυνάμεις όλο το λαό μας σε επιφυλακή και επαγρύπνηση. Ας αποδείξουμε με την αγωνιστική παρουσία μας, με τη συμπαράταξή μας, με τις φιλειρηνικές δυνάμεις των λαών της Μεσογείου, του κόσμου, πως οι δυνάμεις της Ειρήνης είναι πιο ισχυρές από τις δυνάμεις του πολέμου.

Η Διακήρυξη αυτή να σταλεί στον Πρόεδρο της Βουλής, στην Ελληνική Κυβέρνηση, στον εκπρόσωπο του ΟΗΕ στην Ελλάδα, στην Ευρωβουλή, στον τύπο.

Ανθρώπινο τόπο με τα πάναλα, την αλοττάτα, το λαό. Και αυτό συνεβη γιατί θυαλμένος ο ίδιος μέσα απότο πόνο είχε την εμπειρία του ξερρύζαμας της υποδούλωσής σαν Βίλα

Το Προεδρείο της Συνδιάσκεψης

Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίος

Γιώργος Κατσανεβάκης Δήμαρχος Χανίων

Γιώργος Χατζηδάκης Δήμαρχος Αγίου Νικολάου

Γιάννης Κουφάκης Δήμαρχος Κισάμου

Βαγγέλης Χατζηαγγελής Δημοτ. Σύμβουλος Χανίων,

Πρόεδρος ΕΕΔΥΕ Χανίων

Αλέκος Παπαδερός Θεολόγος

Γεν. Διευθυντής της Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης.

Μνημόσυνο Ελευθερίου Βενιζέλου

23 - 3 - 86 στο Ακρωτήρι

Επιμνημόσυνη ομιλία του

Δημάρχου Χανίων

Γιώργου Κατσανεβάκη

το μαρτυρικό λόρδο της Ηλεύθερης που αποδεικνύει την αγωνία ενεντονή την αφεντικότητα της γης που συνέβη για τα απαραμένα δικαιώματα της Ελλάδας του.

επιφανείανταν ωραίαν η θέση της οιαδόσος ο Τ

«Ανδρών επιφανών πάσα γη Τάφος. Των επιφανών ανδρών τάφος είναι όλη η γη και δεν διαμνημονεύονται αυτοί μόνον εις την ίδικήν των πατρίδα, δι' επιτυμβίων στηλών και επιγραφών αλλά και εις την ξένην, διατηρείται άγραφος η μνήμη των, χαραγμένη εις το πνεύμα εκάστου μάλλον παρά εις υλικά μνημεία».

Τα λόγια αυτά του Θουκυδίδη του μεγαλύτερου ισως ιστορικού της Ελλάδας μεταφράζει ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ στην εξορία του, βαθύτατα συγκλονισμένος νιώθοντας όσο κανένας άλλος το μεγάλο δίδαγμα που μας δίνει ο εξόριστος Αθηναίος στρατηγός, για το Διχασμό της Φυλής, από τα βάθη των αιώνων. Τα λόγια αυτά εκφωνεί βαθειά συγκινημένος πριν 2400 χρόνια ο Περικλής ο «Πρώτος ανήρ» της Δημοκρατίας της Αθηναϊκής Πολιτείας στον Επιτάφιο Θρήνο των πρώτων Νεκρών της.

Τα λόγια αυτά σαν απόηχος φθάνουν μέχρις εμάς επίκαιρα δύο ποτέ, «κτήμα εις αιεί» των ξεχωριστών ανδρών και της ανθρωπότητας όλης. Ποιά μοίρα αλήθεια όρισε τα λόγια αυτά, να δρισκουν σήμερα την πλήρη δικαίωσή τους σ' αυτόν το Μεγάλο Άνδρα;

Είναι η μοίρα της Ελλάδας που ταυτίζεται πάντα με τη μοίρα των Μεγάλων της Τέκνων, που η ίδια γεννά σε καιρούς δύσκολους, σε εποχές που απεγνωσμένα ζητά να βρει το δρόμο της Λύτρωσης και της Ανάστασης. Γιατί τέτοια ήταν η εποχή που γέννησε τον ΕΛΕΥΘΕΡΙΟ ΒΕΝΙΖΕΛΟ.

Μια εποχή που είδε Αυτοκρατορίες να παραποταίουν, θρόνους να πέφτουν, κοσμογονικά γεγονότα να συμβαίνουν σ' όλο τον κόσμο, λαούς καινούργιους να γεννιούνται με αγώνες, ζητώντας το μερτικό τους στην Ιστορία της Ανθρωπότητας.

Μια εποχή, που η Ελλάδα φτωχή και καταφρονεμένη, μουδιασμένη και αλύτρωτη στο μεγαλύτερο μέρος της, αδύναμη να οργανωθεί, αδύναμη να βρει τη θέση που της ανήκει, γιατί περνά ένας αιώνας σχεδόν με ρομαντικά ονειροπολήματα, με εθνικές χίμαιρες και πολιτικές προχειρολογίες.

Μια εποχή που ο αλύτρωτος Ελληνισμός χύνει το αἷμα του, παρακαλεί τους Μεγάλους, αγωνιά και αγωνίζεται για το μέλλον του.

Μια εποχή που η Κρήτη - το νησί τούτο των ηρώων και των ημιθέων - δεν σταματά ν' αγωνίζεται. Τρικυμιασμένο το πέλαγός του, ανταριασμένη η ψυχή του Κρητικού Λαού ζητά τη Λευτεριά του.

Και είναι τούτο το νησί το ομορφότερο του κόσμου, όπως λένε, με τα βουνά και τα λαγκάδια του, με τα κακοτράχαλα φαράγγια του, με τον ουρανό του το γαλανό, με τη χιλιόμορφη θάλασσά του, με τα θυμάρια και τ' αγκάθια του, που στα χώματά του τα iερά, τα ποτισμένα με αἷμα και ιδρώτα, γεννιούνται άνδρες πολύτροποι, επαναστάτες, ανδρειωμένοι πολεμάρχες, άνδρες που κρατούν ψηλά το κεφάλι όπως μόνο οι Κρητικοί ξέρουν, όταν το κουρσεύουν, όταν το ποδοπατούν, όταν το ορέγονται. Το νησί που στάθηκε αιώνες πριν, δημιουργός και χωνευτήρι πανάρχαιων πολιτισμών, που στάθηκε κέντρο και σταυροδρόμι του κόσμου.

Πόσο λογικό φαίνεται λοιπόν αυτό το νησί των θρύλων και σε τέτοιους χαλεπούς καιρούς, να γεννήσει και να αναστήσει το Λυτρωτή το δικό του και τον «Ταγό» της Φυλής, τον Παράκλητο για να της δειξει πάλι το δρόμο του Χρέους για να την οδηγήσει πάλι στο χώρο των Ολυμπίων Θεών της και έτσι για μια ακόμα φορά, την ώρα της δοκιμασίας της, να φανεί ανώτερη από την πανάρχαια

Φήμη της.

Το τίμημα:

Βαρύ και πικρό μα και μεγάλο και ωραίο. Στην παραζάλη εκείνων των καιρών που με το πάθος και τη μεγαλοσύνη του μετάπλαθε το Χάρτη της Ελλάδας, που κέντριζε τη φαντασία της Φυλής, Λατρεία και αναγνώριση, μίσος και άρνηση, θαυμασμός και εγκώμια, Πίκρα και Εξορία, στάθηκε το ΤΙΜΗΜΑ. Μα όσο ξεμακραίνουν οι καιροί, άσβυστος ο Θρύλος και δικιά του η αιώνια Αθανασία. **ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΤΙΜΗΜΑ.**

Γι' αυτό και σήμερα μετά 50 χρόνια από το βιολογικό μόνο θάνατό του, περισσότερο παρά ποτέ, σαν ελάχιστο φόρο Τιμής στη μνήμη του Ανδρός οι σημερινές γενιές, έχουμε Εθνική και Ηθική υποχρέωση να μελετούμε τη ζωή του, το έργο του - Υποθήκη του Ελληνισμού, της Δημοκρατίας της Ηθικής και της Αρετής -.

Και από αυτή τη σκοπιά μόνο, το πανανθρώπινο και πανάρχαιο έθος της μνημόνευσης των ηρώων ενός Λαού, μας επιβάλλει να αναφερθούμε με το «προσήκον δέος» στο Μεγάλο Δημιουργό της Σύγχρονης Ελλάδας.

Πόσο φτωχά όμως ηχούν τα λόγια όταν πρόκειται να μιλήσει κανείς για την προσωπικότητα του Κρητικού, του Έλληνα, του Ανθρώπου, εκεί που «μόλις και η δόκησις της αληθείας βεβαιούται».

Ίσως ο Ομηρικός Λόγος που έλεγε γι' αυτόν ο ΠΑΛΑΜΑΣ - «οίος πέπνυται» - είναι ο καταλληλότερος χαρακτηρισμός για το Μεγαλουργό BENIZELO.

Σπάνιο κράμα οραματιστή και ρεαλιστή. Επαναστάτη και Ειρηνοποιού, Πολέμαρχου και Κοινωνικού Δημιουργού. Άσβυστη η Φλόγα έκαιγε τα Σωθικά του, άσβυστος Φάρος παραμένει για την πορεία όλων των μεταγενεστέρων, όλου του Ελληνικού Έθνους.

Γεμάτος πείσμα και πάθος, γεμάτος με ακράδαντη πίστη στον εαυτό του και στον τόπο του - και ήταν αλήθεια αυτή η πίστη του δυνατότερη από την απιστία των Ελλήνων - γεμάτος τόλμη ριψοκινδυνη, εκεί που κατ' ανάγκη η πολιτική ζωή ήταν ένας κίνδυνος, γεμάτος ζωντάνια ανέβαινε στην κορυφή ο ίδιος και μαζί του ανέβαινε το Έθνος του, όπως έκανε, όταν μικρό παιδί ανέβαινε τα Βουνά της Γης, που τον γέννησε, παρακινώντας και τ' άλλα παιδιά φωνάζοντας: «Θα σκαρφαλώσουμε ως τσοί πιο ψηλούς κλώνους ως στην κορφή .... Στην κορφή. Γιατί .... το θέλω».

Αυτό το χαρακτήρα είχε ο BENIZELO και

αυτό το νησί έγινε το εκπαιδευτήριο του, τούτος ο τόπος ο Μαρτυρικός σφυρηλάτησε την προσωπικότητά του, τούτο το «ΑΛΩΝΑΚΙ ΤΗΣ ΧΑΛΕΠΑΣ» ήταν η μεγάλη Διπλωματική Σχολή που εκπαίδευσε τον ΑΝΔΡΑ και τον έκαμε γνώστη των Ευρωπαϊκών πραγμάτων και τον μύησε στην πολιτική και στη διπλωματία και τον προετοίμασε για το μακρύ δρόμο, για τη μεγάλη αλλά και οδυνηρή πορεία, τη δική του και του γένους. Σπάνια ταυτίστηκε η ατομικότητα, το εγώ ενός πολιτικού, ενός Ανθρώπου, τόσο με το σύνολο, την ολότητα, το Λαό. Και αυτό συνέβη γιατί θγαλμένος ο ίδιος μέσα από το Λαό είχε την εμπειρία του ξερριζώματος, της προσφυγιάς, της υποδούλωσης σαν Βιωμα και όχι σαν φαντασία.

Αυτός ήταν ο BENIZELOΣ και αυτά τα βιώματα που η Κρητική γη του πρόσφερε.

«Όταν έχετε άνδρες ως εκείνον που με επεσκέφθη χθες, πρέπει να μην έχετε αμφιβολίας ότι θα ελευθερωθεί συντόμως η Πατρίς σας.» Ήταν ο Τσάμπερλαν στον Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, Κρητικό Ρενιέρη, ομολογώντας ότι έμεινε έκθαμβος από την παρρησία και τη σαφήνεια των απόψεων, του νεαρού τότε Φοιτητή, για το Κρητικό ζήτημα. Και πράγματι ο ρόλος του BENIZELOΥ στο Κρητικό ζήτημα υπήρξε ανυπέρβλητος. «Και αν η ιστορική δημιουργία είναι ζήτημα αναλογιών, Ποτέ άλλοτε ο BENIZELOΣ δεν επιτέλεσε τόση φωτεινή δημιουργία όσο εκείνη που πραγματοποίησε στην Κρήτη».

Η αδέκαστη ιστορία έχει ήδη μιλήσει πάνω σ' αυτό.

«Αυτός ο νεαρός αγωνιστής ... ο BENIZELOΣ θα κυβερνήσει μια μέρα την Ελλάδα ... Θάθελα να ζήσω να δω και γω τη μέρα εκείνη. Μεγάλη θάνατοι», θαυμάζει ο Βάσος μπροστά στο παράτολμο θάρρος του Σταυραετού των Βουνών και των κάμπων, μπροστά στην απόκριση που ερχόταν από τα απώτερα βάθη των αιώνων: «Δικές σας οι θόμβες ... Κι αν θέλετε να τις αδικοξοδέψετε, δικός σας λογαριασμός. Ελάτε να την κατεβάσετε εσείς τη δική μας σημαία».

Δέος μπροστά σε τέτοιες αποκρίσεις, κομμένη η αναπνοή μπροστά σε τέτοιες ενέργειες.

Και όταν πάλι αναπόφευκτα θάρθει η σύγκρουση με τον Πρίγκιπα - γιατί είναι η αντίθεση που τους χωρίζει, η αντίθεση ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς κόσμους, σε δύο διαφορετικές νοοτροπίες, η αντίθεση της ντομπροσύνης, της Λεβεντιάς και της δημοκρατικής αντίληψης του Ανδρός με την αλαζονεία και την αυταρχικότητα,

την υπεροψία και την οίσητη, την συντηρητικότητα και την υστεροβουλία του «Ελέω Θεού» Αφέντη, και τότε πάλι από τ' απώτερα βάθη των αιώνων της Ελλάδας και της Κρήτης θα προβάλλουν μορφές Τιτάνων και ημιθέων με αρχηγό τους τον σύγχρονο Προμηθέα - το BENIZEΛΟ. Είναι γιατί, αιώνια ερείσματα υπάρχουν στη Φυλή μας και εκεί πάλι θα στηριχθεί η Κρήτη - Μάρτης 1905 ήταν.

«Πρίγκιπας ... αντιπρόσωπος εθνικής ιδέας - Διαμαρτύρομαι ...». Μας λέγουν ότι ο Πρίγκιπας και ο Βασιλέας πρέπει να διευθύνουν τα εθνικά μας ζητήματα. Διαμαρτύρομαι ... Λαός Ελεύθερος δεν δύναται να ανεχθεί μίαν οικογένειαν ... Αυτός ήταν ο BENIZEΛΟΣ και το Θέρισό του».

Η αδέκαστη ιστορία έχει και σ' αυτό πάνω αποφανθεί. Μα η ώρα της Κρήτης περνά και έρχεται η ώρα της Ελλάδας.

«Μπαρούτοκαπνισμένος, στεφανώμενος με το θρύλο του Θέρισου έρχεται στην αμαρτωλή Αθήνα για να φυσήξει την ηρωϊκή πνοή της Μεγαλόνησου, στην τρομαγμένη σκλάβα της Μελούνας και να της δώσει πίστη καινούργια».

Ο BENIZEΛΟΣ φτάνει σαν από θεία πρόνοια σταλμένος, πάνω στην κρίσιμη στιγμή, να πάρει το μισοναυαγισμένο κίνημα από τα χέρια του Συνδέσμου που τον κάλεσε και να το μεταφέρει στην ορμή και στη θέληση του Κυριαρχου Λαού.

Με ελπίδα και αισιοδοξία ξαναθαπτίζονται οι ψυχές των Ελλήνων. Έντονη η επιβολή της προσωπικότητάς του, μιας προσωπικότητας που μαγνήτιζε, που υπέβαλε γιατί ήταν χαρισματική. Ειλικρίνεια, παρρησία, πολιτικό ήθος, συναλοιθηση ευθύνης, επίγνωση των αξιών, συνέπεια, διορατικότητα, μα πάνω απ' όλα πίστη στο Λαό και στον Τόπο.

Να με ποιά χαρίσματα οπλισμένος άδραξε το τιμόνι της Πολιτείας σαν εθνικός αρχηγός και την οδήγησε από το χάος και την απαισιοδοξία που επικρατούσε στην ανόρθωση και στη νίκη.

Στάθηκε ιστορικός, ο επιγραμματικός χαρακτηρισμός του αείμνηστου Γεωργίου Παπανδρέου για τον αρχηγό και δάσκαλό του: «Είπε ... Γεννηθήτω Κράτος και εγένετο Κράτος, 1910-1920», «Η Δεκαετία του Ελευθερίου BENIZEΛΟΥ εδημούργησε τη ΝΕΑ ΕΛΛΑΔΑ».

Το ξεκίνημα δύσκολο μα η φλόγα και η έμπνευση, η γνώση και το φρόνημα, μεγάλο.

Πώς να μιλήσει κανείς για κείνο το ξεκίνημα χωρίς να δονηθεί από το μεγαλείο του: Έξη μήνες χρειάστηκαν για το καινούργιο Σύνταγμα.

«Πήρε το Κράτος - Οπερέττα για να το κάμει Μεγάλη Δύναμη. Πήρε Στρατό-Παιγνίδι στα χέρια των χρυσοστόλιστων γόνων της Αθηναϊκής Αριστοκρατίας και έδωσε πολεμική μηχανή τρομερή, φτιαγμένη με ατσάλι, βαφτισμένο στην Σιλωάμ του Λαού». Η Δικαιοσύνη, οι Δημόσιες Υπηρεσίες - σκελετωμένα φαντάσματα - παίρνουν σάρκα και αίμα καινούργιο.

Ξέρει καλά ότι οι καιροί ου μενετοί. Δεν περιμεναν οι καιροί εκείνοι. Πρέπει να φτιάξει κράτος, πρέπει να ξερριζώσει από τη λαϊκή ψυχή τη νοοτροπία της κακομοιριάς, του ρουσφετιού και της αργομισθίας. Γιατί το ξέρει είναι αυτός ο Λαός που θα κάμει τη Νέα Ελλάδα συνεταίρο στη Νίκη των Μεγάλων, είναι αυτός ο Λαός που θα κάμει την Ελλάδα υπολογίσιμη δύναμη και ξέρει πως στα χέρια των παιδιών της, στους εργάτες και στους αγρότες, θα εμπιστευθεί το μεγαλόπνιο έργο του, Αυτοί θάναι οι εκτελεστές του.

Να γιατί πρώτα απ' όλα η κοινωνική του Επανάσταση ήταν επιβεβλημένη και αυτός Κοινωνικός Επαναστάτης. «Έρχομαι σημαιοφόρος νέων πολιτικών ιδεών. Συναισθάνομαι βαθέως, τας βαρυτάτας ευθύνας αίτινες επίκεινται επί των ώμων των πολιτικών ανδρών».

Σ' αυτούς λοιπόν τους εκτελεστές συναισθάνομενος βαθιά την βαρύτατη ευθύνη θα δώσει προσταγή μεγάλη ... «Στρατιώται η Πατρίς δεν σας ζητεί ν' αποθάνετε μόνον υπέρ αυτής. Οφείλετε να νικήσετε ...».

5 του Οκτώβρη 1912 ήταν. Η προσταγή θα γίνει εκτέλεση, νίκη, τρόπαιο, δόξα. Δεν είναι πια οι φυγάδες του μαύρου 97 - είναι οι καινούργιοι Έλληνες - οι συγκλονισμένοι απ' αυτά τα λόγια και - τι περίεργο - δεν πέφτουν ξέφρενα και αλόγιστα στη φωτιά του πολέμου. Κρατούν σφιγμένα τα χειλή και σφιχτά το όπλο, γιατί δεν φτάνει να νικήσουν, να τρέξουν πολεμώντας πρέπει. Και όταν τρέχει κανείς, διπλά πρέπει νάναι προσεχτικός. «Διάδοχον Κωνσταντίνον: Αναμένω να μοι γνωρίστε περαιτέρω διεύθυνσιν την 8^η ακολουθήση τη προέλασις του στρατού της Θεσσαλίας. Παρακαλώ μόνον να έχετε υπ' όψει σας, ότι σπουδαίοι πολιτικοί λόγοι επιβάλλουσαν να ευρεθώμεν μίαν ώραν ταχύτερον εις Θεσσαλονίκην. BENIZEΛΟΣ». Διακριτικά επισημαίνει τον κίνδυνο ο πανίσχυρος και λαοπρόβλητος Πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Μα πάλι: «Αρχηγόν Στρατού: Παραγγέλλεσθε να αποδεχθείτε προσφερομένην υμίν παράδοσιν Θεσσαλονίκης και να εισέλθητε εις ταύτην άνευ χρονοτριβής. Καθιστώ υμάς υπεύθυνον δια πά-

σαν αναβολήν έστω και στιγμής. ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Υπουργός Στρατιωτικών». Γίνεται ο Επαναστάτης του Θέρισου και στέλνει το ιστορικό τούτο τηλεγράφημα: Χρονική αφετηρία αγεφύρωτης αντίθεσης και ρήξης δύο διαφορετικών χαρακτήρων, δύο διαφορετικών κοσμοθεωριών. Αναπόφευκτη η σύγκρουση - από τώρα και έπειτα - γίνεται ιστορική ανάγκη.

Και απ' αυτή την ώρα ένα καινούργιο τιτανικό αγώνα αρχίζει πάλι και αυτός και η Ελλάδα. Δεν είναι το μόνο όπλο ο πόλεμος. Ο ίδιος επιστρατεύει όλη τη διπλωματική του ικανότητα, όλη τη μεγαλοφυή διορατικότητά του για να κάμει το όραμα της Φυλής πραγματικότητα. Γνωστά τα γεγονότα. Και όταν ακόμη νέμεση μοίρα θα σκιάσει τον τόπο μας και όταν ακόμη κρίσιμες ώρες θάρθουν και πισωγυρίσματα και όταν ακόμα οι αριθίστες της μικροπολιτικής και η μικρόψυχη ολιγαρχία θα προσπαθήσουν να τον εξοντώσουν και όταν γίνει ο αποδιοπομπαίος της 1ης του Νοέμβρη 1920, και όταν ακόμη θλέπει να γκρεμίζεται όλο του το οικοδόμημα, θα παραμείνει ακλόνητα πιστός στις αρχές του και στη χώρα του.

Τραγικός στη μεγαλοσύνη του, τραγικός στον πόνο του θα στραγγίσει και την τελευταία σταλαματιά από το ποτήρι της πίκρας και της αγνωμοσύνης που πίνουν όλοι οι αληθινά μεγάλοι της Πατρίδας μας - αλλά και θα αντλήσει από κει, καινούργια δύναμη για να την διοχετεύσει όταν και πάλι του ζητηθεί.

Μα τώρα ξέρει καλά, ο χρόνος και η ιστορία μαζί του προχωρεί. Οι συνθήκες, τα γεγονότα, οι καταστάσεις αλλάζουν. Τώρα ένα το χρέος πρωταρχικό και μοναδικό. Η ενότητα του Λαού - επιτακτικό και κυριαρχό - σαν οργανική κατάσταση του Έθνους - το αίτημα. Η ενότητα, η ειρήνευση, η αναστήλωση του Έθνους, 1928-1932. Χρόνια δημιουργικά, χωρὶς εξάρσεις εθνικές. «Άμεση ανάγκη να ανασυγκροτηθούμε ως έθνος». Μα χρόνοι δίσεκτοι έρχονται πάλι. Γνωστά τα γεγονότα.

Εξόριστο - τι τραγική ειρωνεία - τον βρίσκει ο θάνατος στις 18 του Μάρτη 1936.

Εκείνος που - μισό αιώνα στο προσκήνιο της Ιστορίας της Κρήτης και της Ελλάδας, τις δόξασε, Εκείνος που υλοποίησε τα πιο τολμηρά όνειρα

της Φυλής, Εκείνος που υπέγραψε τις Συνθήκες της Δόξας για τη χώρα του, Εκείνος που λατρεύτηκε μα και μισήθηκε πολύ, Εκείνος που με την ευλογισία της τίγρης αγωνίστηκε να περισώσει ό, τι ήταν δυνατόν από τα συντρίμια της μεγάλης ιδέας που τόσο πιστεψε: «Όχι σαν ρομαντική έννοια αλλά σαν ιερή υποχρέωση προς τους αλύτρωτους αδελφούς και σαν πρακτική ανάγκη προς το Έθνος», Εκείνος που είδε ξερριζωμένες τις ψυχές χιλιάδων ανθρώπων να φεύγουν σαν κοπάδι, ρακένδυτοι από τις πανάρχαιες εστίες τους, για να γίνουν οι χαμένες για πάντα πατρίδες τους. Εκείνος με τα γαλαζοπράσινα αστραφτερά πίσω από τα γυαλιά του μάτια - κείτεται νεκρός - στις 27 του Μάρτη 1936.

Η Κρήτη δέχεται στα σπλάχνα της, θρηνητικά μα και περήφανα όπως εκείνη ξέρει, το Μεγάλο της ΤΕΚΝΟ.

Μαύρα τα μουράγια, μαύρες οι βάρκες, μαυροφορεμένες οι γυναίκες, μαυροφορεμένοι οι άνδρες, έκπληξη και δέος στα μάτια των ένων. Στεφάνια, λάθαρα και σημαίες. Η σημαία του Θέρισου, η σημαία του '97. Οι μορφές των Τιτάνων και των ημιθέων του Θέρισου και του Ακρωτηριού γίνονται μορφές χορού αρχαίας τραγωδίας, δίπλα στο φέρετρο του Προμηθέα τους. Τα κορμιά λυγίζουν, τα μάτια δακρύζουν. Εδώ τελώνει μια ζωή. Εδώ αρχίζει ένας Θρύλος.

Και από αυτό εδώ το μνήμα στέκει Δείκτης και Μέτρο, για τις γενιές που έρχονται, μένει ανίκητος από τη φθορά, ΜΕΓΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ήθους και αρετής στους πολίτες και στους πολιτικούς άνδρες για να μη γίνονται επιλήσμονες του παρελθόντος τους, της Αληθινής Ιστορίας τους, αλλά να γίνονται κοινωνοί του φρονήματός του, ενστερνιστές των ιδεών του, μιμητές των πράξεών του, όπου και όταν το επιβάλουν οι καιροί.

Και οι καιροί επιβάλουν σ' όλους τους πολίτες και πολιτικούς άνδρες, αυτούς που θέλουν και οφείλουν να συμπορεύονται μαζί, το δρόμο της Προδόου, της ανθρωπιάς και της ΕΙΡΗΝΗΣ. Το επιτακτικότερο αίτημα της εποχής μας.

Γ. Κατσανεβάκης

Η ΤΡΑΓΟΔΙΑ ΤΗΣ

Βης ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΚΡΗΤΩΝ

ΛΑΖ. ΑΡΣΕΝΙΟΥ

Ο πόλεμος του 1940-41 επεφύλαξε τραγική μοίρα, στην Βης Μεραρχία Κρήτων, που είχε έδρα τα Χανιά. Στον περιορισμένο χώρο αυτού του άρθρου θα επιχειρηθεί μια σύντομη παρουσίαση της, με την ελπίδα ότι θα κεντρισθεί κάποτε η ευαισθησία των λογοτεχνών και άλλων καλλιτεχνών μας, να αποδώσουν με την τέχνη τους, τα συγκλονιστικά της περιστατικά.

Αφετηρία για τη δράση της Μεραρχίας θα ληφθεί η 14 Νοεμβρίου 1940. Την ημέρα εκείνη βρίσκεται στρατοπεδευμένη στην περιοχή Θεσσαλονίκης, όπου είχε μεταφερθεί από την Κρήτη, με συγκοινωνιακά μέσα. Τη διοίκησή της αποτελούσαν: Γεώργιος Παπαστεργίου, υποστράτηγος, διοικητής, Ιωάννης Τζεραβίνης, αντισυνταγματάρχης, επιτελάρχης. Δημήτριος Γιαννακόπουλος, συνταγματάρχης, διοικητής πεζικού μέχρι 28 Ιανουαρίου 1941 και κατόπιν ο Διονύσιος Παπαδόγκονας, επίσης συνταγματάρχης. Και Αγαμέμνων Φιλιππίδης, συνταγματάρχης, διοικητής πυροβολικού. Στη δύναμή της ανήκαν οι μονάδες:

14ο σύνταγμα πεζικού Χανίων, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Θεόφιλο Κόντη, μέχρι 24 Ιανουαρίου 1941 και κατόπιν τον συνταγματάρχη Νικόλαο Σπένδο.

43ο σύνταγμα πεζικού Ηρακλείου, με διοικητή τον συνταγματάρχη Νικόλ. Παπανικολάου.

44ο σύνταγμα πεζικού Ρεθύμνου, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Ξενοφώντα Θειάκο μέχρι 24 Φεβρουαρίου 1941 και κατόπιν τον συνταγματάρχη Παναγιώτη Γούλα.

5ο σύνταγμα ορειβατικού πυροβολικού Σούδας, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Δούκα Μαρινόπουλο.

5η Έφιππη Ομάδα Αναγνωρίσεως Χανίων, με διοικητή τον επίλαρχο Ευστράτιο Μπεχράκη.

Το σύνολο των ανδρών της ανέρχονταν σε 15.975. Όλοι σχεδόν οι οπλίτες της ήταν νεαρά Κοπηκόπουλα, 21 μέχρι 26 χρονών.

Με διαταγές του Γενικού Επιτελείου η Βης Μεραρχία μετακινήθηκε σε διάφορες θέσεις, ως εξής: Την 16η Νοεμβρίου στην Πτολεμαΐδα - Περδίκας - Φιλώτας. Την 4η Δεκεμβρίου στην Φωτεινή - Καστοριά - Άργος Ορεστικό. Την 12η Δεκεμβρίου προς Κιάφε Κιάριτ της Αλβανίας, για να καταλήξει στο υψίπεδο της Κορυτσάς. Σε όλο αυτό το διάστημα παραμένει σαν εφεδρεία του αρχιστράτηγου. Την 10η Ιανουαρίου 1941 μετακινείται από το Βόρειο Μέτωπο στο Νότιο Μέτωπο, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί σε επιχειρήσεις από αυτό. Επειδή, όμως, το Νότιο Μέτωπο δεν την χρειάσθηκε, διατάχθηκε να μετακινηθεί από το Λεσκοβίκι προς την Πρεμετή, για να υπαχθεί στο Β' Σώμα Στρατού, στο Κεντρικό Μέτωπο, που ζητούσε επίμονα ενισχύσεις.

Στο διάστημα των δύο αυτών μηνών περίπου η Βης Μεραρχία, ξεκινώντας από την Θεσσαλονίκη, διέσχισε τα βουνά της Κεντρικής Μακεδονίας και της Δυτικής Μακεδονίας, καθώς και τα βουνά της Νοτίου Αλβανίας. Και περπάτησε περισσότερα ίσως από 450 χιλιόμετρα. Μια τέτοια απόσταση, αν διανυθεί από ένα άτομο, με αυτοκίνητο, σε καλό δρόμο, θα αποτελέσει ταλαιπωρία. Για μια μεραρχία με 16.000 περίπου άντρες, με κανόνια, με μεταγωγικά, με εφόδια και με άλλους δυσκίνητους σχηματισμούς, η πορεία σε δρόμους ορεινούς, δύσβατους συχνά, με συνθήκες από τις δυσμενέστερες, όπως τα κρύα τα χιόνια και οι θροχές, με λειψό ανεφοδιασμό σε τρόφιμα και χωρίς σχεδόν σταματημό για ανάπausη, αποτελεί μια κακουχία αφάνταστη. Είναι σπάνιες, αν όχι και ανύπαρκτες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες υπέστησαν τέτοιες και τόσες κακουχίες μεγάλες μονάδες, για να μεταπηδήσουν απλώς από την εφεδρεία στην ενεργό δράση.

Οι τόσο πολλές και τόσο σκληρές κακουχίες έχουν, πάντοτε, επίδραση στη σωματική και στην ψυχική αντοχή των μαχητών. Συνέπεσε να συναν-

τηθώ με τις πρώτες φάλαγγες της Νήσ Μεραρχίας στην Πετράνη, καθώς πορεύονταν προς την Πρεμετή, προκειμένου να εισέλθουν στις 26 Ιανουαρίου 1941 στη ζώνη επιχειρήσεων του Κεντρικού Μετώπου. Στην Πετράνη έπρεπε να περάσουν τον φουσκωμένο και ορμητικό Αώο, με γέφυρα από βάρκες. Οι άντρες τους είχαν φθαρμένες αρβύλες και ρουχισμό και δεν έκρυβαν τη νευρικότητά τους από τις συνεχείς πορείες δυόμισυ μηνών, σε άγνωστα και αφιλόξενα βουνά, πορείες που τις θεωρούσαν άσκοπες και επίπονες. Όσον αφορά το ηθικό τους, ενδεικτικό είναι το εξής: Την επιδρομή ιταλικών αεροπλάνων που βομβάρδισαν εκείνη την ώρα την Πετράνη και το δρόμο, την αντιμετώπισαν ψύχραιμα. Οι άνδρες ξάπλωσαν με την ησυχία τους στην άκρη του δρόμου, χωρίς να χάσουν την οργανωτική συνοχή τους και χωρίς να παρατηρήθει διαρροή στο κοντινό δάσος από κουμαριές, για καλύτερη κάλυψη. Με όλες, λοιπόν, τις ταλαιπωρίες και με όλη την κόπωση οι άνδρες της Μεραρχίας Κρητών, διατηρούσαν ακμαίο ηθικό. Από το βομβαρδισμό δεν αντελήφθηκα να υπήρξαν θύματα. Και οι μαχητές της Νήσ Μεραρχίας συνέχισαν το πέρασμα του ποταμού, για να δείξουν δυο - τρεις μέρες κατόπιν την αξία τους σαν πολεμιστές.

Η πρώτη γραμμή του Κεντρικού Μετώπου ήταν εγκαταστημένη στην τοποθεσία Μπούμπεσι - Μοναστέρο - Ύψωμα 731. Δεκαπέντε περίπου χιλιόμετρα πιο ω από αυτήν βρίσκεται η Κλεισούρα, από την οποία διέρχονταν ο δρόμος Γιάννενα - Πρεμετή - Βεράτι, ο μοναδικός για τον ανεφοδιασμό όλου του Κεντρικού Μετώπου. Στην Κλεισούρα, όμως, καταλήγει από δυτικά και το ομώνυμο φοβερό στενό της, που αρχίζει από το Τεπελένι. Επειδή το Β' Σώμα Στρατού συνέχιζε τις επιθέσεις του και επειδή δεν διέθετε παραπανήσιες δυνάμεις, ζήτησε από το Γενικό Επιτελείο να αναθέσει σε κάποια μονάδα, να φυλάγει αυτό το στενό. Το Επιτελείο δεν έδωσε την σημασία που έπρεπε και το στενό αφέθηκε αφύλαχτο. Οι Ιταλοί το διαπίστωσαν και το εκμεταλλεύτηκαν. Πρέπει να ειπωθεί και εδώ ότι είχε, τότε, δημιουργηθεί στα μετόπισθεν, η εντύπωση ότι οι Ιταλοί δεν πολεμούσαν. Αυτό δεν είναι αλήθεια και πρέπει επίσης να ειπωθεί ότι η εντύπωση αυτή εξυπρετούσε τον ελληνικό αγώνα και γι' αυτό ενισχύονταν και για λόγους προπαγάνδας. Οι μαχητές, όμως, της Αλβανίας έφεραν πολύ καλά ότι οι Ιταλοί πολεμούσαν και μάλιστα γενναία και ηρωϊκά, όπου χρειάσθηκε. Αν υφίσταντο συνεχείς ήττες, αυτό δεν οφείλεται

σε δειλία, αλλά σε άλλους λόγους, που δεν αφορούν το θέμα μας.

Διαπιστώνοντας, λοιπόν, οι Ιταλοί να υπάρχει κενό στο στενό, ενήργησαν επίθεση με πεζικό, άρματα, άφθονο πυροβολικό και αεροπλάνα και βγήκαν από το στενό αυτό, φτάνοντας μέχρι τις παρυφές της Κλεισούρας. Μην έχοντας το Β' Σώμα Στρατού διαθέσιμες εφεδρείες, για να αντιμετωπίσει την επίθεση αυτή, ανέκυψε κίνδυνος ν' ανακαταληφθεί η Κλεισούρα από τους Ιταλούς και να καταρρεύσει το ελληνικό Κεντρικό Μέτωπο, με δυσάρεστη επίπτωση σε όλο το αλβανικό θέατρο επιχειρήσεων.

Στις κρίσιμες εκείνες στιγμές συνέπεσε να φτάσουν στην Κλεισούρα τα πρώτα τάγματα του 14 συντάγματος πεζικού Χανίων. Άλλα να φτάσουν, όπως είπαμε, κατάκοπα από κακουχίες δύο μηνών. Όταν δόθηκε στα Κρητικόπουλα η διαταγή να επιτεθούν και να ξεκαθαρίσουν το στενό, τους έφυγε και η σωματική και η ψυχική κόπωση, με μιας. Και ρίχθηκαν σε μάχη με ορμή, σαν να βρίσκονταν σε διαρκή ανάπauση. Και απέτρεψαν τον κίνδυνο. Με αυτήν την πρώτη επιτυχία εισήλθε, στις 26 Ιανουαρίου 1941, η Νήσ Μεραρχία Κρητών στη ζώνη επιχειρήσεων του Κεντρικού Μετώπου.

Το Β' Σώμα Στρατού σχεδίαζε να χρησιμοποιήσει την Η Μεραρχία για αντικατάσταση κάποιας άλλης, που είχε φθαρεί πολεμώντας από τον Οκτώβριο και να συνεχίσει την επίθεσή του προς βορρά, για να καταλάβει τα Τρία Αυγά και το Βεράτι. Το Γενικό Επιτελείο, όμως, άλλαξε την κατεύθυνση. Και ζήτησε από το Β' Σώμα να μη συνεχίσει προς βορράν, αλλά να κάμει μια κλίση προς δυσμάς, για να ανεβάσει δυνάμεις του στην Τρεμπεσίνα και από εκεί να επιτεθεί να καταλάβει το Τεπελένι. Όταν πήρε τη διαταγή αυτή το Β' Σώμα, ήταν σαν να έπεσε από τα σύννεφα. Θεώρησε εντελώς απραγματοποίητη μια τέτοια επίθεση, γιατί, έκρινε ότι δεν επιτρέπονταν να αναληφθούν επιχειρήσεις σε ύψη πάνω από 1.700 μέτρα μέσ' τον χειμώνα, με παγωνιές και με θύελλες, χωρίς μάλιστα κατάλληλα εφόδια, όπως ακριβώς δεν αναλαμβάνονταν επιχειρήσεις και στα άλλα δύο μέτωπα, στο Βόρειο και στο Νότιο. Και αμέσως, το Β' Σώμα, ανέφερε στο Επιτελείο ότι επίθεση προς Τεπελένι δεν θα φέρει κανένα αποτέλεσμα. Γιατί και αν ακόμα καταληφθεί η Τρεμπεσίνα, θα πρέπει οι μαχητές να περάσουν το συνεχόμενο βουνό Σεντέλι, όπου όμως θα είναι αδύνατο να τους υποστηρίξει το ελληνικό πυροβολικό λόγω

των αποστάσεων, ενώ θα τους θερίζει κυριολεκτικά σε ακάλυπτο έδαφος, το άφθονο ιταλικό πυροβολικό από το Τεπελένι και από τα Τρία Αυγά. Άλλα και αν υποτεθεί ότι θα επιζήσουν Έλληνες μαχητές, θα πρέπει κατεβαίνοντας από το Σεντέλι να περάσουν τον ορμητικό Αώ, χωρίς να έχουν κανένα μέσο για να τον ζεύξουν και να φτάσουν στο Τεπελένι. Παρά τη διαφωνία του Β' Σώματος Στρατού και της Β' Μεραρχίας για την επίθεση αυτή, ο αρχιστράτηγος επέμενε. Πήγε, μάλιστα, ο ίδιος στον σταθμό διοικήσεως του Β' Σώματος, στην Αλβανία και έδωσε γραφτή πλέον διαταγή για επίθεση στην Τρεμπεσίνα.

Όλοι οι στρατηγοί και γενικά όλοι οι στρατιώτικοι, που ασχολήθηκαν με την επίθεση αυτή, την χαρακτηρίζουν σαν μεγάλο λάθος. Και όλοι τους σχεδόν γράφουν ότι η ελληνική ηγεσία την αποφάσισε όχι με στρατιωτικά, αλλά με πολιτικά κριτήρια. Κατά τον συνταγματάρχη Δημήτριο Μαχά, επιτελάρχη, τότε του Β' Σώματος Στρατού, διαπράχθηκε και δεύτερο λάθος. Η στρατηγική διάσκει όπως οι ηγήτορες βάζουν τον στρατιώτη να πολεμά με τις ευνοϊκότερες συνθήκες. Στην Τρεμπεσίνα, όμως, συνέβη το αντίστροφο. Η Τρεμπεσίνα σε μάκρος είναι μικρό σχετικά βουνό. Σε ύψος ξεπερνάει τα 2.000 μέτρα. Οι κορφές της δεν είναι αιχμηρές, αλλά απαλές και μεταξύ τους συνδέονται με ισιώματα, έτσι ώστε από μακριά φαίνονται σαν υψίπεδο και μοιάζουν με ράχη βοδιού. Το μεγάλο, ύψος του βουνού αυτού και το δριμύ ψύχος στα αλβανικά βουνά τον χειμώνα, συντελούν να καλύπτεται η Τρεμπεσίνα με παγωμένο χιόνι πάνω από 1.200 μέτρα. Σε αυτό το βουνό, με συνθήκες αρκτικές, με ψύχος συνήθως 20 βαθμούς κάτω από το μηδέν, μερικές φορές ακόμα και την μέρα, στάλθηκαν να πολεμήσουν τα ελληνόπουλα που κατοικούν στο νοτιότερο άκρο της πατρίδας μας, με το πιο εύκρατο κλίμα και μάλιστα στάλθηκαν χωρίς τα κατάλληλα εφόδια, ενώ από τα περισσότερα είχε φθαρεί ο ρουχισμός και οι αρδύλες τους, στις ατέλειωτες πορείες. Η τραγωδία ήταν το επακόλουθο, που το πρόβλεψαν πολλοί. Να τι έγινε στην Τρεμπεσίνα:

Η επίθεση εκτοξεύτηκε στις 13 Φεβρουαρίου 1941, μετά από καλή προετοιμασία. Ο διοικητής του Β' Σώματος Στρατού Δ. Παπαδόπουλος, ήταν κατά κοινή αναγνώριση ένας ικανός και γενναίος στρατηγός. Συνήθισε μετά την κατάστρωση σχεδίων για ενέργεια, να αφήνει στον σταθμό διοικήσεως τον επιτελάρχη του, για να εκδίδει σχετικές διαταγές, ενώ ο ίδιος μετέβαινε στις μονάδες που

θα ενεργούσαν, για να εποπτεύει και να διευθύνει επί τόπου. Στην περίπτωση εκείνη περιήλθε ορισμένα συντάγματα με τον διοικητή της Β' Μεραρχίας Παπαστεργίου. Και όταν εκρίθη ότι όλα ήταν έτοιμα, τότε εκτοξεύτηκε η επίθεση. Κατά κακή, όμως, τύχη, στην Τρεμπεσίνα έσπασε σφοδρή χιονοθύελλα, που πρόσθεσε αφάνταστες δυσχέρειες στην κόπωση των μαχητών. Άλλα τα Κρητικόπουλα διέθεταν ανεξάντλητες σωματικές και ψυχικές δυνάμεις. Τα περισσότερα πρώτη φορά αντιμετώπιζαν στη ζωή τους τόση αγριότητα της φύσης, ενώ κανένα δεν έφερε τον κατάλληλο ρουχισμό. Όμως, με την ορμή τους ανέτρεψαν τον αντίπαλο, που δεν περίμενε επίθεση με τέτοιες καιρικές συνθήκες. Και συνέχισαν την προέλαση, καταβάλοντας υπεράνθρωπες δυνάμεις, για να υπερνικούν τα στοιχεία της φύσης και τον εξοπλισμένο με όλα τα απαραίτητα για χιόνια αντίπαλο. Ξεκαθάρισαν έτσι την κορυφογραμμή της Τρεμπεσίνας και κατηφόρισαν στις Δυτικές πλαγιές της και στο Σεντέλι. Άλλα οι πλαγιές εκείνες δεν παρέχουν καμμιά κάλυψη. Οι Κρητικοί με τη συνηθισμένη χακί στολή, προβάλλουν στο χιόνι σαν μύγες μέσ' το γάλα και δίνουν στόχο στα αεροπλάνα για πολυθολισμούς και στα κανόνια για βομβαρδισμούς. Έχοντας οι Ιταλοί άσωτες οθίδες, ρίχνουν σωρηδόν. Όσες ρίχνονται τις πρωινές ώρες, όταν το χιόνι είναι ακόμα παγωμένο, σκάζονται το συντρίβουν και τα κομμάτια του, γίνονται βλήματα, σκληρά όσο σχεδόν και τα σιδερένια. Και σχίζουν σάρκες, όπως και τα σιδερένια.

Σε όλα αυτά προστέθηκαν και οι καταδρομές Ιταλών χιονοδρόμων, αθέατων μέσα στις ομίχλες και στις χιονοθύελλες, με την κατάλευκη στολή τους. Οι Ιταλοί όχι μόνο είναι ντυμένοι με όλα τα κατάλληλα εφόδια για χιόνι, αλλά επί πλέον αντικαθίστανται ανά δυο - τρεις μέρες, για να προστεύονται από το ψύχος. Σ' εκείνες τις πλαγιές δεν υπήρχε δυνατότητα για φωτιά, ούτε για μαγειρευμα, ούτε για ζεστασία. Τα Κρητικόπουλα περιορίζονται σε ξερή τροφή, λιγοστή και αυτή για συνθήκες παγωνιάς, που απαιτούν ζεστά ροφήματα και άφθονες θερμίδες. Μεταφέρει το Β' Σώμα, με πρωτοβουλία του, από την Θεσσαλία φρέσκο βούτυρο και το μοιράζει, αλλά δεν φτάνει. Το κρύο, όπως είπαμε, κατέβαινε στους 10 και 20 βαθμούς κάτω από το μηδέν. Άγγλοι αξιωματικοί, που επισκέφθηκαν τότε το Κεντρικό Μέτωπο, άγνωστο για ποιό λόγο, ομολόγησαν: «Τέτοιες κακουχίες δεν θα μπορούσε να υποφέρει άλλος στρατός ποτέ, αν δεν είχε τουλάχιστον καλή τροφή, περι-

ποίηση και ανάπαιση τη νύχτα, για να συνέρχεται από τα βάσανα της μέρας». Και απορούσαν «πώς αντέχουν αυτοί οι άνθρωποι, χωρίς να αντικατασταθούν;»

Τα κρυοπαγήματα, όπως ήταν επόμενο, πήραν ομαδική μορφή. Μερικοί μαχητές προσβάλλονται σε υψηλό βαθμό. Αυτοί πεθαίνουν επί τόπου. Πολλοί προσβάλλονται ελαφρότερα και στέλνονται στα μετόπισθεν. Αν ανθέξουν και φτάσουν σε νοσοκομεία, θα είναι τυχεροί αν τους κόψουν το ένα μόνο πόδι. Αρκετοί είναι άτυχοι. Τους κόβουν και τα δυο. Άλλα υπήρξαν και οι εντελώς κακότυχοι. Είναι εκείνοι που γλυστρούσαν στο παγωμένο χιόνι και κατρακυλούσαν στα παγωμένα βάραθρα της Τρεμπεσίνας. Και χάθηκαν για πάντα. Το περπάτημα σε παγωμένο χιόνι γίνεται με ειδικές αρβύλες, εξοπλισμένες με σιδερένια καρφιά, τα κραμπόν. Οι Ιταλοί είχαν και τέτοια σύνεργα. Οι Έλληνες είχαν μόνο τις συνηθισμένες στρατιωτικές αρβύλες, αλλά και αυτές φθαρμένες από τις προηγούμενες πορείες της μεραρχίας, τόσο ώστε δεν έκαναν πλέον ούτε για περπάτημα σε χώμα.

Ο Μαχάς γράφει ότι είναι τόσο ισχυρές οι χιονοθύελλες εκεί, ώστε μεγάλος αριθμός αξιωματικών και οπλιτών του 44 συντάγματος πεζικού Ρεθύμνου διέρρευσε από κρυοπαγήματα. Ολόκληρο τάγμα του σαρώθηκε από μια μόνο χιονοθύελλα. Τα άλλα δύο τάγματα απόμειναν με 500 μόνο άντρες. Συνολικά η Βη Μεραρχία μέχρι την 18η Φεβρουαρίου, μέσα σε λίγες μόνο μέρες, έχασε 3.344 άντρες. Από αυτούς νεκροί είναι μόνο 237 και τραυματισμένοι 1.179, σύνολο 1416. Οι υπόλοιποι 1.928, δηλαδή οι περισσότεροι, είναι παγόπληκτοι και 115 είναι οι εξαφανισθέντες στα βάραθρα. Στις επόμενες πέντε μέρες η Μεραρχία έχασε άλλους 3.356 άντρες. Έτσι μέχρι την 23 Φεβρουαρίου 1941, στη διάρκεια λίγων ημερών, έχασε στην Τρεμπεσίνα 7.700 άντρες.

Η Βη Μεραρχία προκάλεσε βαρύτατες απώλειες στον αντίπαλο και συνέλαβε και πολλούς αιχμάλωτους. Η ιταλική ηγεσία είχε επηρεασθεί τόσο πολύ από την πολεμικότητα των Κρητικών, ώστε σκέφθηκε να τους καλοπιάσει. Και άρχισε να ρίχνει με αεροπλάνα προκηρύξεις στις γραμμές τους και να τους υπόσχεται χρηματική αμοιβή αν αυτομολήσουν. Οι προκηρύξεις αυτές κέντριζαν περισσότερο την φιλοπατρία των Κρητικών και τους εξερέθιζαν να πολεμούν σκληρότερα.

Βλέποντας το μάταιο των επιχειρήσεων στην Τρεμπεσίνα ο διοικητής της Βη Μεραρχίας Πα-

παστεργίου, ζήτησε τη διακοπή τους και ανέφερε: «αν συνεχισθούν πιθανόν να ευρεθώμεν προ σοβαρωτάτης κρίσεως». Τέτοια κρίση δεν επήλθε. Γράφει ο Μαχάς «χάρις εις τον ηρωισμόν και την μαρτυρικήν υπομονήν των Κρητικών». Ο στρατηγός Δημήτρης, αρχηγός μεταπολεμικά του Γενικού Επιτελείου, γράφει ότι κανένα άλλο ελληνικό τμήμα δεν θα απέδιδε όσα η Μεραρχία Κρητών και «ότι θα απέδιδε ακόμα περισσότερα, αν είχε χρησιμοποιηθεί καταλληλότερα, η ορμητική εκείνη μονάδα».

Στις επιχειρήσεις στην Τρεμπεσίνα ρίχτηκαν άλλες δύο μεραρχίες, η 4η του Ναυπλίου και η 17η της Θεσσαλονίκης, αλλά σε τομείς με καλύτερες συνθήκες. Φυσικά είχαν και αυτές απώλειες σημαντικές, αλλά δεν υπήρξε κανένα αποτέλεσμα. Γιατί δεν ήταν δυνατό να υπάρξει. Οι απώλειες της Βη Μεραρχίας συνεχίζονται και τις επόμενες μέρες, εφόσον συνεχίζεται και η παραμονή της στην Τρεμπεσίνα. Πόσες είναι αυτές, δεν αναφέρεται. Εκείνο που αναφέρεται είναι ότι στην απόκρουση της Εαρινής Επίθεσης του Μουσσολίνι, από 9 μέχρι 25 Μαρτίου έχασε άλλους 695, σε νεκρούς και τραυματίες. Έτσι, από τους 15.975 άντρες με τους οποίους ανέβηκε στην Τρεμπεσίνα, έχασε σε δύο μόνο μήνες πάνω από 8.500 δηλαδή τους περισσότερους. Τόσες απώλειες δεν είχε καμιά από τις άλλες μεραρχίες, που πολεμούσαν επί πέντε μήνες στην πρώτη γραμμή, συνέχεια από τον Οκτώβριο 1940. Με τις απώλειες αυτές και με αυτές τις κακουχίες, κλείνει η πρώτη πράξη της τραγωδίας της Βη Μεραρχίας.

Η δεύτερη πράξη παίχτηκε κατά τη σύμπτυχη από τα βάθη της Αλβανίας. Η Βη Μεραρχία καθώς και η 4η με την 17η διατάχθηκαν και εγκατέλειψαν την Τρεμπεσίνα τη νύχτα της 13 προς 14 Απριλίου 1941, όταν οι Γερμανοί είχαν καταλάβει την Ανατολική Μακεδονία, την Θεσσαλονίκη και την Κεντρική Μακεδονία και ετοιμάζονταν να κατηφορίσουν προς την Θεσσαλία. Η απαγκιστρωση έγινε τόσο έξυπνα ώστε οι Ιταλοί δεν αντελήφθηκαν τίποτα και δεν κατεδίωξαν. Όταν, όμως, οι μαχητές της Βη Μεραρχίας κατέβηκαν από το βουνό στην κοιλάδα Ντέσοντε και πάτησαν την δημοσιά προς Κλεισούρα - Πρεμετή - Γιάννενα, η σύμπτυχη τους κατά την ιστορία του Γενικού Επιτελείου «μεταβάλλεται ταχέως εις πραγματικήν φυγήν πανικοβλήτων στρατιωτών, οίτινες είχαν εστραμμένα τα βλέμματά των μόνον προς τα μετόπισθεν». Φυσικά όχι από δευτερά. Οι δοκιμασίες των μαχητών της Βη Μεραρχίας είχαν ξεπεράσει πρ

πολλού τα όρια της ανθρωπίνης αντοχής. Δεν είχαν μελετήσει στρατηγική, αλλά με την πλούσια πολεμική πείρα που είχαν αποκτήσει, συμπέραν ότι όλες οι κακουχίες τους στις ατελείωτες πορείες και όλες οι θυσίες τους σε αίμα στην τρομερή Τρεμπεσίνα, ήταν άσκοπες. Έχασαν, έτσι, την εμπιστοσύνη τους προς την ηγεσία. Γι' αυτούς, όμως, η ηγεσία δεν είναι η απρόσωπη και η άγνωστη που έστελνε διαταγές από την Αθήνα, αλλά η προσωποποιημένη, που βρίσκεται εκεί μπροστά τους και τις εκτελεί, συμφωνεί δεν συμφωνεί.

Αντικαθιστά το Β' Σώμα Στρατού τον διοικητή της Βητού Μεραρχίας με τον συνταγματάρχη Διονύση Παπαδόγκονα. Μπλοκάρει φυγάδες σε περάσματα. Στέλνει ανώτερους αξιωματικούς να τους μεταπείσουν, να μείνουν στις μονάδες, γιατί έτσι θα συμπτυχθούν ασφαλέστερα. Άλλα οι μαχητές δεν ακούνε κανένα. Οι στρατιωτικοί κανονισμοί το χαρακτηρίζουν αυτό πειθαρχία. Η ιστορία, όμως, πρέπει να το καταγράψει σαν εξέγερση φαντάρων, εναντίον κακής διευθύνσεως επιχειρήσεων και της καθυστερημένης συμπτύξεως από τα βάθη της Αλβανίας. Εξ αιτίας τους η μάζα έχασε την εμπιστοσύνη της και προς τους αξιωματικούς, που δεν έφεραν καμιά ευθύνη ούτε για την καθυστέρηση στην σύμπτυξη ούτε για την επίθεση στην Τρεμπεσίνα και που ήταν μάλιστα και εναντίον της. Απέρριψε την στρατιωτική οργάνωση και πειθαρχία. Έπλασε, αστραπαία, δική της, επαναστατική ιδεολογία. Χωρίσθηκε αυθόρυμητα σε μικρούς σχηματισμούς. Ανέδειξε καθένας από αυτούς τους ηγέτες που ήθελε. Και πήραν το δρόμο προς τα Γιάννενα, μεταδίδοντας τη διαρροή και σε όσες μονάδες συναντούν στην πορεία τους. Τα μαθαίνουν αυτά Κρητικοί που υπηρετούν σε άλλα τμήματα, τα παρατάνε και τρέχουν και ενώνονται με τους «δικούς τους», τους φυγάδες. Παρόμοιες ανυποταξίες και μάλιστα ομαδικές, σημειώθηκαν σε όλες σχεδόν τις μεραρχίες, κατά τη σύμπτυξη τους από τα βάθη της Αλβανίας.

Η Βητού Μεραρχία έχασε τη συνοχή της, σε βαθύτα τη μη μπορεί να αναλάβει αποστολή κατά τη σύμπτυξη. Και διατάχθηκε να εισέλθει στο ελληνικό έδαφος και να σταθμεύσει στη μονή Βελά, κοντά στο Καλπάκι. Στο μεταξύ το Β' Σώμα Στρατού, με διοικητή τώρα τον Γ. Μπάκο, εγκατέστησε ειδικό φυλάκιο από τρεις έφιππες Ομάδες Αναγνωρίσεως, με σαράντα περίπου οπλοπολιθόλα και πολυυθόλα, στην γέφυρα της Μέρτζανης, που αποτε-

λεί υποχρεωτικό πέρασμα στην Ελλάδα από την Αλβανία. Το φυλάκιο αυτό συνέλαβε πολλούς Κρητικούς καθώς και μαχητές από άλλες μεραρχίες, που τις είχαν εγκαταλείψει και αυτοί. Πόσοι ήταν οι συλληφθέντες, άγνωστο. Γνωστό είναι ότι όλοι τους εκτελέσθηκαν για απειθαρχία.

Η τρίτη και τελευταία πράξη της τραγωδίας της Βητού Μεραρχίας, παιχθηκε στο ελληνικό έδαφος. Την 24η Απριλίου 1941, δηλαδή 3 μέρες μετά τη συνθηκολόγηση, η μεραρχία βρίσκεται στα χωριά Λαγάτορα και Μούλες, 20 περίπου χιλιόμετρα νότια των Ιωαννίνων. Παρέδωσε στην Κοινότητά τους τον οπλισμό της και κινήθηκε προς Άρτα - Πρέβεζα - Ναύπακτο. Την 16η Μαΐου πέρασε στον Ψαθόπυργο Πελοποννήσου και διαμοιράσθηκε στο Άργος, την Τρίπολη και την Καλαμάτα. Στις 15 Μαΐου η κυβέρνηση των δοσιλόγων είχε εκδώσει το Διάταγμα αριθμός 41, με το οποίο επέβαλε στους δημάρχους, στους κοινοτάρχες, στους γεωργικούς συνεταιρισμούς και στις δασικές υπηρεσίες της χώρας, να εξασφαλίσουν στέγη, έξοδα διατροφής και εργασία στους νησιώτες στρατευμένους, που αδυνατούσαν να επιστρέψουν στις εστίες τους, γιατί μαίνονταν η «Μάχη της Κρήτης» και οι Γερμανοί επίταξαν τα πλωτά μέσα και ελέγχουν τη θάλασσα. Αυστηρότερα ήταν τα μέτρα για την μετάβαση στην Κρήτη, έστω και μεμονωμένων στρατευμένων, για να μην ενωθούν με τους αγωνιζόμενους εκεί Κρητικούς, εναντίον των Γερμανών εισβολέων.

Σε εφαρμογή του διατάγματος αυτού, η κυβέρνηση των δοσιλόγων, όρισε, κατόπιν να διασκορπισθούν οι Κρητικοί και να προσληφθούν υποχρεωτικά για εργασία ως εξής κατά νομούς 1/Αργολιδοκορινθίας 1.750, 2/Αρκαδίας 500, 3/Αττικοβοιωτίας 100, 4/Αχαΐας 600, 5/Ευβοίας 600, 6/Ηλείας 800, 7/Λακωνίας 300, 8/Λαρισής 1.500, 9/Μεσσηνίας 1.700, 10/Τρικάλων 1.500 και 11/Φθιωτιδιοφωκίδας 1.000. Σύνολο 10.350. Από τον πίνακα αυτόν προκύπτει να αυξήθηκε η δύναμη της Βητού Μεραρχίας από τις εφεδρείες που σχηματίζονταν με επιστρατεύσεις στην Κρήτη και στέλλονταν στην Αλβανία και από τους μαχητές που υπηρετούσαν σε άλλες μεραρχίες και με την διάλυσή τους στην Ήπειρο, έσπευσαν και ακολούθησαν την Βητού, γιατί τη θεωρούσαν «δικιά» τους, Κρητικά.

Η απόφαση της κυβερνήσεως για την κατανομή αυτή φανερώνει ότι είχε ενημερωθεί για την πρόθεση των κατακτητών, νά μην αφήσουν τους Κρητικούς να επιστρέψουν στο νησί τους και μετά

τη λήξη της «Μάχης της Κρήτης», αλλά να τους κρατήσουν στην Ηπειρωτική Ελλάδα, για να τους εξοντώσουν. Και φανερώνει, επίσης, ότι η απόφαση για την κατανομή ελήφθη για να συγκαλυφθούν οι ευθύνες της, επειδή δεν αντέδρασε σε μια τέτοια εγκληματική ενέργεια. Η κατανομή κατά νομούς έμεινε στα χαρτιά. Δεν έγινε, ούτε ήταν δυνατό να μετακινηθούν από την Πελοπόννησο μέχρι την Θεσσαλία 10.350 άντρες, με την έλλειψη τροφοδοσίας και μέσων συγκοινωνίας.

Τι ακριβώς επακολούθησε δεν είναι εύκολο να περιγραφεί. Η επίσημη στρατιωτική ιστορία γράφει ότι η Β' Μεραρχία διαλύθηκε στο τέλος του Μαΐου 1941, επειδή οι άντρες της βλέποντας να μην υπάρχει διάθεση για μεταφορά τους στο νησί τους και μετά τη λήξη της «Μάχης της Κρήτης», την εγκατέλειψαν. Και ετράπησαν σε ανεύρεση δικού τους πλέον τρόπου επιστροφής. Από εκείνη τη στιγμή, αρχές Ιουνίου 1941, καθένας από τους 10.350 Κρητικούς έζησε μια δική του Οδύσσεια, περισσότερο συγκλονιστική και περισσότερο ίως τραγική, από εκείνη των πολεμιστών της Τροίας. Οι περιπέτειες των νέων αυτών μυρίων πολεμιστών της Αλβανίας, είναι αδύνατο να συγκεντρωθούν και να ιστορηθούν σε μια και μόνο οδύσσεια. Πόσοι από αυτούς ευτύχησαν να δουν αναθρώσποντα καπνό από τα σπίτια τους, είναι άγνωστο. Πόσοι από αυτούς είχαν την τύχη να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους στην κατοχή, σκορπίζοντας στην Πελοπόννησο, είναι επίσης άγνωστο. Όπως άγνωστο είναι και πόσοι πέθαναν μακριά από τους δικούς τους, εξαντλημένοι από στερήσεις. Γνωστό, αλλά και αυτό σε γενικές γραμμές, είναι ότι αρχές Ιουνίου 1941 συνέρρευσαν στην Αθήνα αρκετές χιλιάδες Κρήτες μαχητές. Προσπάθειές τους να βρουν κάποιο πλωτό μέσο για επιστροφή στην Κρήτη, απότυχε. Οι κατακτητές συνέχιζαν την επίταξη των σκαφών και τους ελέγχους στη θάλασσα, μέχρι τα καΐκια και τις βάρκες. Λέγεται ότι κάποιοι στάθηκαν τυχεροί και βρήκαν πρόθυμους ναυτικούς, που τους μετέφεραν κρυφά με κάικι στην Κρήτη ή σε άλλα γειτονικά νησιά. Άλλα η διαφυγή τους έγινε αντιληπτή και ορισμένοι συνελήφθησαν, ενώ με πρόσθετα μέτρα των Γερμανών, έκλεισε και αυτός ο δρόμος.

Οσοι Κρητικοί είχαν συγγενεῖς ή άλλους γνωστούς τους στην Αθήνα και στον Πειραιά, κατέφυγαν σ' αυτούς. Αρκετοί βρήκαν συμπαράσταση. Άλλοι κατέφυγαν σε προάστια και σε γύρω από την Αθήνα χωριά. Άλλοι άρχισαν να ψάχνουν για

οποιαδήποτε δουλειά. Κάποιοι υπήρξαν τυχεροί και κάτι βρήκαν. Άλλοι πούλησαν ό,τι είχαν και δεν είχαν και άρχισαν να τριγυρίζουν στους δρόμους μιας πόλης άγνωστης και κατακτημένης, με κατοίκους που αντιμετωπίζουν και αυτοί πρόβλημα επιβιώσεως και που οι περισσότεροι έφτασαν τώρα σε σημείο, να μη μπορούν ούτε επαίτες να συνδράμουν. Μερικές χιλιάδες Κρητικών, μην έχοντας που να πάνε, στρατοπέδευσαν στο Ζάππειο και στον Εθνικό Κήπο. Το στρατοπέδευσαν είναι σχήμα λόγου. Ούτε κουβέρτες, ούτε αντισκηνα, ούτε κανένα άλλο είδος στρατοπέδιας έχουν. Και από αυτούς άλλοι κοιμούνται στα παγκάκια του Ζαππείου και άλλοι κατάχαμα ή στο γρασίδι. Στις διαμαρτυρίες τους για κάποια μέριμνα, η κυβέρνηση των δοσιλόγων απάντησε με την παροχή κάποιου συσσιτίου, που διανέμονταν στο Στάδιο. Το συσσίτιο αυτό υπήρξε η μεγάλη παγίδα. Οι κατακτητές απέθλεπαν να ξεγελάσουν τους Κρητικούς που τριγύριζαν στην Αθήνα και να συγκεντρωθούν στο Ζάππειο, για να τους συλλάβουν και να τους εξοντώσουν.

Οι Ιταλοί φασίστες ήθελαν, έτσι, να τιμωρήσουν τους Κρητικούς μαχητές, για τα πλήγματα που κατέφεραν στον ιταλικό στρατό στην Τρεμπεσίνα, ενώ οι Γερμανοί στα πρόσωπα αυτών των μαχητών, ήθελαν να εκδικηθούν και να τιμωρήσουν όλους τους Κρητικούς, για την αντίσταση που προέβαλαν στο νησί τους και τα πλήγματα που κατέφεραν εκεί στο γερμανικό στρατό. Όπως είναι γνωστό, με τον ένοπλο ξεσηκωμό τους οι Κρητικοί κατά των εισθολέων Γερμανών, έδωσαν τον καιρό να διαφύγει το βρετανικό εκστρατευτικό σώμα και να μην αιχμαλωτισθεί από αυτούς, που τόσο πολύ το επεδίωξαν και που τόσο πολύ το ήθελαν σαν τρόπαιο. Επι πλέον, στην «Μάχη της Κρήτης», αποδεκατίσθηκαν οι αλεξιπτωτιστές σαν σώμα, για το οποίο ήταν τόσο υπερήφανος ο Χίτλερ και στο οποίο στήριζε πολλές ελπίδες, για εντυπωσιακά αστραπαία επιτεύγματα. Είναι γνωστό ότι, όταν αργότερα, κάποιοι στρατηγοί, πρότειναν στον Χίτλερ την χρησιμοποίηση και αλεξιπτωτιστών, εκείνος απάντησε αρνητικά, λέγοντας:

—Οι αλεξιπτωτιστές πέθαναν στην Κρήτη.

Μετά την εξασφάλιση του συσσιτίου, οι Κρήτες μαχητές στην Αθήνα, άρχισαν διαβήματα και διαμαρτυρίες, για διάθεση μέσων μεταφοράς τους στην Κρήτη. Κυβέρνηση των δοσιλόγων και κατακτητές απαντούν με αοριστίες. Πολλοί Κρητικοί υποψιάσθηκαν ότι ετοιμάζεται κάτι ύποπτο

σε βάρος τους και άρχισαν να εγκαταλείπουν το Ζάππειο. Βλέποντας οι κατακτητές τη διαρροή αυτή, μπλοκάρουν αρχές Ιουλίου 1941 το Στάδιο, σε ώρα συσσιτίου. Πεντακόσιοι περίπου Κρητικοί πρόλαβαν και ξέφυγαν. Οι άλλοι, γύρω στους 1.100 με 1.300, συνελήφθησαν. Χαρακτηρίσθηκαν «αιχμάλωτοι πολέμου» και στάλθηκαν στην Λάρισα, σε ειδικό στρατόπεδο, που είχαν ετοιμάσει στο μεταξύ οι Ιταλοί, στους παλιούς στρατώνες του αντιαεροπορικού, στο χώρο του αεροδρομίου, πέντε περίπου χιλιόμετρα ανατολικά από την πόλη. Παράλληλα, εκείνες τις μέρες, περίπολα των κατακτητών άρχισαν να κυκλοφορούν στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις και να συλλαμβάνουν όσους τυχόν Κρητικούς ανακάλυπταν. Αυτούς λέγεται ότι τους εξόντωσαν, ενώ επίσης λέγεται ότι έπινεαν τους Κρητικούς που συνέλαβαν σε κάκια για την Κρήτη.

Απομονωμένους, τώρα, τους Κρητικούς στο στρατόπεδο της Λαρίσης, οι ιταλικές αρχές κατοχής, τους μεταχειρίζονται απάνθρωπα, σαν κοπάδι μελλοθανάτων. Από την μια τους αναθέτουν σκληρές και συχνά άσκοπες εργασίες για να εξαντλούνται και από την άλλη μειώνουν στο ελάχιστο την δήθεν τροφοδοσία τους. Στους θαλάμους δεν υπάρχουν ούτε κρεβάτια, ούτε στρώματα, ούτε κουβέρτες, ούτε παρέχεται κανένα απαραίτητο είδος για ατομική περιποίηση όπως σαπούνι, πετσέτες και τέτοια, ενώ συχνά κόβεται σκόπιμα και το νερό. Με σκηνοθετημένες αφορμές επιβάλλονται βασανιστήρια. Ο κατοπινός νομάρχης Λαρίσης, που τήρησε πατριωτική στάση και έγραψε το εξαίρετο αντιστασιακό βιβλίο «Φλόγες στον Όλυμπο», Γιάννης Γκότσης, ανεβάζει σε 350 τους Κρητικούς που δραπέτευσαν από εκείνο το στρατόπεδο τις πρώτες μέρες, όταν ακόμα ήταν χαλαρή η φύλαξη τους. Για τους υπόλοιπους 1.000 περίπου καθιερώθηκαν σκληρότερα μέτρα, ενώ το στρατόπεδο περιφράχθηκε με νέες σειρές συρματοπλέγματα.

Η μεταφορά των Κρητικών στο στρατόπεδο Λαρίσης και η κακομεταχείρισή τους, διαδόθηκε αστραπαία, σχεδόν, στην πόλη και προκάλεσε αισθήματα συμπαθείας. Ένας Κρητικός, ο απόστρατος αντισυνταγματάρχης Γιώργος Τζενάκης, που ήταν εγκαταστημένος στη Λάρισα, έτρεξε στον Ερυθρό Σταυρό, στη Μητρόπολη και σε άλλες αρχές, καθώς και στον εκπρόσωπο του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, ζητώντας τη συνδρομή τους, σε τρόφιμα και ρουχισμό. Οι μυστικές οργανώσεις αντιστάσεως που είχαν συσταθεί, το ΚΚΕ

και η «Εθνική Αλληλεγγύη», ανέλαβαν ειδική εξόρμηση. Πλαισίωσαν τον Τζενάκη με στελέχη τους και οι διαμαρτυρίες με τις παραστάσεις παίρνουν μαζικό χαρακτήρα. Με τα «Δελτία Ειδήσεων» που κυκλοφορούν κρυφά, απευθύνονται εκκλήσεις στους κατοίκους να εισφέρουν. Ταυτόχρονα η «Εθνική Αλληλεγγύη» ανασυγκροτεί την ομάδα των εθελοντριών αδελφών του Ερυθρού Σταυρού. Την αποτελούσαν 15 κοπέλλες ονομαστών οικογενειών της πόλης, που είχαν προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στους τραυματίες στα νοσοκομεία, στη διάρκεια του πολέμου. Από την Τράπεζα Ελλάδος και την τότε Τράπεζα Αθηνών αποσπάσθηκε κάποιο δάνειο, χάρη στην προθυμία των διευθυντών τους. Τα ποσά αυτά χρησιμοποιήθηκαν για να αγοραστούν τσιγάρα, σταφίδες και κάποια άλλα τρόφιμα.

Οι αρχές κατοχής εμποδίζουν απροσχημάτιστα όχι μόνο την παροχή βοηθείας, αλλά και αυτήν ακόμα την επικοινωνία με τους κρατουμένους. Τρόφιμα και άλλα είδη τα φορτώνονται οι κοπέλλες του Ερυθρού Σταυρού συχνά και τα πάνε περπατώντας στο στρατόπεδο, γιατί τα μέσα μεταφοράς ελέγχονται από τους κατακτητές. Τα τρόφιμα παραδίδονται σε φρουρούς και τα περισσότερα τα κρατούν οι συμμορίες που συστήθηκαν και τα διοχετεύουν στη μάυρη αγορά. Για τη ζωή των κρατουμένων μας δίνει λιτή περιγραφή ο Γκότσης στο βιβλίο του: «Η ζωή των πρώτων αυτών θυμάτων της ιταλικής εγκληματικότητας, υπήρξε βασανιστική και τυραννική. Οι υπερήφανοι και ηρωϊκοί αυτοί πολεμισταί ήταν τώρα δέσμιοι εκείνων τους οποίους πριν από λίγους μήνας κατεδίωκαν και έπιαναν περιδεείς και καταισχυμένους στα βουνά της Αλβανίας ... Οι Ιταλοί φασίσται ηθάνοντο ανέκφραστη χαρά και σαδιστική ικανοποίηση να τους βασανίζουν με κάθε τρόπο».

Ο χειμώνας του 1941-42 επήλθε δριψύς. Το ωύχος στη Λάρισα κατήλθε σε 18 βαθμούς υπό το μηδέν κάποτε, πράγμα σπάνιο. Τους Κρητικούς τους θρήκε χωρίς εσώρρουχα τους περισσότερους και με λιωμένα τα ρούχα τους, γεμάτους ψείρες, χωρίς σκεπάσματα και σκελετωμένους από την πείνα. Όταν οι Ιταλοί τους βγάζουν για καταναγκαστική εργασία, βοσκούν σαν πρόβατα, τρώγοντας ωμά χόρτα. Όσα κόκαλα από φοφίμια βρίσκουν, τα μαζεύουν κρυφά και τα μαγειρεύουν «σούπα» και τα τρώνε. Φωτιά στους θαλάμους δεν υπάρχει και τη νύχτα κοιμούνται στριμωχτά, με την ελπίδα να ζεσταίνεται ο ένας με τον άλλο, χωρίς όμως να το κατορθώνουν.

Ο τότε πρόεδρος του Ερυθρού Σταυρού Λαρίσης γιατρός Μιχαήλ Σάπκας, πρώην βουλευτής και πρώην Δήμαρχος, γράφει σχετικά σε βιβλίο που έβγαλε μεταπολεμικά: «Κακώσεις, βανδαλισμοί και μαστιγώσεις μέχρις αίματος των κρατουμένων, ήσαν συνήθως τιμωρίαι αυτών ... Εις ασθενείς ουδεμία παρείχετο ιατρική περιθαλψία. Μόνον κατά τας επιθανατίους ώρας τους μετέφεραν οι Ιταλοί εις το Δημοτικό Νοσοκομείον, άνευ ουδενός αναμνηστικού, μόνον ίνα αποθάνωσι υπό στέγην». Αυτά στην αρχή. Κατόπιν γράφει ο Σάπκας «τους τελευτώντας εις το στρατόπεδον τους έθαπτον άνευ ουδεμίας θρησκευτικής διατυπώσεως και υποβολής εις το νεκροταφείον σημειώματος του ονόματος του θανόντος ή ληξιαρχικής πράξεως».

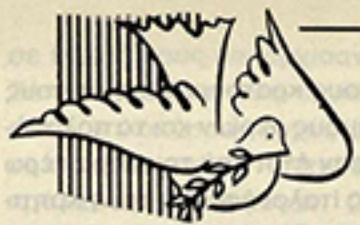
Ο Τζενάκης έγραψε και αυτός μεταπολεμικά ότι πολλοί κρατούμενοι προσεβλήθησαν από ανίατα νοσήματα καθώς και από αβιταμίνωση, ψύρα, ελονοσία και διασάλευση φρενών ... «Είχε, συνεχίζει, φθάσει εις τοιούτον βαθμόν η έξαντλησις ώστε όταν το πρώτον μας επετράπη να μεταβώμεν και διανείμωμεν διάφορα είδη ρουχισμού, φάρμακα και τρόφιμα, τα οποία είχε προσφέρει από το υστέρημά της η πολύπαθος πόλις της Λαρίσης, δύο εκ των κρατουμένων απωθήθηντες ελαφρώς υπό Ιταλών φρουρών κατέπεσαν και μεταφερθέντες εις το αναρρωτήριον εξέπνευσαν ... Αργότερον πλείστοι εύρισκον τον θάνατον εκ πείνης, μεταφερόμενοι ημίγυμνοι προς ταφήν δια διτρόχων». Και καταλήγει: «Εις τον Ερυθρόν Σταυρόν παρενεβάλλοντο πλείστα εμπόδια εις το έργον του, υπό του εκάστοτε διοικητού του στρατόπεδου και του Φρουραρχείου. Κατ' αρχήν μοι επετράπη να τηρώ ονομαστικούς καταλόγους, τόσον των κρατουμένων όσον και των αποβιούντων. Αργότερον, όμως, μοι απηγορεύθη τούτο και ενίστε και η είσοδος εις το στρατόπεδον, ενώ είχον εφοδιασθεί δι' ειδικής αδείας εισόδου εις όλα τα στρατόπεδα της Θεσσαλίας, ως εκπρόσωπος του Γραφείου Αιχμαλώτων του Ερυθρού Σταυρού». Αργότερα «εισήλθε» ο Τζενάκης στο στρατόπεδο, αλλά σαν κρατούμενος των Ιταλών που τελικά τον έστειλαν όμηρο στην Ιταλία. Παράλληλα οι Ιταλοί, συνέλαβαν και την υπεύθυνη από πλευράς «Εθνικής Αλληλεγγύης» κοπέλλα στις Εθελόντριες αδελφές του «Ερυθρού Σταυρού».

Το ιταλικό στρατόπεδο Λαρίσης για τους Κρητικούς ήταν μικρότερο σε μέγεθος από το χιτλερικό Νταχάου, αλλά μεγαλύτερο από αυτό σε βασανιστήρια. Οι χιτλερικοί, στα στρατόπεδά τους,

εξόντωναν ομαδικά τους κρατουμένους με τους φούρνους, τους θαλάμους αερίων και τα πολυθόλλα και τους απάλλασσαν έτσι από την περαιτέρω τυραννία. Οι φασίστες Ιταλοί άφηναν τους Κρητικούς να πεθάνουν από εξάντληση και πείνα, για να τους βασανίζουν μέχρι την τελευταία τους στιγμή. Και, όμως ... ενώ ήταν γνωστοί οι διοικητές εκείνου του στρατόπεδου και ενώ ο Τζενάκης εζήτησε τη σύλληψή τους, για να τιμωρηθούν ως εγκληματίες πολέμου, εν τούτοις δεν ζητήθηκε η έκδοση κανενός, αν και σε μεταπολεμικές κυβερνήσεις κατείχαν υψηλές θέσεις και αξιωματικοί υπαίτιοι για την ύστοχη επίθεση στην Τρεμπεσίνα, για την οποία τιμώρησαν με βασανιστήρια και θάνατο πείνας οι Ιταλοί φασίστες τους Κρήτες μαχητές. Η αδιαφορία τους αυτή δεν αποτελεί μεγαλοψυχία, αλλά παράλειψη εθνικού καθήκοντος, που φανερώνει την άμβλυνση των πατριωτικών και των ανθρωπιστικών αισθημάτων, που καλλιεργούσε η αρρωστημένη συμπάθεια των κυβερνήσεων της «εθνικοφροσύνης» προς τη φασιστική ιδεολογία και προς την συνεργασία με τους κατακτητές από την μία και από την άλλη, η παθολογική τους αντιπάθεια προς την εθνική μας αντίσταση.

Μέσα στον τρομερό χειμώνα του 1941-42 πήραν ομαδική μορφή οι θάνατοι Κρητικών, από εξάντληση. Τα κάρα της Δημαρχίας δεν πρόφταιναν να μεταφέρουν πτώματα. Στο μεταξύ, όμως, άρχισαν συλλήψεις Θεσσαλών πατριωτών, που τους έκλειναν στο ίδιο στρατόπεδο με τους Κρητικούς, ενώ έγινε και η μεταφορά των κομμουνιστών από την Ακροναυπλία. Αυτά άλλαξαν κατά πολύ και τη διαβίωση των Κρητικών. Οι συγγενείς των Θεσσαλών κρατουμένων και οι αντιστασιακές οργανώσεις απόκτησαν ευχέρεια να φέρνουν στο στρατόπεδο περισσότερα τρόφιμα, ρουχισμό, σκεπάσματα, στρώματα και άλλα είδη, ενώ οι Ακροναυπλίτες οργάνωσαν τη ζωή των κρατουμένων, μέχρι που άρχισαν να καλλιεργούνται και λαχανικά από τους ίδιους, στο χώρο του στρατόπεδου. Οι Ιταλοί αδυνατούσαν πλέον να κρατούν σε απομόνωση τους Κρητικούς και η θέση τους θελτιώθηκε. Μην έχοντας τώρα δυνατότητα να εξοντώσουν τους απομειναντες, τους απέλυσαν. Ο Γκότσης υπολογίζει σε 500 περίπου τους επιζήσαντες και απολυθέντες. Αν, όμως, άνθεξαν τελικά όλοι τους να φτάσουν στο πατρικό τους σπίτι δεν το ξέρουμε.

Η Κρήτη πρέπει να είναι υπερήφανη για τα τέκνα της. Στην Αλβανία πολέμησαν για λευτεριά και για δημοκρατία, σαν ήρωες.

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΤΟΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Αποτελέσματα διαγωνισμού
Ποιήματος - Διηγήματος

Το Δημοτικό Συμβούλιο Χανίων στα πλαίσια των εκδηλώσεων του Διεθνούς Έτους Ειρήνης, όπως έχει οριστεί το 1986 από τον Ο.Η.Ε., με την αριθ. 19/28-1-86 απόφασή του προκήρυξε διαγωνισμό ποιήματος και διηγήματος, μεταξύ των μα-

χανίων που θα διεξαγόταν στην πόλη της Ειρήνης.

Στα Χανιά, σήμερα 3 Απριλίου 1986 συνήλθε η κριτική Επιτροπή του διαγωνισμού ποιήματος και διηγήματος, που προκηρύχθηκε από το Δήμο Χανίων και αποτελείται από:

- 1) Ειρήνη Καλφάκη, φιλόλογο καθηγήτρια.
- 2) Αλεξάνδρα Φουσέκη, φιλόλογο καθηγήτρια.
- 3) Άννα Μυλωνάκη, φιλόλογο καθηγήτρια που ορίστηκαν από το Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Χανίων και
- 4) Ευάγγελο Χατζηαγγελή, Δημοτικό Σύμβουλο Χανίων, από την πλευρά του Δήμου.

Στο διαγωνισμό πήραν μέρος συνολικά 16 μαθητές (ποιήματα 13, διηγήματα 3).

Η Επιτροπή αποφασίζει και προκρίνει ομόφωνα:

- 1) Να δοθεί το πρώτο βραβείο στο ποίημα με τον τίτλο:

«Μυστική προθεσμία»

του Σπύρου Βερναδάκη, μαθητή της τρίτης τάξης του Ζου Λυκείου Χανίων.

- 2) Να δοθεί το δεύτερο βραβείο στο ποίημα

Α' βραβείο

«ΜΥΣΤΙΚΗ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑ»

θητών και μαθητριών των Λυκείων της πόλης μας.

Παρακάτω δημοσιεύομε το πρακτικό της Κριτικής Επιτροπής για το διαγωνισμό και τις βραβευμένες εργασίες, σύμφωνα με την απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου.

ΠΡΑΚΤΙΚΟ

με τον τίτλο:

«Τα χέρια της Ειρήνης»

της Αργυρώς Γκόγκου, μαθητριας του Ζου Λυκείου Χανίων και

- 3) Να δοθεί το τρίτο βραβείο κατά το ήμισυ στο ποίημα με τον τίτλο:

«Το περιστέρι της Ειρήνης»

της μαθητριας της τρίτης τάξης του Κλασικού Λυκείου Στεφανίας Αρχοντάκη. Και κατά το άλλο ήμισυ στο διήγημα με τον τίτλο:

«Η Αυγή της Ειρήνης»

της μαθητριας Βασιλικής Αμπελικάκη, μαθητριας της τρίτης τάξης του Κλασικού Λυκείου.

Γενικά έχουμε να παρατηρήσουμε τη φιλότιμη προσπάθεια των μαθητών οι οποίοι ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του Δήμου Χανίων, την ευαισθησία τους στο ιδανικό της Ειρήνης που είναι το πρώτο πρόβλημα της εποχής μας.

Τους επαινούμε όλους και τους ευχόμαστε καλή πρόοδο στις σπουδές τους.

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ

αυτών που πεθαίνουν απ' την πείνα
Όταν η ελπίδα
δώσει πνοή σ' ένα ναυαγιασμένο όνειρο
Όταν το ψέμα κι η υποκρισία που μας διαφεντεύει
γίνουν ένα καινούργιο χαμόγελο
στα χτεσινά μας χείλη
Όταν ένα άχυρο απ' τη φωλιά των περιστεριών
γίνει θεμέλιο κι η αγάπη στεριώσει
Τότε επιτέλους θα λάμψει ολοφώτεινος
ο ήλιος της ΕΙΡΗΝΗΣ.

ΣΠΥΡΟΣ ΒΕΡΝΑΔΑΚΗΣ

(Μαθητής της 3ης Τάξης του Ζου Λυκείου)

Β' έραθειο

*Κράτησε μου το χέρι,
το χέρι το φοβισμένο
και το δίκό σου φόβο κρύψε
μες στην ελπίδα που πλέκουν οι παλάμες μας.*

*Μή δειλιάζεις.
Κι ας είναι χέρι άσπιλο, χέρι παιδικό
χέρι κουρασμένου δουλευτή
ή εκφραστής μιας σύλληψης ιδεατών μορφών,
χέρι πλανεμένο από τα τόσα θάματα
μα πονεμένο στ' άυλο άγγιγμά τους.*

*Μην απορείς.
Χέρια ξένα στ' αντίκρυσμα
μα γνώριμα στον ίδιο φόβο,
στην ίδια ελπίδα,
στο ίδιο ειοπνικό δράμα.*

„ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ“

Ένα υπόκωφο βουητό, αρρέφοι μείρη το νερό μαζί^{της}
φλόγες, μαύρος καπνός. Φέρε φτεράδα διπλής διάστασης
Στον αέρα, υπό τρούχο φούρνη ήρα (Πυρηθρόβούνης)
πυρωμένα σιδερά περισσότεροι από την περιοχή της
Στο χώμα, όπου υστερεί πάχη νηστερίας από την περιοχή της
φλογογισμένα αντικείμενα, οδιές της ολέζοντος ουσίας
καμένα σώματα, οι θάνατοι συνοπτικοί από την πυρά
διαμελισμένα κορμιά. Έστιν έστιν η πυρά που ζερέθη
Το παγωμένο χέρι κρατά ακόμα το όπλο με την ίδια
για να σκοτώσει, να εκδικηθεί
ή να υπερασπίσει την πυρά από τον αντίπαλο
Το κεφάλι, γέρνει στο πλάι.
Τα μάτια απλανή, μείζονες από την άστρασμον της πυράς
σα με παράπονο καρφωμένα στο μέλλον,
που ποτέ δε θ' αντικρύσσουν.
Τα χείλη μισάνοιχτα, σα να ρωτούν
«γιατί;»

*Τη μαυρισμένη φωτογραφία, κρυμμένη καλά στον
κόρφο,
δε θα ξαναδούν τα ερωτευμένα μάτια.
Το γεροδεμένο κορμί, το γλυκό χαμόγελο,
τα σγουρά μαλλιά, τα μαύρα μάτια,
δε θα ξαναδεί η πονεμένη μάνα.
Ο τόπος μυρίζει καπνό, σαπίλα.
Κορμιά γεανικά, μα τώρα άψυχα,*

*Μην τ' αρνείσαι τα χέρια της Ειρήνης
τα χέρια που αντάμα θα οργώσουνε το φως
που θα φωνάζουν:
«Δε χρειαζόμαστε φωτιές για να ζεστάνουμε τον
Αγθωνό».*

*Τρέμε τα χέρια εκείνα
που ξέρουν και χτίζουν ερημές
που το μπορούν να γεννούν το θάνατο.*

ΠΕΝΙΑ (ΓΚΟΓΚΟΥ ΑΡΓΥΡΩ)

μαθήτρια Ζου Λυκείου

Ζειο μας είναι πορελθόν, και κλείουμε τανάδεδε των
ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ»

κείτονται, ζειτηνήστε το χέρια φ αδίς κι
άθαφτα στο χώμα. Ζειτηνήστε τα διπλά σα
Μαζί, να είτι όποιονδεράρχοντακόσσοντα
θαμμένες ελπίδες, όνειρα, αγάπες.
Ένα περιστέρι λαβωμένο περπατά,
αφήνοντας κηλίδες αίμα πάνω τους.
Η μια φτερούγα του σπασμένη.
Συνεχίζει το δόσμο του.

Κάπου - κάπου σταματά.
Τινάζει τη φτερούγα να φύγουν τα αίματα.
Γυρνά, κοιτά πίσω
Τα μάτια του θολά. «Απ' τον καπνό».
Θα πει όποιος τα δει.
Κλαίν τα περιστέρια;
Πιο πέρα, σα σε δράμα,
ένα μικρό παιδί
τρέχει και τ' αγκαλιάζει.
Το περιστέρι της ειρήνης
πρέπει να γιατρευτεί-
για να μη χαθεί το δράμα της ζωής.
για να μη μείνουν σπασμένα ειδώλα
τα φνειρά.

ΣΤΕΦΑΝΙΑ ΑΡΧΟΝΤΑΚΗ
μαθ. της 3ης Τάξης του Κλασικού Λυκείου Χανίων

ΑΙΓΑΙΟΝ ΕΤΟΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Γ' θραβείο «Η ΑΥΓΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ»

Είναι θράδυ. Σκοτάδι πυκνό.

Στο τζάκι τα ξύλα τριζοθολούν κι η φωτιά λαμπυρίζει, τραγούδι συντροφικό μέσα στη μοναξιά μου.

Κι εγώ θεατής στην παράσταση που δίνει η άγρια θύελλα λυσσομανώντας έξω από το παράθυρό μου.

Ακούστηκε το ουρλιαχτό μιας βροντής και κάτω από τη λάμψη του κεραυνού είδα μια λευκή οπτασία, να στέκεται γαλήνια μέσα στη μανιασμένη καταγιδά.

Μακριά ξανθά μαλλιά - δώρο του Ήλιου - μεγάλα γαλάζια μάτια - δώρο του Ουρανού και της Θάλασσας - μακρύς λευκός χιτώνας - δώρο της Ζωής. Όμορφη σα νεράιδα, καλή σαν Παναγιά, αγαπημένη σα μάνα. Σαν μου άπλωσε το χέρι της, έτρεξα αμέσως κοντά της και με μιας η ψυχή μου γαλήνεψε.

«Πώς σε λένε;» με ρώτησε. «Αυγή» αποκρίθηκε. «Εσένα;»

Δε μου απάντησε, μόνο μούγγεψε να κοιτάξω χαμηλά.

Κι είδα φωτιές και συντρίμια κι είδα ανθρώπινα κορμιά να κατακρεουργούνται, να γίνονται στάχτη, κι άκουσα κραυγές πόνου από τα εγκαύματα στις πλάτες τους, σφραγίδα ανεξίτηλη του πολιτισμού τους.

Ραδιενέργεια κι αίμα, αίμα και πόνος, πόνος και δάκρυ, δάκρυ και θάνατος. Λευκό περιστέρι το δάκρυ της λύπης μου.

Υστερά η εικόνα άλλαξε, η δυστυχία άμως ίδια.

Είδα σκελετώμένα από την πείνα, βασανισμένα από τις αρρώστιες, εγκαταλελειμένα από τους ανθρώπους μικρά παιδιά, ματάκια αθώα γεμάτα δάκρυα και ερωτηματικά.

Πείνα κι εγκατάλειψη, εγκατάλειψη κι απορία, απορία κι απόγνωση, απόγνωση και θάνατος. Λευκό περιστέρι το δάκρυ του πόνου μου.

Η σκηνή άλλαξε για μια ακόμη φορά, η φρίκη άμως ίδια.

Είδα ανθρώπους μεθυσμένους με το κρασί της απληστίας νάχουν στήσει ξέφρενο χορό γύρω από τα πυρηνικά τους όπλα· κι ύστερα είδα τη γη, μια νεκροφόρα σωμάτων, ψυχών, ονείρων, ελπίδων, νεκρό άστρο να περιφέρεται μέσα στο σύμπαν, θυμίζοντας την αμυαλιά των ανθρώπων.

Συμφέρον και ηθική νέκρωση, ηθική νέκρωση και αισχροκέρδεια, αισχροκέρδεια και θάνατος. Λευκό περιστέρι το δάκρυ του φόβου μου. «Θεέ μου πού πάμε;» κραύγασα και βρέθηκα πάλι στο χώρο μου μα μόνη.

Έξω η καταγιδά είχε κοπάσει και καθώς η μέρα γεννιόταν φάνηκε στο βάθος το ουράνιο τόξο. Μέσα από τα βιολετιά και τριανταφυλλιά πέπλα της Ανατολής, πρόβαλλε η γνώριμη οπτασία.

Τα τρία λευκά περιστέρια είχαν φωλιάσει μες στην αγκαλιά της κι εκείνη τους παράγγελνε: «Οι άσπρες φτερούγες σας θα βαφτούν κόκκινες από τους ισχυρούς και αδιάφορους της γης. Μα σεις θα συνεχίζετε το ταξίδι σας, για χάρη των παιδιών της γης».

Η καρδιά μου σκίρτησε σαν ένιωσα ποιοί ήταν. Και σαν οι αγγελιοφόροι και τραγουδιστάδες της πέταξαν στα πέρατα της γης, φώναξα:

«Ειρήνη, Ειρήνη πάρε με μαζί σου».

Εκείνη με κοίταξε και μες στα μάτια της είδα την αγάπη μα και την πίκρα. Μου χαμογέλασε και στο χαμόγελό της είδα ζωγραφισμένη την καλοσύνη μα και το παρόπονο. Κι ύστερα, κι ύστερα χάθηκε μέσα στις ρόζ, μαθιές ανταύγειες του ουράνιου τόξου.

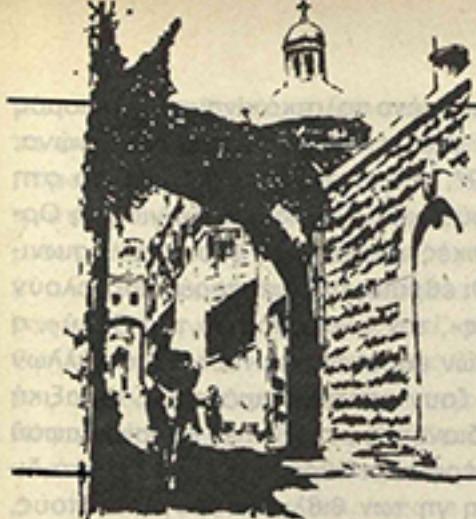
Από τότε την αποζητώ, από τότε την καρτερώ και τραγουδώ στους ανθρώπους την ομορφιά και το μεγαλείο της.

Την ομορφιά και το μεγαλείο της ΕΙΡΗΝΗΣ!

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΜΠΕΛΙΚΑΚΗ

μαθ. της 3ης Τάξης του Κλασικού Λυκείου Χανίων

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ Ο ΣΙΩΝΙΣΜΟΣ, ΕΧΘΡΟΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ

του ΒΑΓΓΕΛΗ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΗ

Στη Διεθνή Διόσκεψη για τη Μεσόγειο και την Παγκόσμια Ειρήνη, που συνήλθε στην Αθήνα από τις 30/1 μέχρι 1/2 1986, πολλά ήταν τα προβλήματα που συζήτηθηκαν. Προβλήματα φλέγοντα, όμεσης επικαιρότητας για την ειρήνη και την ασφάλεια, όχι μόνο για τους λαούς της Μεσογείου. Όπου κλιμακώνεται σε βαθμό επικίνδυνο η επιθετικότητα και οι προκλήσεις των ΗΠΑ και των οργάνων τους των σιωνιστών του Ισραήλ. Όπου δρίσκονται αντιμέτωπες τρομερές πολεμικές δυνάμεις και μέσα ολέθρου.

Μερικά από τα προβλήματα αυτά, τα πιο σημαντικά, είναι:

Οι αμερικανο-νατοϊκές βάσεις και τα πυρηνικά όπλα.

Η προκλητική παρουσία και επιθετικές ενέργειες και επεμβάσεις του δου στόλου των ΗΠΑ (βομβαρδισμός της Βηρυτού, προκλητικά γυμνάσια στα ανοιχτά της Λιβύης κ.λ.π.).

Δυνάμεις ταχείας επέμβασης στην περιοχή.

Ο πόλεμος Ιράν - Ιράκ.

Το πρόβλημα της Κύπρου.

Η απειλή της Τουρκίας στο Αιγαίο.

Οι πράξεις τρομοκρατίας, με την όποια μορφή τους απομική ή κρατική.

Το πρόβλημα της Παλαιστίνης και η εγκληματική πολιτική των σιωνιστών του Ισραήλ.

Ξεχωριστή θέση στο διεθνή διάλογο ήταν πολύ φυσικό να πάρει το πρόβλημα αυτό. Δεκάδες αντιπρόσωποι από όλες τις χώρες, ιδιοίτερα τις αραβικές, υπογράμμισαν τη σημασία που έχει σαν πρόβλημα τοπικό στην περιοχή της Μεσογείου, αλλά και γενικό, διεθνές, που συνδέεται με την αποκατάσταση της διεθνούς νομιμότητας, της Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, των αρχών του Καταστατικού Χάρτη και των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γεν. Συνέλευσης των Ενωμένων Εθνών.

Γενική διαπίστωση είναι, πως ο πόλεμος που άρχισε πριν 40 χρόνια μεταξύ Αράβων και των σιωνιστών του Ισραήλ και συνεχίζεται αδυσώπητος, με σοβαρές επι-

βίαια χερούλια ποταμάριο της Αραβίας. Δεν είναι αρκετό να απορρίψουμε την αραβική απειλή που προκαλείται από την παραβατηρία της ισλαμικής παράδοσης στην παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης. Δεν είναι αρκετό να απορρίψουμε την αραβική απειλή που προκαλείται από την παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης στην παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης.

Οι αραβικές απειλές που προκαλούνται από την παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης στην παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης είναι πολλές. Οι πρώτες είναι οι πολεμικές απειλές που προκαλούνται από την παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης στην παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης. Οι δεύτερες είναι οι πολιτικές απειλές που προκαλούνται από την παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης στην παραβατηρία της ιουδαϊκής παράδοσης.

Πολλές φορές γυρνάμε στην ιστορία σε άλλες γενοκτονίες που συγκλόνισαν την ανθρωπότητα, όπως π.χ. η γενοκτονία των Αρμενίων από τους Τούρκους, που όμως είναι παρελθόν, και κλείνουμε τα μάτια στο παρόν, σ' αυτό το συνεχές κατ' εξακολούθηση έγκλημα που συντελείται τόσο κοντά μας και με τόσο απάνθρωπα μέσα που θυμίζουν ναζισμό.

Αυτό συμβαίνει όταν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ευαισθητοποιούνται διαθέτοντας τις πρώτες σελίδες τους στις ασημαντότητες της κοσμικής ζωής ενός κόσμου που πεθαίνει και αδιαφορούν για τέτοια ασημαντικά γεγονότα, όπως είναι η καθημερινή, σαράντα χρόνια τώρα, συγκλονιστική τραγωδία ενός φίλου, αδερφικού από αιώνων λαού, του αραβικού λαού της Παλαιστίνης.

Οι γραμμές που ακολουθούν αποτελούν μια προσέγγιση στο φλέγον αυτό πρόβλημα της Παλαιστίνης. Και γράφτηκαν με πολλή αγάπη και με υψηλό αισθήμα ευθύνης. Με αγάπη και χρέος προς το λαό, που την τραγωδία του τηνέζησα από κοντά στα δύσκολα χρόνια του μεγάλου αντιφασιστικού πολέμου, στην περίοδο της αγγλικής κατοχής, όταν με τη βία και την τρομοκρατία έμπαιναν σε εφαρμογή τα σχέδια της σιωνιστικής συνωμοσίας.

Χρέος προς τους αγαθούς, τους καλοσυνάτους ανθρώπους, που μας δέχονταν παντού εμάς τους Έλληνες - τους «Γιουνέν», - σαν αδέρφια, με ανοιχτή την καρδιά και με την πιο γλυκιά γλώσσα. «Φόνταλ» - περάστε, «γιανούρ δίνε» - μάτια μου, «ταχτάμπρακ» - πάνω στο κεφάλι μου, κ.λ.π., ήταν οι πιο εκφραστικές αραβικές λέξεις φιλίας και εκτίμησης. Η ανταπόδοση αποτελεί καθήκον. Άλληλεγγύης και συμπαράστασής α' αυτό τον υπέροχο, μαρτυρικό λαό.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ ΣΤΟ ΙΣΡΑΗΛ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Μερικοί αριθμοί μιλούν από μόνοι τους.

Παλαιστίνη. Έδαφ. έκταση: 27.024 τ.χ. Πληθυσμός το 1919: 700.000 (644.000 Αραβες, μουσουλμάνοι και χριστιανοί - 97,5%, 56.000 Εβραιοί - 2,9%).

Το 1948, ένα χρόνο μετά την απόφαση του ΟΗΕ για τη διχοτόμηση της Παλαιστίνης σε δυο κράτη, το Αραβικό και το Εβραϊκό, την εφαρμογή στην πράξη του σχεδίου του λόρδου Μπάλφουρ και τον τερματισμό της τριαντάχρονης αγγλικής αποικιοκρατίας («εντολής»), η Παλαιστίνη είχε πληθυσμό 2.115.000 κατοίκους (1.380.000 Αραβες, 700.000 Εβραιους). Η διχοτόμηση έδωσε το 56% της συνολικής έκτασης στους Εβραιους, το 43% στους Αραβες, το 1% στη διεθνοποιημένη πόλη της Ιερουσαλήμ, - πόλη παραδοσιακή, έδρα των τριών θρησκειών.

Σήμερα, μετά από 40 χρόνια σιωνισμού, η Παλαιστίνη έχει γίνει ένα ενιαίο εβραϊκό κράτος, το Ισραήλ, με πληθυσμό 4.000.000 (Εβραιοί 3.000.000, Αραβες 1.000.000 περ.).

Η διαδικασία της αλλαγής αυτής, της Παλαιστίνης σε Ισραήλ, αποτελεί το ένα από τα μεγάλα εγκλήματα γενοκτονίας της εποχής μας. Το άλλο είναι η εξόντωση του έγχρωμου πληθυσμού της Ν. Αφρικής από το ρατσιστικό καθεστώς του απαρτχάιντ.

Σύμφωνα με γενικά αποδεχτή αρχή του διεθνούς δικαίου, ο λαός που πολεμά για τα απαράγραπτα δικαιώματά του στη ζωή, για λευτεριά και εθνική ανεξαρτησία, ασκεί νόμιμο δικαίωμα. Ο πόλεμος για το λαό αυτό είναι δίκαιος, νόμιμος. Και η ιστορική πείρα έχει αποδείξει πως τελικά το δίκαιο, η νομιμότητα επικρατεί.

**Ο Σιωνισμός στη θεωρία = Ρατσισμός,
νεοναζισμός, μεγαλοϊδεάτικος σωβινισμός**

«Μας λένε συχνά, πως οι Εβραιοί στην Ευρώπη υπόφεραν τα πάντεινα από τους Ναζί και ότι αυτό είναι ένα στοιχείο συμπάθειας προς το Ισραήλ. Έχω τη γνώμη ότι δεν υπάρχουν επαρκείς λόγοι για να τους δικαιολογήσουμε. Αυτό που κάνει σήμερα το Ισραήλ δεν είναι δυνατόν να μην το καταδικάσουμε. Το να επικαλείται κανείς τη φρίκη του χτες, για να δικαιολογήσει τη φρίκη του σήμερα, είναι η πιο μεγάλη υποκρισία».

BERTRAND RUSSELL

Σαν οργανωμένο πολιτικό κίνημα ο σιωνισμός εμφανιστήκε στα τέλη του περασμένου αιώνα, όταν στα 1897, στο Α' Σιωνιστικό Συνέδριο στη Βασιλεία, ιδρύθηκε η Παγκόσμια Σιωνιστική Οργάνωση. Βασικές ιδεολογικές θέσεις του σιωνισμού είναι: Οι έβραιοι της διασποράς αποτελούν «ενιαίο έθνος», τον «εκλεκτό λαό του Θεού», η αφομοίωση των εβραίων από τους λαούς άλλων χωρών όπου ζουν αποτελεί αμάρτημα, η ταξική πάλη είναι αδιανόητη μεταξύ των Εβραίων αφού όλοι είναι αδέρφια, οι Εβραιοί έχουν ιστορικά δικαιώματα στη γη των βιβλικών προγόνων τους, την Παλαιστίνη κ.λ.π.

Πρώτος πρόεδρος της ΠΣΟ και κύριος θεωρητικός της, υπήρξε ο θιενέζος δημοσιογράφος Τεοντόρ Χέρζλ. Ήταν μια περίοδος που η εβραϊκή μεγαλοαστική τάξη αποζητούσε πιο αποτελεσματικά μέσα κυριαρχίας της πάνω στις μάζες των εβραίων, να ενισχύσει τις πολιτικές και οικονομικές της σχέσεις με τον κεφαλαιοκρατικό κόσμο. Με το βιβλίο του: «Το Εβραϊκό Κράτος», που θεωρείται ακόμα σαν η «Βίβλος του Σιωνισμού», προτείνε ένα πρόγραμμα για την οικονομική και εδαφική λύση του εβραϊκού προβλήματος. Ο Χέρζλ και οι συνεργάτες του, αναζητώντας τη γη της εγκατάστασής τους, έρριξαν το σύνθημα: «Μια γη χωρίς λαό, στο λαό χωρίς γη».

Άλλη ομάδα σιωνιστών, του λεγόμενου «πνευματικού σιωνισμού», προχώρησαν παραπέρα στην ολοκλήρωση της ιδεολογικής τους βάσης και των προθέσεών τους. Ο Αχάντ Χάαμ, που από το 1891 είχε δημιουργήσει τη μυστική οργάνωση «Γιοι του Μωυσή», έρριξε το σύνθημα για την Παλαιστίνη, σαν πνευματικό κέντρο του «παγκόσμιου εβραϊκού έθνους». «Οι αποικίες των εβραίων στην Παλαιστίνη, που θα αυξάνονται προοδευτικά, θα γίνουν το επίκεντρο του έθνους ... Από το κέντρο αυτό το πνεύμα του ιουδαϊσμού θα ακτινοβολεί στη μεγάλη περιφέρεια, σε όλες τις κοινότητες της διασποράς, για να εμπνέει μια νέα ζωή, να διασφαλίζει την ενότητα του λαού

μας. 'Όταν η εθνική μας αποστολή φτάσει σ' αυτό το επίπεδο στην Παλαιστίνη, είναι βέβαιο πως θα πάρουσιαστούν στο Ισραηλινό έδαφος τέτοιοι ηγέτες, οι οποίοι στην κατάλληλη ώρα θα δημιουργήσουν ένα κράτος, που δεν θα είναι απλά ένα κράτος των εβραίων, αλλά ένα Εβραϊκό Κράτος'. Από την οργάνωση αυτή -«Γιοι του Μωυσή»- θγήκαν οι μελλοντικοί ηγέτες της Π.Σ.Ο. Το δόγμα του ιουδαϊσμού το στήριξαν στη φιλοσοφία του Νίτσε, στον υπεράνθρωπο. Ο Εβραίοι είναι «ανώτερο έθνος», «ο περιούσιος λαός του Θεού». Ο Δαυιδ Μπεν Γκουριόν, που έφτασε στην Παλαιστίνη στις αρχές του αιώνα με τους πρώτους μετανάστες, είπε: «Πιστεύω στην ηθική και την πνευματική μας υπεροχή και στις ικανότητές μας να γίνουμε υπόδειγμα στην αναγέννηση της ανθρωπότητας. Πιστεύει ακόμα και διακηρύσσει τη βία. «Ο κόσμος που ζούμε δε σέβεται τίποτε άλλο εκτός από τη βία ...». Το Παλαιστινιακό πρόβλημα θα λυθεί με τη δύναμη των όπλων και όχι με επισήμες προτάσεις ...». Στόχος είναι η απομάκρυνση από την Παλαιστίνη του αραβικού πληθυσμού, ο εποικισμός της με Εβραίους». «Πρέπει να διώξουμε τον πληθυσμό που δεν έχει χρήματα έξω από τα σύνορα, έγραψε στην εφημερίδα του στις 12-6-1985 ο Τζοντάρ Χέρζλ. Η διαδικασία για την αφαίρεση της ιδιοκτησίας και το διώδιμο πρέπει να πραγματοποιηθεί μεθοδικά και χωρίς ενδοιασμούς». Ένας άλλος σιωνιστής, ο Ρ. Βέιτζ, για σαράντα χρόνια επικεφαλής του εβραϊκού εποικισμού έγραψε στην εφημερίδα του: «Η μοναδική λύση είναι η Παλαιστίνη, το λιγότερο δυτικά του Ιορδάνη, χωρίς Αραβες ... Δεν πρέπει να μείνει ούτε ένα Αραβικό χωριό, κανεὶς οικισμός ...». Ο τέως πρωθυπουργός Μεναχέμ Μπεγκίν: «Η δημιουργία εβραϊκής πλειοψηφίας στην Παλαιστίνη, πρέπει να γίνει παρά την αντίδραση της σημερινής πλειοψηφίας του αραβικού πληθυσμού ...». Ο Μάξ Νορντάου, ηγετικός παράγοντας της Π.Σ.Ο., κατάστρωσε το σχέδιο για την άμεση εγκατάσταση στην Παλαιστίνη εκατοντάδων χιλιάδων μεταναστών. Στο σχέδιο αυτό δόθηκε το όνομά του και πραγματοποιήθηκε με θρησκευτικό φανατισμό. Η Παλαιστίνη, που δεν ήταν «μια γη χωρίς λαό», έγινε χώρα μαρτυρίου και οδύνων για το λαό της, που ζούσε εκεί επί αιώνες, ενώ ο «περιούσιος λαός» των σιωνιστών αριθμούσε μερικές δεκάδες χιλιάδες. Ο «περιούσιος λαός» υιοθετούσε τις ίδιες ρατσιστικές, σωβινιστικές ρίζες και μεθόδους του αντισημιτισμού, του ναζισμού. Και οι φιλοδοξίες των σιωνιστών δεν περιορίζονται στα

όρια της Παλαιστίνης και στις Αραβικές χώρες. Είναι χαρακτηριστικές οι παρακάτω δηλώσεις του Υπουργού Άμυνας στρατηγού Σαρόν, το Δεκέμβρη 1981: «Τα ενδιαφέροντά μας δεν περιορίζονται μόνο στις χώρες της Μ. Ανατολής, της Μεσογείου, της Ερυθράς Θάλασσας. Για την ασφάλειά μας πρέπει να αγκαλιάσουμε τέτοιες χώρες όπως η Τουρκία, το Ιράν, το Πακιστάν, καθώς και τέτοιες περιοχές όπως τον Περσικό Κόλπο, την Αφρική, ιδιαίτερα τις χώρες της Βορείου και Κεντρικής Αφρικής. Όσο για την πραγματοποίηση αυτής της επεκτατικής πολιτικής, ισχύει πάντα η διακηρυγμένη μέθοδος της βίας της τρομοκρατίας.

Αυτή η ρατσιστική, φασιστική και επεκτατική ιδεολογία των σιωνιστών, είναι κυριαρχη ιδεολογία του κράτους του Ισραήλ, αποτελεί τη βάση της νομοθεσίας, της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, το κατάλληλο έδαφος για την εμφάνιση και τη δράση κομμάτων και οργανώσεων που εφαρμόζουν την κρατική και παρακρατική βία, την τρομοκρατία, τις δολοφονίες, τους εμπρησμούς. Η διαπαιδαγώγηση της νεολαίας γίνεται σε τέτοια ρατσιστική, φασιστική πλατφόρμα. Ο γνωστός μονόφθαλμος σιωνιστής στρατηγός Μωσή Νταγιάν, απαιτούσε ελευθερία δράσης για τον ισραηλινό στρατό, τόσο στο εσωτερικό, όσο και για αντίποινα ενάντια στις γειτονικές χώρες. «Μας βοηθούν, έγραψε, να κρατούμε την ατμόσφαιρα έντασης στο λαό και στο στρατό μας. Χωρίς αυτό, δεν θα έχουμε λαό μαχητή και η υπόθεσή μας είναι χαμένη ...». Είναι ανάγκη να πείσουμε τη νεολαία μας, πως μας απειλούν πάντα ...».

Σιωνιστές «ήρωες» γίνονται το ίνδαλμα της νεολαίας ακόμα από το δημοτικό σχολείο. Ένας τέτοιος «ήρωας» είναι ο Ζοζέφ Τούμπελντορ, τέως αξιωματικός του τσαρικού στρατού, συνδιοργανωτής μαζί με το Ζαμποτίνσκι της Εβραϊκής Λεγεώνας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στη συνέχεια επικεφαλής της οργάνωσης των παραστρατιωτικών αποσπασμάτων των σιωνιστών τρομοκρατών. Όταν το 1920 σκοτώθηκε σε ενέδρα, ο Τούμπελντορ, τιμώντας τη μνήμη του, έδωσε το όνομά του στην οργάνωση της σιωνιστικής νεολαίας: «Μπρίτ Τούμπελντορ» - «Τα παιδιά του Τούμπελντορ». «Έχουμε ανάγκη, έγραψε στην εφημερίδα του, από ανθρώπους έτοιμους για όλα. Πρέπει να διαπαιδαγώγησουμε μια γενιά πολιτών, που να μην έχουν ούτε σκοτούρες, ούτε συνήθειες ... Ανθρώπους από χάλυβα, ευλύγιστους αλλά χαλύβδινους. Από τέτοιο μέταλλο θα σφυρ-

λατήσουμε ότι μας χρειάζεται για την εθνική μας μηχανή ...». Ένα τέτοιο εργαλείο της νεολαίας ήταν ο Μέτρο Χάρ - Ζιόν, «ήρωας» κι αυτός για τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 υπηρετούσε σα νεαρός αξιωματικός σ' ένα λόχο που διοικούσε ο Αρίκ Σαρόν. Αποστολή του λόχου η κατατρομοκράτηση του αραβικού πληθυσμού στα σύνορα. Όταν μια μέρα ένας από τους αξιωματικούς του λόχου διστάσει μπροστά σ' ένα τέτοιο θλιβερό καθήκον και διατύπωσε τη γνώμη του ότι οι δολοφονίες αθώων πολιτών αμαύρων την «καθαρότητα του ισραηλινού όπλου», ο νεαρός υπασπιστής του Σαρόν απάντησε: «Δεν υπάρχει καθαρό ή ακάθαρτό όπλο. Υπάρχει μόνο ένα όπλο καθαρισμένο που λειτουργεί καλά όταν πρέπει και ένα ακάθαρτό όπλο που παθαίνει εμπλοκή την ώρα που τραβάς τη σκανδάλη». Αυτός ο «ήρωας», ήταν αδιστάχτος δολοφόνος. Ακόμα και αδειούχος, συγκροτούσε ομάδες εκτελεστών δολοφόνων και έκανε νυχτερινές επιδρομές στα αραβικά χωριά σκοτώνοντας αθώους χωρικούς. Έχει ανακηρυχθεί «εθνικός ήρωας». Ένας εβραίος δημοσιογράφος, ο Σαρέτ, έγραψε στην εφημερίδα του: «Με το να δικαιολογούμε τα αντίονα, περιφρονούμε κάθε ηθικό και πνευματικό νόμο και κάνουμε νόμο και αρχή μας την εκδίκηση. Αυτή η αρχή έχει επιβληθεί σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας μας, ιδιαίτερα τους νέους. Στο Τάγμα του Σαρόν έμβλημα έχει γίνει η κρατική εκδίκηση».

Η «φρίκη του σήμερα», όπως τη χαρακτήρισε αυτή την πολιτική ο Μπέρτραντ Ράσσελ, έχει πάρει τέτοιες διαστάσεις που θυμίζουν τις πιο απαίσιες μέρες της ναζιστικής θηριωδίας.

Ο Σιωνισμός στην πράξη = Έγκλημα κατά της ανθρωπότητας

«Για τριάντα χρόνια ο εποικισμός των Εβραίων στην Παλαιστίνη σε βάρος των Αράβων, επιβλήθηκε με τη βία από τις Βρεττανικές δυνάμεις κατοχής, μέχρι που οι μετανάστες έγιναν τόσοι πολλοί και τόσο καλά οπλισμένοι με τάνκς και αεροπλάνα, ώστε ν' αναλάβουν μόνοι την υπόθεσή τους. Η τραγωδία της Παλαιστίνης δεν είναι τοπική υπόθεση. Είναι τραγωδία της Ανθρωπότητας, αδικία τέτοια που αποτελεί κίνδυνο για την παγκόσμια ειρήνη».

Ο Άγγλος ιστορικός ARNOLONT TOYNBURY

Τη Δήλωση Μπάλφουρ ήταν πολύ φυσικό να

μην τη δεχτούν οι Αραβες της Παλαιστίνης και τα άλλα Αραβικά κράτη, όπως δεν θα την δεχόταν κανείς λαός. Οι διαμαρτυρίες της πολιτικής τους ηγεσίας προς την Κοινωνία των Εθνών και προς τη Μ. Βρεττανία έμειναν χωρις αποτέλεσμα, ο εποικισμός έπαιρνε το χαρακτήρα εισβολής, άρχισαν οι ένοπλες συγκρούσεις, ιδιαίτερα στα χρόνια 1929, 1933, και μέχρι το 1939. Οι Παλαιστίνιοι ζητούσαν να ανακληθεί η «εντολή», να αναγνωρισθεί η χώρα τους σαν ανεξάρτητο κράτος, να σταματήσει η μετανάστευση των Εβραίων. Οι εξεγέρσεις πνίγηκαν στο αίμα από τις βρεττανικές αρχές κατοχής και από τις σιωνιστικές στρατιωτικές οργανώσεις και εξτρεμιστικές ομάδες που δρούσαν κάτω από την κάλυψη των αποικιοκρατών. Οργανώσεις όπως η Χαγκάνα, η Ιρυκούν Ζθάι Λεούμι και Στέρν σκορπούσαν τον τρόμο και τον πανικό στον πληθυσμό. Αραβες ή Εβραίους. Την αδυναμία των Αγγλών να βρουν λύση, εκμεταλλεύτηκαν οι ΗΠΑ, όπου οι σιωνιστές εξασφάλισαν πλήρη κατανόηση και ωθησία. Οι αμερικανοί ιμπεριαλιστές επωφελήθηκαν την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν το σιωνισμό σαν εργαλείο και πρωθημένη βάση για την επεκτατική τους πολιτική στη Μ. Ανατολή και τις πλουτοπαραγγικές της πηγές, ιδιαίτερα τα πετρέλαια.

Σταθμός στις εξελίξεις υπήρξε η απόφαση της 29-11-1947 της Γεν. Συνέλευσης των Ενωμένων Εθνών, που πρόβλεπε το τέλος της βρεττανικής «εντολής» και το χωρισμό της Παλαιστίνης σε δύο κράτη, Αραβικό και Εβραϊκό. Το Αραβικό θα έπαιρνε 11.100 τετρ. χιλ. (43% του εδάφους) με πληθυσμό 725.000 Αραβες και 10.000 Εβραίους, το Εβραϊκό κράτος θα έπαιρνε εδαφική έκταση 14.100 τετρ. χιλ. (56% του εδάφους) με πληθυσμό 498.000 Εβραίους και 497.000 Αραβες. Η πόλη Ιερουσαλήμ (117 τ.χ., πληθυσμό 205.000 από τους οποίους 100.000 Εβραίοι), ανακηρύσσονταν ανεξάρτητη περιοχή, κάτω από ειδικό διεθνές καθεστώς. Η απόφαση αυτή ήταν αντίθετη με τα σχέδια του σιωνισμού που ήταν έτοιμος στρατιωτικά

να τα εφαρμόσει, με τη βία και την τρομοκρατία. Είναι χαρακτηριστική της σιωνιστικής πολιτικής η σφαγή στο χωριό Ντέιρ - Γιασίν κοντά στα Ιεροσόλυμα, τον Απρίλιο του 1947. Οι συμμορίτες της Ιρύκουν - Ζβάι - Λεούμι και της Στέρν, κατέσφαξαν 254 κατοίκους του χωριού, ανάμεσά τους παιδιά και γέρους. Ο ηγέτης τότε της Ιρύκουν - Ζβάι - Λεούμι και μέχρι τελευταία πρωθυπουργός του Ισραήλ Μεναχέμ Μπεγκίν, δήλωσε αργότερα με πρωτοφανή κυνισμό και περηφάνια, πως το κράτος του Ισραήλ δεν θα υπήρχε χωρίς τη «νίκη» του Ντέιρ - Γιασίν.

Στις 15 του Μάη 1948 οι σιωνιστές προχωρούν στην ανακήρυξη του Κράτους του Ισραήλ. Στον πόλεμο που ακολούθησε με τα γειτονικά Αραβικά κράτη, το Ισραήλ προσάρτησε 6.600 τ.χ. από την εδαφική έκταση που προορίζονταν για το αραβικό κράτος και το δυτικό μέρος της Ιερουσαλήμ. Η δυτική όχθη του Ιορδάνη και το ανατολικό μέρος της Ιερουσαλήμ περιήλθε στον έλεγχο της Ιορδανίας και η λωρίδα της Γάζας στην Αίγυπτο. Αποτέλεσμα της σιωνιστικής τρομοκρατίας και των στρατιωτικών επιχειρήσεων ήταν να εκπατριστούν στις γειτονικές αραβικές χώρες - Λιβανό, Συρία και Ιορδανία - 900.000 Αραβες. Η κατάσταση χειροτέρεψε ακόμα με την Ισραηλινή επίθεση τον Ιούνη 1967 ενάντια στη Συρία, την Ιορδανία και την Αίγυπτο. Οι σιωνιστές έχοντας εξασφαλίσει τη στρατιωτική υπεροχή και την αμέριστη βοήθεια των ΗΠΑ, προχωρούν στην πολιτική των τετελεσμένων γεγονότων, αδιαφορώντας για τις αποφάσεις των Ενωμένων Εθνών. 410.000 νέοι πρόσφυγες προστίθενται στους προηγούμενους, το Ισραήλ επεκτείνει την κυριαρχία του στη χερσόνησο του Σινά, στα υψώματα του Γκολάν και στη Γάζα. Οι Αραβες που παραμένουν μέσα στα όρια του κράτους του Ισραήλ, είναι πολίτες χωρίς δικαιώματα, χωρίς δική τους πατρίδα και διοικηση, ξένοι σε μια εχθρική χώρα, σε καθεστώς βίας και τρομοκρατίας.

Το 1964, στην πρώτη σύνοδο του Παλαιστινιακού Εθνικού Συμβουλίου, συγκροτείται η Οργάνωση Απελευθέρωσης της Παλαιστίνης (PLO). Σύμφωνα με το καταστατικό της αποτελεί το πολιτικό επιτελείο του αραβικού λαού της Παλαιστίνης, με στόχο τη δημιουργία αραβικού ανεξάρτητου και κυριαρχου κράτους μέσα στα όρια της Παλαιστίνης. Η PLO έχει αναγνωρισθεί από τις κυβερνήσεις των αραβικών χωρών, τις αδέσμευτες και σοσιαλιστικές χώρες, καθώς και από τον ΟΗΕ, σαν η μόνη οργάνωση αντιπροσωπευτική

του λαού της Παλαιστίνης. Αντιπρόσωπός της καλείται στον ΟΗΕ όταν συζητείται το Παλαιστινιακό πρόβλημα.

Αποδειξείς της αδιαλλαξίας του σιωνιστικού Ισραήλ, δεν είναι μόνο η άρνησή του να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του ΟΗΕ. Λίγες μέρες πριν την Ισραηλινο-αιγυπτική συμφωνία του Καμπ Ντεΐβιτ, ο τότε πρωθυπουργός Μεναχέμ Μπεγκίν δήλωσε στην ισραηλινή βουλή πως το Ισραήλ δεν πρόκειται ποτέ να επιστρέψει στα πριν τον πόλεμο του Ιούνη του 1967 σύνορα, πως τα Ιεροσόλυμα θα μείνουν για πάντα η πρωτεύουσα του Ισραήλ, πως ποτέ δεν θα επιτρέψουν τη δημιουργία Παλαιστινιακού Κράτους. Αποδειξείς της αδιαλλαξίας, της επιθετικότητας και του κινδύνου που αποτελεί για ολόκληρη την περιοχή της Μ. Ανατολής και της Μεσογείου, είναι η εισβολή και τα εγκλήματα των μονάδων που εισέβαλαν στο Λιβάνο και στη Βηρυτό το 1982. Η λέξη ερήμωση δεν είναι η πιο κατάλληλη για να αποδώσει την πραγματικότητα. Σύμφωνα με στοιχεία που συγκεντρώθηκαν και που δεν είναι πλήρη, από τις 4 του Ιούνη μέχρι τις 15 Αυγούστου 1982, δηλ. μέχρι την αποχώρηση από τη Βηρυτό των ενόπλων τμημάτων της PLO, καταστράφηκαν οι πόλεις Τύρος και Σιδώνα, πολλά χωριά, μεγάλο μέρος της δυτικής Βηρυτού, χιλιάδες σπίτια ανατινάχτηκαν, από τους 92.000 Παλαιστίνιους κατοίκους του Ν. Λιβάνου 60.000 έμειναν άστεγοι, οι νεκροί Παλαιστίνιοι και Λιβανέζοι ξεπερνούν τις 20.000, ανάμεσά τους παιδιά, γυναίκες και γέροι, 17 στρατόπεδα προσφύγων διαλύθηκαν, δεκάδες χιλιάδες οι ανάπτηροι και τραυματίες. Ακολουθώντας τις μεθόδους των χιτλερικών οι Μπεγκίν, Σαρόν και Σία, συγκέντρωσαν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων πάνω από 15.000 Παλαιστίνιους από 14-60 χρονών. Το μόνο που έλειψε από τα στρατόπεδα αυτά ήταν οι θάλαμοι αερίων και τα κρεματόρια. Όμως οι συνθήκες ήταν απάνθρωπες. Και όπως καταγγέλθηκε η μεταφορά των αιχμαλώτων στα στρατόπεδα, γινόταν με ελικόπτερα, από τα οποία κρέμονταν οι άνθρωποι στιβαρισμένα σαν ζώα μέσα σε δίχτυα. Αποκορύφωμα της σιωνιστικής αγριότητας υπήρξε η σφαγή των προσφύγων στα στρατόπεδα της Βηρυτού Σάμπρα και Σατίλα. Έχουν δημοσιευθεί σε ευρωπαϊκές και αμερικανικές εφημερίδες ανταποκρίσεις με τέτοιες λεπτομέρειες της σφαγής, που προκαλούν αποτροπιασμό και αγανάκτηση. Η εφημερίδα «Λος Άντζελες Τάιμς» κατέληγε στη διαπίστωση: «Ο πρωθυπουργός Μεναχέμ Μπεγκίν και ο υπουργός άμυνας Αριέλ Σαρόν

έχουν την αποκλειστική ηθική ευθύνη για αυτή τη σφαγή ....». Και μέσα ακόμα στο Ισραήλ ξεσηκώθηκε κύμα διαμαρτυρίας. 400.000 ισραηλίτες διαδήλωσαν στους δρόμους του Τέλ Αβίθ απαιτώντας την παραίτηση του Μπεγκίν και του Σαρόν και τη συγκρότηση ανακριτικής επιτροπής. Η επιτροπή αναγνώρισε πως οι σφαγείς μπήκαν στα στρατόπεδα με την άδεια του Σαρόν, που πριν δώσει την άδεια είχε συμβουλευτεί τους επιτελείς του στρατηγό Γιαρόν και τον επικεφαλής των μυστικών υπηρεσιών. Αποτέλεσμα: Ο Σαρόν παραιτήθηκε από την κυβέρνηση σαν υπουργός άμυνας, παρέμεινε όμως υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου. Και του ανατέθηκε μια άλλη αποστολή: Υπεύθυνος της δημιουργίας των εβραϊκών οικισμών στα κατεχόμενα αραβικά εδάφη. Όσο για τον πρωθυπουργό Μεναχέμ Μπεγκίν, τον αρχηγό της Ιργκούν - Ζθάι - Λεούμι και αυτουργό της σφαγής του χωριού Ντέιρ - Γιασίν πριν 36 χρόνια, θα μπορούσε να επαναλάβει: Χωρίς Σάμπρα και Σατίλα, πώς μπορεί να υπάρχει το Ισραήλ;

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΣΤΟΝ ΟΗΕ

Άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα του σιωνιστικού Ισραήλ είναι η περιφρόνηση στους κοινά αποδεκτούς κανόνες του διεθνούς δικαίου, της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του Καταστατικού Χάρτη και των αποφάσεων του Οργανισμού των Ενωμένων Εθνών, της παγκόσμιας κοινής γνώμης.

Από το 1947 μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί δεκάδες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γεν. Συνέλευσης, που καταδικάζουν το Ισραήλ, αναγνωρίζουν τα απαράγραπτα δικαιώματα του Παλαιστινιακού λαού και καλούν τις κυβερνήσεις - μέλη να εκδηλώσουν τη συμπαράστασή τους προς το μαρτυρικό αυτό λαό. Παραθέτουμε μερικά αποσπάσματα τέτοιων αποφάσεων που δείχνουν την έκταση του προβλήματος της Παλαιστίνης και της σιωνιστικής εγκληματικότητας.

—Απόφαση 3379(XXX) της Γεν. Συνέλευσης. Με βάση την απόφαση 1904 (XVIII) της Γ. Συνέλευσης του 1963 - Διακήρυξη καταδίκης κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων, κ.λ.π., αποφασίζει πως ο σιωνισμός είναι μια μορφή ρατσισμού και φυλετικών διακρίσεων.

Η Γ. Συνέλευση της 10-12-1982, με βάση την 37/88 έκθεση της Ειδικής Επιτροπής Έρευνας της πολιτικής του Ισραήλ στα κατεχόμενα εδάφη σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα ....1) ....2) Καταδικάζει τη συνεχίζομενη άρνηση του Ισραήλ

να επιτρέψει στην Επιτροπή την είσοδό της στα κατεχόμενα εδάφη. 3) Καλεί και πάλι το Ισραήλ να επιτρέψει στην Επιτροπή την είσοδό της στα κατεχόμενα εδάφη. 4) Επαναθεβαίνει το γεγονός ότι η κατοχή αυτή καθειστή αποτελεί σοβαρή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών των κατεχόμενων Αραβικών εδαφών. 5) Καταδικάζει τη συνεχίζομενη με επιμονή παραβίαση από το Ισραήλ της Σύμβασης της Γενεύης που αφορά την προστασία των πολιτών σε καιρό πολέμου ... 6) Δηλώνει ακόμα μια φορά, πως η παραβίαση από το Ισραήλ της Σύμβασης αυτής, συνιστά έγκλημα πολέμου και ύβρη κατά της ανθρωπότητας. 7) Καταδικάζει με τον πιο έντονο τρόπο τις παρακάτω ενέργειες του Ισραήλ: α) Την προσάρτηση μέρους των κατεχόμενων εδαφών, περιλαμβανόμενης και της Ιερουσαλήμ. β) Επιβολή της Ισραηλινής νομοθεσίας και διοίκησης στα Συριακά υψώματα του Γκολάν, που σημαίνει προσάρτηση της περιοχής. γ) Δημιουργία νέων Ισραηλινών οικισμών καθώς και επέκταση άλλων σε εδαφικές εκτάσεις που αποτελούν δημόσια ή ιδιωτική ιδιοκτησία των Αράβων. δ) Την απομάκρυνση, την εκτόπιση, την εκκένωση και μεταφορά κατοίκων των κατεχόμενων εδαφών και απαγόρευση σ' αυτούς να επιστρέψουν. ε) Την κατάσχεση ή απαλλοτρίωση ιδιωτικής ή δημόσιας Αραβικής περιουσίας στα κατεχόμενα εδάφη και κάθε άλλη πράξη μεταβίβασης γης μεταξύ Ισραηλινών αρχών, ιδρυμάτων ή ιδιωτών από τη μια μεριά και κατοίκων ή ιδρυμάτων των κατεχόμενων εδαφών από την άλλη. στ) Τις εκσκαφές και τις όποιες άλλες επεμβάσεις στο περιβάλλον και στα ιστορικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά μνημεία, ιδιαίτερα στα Ιεροσόλυμα. ζ) Την καταστροφή και κατέδάφιση Αραβικών οικιών. η) Τη συλλογική τιμωρία, τις μαζικές συλλήψεις, τη διοικητική κράτηση και κακοποίηση του Αραβικού πληθυσμού. θ) Την κακοποίηση και βασανισμό των κρατουμένων. ι) Τη λεηλασία αρχαιολογικών και πολιτιστικών αντικειμένων. ια) Την επέμβαση των αρχών στη θρησκευτική ελευθερία και εκδηλώσεις των πολιτών, καθώς και στα οικογενειακά δικαιώματα και έθιμα. ιβ) Τις επεμβάσεις στην εκπαίδευση και στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του πληθυσμού στα κατεχόμενα Παλαιστινιακά και άλλα Αραβικά εδάφη. ιγ) Τις επεμβάσεις στην ελευθερία κίνησης των πολιτών στα κατεχόμενα εδάφη. ιδ) Την παράνομη εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου, των πλουτοπαραγωγικών μέσων και του πληθυσμού των κατεχόμενων εδαφών.

Συνεχίζοντας η ίδια απόφαση της Γεν. Συνέλευσης διακηρύσσει, πως όποια μέτρα παίρνει το Ισραήλ στα κατεχόμενα εδάφη και στην Ιερουαλήμ, κατά παράθαση των αρχών της Σύμβασης της Γενεύης και των αποφάσεων των Ενωμένων Εθνών, είναι άκυρες (αριθμ. 8). Μεταξύ των άλλων, καταδικάζει την άρνηση του Ισραήλ να επιτρέψει σε πολίτες των κατεχομένων εδαφών να παρουσιασθούν και εξετασθούν σα μάρτυρες από την Ειδική Επιτροπή του ΟΗΕ για την Παλαιστίνη. (αριθμ. 14). Σε άλλο κεφάλαιο η απόφαση καταδικάζει την εκτόπιση από τις στρατιωτικές αρχές κατοχής των Δημάρχων της Χεβρώνας και του Χαλούλ, καθώς και του Σάρια, δικαστή στη Χεβρώνα, τα μέτρα για την επιβολή με τη βία της Ισραηλινής υπηκοότητας και ταυτότητας στους Σύριους, Αραβες των υψηλών του Γκολάν, τα βίαια μέτρα εναντίον των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, των σπουδαστών και φοιτητών, το φόνο αθώων σπουδαστών, τη μη σύλληψη και τιμωρία των δραστών κ.λ.π.

—Με την υπ' αριθμ. 37/123 της 20-12-82 απόφαση της Γ. Συνέλευση αναφέρεται σε διάφορες παραβιάσεις του Ισραήλ στα κατεχόμενα εδάφη, αποφαίνεται «για άλλη μια φορά, πως το Ισραήλ αποτελεί διαρκή κίνδυνο για τη διεθνή ειρήνη και την ασφάλεια», «εκφράζει τη βαθιά λύπη της για την αρνητική ψήφο που έδωσε ένα από τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας να πάρει ενάντια στο Ισραήλ τα μέτρα που προβλέπονται από το VII Κεφ. του Καταστατικού Χάρτη και αναγράφονται στην 497/81 ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου. Με την ίδια απόφαση η Γ. Συνέλευση καλεί τα Κράτη - Μέλη του ΟΗΕ να αποφύγουν κάθε προμήθεια όπλων και στρατιωτικού υλικού στο Ισραήλ, να μη προμηθεύονται όπλα και υλικό, να διακόψουν κάθε οικονομική και τεχνολογική βοήθεια και συνεργασία, να διακόψουν τις διπλωματικές, εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις με το Ισραήλ, έτσι που το Ισραήλ με ατομικά και συλλογικά μέτρα, να περιέλθει σε πλήρη απομόνωση. Σε άλλο κεφάλαιο της ίδιας απόφασης, «η Γ. Σ/ση, με βάση την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και το Καταστατικό της UNESCO και με βάση τις πληροφορίες ότι ο στρατός του Ισραήλ κατά τη διάρκεια της κατοχής της Βηρυτού, κατάσχεσε και πήρε μαζί του τα αρχεία και τα ντοκουμέντα που έχουν σχέση με την ιστορία και τον πολιτισμό, όπως πολιτιστικά κειμήλια Παλαιστινιακών ιδρυμάτων - συγκεκριμένα του Παλαιστινιακού Ερευνητικού Κέντρου -, αρχεία, ντο-

κουμέντα, χειρόγραφα, φίλμ, λογοτεχνικά έργα μεγάλων συγγραφέων, ζωγραφικούς πίνακες, έργα τέχνης και φολκλόρ, ερευνητικές εργασίες κ.λ.π., που αποτελούν τις βάσεις της ιστορίας, του πολιτισμού, της εθνικής υπόστασης, της ενότητας και αλληλεγγύης του Παλαιστινιακού λαού, καταδικάζει αυτές τις πράξεις λεηλασίας της Παλαιστινιακής πολιτιστικής κληρονομιάς και ζητά από το Ισραήλ πλήρη αποκατάσταση σε συνεργασία με την UNESCO ...

—Αλλο κεφάλαιο της ίδιας απόφασης, «καταδικάζει κατά τον πιο έντονο τρόπο τη μεγάλη σφαγή των Παλαιστίνιων προσφύγων στα στρατόπεδα της Σάμπρα και Σατίλα, σφαγή που είναι πράξη γενοκτονίας».

Σχετικά με το σύμφωνο ΗΠΑ - Ισραήλ, η απόφαση «Θεωρεί πως οι συμφωνίες στρατηγικής συνεργασίας μεταξύ ΗΠΑ και Ισραήλ, που υπογράφηκαν στις 30-11-81, θα ενθαρρύνουν το Ισραήλ να συνεχίσει την επιθετική και επεκτατική πολιτική του στα Παλαιστινιακά και τα άλλα Αραβικά εδάφη που κατέχει από το 1967 και στην Ιερουσαλήμ. Θα έχει αντίθετα αποτελέσματα στις προσπάθειες που γίνονται για μια δικαιη και διαρκή ειρήνη στη Μέση Ανατολή και θα είναι απειλή για την ασφάλεια της περιοχής».

—Με την υπ' αριθμ. 38/180 της 19-12-83 η Γ. Συν/ση επανέρχεται σε όλες τις πλευρές του Παλαιστινιακού προβλήματος, καλεί και πάλι το Ισραήλ να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις της Γ. Σ. για τη μεταχείριση του πληθυσμού στα κατεχόμενα εδάφη, την επιστροφή του Παλαιστινιακού αρχείου της Βηρυτού μέσω της Ουνέσκο, καλεί ξανά τα κράτη - μέλη να διακόψουν κάθε διπλωματική, πολιτική ή εμπορική σχέση με το Ισραήλ, «καταδικάζει με τον πιο έντονο τρόπο τη συνεχή και αναπτυσσόμενη συνεργασία του Ισραήλ με το ρατσιστικό καθεστώς της Ν. Αφρικής, ιδιαίτερα στον οικονομικό, στρατιωτικό και πυρηνικό τομέα, που αποτελεί εχθρική πράξη ενάντια στα Αφρικανικά και Αραβικά Κράτη και δίνει τη δυνατότητα στο Ισραήλ να προβάλλει την πυρηνική του ισχύ και να εκβιάζει τα κράτη της περιοχής».

Για τη λύση του Παλαιστινιακού προβλήματος έχουν εκδοθεί μια σειρά αποφάσεις και του Συμβουλίου Ασφαλείας και έχουν συγκληθεί διεθνείς διασκέψεις, όπως η Διάσκεψη των αρχηγών των Αραβικών κρατών και κυβερνήσεων στο Ραμπάτ τέλη του 1974, η 12η Διάσκεψη κορυφής των Αραβικών χωρών στο Φέζ του Μαρόκου (25-11-81 μέχρι 9 Σεπτέμβρη 82), η 7η Διάσκεψη κορυφής των χωρών του Τρίτου Κόσμου στο Ν. Δελχί (7-12 Μάρτη 1983), η Διεθνής Διάσκεψη της Γενεύης στην έδρα και υπό την αιγιδα του ΟΗΕ (29 Αυγ. - 7 Σεπτ. 1983) κ.λ.π.

Όλες οι παραπάνω αποφάσεις του ΟΗΕ και οι ειρηνευτικές διεθνείς πρωτοβουλίες και προσπάθειες, προσέκρουσαν στην αμετακίνητη αδιαλλαξία των σιωνιστών του Ισραήλ και στα τετελεσμένα γεγονότα. Η αδιαλλαξία αυτή εδράζεται στην ολόπλευρη βοήθεια των ιμπεριαλιστών των ΗΠΑ και της πολιτικής τους που αποβλέπει στη διασφάλιση της παρουσίας τους στη Μ. Ανατολή και στην περιοχή του μαύρου χρυσού του Περαικού κόλπου.

Με τη βοήθεια των αμερικανών ιμπεριαλιστών το Ισραήλ έχει γίνει ο τρομοκράτης των Αραβικών χωρών, κέντρο διαρκούς αναταραχής και κινδύνων για την ειρήνη, στενός συνεργάτης και προμηθευτής όπλων και τεχνολογίας στο ρατσιστικό καθεστώς της Ν. Αφρικής και στα φασιστικά καθεστώτα της λατινικής Αμερικής, εχθρός της Σοβ. Ένωσης, των σοσιαλιστικών χωρών και όλων των λαών που αγωνίζονται για ελευθερία και εθνική ανεξαρτησία.

Όπως κατάγγειλε πρόσφατα σε συνέντευξη τύπου στην Αθήνα, ο Αμπού Χαΐζιμ, εκπρόσωπος της Επιτροπής Υπεράσπισης κρατουμένων και αιχμαλώτων στην Παλαιστίνη, η τρομοκρατία δρισκεται σε έξαρση τον τελευταίο καιρό. Στη Δυτική

Οχθη οι αρχές κατοχής έχουν προχωρήσει στην κατάσχεση 2.340.000 στρεμ. γης, έχουν ανατιναχθεί 6.000 κατοικίες με τους όστεγους πάνω από 300.000, οι δολοφονίες πατριωτών και οι απελάσεις προσωπικότητών συνεχίζονται, ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων έχει φτάσει τις 8.000. Πλήρης συνεργασία των αρχών κατοχής και των τρομοκρατικών παρακρατικών οργανώσεων, με αρχηγούς τον πρώην αρχηγό του Γεν. Επιτελείου στρατηγού Ραφαέλ Σεϊτάν και το γνωστό ραβίνο Μεγιρ Καχάνε. Τους τελευταίους τρεις μήνες έχουν απελαθεί 32 προσωπικότητες. «Στόχος αυτής της τρομοκρατικής εκστρατείας είναι όχι η υποταγή, αλλά η εξόντωση των Παλαιστινών», δήλωσε ο Αμπού Χαΐζιμ.

Η «φρίκη του σήμερα», όπως πολύ εύστοχα τη χαρακτήρισε ο μεγάλος φιλόσοφος και αγωνιστής της ειρήνης Μπέρτραν Ράσσελ, συνεχίζεται.

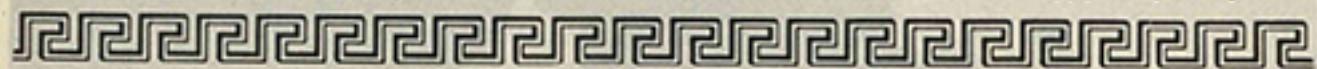
Ο λαός της Παλαιστίνης, καθημαγμένος, με την ψυχή στο στόμα, συνεχίζει με αυτοθυσία και ηρωισμό τον αγώνα του για τα απαράγραπτα δικαιώματά του στη γη των προγόνων του. Στον αγώνα του αυτό έχει ανάγκη και από τη δική μας συμπαράσταση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- SERGEI SEDOV: «SIONISME MISE SUR LA TERREUR», 1984.
- THE PALESTINE QUESTION- DOCUMENTS OF U.N.O. - PROGRESS PUBL. 1984.
- SERGEI LOSEV - YURI TYSOVSKY - THE MIDDLE EAST: OIL AND POLICY PROGRESS PUBL. 1984.
- GENOCIDE PROGRESS PUBL. 1985.
- ASSOCIATION OF SOVIET LAWYERS - THE WHITE BOOK - EVIDENCE - FACTS - DOCUMENTS - (PROGRESS PUBL. 1986).
- VALENTIN SETININ: «ΟΙ ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ - ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ» (ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ Β' ΕΚΔ.)

ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΤΟΧΙΚΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ ΤΟΥ 1941

του Ευτύχη Κορκίδη

Στον όποιο βαθμό κι αν αξιολογούνται οι κατοχικές περιπέτειες και εμπειρίες του λαού μας, δεν πάγουν ακόμα και σήμερα να συγκινούν και να φανερώνουν τη δοκιμασία που πέρασε η πατρίδα μας κάτω απ' την Γερμανοφασιστική μπότα. Οι καινούργιες μέθοδοι εκφοβισμού και καταδυνάστευσης που εφάρμοσαν οι κατακτητές, απέδειξαν πως σε τίποτα δεν έχουν να ζηλέψουν από τη θαρβαρότητα των παλιότερων κατακτητών. Έτσι οι Γερμανοί προχωρώντας απ' το Μάλεμε προς την Παλαιοχώρα, επέβαλλαν χωρίς οίκτο το νόμο του πολέμου σ' όλους όσους προσπάθησαν να εμποδίσουν την εφαρμογή των κατακτητικών τους σχεδίων.

Τρεις μήνες αργότερα οι Γερμανοί κίνησαν ισχυρές δυνάμεις αλπινιστών από την Κάντανο για εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στα Σελινιώτικα ριζοχώρια της Μαδάρας. Μονοθραδίς απλώθηκαν στην Κάντανο - Φλώρια - Σπίνα και ανάπτυξαν την επιθετική τους γραμμή από τ' Αποπηγάδι μέχρι τη Σούγια. Οι κάτοικοι του «Λάκκου Ζωγράφου»,² μόλις έμαθαν για το Γερμανομάνι αφού έκρυψαν σε πρόχειρες κρύπτες λίγα απ' τα πράγματά τους, κρέμασαν στους ώμους τα σακούλια τους με λίγο ψωμοτύρι κι άρχισαν ν' ανηφορίζουν προς τη Μαδάρα. Τα περισσότερα τσούρμα των Ζωγραφιών ανέβηκαν μέχρι τα γουργούθια στ' «Άβολο Αυλώχι», όπου έφτιαξαν κοιμητές στην περιοχή, τριγύρω απ' την Αγερηνιώτικη Στέρνα.³

Ο μπάρμπα-Γιώργης για ν' αποφύγει τους Γερμανούς, κίνησε απ' τις κορφές πάνω από τ' Ανυσαράκι, όπου είχε κατασκηνώσει και πήγε μέχρι την Αγία Ειρήνη. Απ' εκεί ακολουθώντας τους Ξεσκωμένους Αγιερηνιώτες βρέθηκε μαζί τους ν' ανεβαίνει τη Μαδάρα. Όταν έφτανε στην «Γρέ Λέσκα» άκουσε τον Πενταραντώνη,⁴ που είχε πιάσει στο μεταξύ μετεριζή, να τον ρωτά:

— Από πούσαι μωρέ κουμπάρε;

— Απ' την Κάντανο κουμπάρε.

— Και πούναι μωρέ το τουφέκι σου;

— Θαρρώ πως δε θα μας σε χρειαστεί.

— Επαέ μωρέ, είναι δυο πόροι κι ένα εκατομ-

μύριο Γερμανοί νάρθουνε δε θα περάσουνε, απάντησε ο Πενταραντώνης.

Οι εκατοντάδες των Ζωγραφιών, αλλά και των υπόλοιπων, πούχαν καταφύγει στην περιοχή. Διαλύθηκαν μονομιάς, όταν άκουσαν που φώναζαν από τις γύρω κορφές, ότι οι Γερμανοί πλησιάζαν. Οι κατεχάρηδες της περιοχής κρύφτηκαν με τις φαμίλιες τους σε σπηλιές, σε στενά βραχοσκίσματα και σε σπηλαιοβάθρα. Οι υπόλοιποι έφυγαν προς την Κυδωνία και τα Σφακιά. Ένα τσούρμο από Πεντάρηδες, Λουπάστηδες κ.α. ανηφόρισε προς το Ψιλάφι και μετά από μιας ώρας ανάβαση σύρθηκε μέσα στο σπηλαιοβάθρο «Κονακάκι». Ο μπάρμπα-Γιώργης, περιπλανήθηκε για λίγο στην περιοχή, που δεν γνώριζε τους τόπους και τις κρύπτες και τελικά μπήκε κι αυτός μέσα στο σπηλιάρι, όταν τυχαία βρέθηκε μπροστά του.

Ξημερώματα της άλλης μέρας οι Γερμανοί χτένιζαν την περιοχή πιθανή προς πιθανή. Από την μια οι πυροβολισμοί από τα όπλα και τα ταχυβόλα που συνδέουν ενδιάμεσα τα παραγγέλματά τους κι από την άλλη τα βαριά βήματα απ' τις μπότες τους, που τα μετέφερε πιο τρανταχτά μέσα στη χωσιά το συμπαγές πέτρωμα της περιοχής, μεγάλωναν ολοένα το φόβο και την αγωνία των κρυμμένων. Ένας ξαφνικός και απρόσμενος βόρυβος πάγωσε το αίμα μέσα στις φλέβες των κρυμμένων και τους υποχρέωσε να καρφώσουν τα έντρομα βλέμματά τους στην είσοδο της χωσιάς. Κάποιος αφού παραμέρισε το μεγάλο θύμο του πόρου μπήκε μέσα. Οι κρυμμένοι γνώρισαν τον Ευτύχη της Πενταραντώναινας κι ένας του φώναξε χαμηλόφωνα, για να μην ακουστεί απ' έξω:

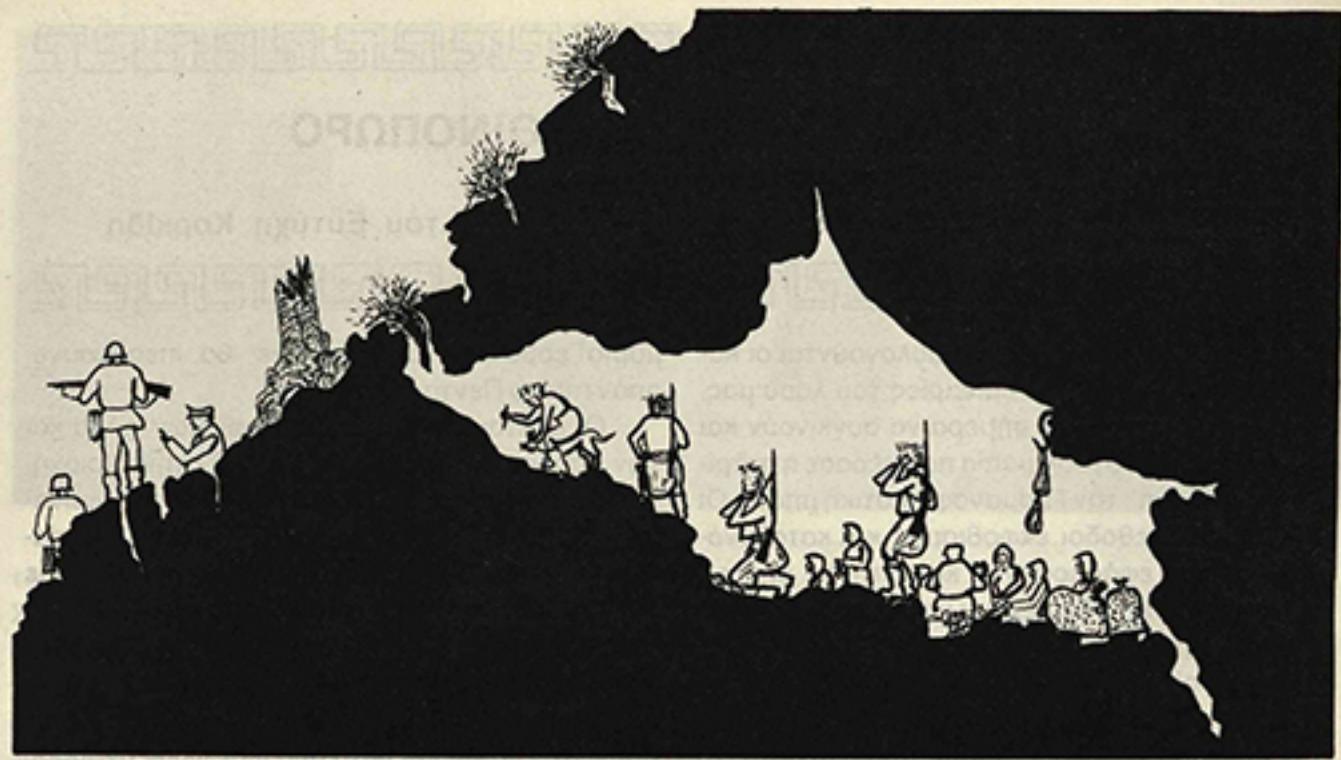
— Ευτύχη γάρηρε το θύμο, ετσά πούτανε.

Ο Ευτύχης υπάκουεσε, στάθηκε λίγο ακίνητος,

μέχρι που μπόρεσε να διακρίνει τη μάνα του στο μισοσκόταδο και της είπε χαμηλόφωνα:

— Μάνα σκοτώσανε οι Γερμανοί τον πατέρα μας, στη Γρέ Λέσκα.

Η χαροκαμένη μάνα έκαμε πέτρα την καρδιά της ν' αντέξει το θλιβερό μαντάτο, έπνιξε τη φω-

-KONAKAKI-: Σχηματική αναπαράσταση.

νή της να μην θγει από το στόμα της κι όταν συνήλθε λιγάκι προσπάθησε να παρηγορήσει τα παιδιά της που στο μεταξύ αρχίσανε να κλαίνε. Η είδηση για το θάνατο του Πενταραντώνη βάρυνε περισσότερο την ατμόσφαιρα μέσα στη χωστά και την ησυχία που δεν άργησε να επικρατήσει, διέκοψε η εμφάνιση στον πόρο της, ενδός σκύλου.

—Ο σκύλος μας!! Φώναξε ένα παιδί του Πενταραντώνη. Ο σκύλος χαρούμενος που εντόπισε τους δικούς του στάθηκε στον πόρο κι άρχισε να κουνεί την ουρά του δεξιά κι αριστερά, κοιτάζοντας προς το εσωτερικό της σπηλιάς. Για τους κρυμμένους ο σκύλος με τη στάση του αποτελούσε τον προδότη και έθετε σε άμεσο κίνδυνο την ασφάλειά τους. Όταν έφτασε πολύ κοντά στον πόρο, οι παλάμες του μπάρμπα-Γιώργη έσφιξαν ξαφνικά τις σιαγόνες του εμποδίζοντάς τον προς στιγμή να γαυγίσει και στη συνέχεια σέρνοντάς τον μέσα εγκλώβισε δυνατά το σώμα του ανάμεσα στις μπότες του. Χωρίς χρονοτριβή κράτησε με το ένα χέρι κλειστές τις σιαγόνες του ζώου και με το άλλο, αφού έθγαλε απ' την ταέπη του ένα μικρό μαχαίρι, κατάφερνε μαχαιριές στον λαιμό του σκύλου, μέχρι που ξεψύχησε. Ο μικρός Δαμιανός, που μπροστά του έγινε η «θυσία» του σκύλου τους, τρόμαξε κι άρχισε να κλαίει. Το κλάμα του Δαμιανού έθετε σε νέους κινδύνους την ασφάλεια των κρυμμένων, γιατί αν οι Γερμανοί είχαν

εντοπίσει το σκύλο, το κλάμα του παιδιού θα τους οδηγούσε στην κρυψώνα. Η ασφάλεια των δεκάδων κρυμμένων υπερίσχυσε της μητρικής στοργής στη χαροκαμένη Πενταράκαινα, που μονομιάς ανασηκώθηκε απ' την καθιά της, έσμιξε τα φρύδια της, ατσάλωσε τη ραγισμένη της ψυχή και απευθυνόμενη προς τον μπάρμπα-Γιώργη του φώναξε επιτακτικά:

—Σφάξ το,¹⁰ να μη κλαίει.

Το μυαλό του μπάρμπα-Γιώργη θόλωσε απ' την προσταγή και για μια στιγμή έμεινε άπρακτος.

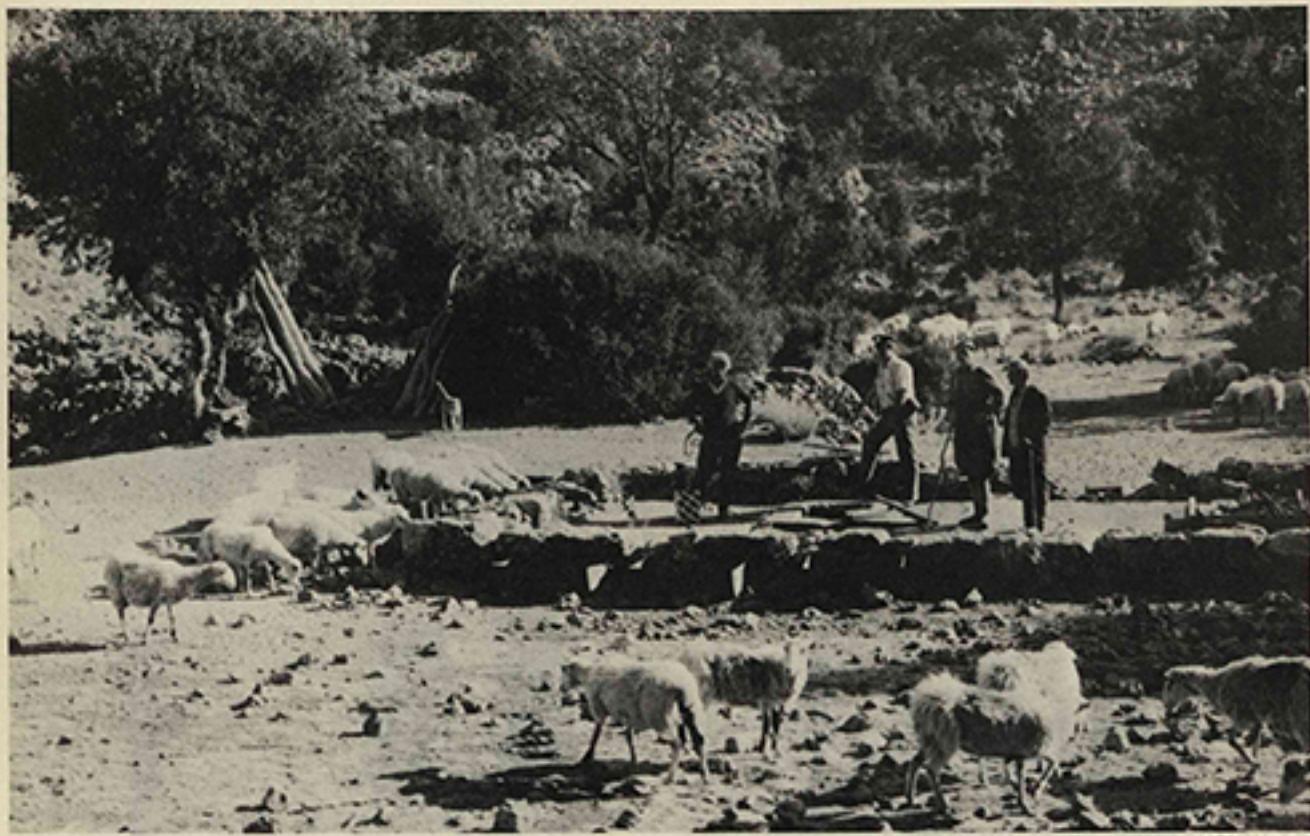
Όταν συνειδητοποίησε το ρόλο που διατάχθηκε να παιξει, προσπάθησε να εξαντλήσει τις λίγες χρονικές στιγμές που του απόμειναν. Κάρφωσε έτοι το διαπεραστικό βλέμμα του στα δακρυσμένα μάτια του Δαμιανού, τρίβοντας παράλληλα το φρεσκοματωμένο μαχαίρι στο γόνατό του, για εκφοβισμό. Ο Δαμιανός αναλογιζόμενος τον κίνδυνο που διέτρεχε, σώπασε μονομιάς. Το σώμα του σκύλου ρίχτηκε στο βάραθρο, που ήταν μέσα στη σπηλιά και η ησυχία απλώθηκε και πάλι.

Την τέταρτη μέρα το πρωί ακούστηκαν φωνές. Με περισσότερη προσοχή άκουσαν κάποιον που φώναζε:

—Οσοι κρύβεστε σε τρύπες θγήτε ε ε ε ε....

—Οι Γερμανοί εφύγανε ε ε ε ε....

Όταν για σιγουριά άφησαν να τριτώσει το μαντάτο, έθγαλαν το θύμο από τον πόρο, σύρθη-

Η Αγιερηνιώτικη στέρνα, όπως είναι σήμερα.

καν έξω και δεν μπορούσαν να πιστέψουν ότι αωθήκαν. Αφού συγκεντρώθηκαν όλα τα τσούρμα στην Αγιερηνιώτικη Στέρνα ο ένας απ' τον άλλο μάθαινε τ' άσχημα μαντάτα.

—Εσκοτώσανε τον Πενταραντώνη.

—Εκτελέσανε οι Γερμανοί τον Ευτύχη του Καταμανώλη.

—Ελεηλατήσανε οι καταραμένοι τα σπίτια μας.

—Μωρέ, μπας και κατέτε το τέλος και των αλλωνώ:

—Κακοντόπαθα η συμφορά μας!!!!

ΕΥΤΥΧΗΣ ΚΟΡΚΙΔΗΣ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Στην εξόρμηση αυτή οι Γερμανοί συνέλαβαν και οδήγησαν δέσμους στην Παλαιοχώρα, εκατοντάδες Σελινιώτες. Πολλοί από τους συλληφθέντες εκτελέστηκαν στην Παλαιοχώρα και σε άλλα μέρη της επαρχίας Σελίνου μετά από συνοπτικές διαδικασίες. Παρόμοιες εξόρμησεις των Γερμανών στην ίδια περιοχή έγιναν πολλές κατά το διάστημα της κατοχής.
- Σε μάχη που έγινε στην περιοχή, στην Τουρκοκρατία, οι Τούρκοι νικήθηκαν. Ο πασάς των Χανίων ζήτησε μετέπειτα να δει τα παλικάρια της περιοχής στον Προφ. Ηλία στο

Επανωχώρι και αφού θαύμασε το παλικαριό ανάστημά τους τους είπε: «Αν ήξερα ότι θα νταμώναμ' επατ στο λάκκο θα νέαερνα ένα ζωγράφο να σας ζωγραφίσω». Τα λεγόμενα του πασά χάρισαν, κατά μία εκδοχή, στην περιοχή την ονομασία: «Λάκκος Ζωγράφου».

3. Γεωλογικά φαινόμενα (κάρατ), που μοιάζουν με κρατήρες ηφαιστείων. Το ένα διαδέχεται το άλλο, σε μεγέθυνο που ποικίλλουν. Σε μερικά ο πυθμένας είναι επίπεδος.

4. Στον πυθμένα σ' ένα από τα γουργούθια της περιοχής έχει κατασκευαστεί υπόγεια δεξαμενή νερού.

5. Μαρνελάκης Γεώργιος του Εμμ.

6. Μετά την καταστροφή της Καντάνου πολλοί Καντανιώτες για ένα χρόνο περίπου έμεναν στην ύπαιθρο.

7. Πεντάρης Αντώνης του Ιωάννου.

8. Είναι η φημότερη κορφή του Σελίνου (1936 μ.).

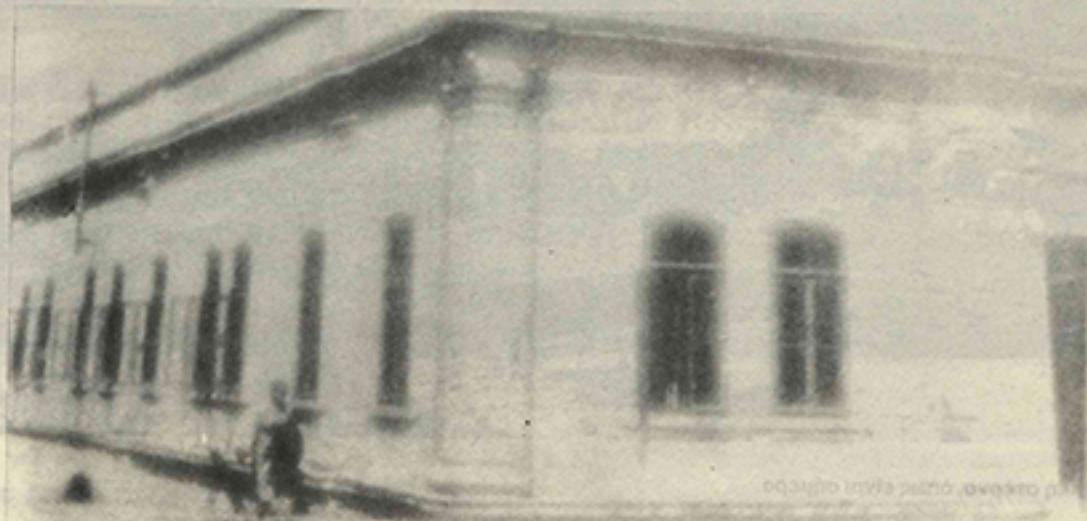
9. Σπηλαιοβάραθρο με στενή είσοδο, χωρητικότητας 25-30 καθημένων ατόμων. Βρίσκεται σε υψόμετρο 1500 μ. περίπου και είναι δισεύρετο.

Σε τέτοιες κρύπτες κατέφευγαν οι Σελινιώτες σε κάθε εξόρμηση των Γερμανών. Την είσοδο της κρύπτης έφραζαν με μεγάλα θυμάρια, ξερριζώμενα πρόσφατα για παλλαγή.

10. Παρόμοια επεισόδια έγιναν αρκετά στην περιοχή του Σελίνου. Δύο απ' αυτά είναι: Του Κουστογερακώπη Γιωργιακάκη Ιδομενέα και της Καντανιώποσας Παπαμαρκάκη Μαρίας, όπου και ο δύο αποπειράθηκαν να σφάξουν οι ίδιοι τα παιδιά τους, που έκλαγαν για να αωθούν και οι υπόλοιποι κρυμμένοι απ' τους Γερμανούς που πλησίαζαν. Το πρώτο έλαβε χώρα στη σπηλιά «Πιθαράκι» της περιοχής «Αχλάδας» και το δεύτερο σε πυκνό καλαμιώνα στην Κάντανο.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Σιδερά Γ., Βιρβιδάκη Κ., Παπαδάκη Ε.

Δημοτικό Νοσοκομείο Χανίων

«Τραύμα διοξέος οργάνου κατά την νεφρικήν χώραν. Ιασις.

Τον άρρωστον τούτον εκόμισαν εις το Νοσοκομείον 33 ημέρας μετά την τρώσιν. Ήτο δόλως εξηντλημένος και έξαιμος μετ' οιδημάτων του προσώπου και των κάτω άκρων, πάντα οφειλόμενα εις την αιμορραγίαν την εκ τού τραύματος και εκ των νεφρών εξακολουθούσαν από της ημέρας της τρώσεως. Διενεργήθη νεφροτομή, της καταστάσεως του άρρωστου μη επιτρεπούσης την ολοσχερή αφαίρεσιν του νεφρού. Μετά την εγχειρησιν η αιμορραγία κατέπαυσε τελείως, το τραύμα ινώθη κατά δεύτερον σκοπόν και ο άρρωστος εσώθη από βέβαιον θάνατον».

Ο άρρωστος οώθηκε από βέβαιο θάνατο. Έται τελείωνε την αναφορά του ο γιατρός. Η εγχειρηση δεν έγινε σε κάποια Πανεπιστημιακή Κλινική των Αθηνών στα 1986, αλλά πραγματοποιήθηκε πριν 83 χρόνια, στα 1903, στο Πολιτικό Νοσοκομείο Χανίων. Πέρασαν αρκετά χρόνια, η εικόνα του δεν υπάρχει στη μνήμη των σύγχρονων Χα-

νιωτών. Έτσι, ενώ περνούν πολλές φορές το χρόνο από μπροστά του, αγνοούν πως εκεί που βρίσκονται σήμερα τα χαλάσματά του γράφτηκαν οι πρώτες σελίδες Νοσοκομειακής περιθαλψης.

Όμως, μια επιστήμη δεν μπορεί να πεις πως τη γνωρίζεις αν δεν γνωρίσεις την ιστορία της. Ένα τόπο δεν μπορεί να τον υπηρετήσεις αν δεν έχεις την ιστορία του. Αυτό το χάλασμα στη γωνία Χάληδων και Εβραικής, είναι η συνισταμένη της ιστορίας της Νοσοκομειακής περιθαλψης και της ιστορίας αυτού του τόπου.

Έκει η Ιατρική Επιστήμη λειτούργησε με ένα τρόπο πρωτοποριακό για την εποχή εκείνη, εκεί εργάστηκαν γιατροί που αξίζει να μείνουν στη θύμησή μας.

Στα 1857, λοιπόν, ο Βελή πασάς αφιέρωσε στην Πόλη των Χανίων το εξ αγοράς κτήμα του το κείμενο σε συνοικία της πόλεως και στη θέση Συντριβάνι. Ο όρος της αφιέρωσης ήταν: «... δια την θεραπείαν των εν τη πόλει Χανίων ευρισκομένων ή παρεπιδημούντων ασθενών ανικάνων και πτω-

Πολιτικό Νοσοκομείο Χανίων
(1860 - 1905)

χών Μουσουλμάνων και Χριστιανών ...». Η λειτουργία του πρώτου Νοσοκομείου άρχισε πιθανότατα επί διοικήσεως του Χέκη (ιατρού) Ισμαήλ πασά, στα 1860. Ο εξοπλισμός του ήταν υποτυπώδης, σταδιακά όμως βελτιώθηκε. Στα 1866 στάλθηκε από την Πύλη ο Σαββάν Βέης «... εφοδιάζων δι' αναγκαίων κλινών, φαρμάκων, χειρουργικών και άλλων εργαλείων και διορίζων ο ίδιος ιατρόν ...». Στην πραγματικότητα το ενδιαφέρον της Τουρκικής διοίκησης για νοσοκομειακή περιθώρη του Κρητικού λαού ήταν μηδαμινό. Στο ίδιο κτίριο συστεγάστηκε το Δημαρχείο και μόνο σε δύο ορόφους λειτούργησε το Νοσοκομείο, δυνάμεως 30-40 κλινών. Την ίδια εποχή γίνονταν μεγαλεπήθολα σχέδια για την ίδρυση μεγάλου στρατιωτικού νοσοκομείου στο σημερινό κτίριο της Νομαρχίας Χανίων. Η τουρκική διοίκηση είχε τότε σε λειτουργία δύο στρατιωτικά νοσοκομειακά συγκροτήματα, το Νοσοκομείο του Ναυτικού στη Σούδα και το στρατιωτικό Νοσοκομείο ανατολικά του Κάστρου, στο Φάληρο (μετέπειτα χωροφυλακή, καταστράφηκε στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο).

Το Χριστιανικό στοιχείο της πόλης δεν είχε μείνει άπρακτο. Στην περιοχή Αγίων Αναργύρων λειτουργούσε ήδη προ του 1857 νοσοκομείο δυνάμεως 15 κλινών του οποίου γιατρός ήταν ο Ν. Βαρούχας (1827-1911). Ο γιατρός Βαρούχας, που διετέλεσε και Δημαρχός Χανίων, μας δίδει αυτή τη μαρτυρία σε μια αναφορά του σε συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων στα 1908.

Το Πολιτικό Νοσοκομείο Χανίων στην οδό Χάληδων εξυπηρέτησε για σαρανταπέντε περίπου χρόνια τον πληθυσμό της πόλης. Το κτίριο στο

Σε μια αναφορά του προς το Δημοτικό Συμβούλιο Χανίων στα 1901, ο Διευθυντής του Παθολογικού Τμήματος γράφει: «Εκ της σημερινής του Νοσοκομείου καταστάσεως, κυρίως δε του ακαταλλήλου του οικοδομήματος ενώ νυν εύρηται και θάνατοι προήλθον εν αυτώ, ώστε επείγει η ταχεία λήψης αποφάσεως δια την κατασκευήν νέου καταλλήλου Νοσοκομείου». Οι οικονομική ευθύνη και εποπτεία είχε το Αδελφάτο του Γενικού Νοσοκομείου μέχρι το 1896, οπότε ανέλαβε ο Δήμος Χανίων, ενώ το Αδελφάτο, στο οποίο παρέμεινε η φροντίδα της εποπτείας, εκλεγόταν από το Δημοτικό Συμβούλιο, ήταν τετραμελές και δύο από τα μέλη του ήταν υποχρεωτικά γιατροί. Πρόεδρος ήταν ο εκάστοτε Δημαρχός Χανίων. Στο Αδελφάτο του Νοσοκομείου Χανίων θήτευσαν αξιόλογοι πολιτικοί άνδρες όπως ο Κ. Μάνος και ο Χρήστος Φανδρίδης. Από το Σεπτέμβρη του 1901 ως το Μάρτη του 1902 μέλος του Αδελφάτου ήταν και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που αναγκάστηκε να παραιτηθεί όταν εκλέχτηκε μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων.

Στα 1904 το Νοσοκομείο Χανίων διέθετε χειρουργικό και παθολογικό τμήμα με τέσσερις γιατροί στοιχεία στην οποία στεγάζοταν ήταν ακατάλληλο, με πολλά προβλήματα. Τρόφιμοι του ήταν κυρίως άποροι ασθενείς.

Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΑΔΕΛΦΑΤΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ

Ποιοι εξελέγονται. — Οι άναπληφωται

Κατά τὴν προχθεσινὴν συνεδρίαν τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τῶν μελῶν τοῦ Αδελφάτου τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου.

Κατ' αὐτὴν ἐξελέγηταν δριστικὰ μέλη μὲν οἱ κ. κ. Γρηγόριος Κατζουράκης, Νικόλαος Βαρούχας, Τιμβράημ Μπεντρημπεζαδές, καὶ Ελευθέριος Βενιζέλος, ἀναπληρωταὶ δὲ αὐτῶν οἱ κ. κ. Μπιτσάκης, Κολοκυθᾶς, Ηπυγάκης καὶ Σουρουζαδές.

**ΑΓΓΛΙΚΟΣ ΣΤΟΛΟΣ
ΚΑΤΕΠΛΕΥΣΕΝ ΕΙΣ ΣΟΥΔΑΝ**

τρούς συνολικά, ενώ από το 1901 λειτουργούσε παράρτημα αφροδισίων νοσημάτων. Το Νοσοκομείο είχε επίσης φαρμακοποιό και απασχολούσε 14 επιπλέον άτομα σα νοσηλευτικό και βοηθητικό προσωπικό.

Η Κρητική Πολιτεία έδωσε νέα ώθηση στη λειτουργία του Πολιτικού Νοσοκομείου Χανίων. Ψηφίστηκε εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας του Νοσοκομείου, εκσυγχρονίστηκε ο εξοπλισμός του και, το σημαντικότερο, επανδρώθηκε με έμπειρο ιατρικό προσωπικό. Ο κύριος παράγων αυτής της ώθησης προς τα μπρος ήταν η ευαισθητοποίηση της χανιώτικης διανόσης, μη εξαιρουμένων και των γιατρών της εποχής, στο θέμα της ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής περιθωλίψης του λαού. Η ευαισθητοποίηση αυτή προήλθε από μια επαναστατική περίοδο που διάρκεσε πάνω από 100 χρόνια. Δεν ήταν λίγες οι φορές που οι γιατροί διέθεταν το μισθό τους για δαπάνες εξοπλισμού του Νοσοκομείου. Παράδειγμα χαρακτηριστικό είναι η περίπτωση του γιατρού Τζώρτζη Παπαδάκη, που το όνομά του έμεινε αλησμόνητο στη μνήμη των παλιότερων Χανιώτων. Ένας άλλος σπουδαίος παράγων για την πρόοδο του Νοσοκομείου ήταν η ανάθεση της ευθύνης του Ιδρύματος στο Δήμο Χανίων.

Ο Δήμος ευαισθητος δέκτης, αποτέλεσε τον κυριότερο ρυθμιστή της λειτουργίας του μέσω του εκλεγμένου Αδελφάτου που, όπως προηγού-

μενα αναφέρθηκε, είχε υποχρεωτικά μεταξύ των μελών του δυο γιατρούς, γνώστες του τόπου και των νοσηλευτικών προβλημάτων του. Στο ότι αφορά τη λειτουργικότητα του τότε Νοσοκομείου, ενδεικτικά αναφέρουμε ότι: Από 15 Αυγούστου 1903 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1904 νοσηλεύτηκαν 425 άρρωστοι. Στα εξωτερικά ιατρεία του Ιδρύματος κατά τον ίδιο χρόνο εξετάστηκαν και πήραν οδηγίες 9.445 άτομα. Στο διάστημα αυτό τα έξοδα του Νοσοκομείου έφθασαν τις 29.237 δραχμές, μεγάλο ποσό για την εποχή εκείνη.

Η ιστορία του σημερινού Νοσοκομείου Χανίων αρχίζει από το 1.900, όταν ο πρίγκιπας Γεώργιος δώρισε 31.000 δρχ. «... προς ανέγερση νέου Νοσοκομείου». Παράλληλα, ο Φωκίων Αντωνιάδης εκληροδότησε το ποσό των 30.000 δρχ. για την ίδρυση Γεωπονικής σχολής, ο σκοπός της δωρεάς αυτής τροποποιήθηκε και έτσι σε οικόπεδο επί της οδού Δραγούμη, δωρεά Μπάμια, τέθηκαν τα θεμέλια του Δημοτικού Νοσοκομείου Χανίων. Δωρεές για το Νοσοκομείο Χανίων έγιναν επίσης από τους Ελευθέριο Βενιζέλο, αυτοκράτορα της Ρωσίας, ναύαρχο Κουντουριώτη κ.α. Το κτίριο παραδόθηκε από τον πρίγκιπα Γεώργιο στο Δήμο Χανίων με το υπ' αριθ. 849/20-2-1905 δελτίο παραδόσεως.

Εγκαινιάστηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1905 με την επωνυμία «Δημοτικό Νοσοκομείο Χανίων Άγιος Γεώργιος» και με δύναμη σαράντα κλινών.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ, Η ΚΗΔΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

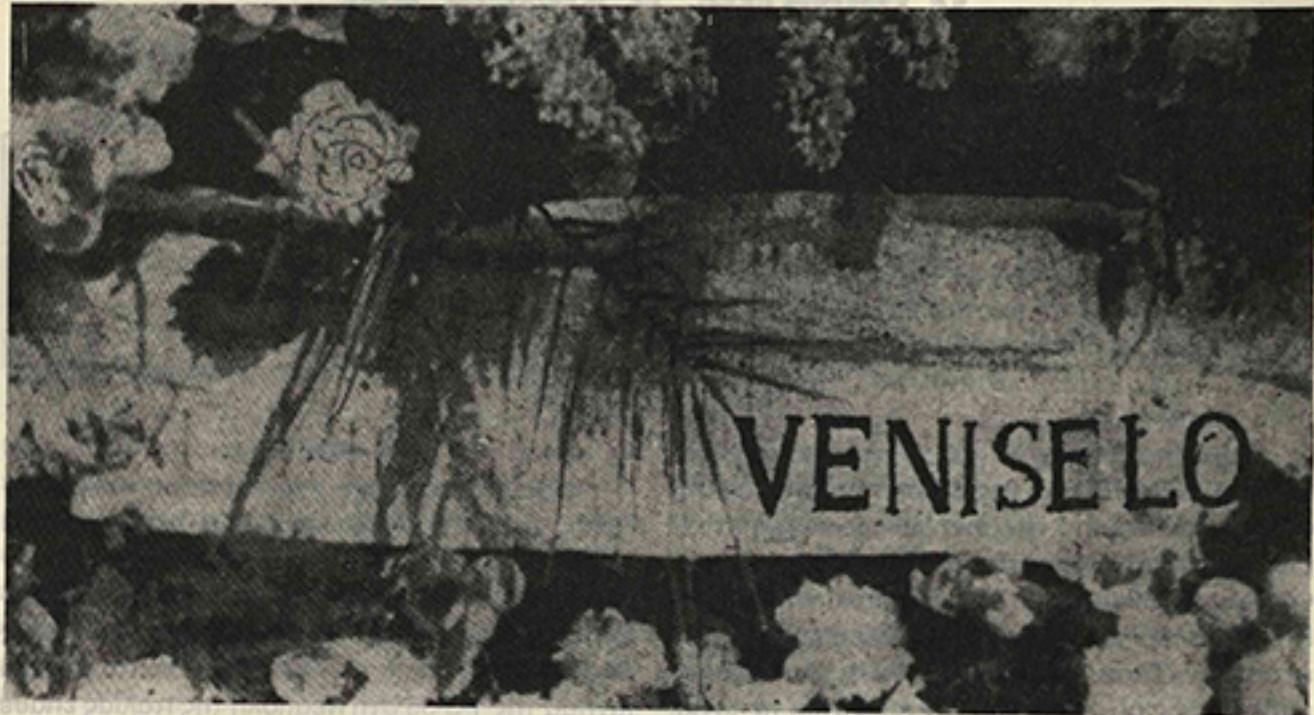
Στέλιος Γ. Πανηγυράκη
Επίτ. Γενικού Επιθεωρητή Μ.Ε.

Συμπληρώθηκαν ήδη 50 χρόνια από το θάνατο του Ελ. Βενιζέλου, της μεγαλύτερης πολιτικής φυσιογνωμίας μετά την απελευθέρωση της πατρίδας μας. Δίκαια λοιπόν ονομάστηκε Πατέρας της Φυλής και Εθνάρχης. Δίκαια επίσης τα Χανιά, η Κρήτη, αλλά και η Πολιτεία ονόμασαν το 1986 έτος Βενιζέλου. Θα γίνουν πολλές και σοβαρές εκδηλώσεις με επίκεντρο την Αθήνα και τα Χανιά. Θα γραφούν εκατοντάδες βιβλία αναφερόμενα στη ζωή και το έργο του. Θα μας θυμίσουν μεγαλειώδεις αλλά και τραγικές στιγμές. Θα ρίξουν φως σε πολλά σημεία. Το έργο του, πολύτιμος λίθος, θα αστράψει, θα μας φωτίσει, θα μας διδάξει, θα μας συνετίσει. Εγώ, με το φτωχικό μου σημείωμα, θα αναφερθώ στο τέλος του Μεγάλου. Στο θάνατο και στην κηδεία του. Στα τόσο ανθρώπινα.

Σ' ένα απλό διαμέρισμα της οδού Μπαζόν 22, της συνοικίας Ετουάλ του Παρισιού περνά, μετά το κίνημα του 1935, αυτοεξόριστος τον καιρό του ο Ελ. Βενιζέλος, ο πλαστουρός της σύγχρονης Ελλάδας. Γύρω του του χαρίζουν τη στοργή και την αγάπη των η σύζυγός του Έλενα, τα παιδιά του Κυριάκος και Σοφοκλής, τα αγαπημένα εγγονάκια του Λευτεράκης και Νικήτας, η τελευταία μεγάλη χαρά της ζωής του και οι πιστοί φίλοι του, οι οποίοι μοιράστηκαν μαζί του το πικρό ψωμί της εξορίας και της αγνωμοσύνης, όπως ο Ανωγειανός γιατρός Βασ. Σκουλάς κ.α. Βέβαια είχε αρκετό καιρό ακόμα μπροστά του. Ήταν 72 χρόνων. Είχε περάσει ζωή τρικυμισμένη. Είχε παλέψει με όλα τα στοιχεία της φύσεως. Είχε πυργώσει με τη μεγαλοφυΐα του το οικοδόμημα της «Μεγάλης Ελλάδος» και είχε δει να του το ξεθεμελιώνουν οι πολιτικοί του αντίπαλοι. Είχε επιτελέσει το θαύμα του 1928-1932 με τη διακυβέρνησή του. Είχε καλύψει, αν και δεν είχε εγκρίνει, το κίνημα του '35. Είχε μεταφράσει το Θουκυδίδη και τώρα σχεδόν μόνος παρακολουθούσε τη διεθνή διπλωματία.

Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ

Αλλ' ό,τι έχει αρχή, έχει και τέλος. Και ο Βενιζέλος, παρά τη μεγαλωσύνη του, δεν μπορούσε να αποτελέσει εξαιρεση. Υπέκυψε λοιπόν στον κοινό ανθρώπινο νόμο, το θάνατο. Παρά την κάμψη του, φαινόταν καλά. Κάποια φλεβίτιδα όμως θασάνιζε από παλιά τον Πρόεδρο. Έπειτα μετά το κίνημα της 1-3-35 στη Νεάπολη της Ιταλίας έπαθε κάποια ελαφρά εγκεφαλική συμφόρηση, η οποία πέρασε χωρίς εμφανείς συνέπειες και χωρίς να το μάθομε στην Ελλάδα. Το βράδυ όμως της Πέμπτης προς Παρασκευή, (12 με 13-3-36), παρουσιάζει κάτι σαν γρίπη. Κινητοποιούνται οι διεθνείς κορυφές της ιατρικής επιστήμης. Ο καθηγητής Αμπραμί και άλλοι θεραπούντες, μεταξύ των οποίων και ο Β. Σκουλάς, η σκιά του Προέδρου, εξετάζουν, επεμβαίνουν, ελπίζουν, πιστεύοντας στην ισχυρή κράση του Μεγάλου ασθενούς, αλλά και φοβούνται την ηλικία. Το Σάββατο (14) μένει για λίγο αναίσθητος στο κρεβάτι του. Την Κυριακή (15) και τη Δευτέρα (16) επιδεινώνεται η κατάσταση. Τη Δευτέρα κάποια αναλαμπή. Αναγνωρίζει το φίλο και συνεργάτη του Σκουλά. Ψελίζει με στοργή τα ονόματα της λατρευτής συζύγου του και των παιδιών του. Το απόγεμα της Τρίτης συνέρχεται λίγο και ζητεί να δει και να φιλήσει, τί άλλο; Τα εγγονάκια του. Εκείνα στα οποία κληροδοτούσε σαν τιμητική παρακαταθήκη το όνομά του. Γρήγορα όμως περιπίπτει σε κώμα. Από τα μεσάνυχτα της Τρίτης προς Τετάρτη, (17 προς 18), έχει εκλείψει κάθε ελπίδα, κατά το λιγότελο ανακοινώθεν των θεραπόντων γιατρών και του Αμπραμί. Δραματική η πάλη του ασθενούς προς το θάνατο. Λίγο μετά τα μεσάνυχτα εμφανίζεται στο σπίτι του Βενιζέλου ο Έλληνας Αρχιμανδρίτης Πολάνης, κάποιοι των γράφουν Πολάκη, και διαδόθηκε αστραπαία ότι είχε επέλθει το τέλος. Η Ελληνική Παροικία των Παρισίων με επικεφαλής τον Πρεσβευτή μας Πολέτη, συμπαρίσταται και

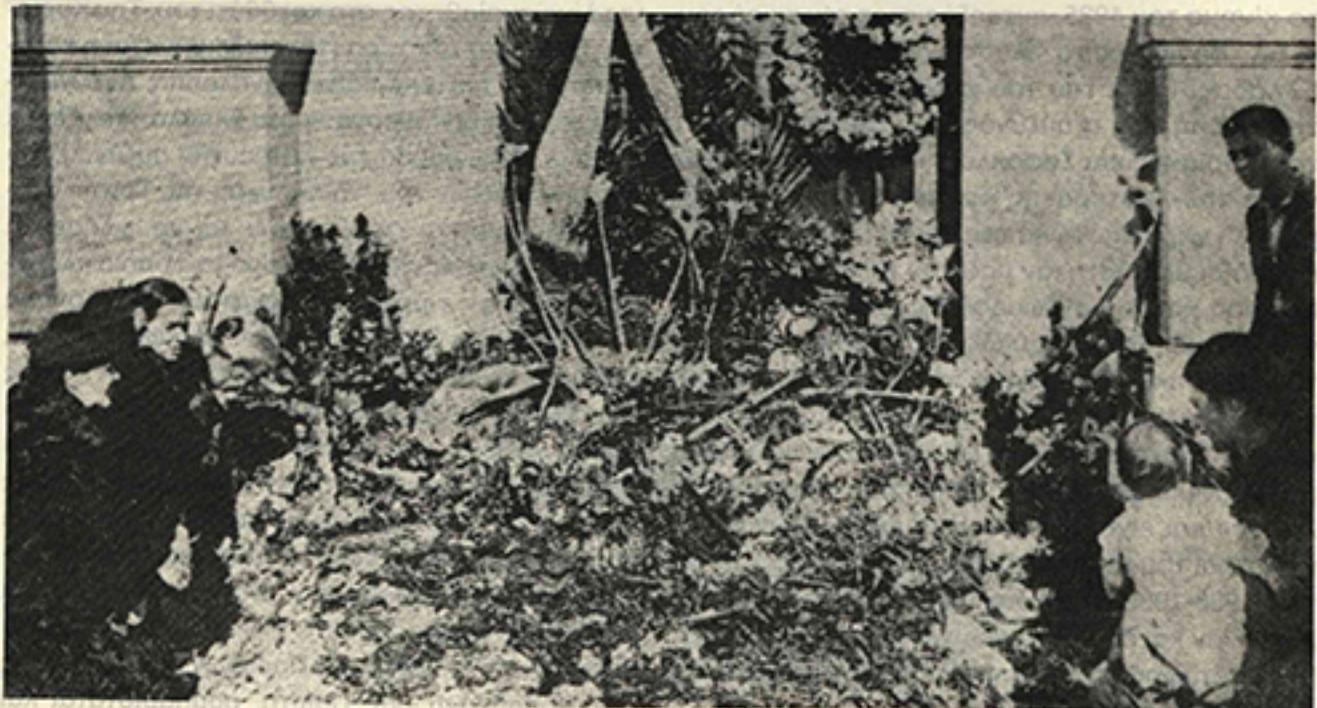

1) Ο Ελ. Βενιζέλος στο φέρετρο. Φέγκυς έδωσε αιώνιο πόκιον στην Αθήνα για τον Ελληνικό πόλεμο, η μετατράπηση του σε φέρετρο στην επόμενη μέρα στην Αθήνα από τον Έβρο, απέδειχε ότι η Επανάσταση ήταν περισσότερη από έναν πολιτικό σύνορο, ήταν ο πόλεμος των Ελλήνων κατανατολής για την ανεξαρτησία της χώρας. Μαζί με την πραγματοποίηση της ανεξαρτησίας της χώρας, η Επανάσταση έδωσε στην Ελλάδα μια νέα αντιπρόσωπη γενιά, που διατηρείται μέχρι σήμερα.

2) Το σπίτι του Βενιζέλου στην Αθήνα, η είσοδος του οποίου μεταβλήθηκε σε ανθόκηπο από τα λουλούδια και τα στέφανα που έφεριν οι θαυμαστές και οι οπαδοί του Μεγάλου Άντρου.

Ο Ελληνικός πόλεμος ήταν η πρώτη σημαντική σύγκρουση μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωναϊκής Αυτοκρατορίας. Ο Βασιλιάς Καλογερόπουλος έπειρε να πάρει την Ελλάδα για την Αυτοκρατορία, αλλά η απομάκρυνση της ρωσικής οπτικής από την Ελλάδα έδωσε στην Ελλάδα την ελευθερία που αναζητούσε από την αρχή. Την ίδια ημέρα, ο Βασιλιάς Καλογερόπουλος αποτίθεται στην Αθήνα, με την απόδοση της Ελληνικής Επανάστασης, η οποία ξεκίνησε με την πρωτομαρτυρία της Αγρινιών στις 25 Μαΐου 1821, περίπου ένα χρόνο πριν την ανακήρυξη της Ελληνικής Δημοκρατίας τον Ιούλιο του ιδίου έτους.

Ο Βασιλιάς Καλογερόπουλος ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Ελληνικής Δημοκρατίας, από την οποία παραπομπή στην Επανάσταση παρέλαβε τον Βασιλιά Καλογερόπουλον τον Ιούλιο του 1821. Στην Επανάσταση, ο Βασιλιάς Καλογερόπουλος αποτέλεσε την πιο σημαντική μονάδα της Επανάστασης, καθώς ήταν ο μεγαλύτερος φιλόπολης της Επανάστασης, που διατηρήθηκε μέχρι την Ανατολή της Επανάστασης.

παρακολουθεί με αγωνία την πάλη του Διγενή προς τον Χάροντα.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ

Η Έλενα προσωπικά περιποιείται τον ασθενή. Στις 2 το πρωί της Τετάρτης (18), ο επιθανάτιος ρόγχος. Ούτε ελπίδα πλέον, ούτε αναλαμπή. Στην Ελλάδα μαθαίνομε τον κίνδυνο από τις εφημερίδες της Τρίτης (17), οι οποίες κατέκλυσαν με τηλεγραφήματα τα διεθνή πρακτορεία ειδήσεων. Βέβαια η Έλενα είχε γνωρίσει με τηλεγράφημα της προς τον Σοφούλη, Αρχηγό των Φιλελευθέρων, ότι, «Ο Πρόεδρος ασθενεί θαρύτατα». Τηλεγράφημα της εφημερίδας «Πατρίς» προς τον «Παρατηρητή» Χανιών αναφέρει: «Πληροφορήσατε Κρητικόν λαόν θλιβερόν άγγελμα εκ Παρισίων επιδεινώσεως υγείας Μεγάλου τέκνου Κρήτης Ελευθ. Βενιζέλου, πάσχοντος εκ γρίππης». Η κάποια ηλικία λοιπόν, η φλεβίτις και η γρίπη, όλα μαζί, κατέβαλαν τον ακατάβλητο με τη μορφή εγκεφαλικής συμφορής. Σιγά - σιγά εξασθενεί η καρδιά μέχρι διακοπής των παλμών και χωρίς σπασμό, ήρεμα και γαλήνια, παρέδωσε το πνεύμα ο αθάνατος. Γονυκλινής η Έλενα και με λυγμούς του προσφέρει την ύστατη στοργική υπηρεσία. Του κλείνει τα μάτια, τα μάτια εκείνα τα οποία είδαν, διότι τη δημιούργησαν, τη Μεγάλη Ελλάδα. Γαλήνιος στη νεκρική του κλίνη ο νεκρός διατρέπει, νομίζεις, το γνωστό χαμόγελο και δίνει την εντύπωση γίγαντα ο οποίος αναπαύεται, ντυμένος επίσημα με σμόκιν. Ο Βενιζέλος δεν πρόλαβε να κοινωνήσει των Αχράντων Μυστηρίων. Φαίνεται ότι ο Αρχιμανδρίτης έφθασε αργά. (1)

Η ΕΙΔΗΣΗ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Τετάρτη, 18 Μαρτίου 1936, ώρα Παρισίων 08.30 και Ελλάδας 10.30. Αποφράδα ημέρα και ώρα. Κάποια ρολόγια σταμάτησαν να εργάζονται τη στιγμή αυτή. Η Έλενα με τηλεγράφημά της προς το Σοφούλη, αγγέλλει τη θλιβερή ειδηση και αυτός απαντά λακωνικά. «... θρηνούμεν...». Η Ελλάδα συγκλονίζεται, ιδιαίτερα όμως η Κρήτη και κυρίως τα Χανιά. Σε πανελλήνια κλίμακα είχαν γίνει δεήσεις υπέρ σωτηρίας του ασθενούς, στις οποίες πρωτοστατούσαν οι πρόσφυγες. Την παραμονή του θανάτου, στις 17, κατανυκτική δέηση στον Άγιο Γεώργιο Καρύτση. Στην Τριμάρτυρη, στις 11 π.μ. της Τετάρτης (18), παλλαϊκή δέηση. Προεξάρχει ο νέος Επίσκοπος Αγαθάγγελος (Ξηρουχάκης). Πλήθη κόσμου κατακλύζουν το ναό και τους γύρω δρόμους. Ο Επίσκοπος δέεται

με δάκρυα. Τη στιγμή αυτή όμως πέφτει ο κεραυνός. Ο Βενιζέλος πέθανε. Θρήνος και οδυρμός. Ο κόσμος πέφτει στα γόνατα και δεν μπορεί να το πιστέψει. Τον θεωρούσε αθάνατο. Γιαυτό η πόλη αμέσως ερήμωσε. Γιαυτό τα καταστήματα έκλεισαν. Γιαυτό οι άνθρωποι τρέχουν βιαστικοί και με αλλοιωμένα από τον πόνο πρόσωπα. Αναφιλητά και αναστεναγμοί. Στις 19 δημοσιεύτηκαν δύο άρθρα εκ διαμέτρου αντίθετα. Στον «Παρατηρητή» των Χανιών «Ο Κρητογενής Ζευς τέθνηκεν» του Εμμ. Μπακλατζή. Ήταν ο θρήνος των φίλων και των οπαδών (συν Παρατηρητής, 28-3). Και στην «Καθημερινή» των Αθηνών «Ο Ελ. Βενιζέλος» του Γ. Αγγ. Βλάχου. Ήταν η ανακούφιση, γιατί όχι και η αγαλλίαση των αντιφρονούντων: (2)

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ

Ο Δήμαρχος Χανιών I. Μουντάκης συγκαλεί έκτακτα στις 5 μ.μ. το Δημοτικό Συμβούλιο. Τηρεί σιγή ενός λεπτού. Στέλνει συλλυπητήρια τηλεγραφήματα στους οικείους. Κηρύσσει πένθος 40 ημερών. Η σημαία μεσίστιος. Πένθιμη ταινία στο αριστερό πέτο του σακακιού. Τις τρεις πρώτες μέρες κλειστά τα γραφεία. Πένθος στα έγγραφα. Η κηδεία να γίνει με δαπάνες του Δήμου. Να στηθεί ανδριάντας. Να ανοίξει βιβλίο συλλυπητήριων. Επιτροπή να συνοδεύσει το νεκρό από Πρίντεζι ή Πειραιά κατά περίπτωση. Καταρτίστηκαν ειδικές επιτροπές. Για την τάξη. Για τον πένθιμο διάκοσμο της πόλης μετακλήθηκε από Αθήνα ειδικός διακοσμητής, ο Αμπελάς. Κηρύχτηκε αυτόματα πανελλήνιο πένθος. Τα καταστήματα έκλεισαν. Κωδωνοκρουσίες πένθιμες, συνεχείς. Σημαίες μεσίστιες με μάυρα κρέπια. Στον πανελλήνιο θρήνο προεξάρχουν οι Πρόσφυγες, οι οποίοι μαζί με τα εικονίσματά των είχαν και εικόνα του Βενιζέλου και την θύμιαζαν. Τα Προσφυγικά Σωματεία κήρυξαν πένθος 4 ημερών. Συγκινητικό το ψήφισμα του «Παμμικρασιατικού Συνδέσμου» Χανιών. Ψηφίσματα από όλη την Ελλάδα και το Εξωτερικό. Συλλυπητήρια τηλεγραφήματα. Την Πέμπτη, 19, στον Καθεδρικό Ναό Χανιών δέηση υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του Βενιζέλου. Ο κόσμος ολοφύρεται γονυκλινής. Ο Επισκοπος κλαίει. Ο Αρπακουλάκης μιλεί συγκινητικά. Παρέστησαν οι Αρχές και ο Υπουργός Γεν. Διοικητής Κρήτης Κορκίδης. Η πόλη θρηνεί. Τα πάντα πένθιμα. Βαθειά λύπη και κλάμα. Οι αποκριάτικοι χοροί ματαιώθηκαν. Οι κινηματογράφοι δεν λειτούργησαν. Οι καμπάνες χτυπούσαν πένθιμα. Οι εργασίες σταμάτησαν. Βαρύ το πένθος και στα χωριά. (3) Επι-

μνημόσυνες δεήσεις έγιναν και σ' όλη την Κρήτη. Στο Ηράκλειο με το Μητροπολίτη, όπου εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα μεγάλη φωτογραφία του Βενιζέλου. Στο Ρέθυμνο, στον Άγιο Νικόλαο, στη Νεάπολη και σ' όλα τα χωριά.

Ο νεκρός στο Παρίσι. Η Γαλλία αποδίδει τιμές

Το απόγευμα της Τετάρτης (18), μέρας του θανάτου, έγινε η ταρίχευση του νεκρού. Εναποτίθεται σε ειδικό φέρετρο με γυάλινο άνοιγμα, ώστε να φαίνεται το στήθος, στολισμένο με το παράστημα της Λεγεώνος της Τιμής και το πρόσωπο του νεκρού. Αυτό σε δεύτερο φέρετρο, το οποίο έκλεινε με αδιαφανές κάλυμμα. Ο νεκρός παραμένει στο διαμέρισμα της οδού Μπωλόν ανάμεσα σε τέσσερα βαρύτιμα κηροπήγια, στα οποία ανέβουν ισάριθμες λαμπάδες. Κάνιστρα με λουλούδια. Η Ελληνική σημαία η οποία τον καλύπτει, αφήνει να φαίνεται το γαλήνιο πρόσωπο. Γύρω η βαρυπενθούσα σύλιγος, τα παιδιά, η ιδιαίτερη νοσοκόμα του που ξενυχτούσε, ο γιατρός Σκουλάς και λίγοι φίλοι. Προσκύνημα από λίγους. Το Σάββατο (21), ώρα 11.15 π.μ. μεταφέρεται το φέρετρο με τα αρχικά Ε.Β. σκεπασμένο με την Ελληνική σημαία, από την κατοικία στην Ελλην. Εκκλησία του Αγίου Στεφάνου των Παρισίων, επί της οδού Τζώρτζ Μπιζέ με πολυτελή νεκροφόρα. Προπορεύεται το αυτοκίνητο του Αρχιμανδρίτη και ακολουθούν η νεκροφόρα, τα αυτοκίνητα των οικείων και των Σκουλά, Παπαλεξοπούλου, Πλαστήρα, Διομήδη κ.α. Αστυφύλακες με ποδήλατα κλείνουν τη συνοδεία. Το φέρετρο τοποθετείται σε υψηλό βάθρο. Γύρω βαρύτιμοι στέφανοι. Η εκκλησία κατάμεστη. Συγκινητική η σκηνή. Ο Αρχιμανδρίτης Πολάνης δακρύζοντας διαβάζει τις νεκρώσιμες ευχές και το φέρετρο καλύπτεται με την Ελλ. σημαία. Προσκύνημα από χιλιάδες άτομα. (4) Ελλήνων και ξένων, ανάμεσα στους οποίους και παλαιοί Γάλλοι πολεμιστές. Πολλά λουλούδια και δάκρυα. Το προσκύνημα κράτησε μέχρι τη Δευτέρα (23) το απόγεια οπότε έγινε η μεταφορά της σορού στο σταθμό της Λυών των Παρισίων.

Γύρω η βαρυπενθούσα Έλενα, οι γιοί του Κυριάκος και Σοφοκλής και άλλοι οικείοι του. Γάλλοι και ξένοι επίσημοι. Στις 3 μ.μ. (ώρα Ελλάδας 5 μ.μ.) ειδική δέηση. Η πλατεία του σταθμού της Λυών κατάμεστη. Παρατεταγμένα για απόδοση τιμών το τάγμα της Λεγεώνος της Τιμής, τάγμα της Δημοκρατικής φρουράς, δυο ίλες ιππικού, λόχος πεζικού, σημαίες και μουσικές υπό τον στρατηγόν Λασσερές. Αστυνομική δύναμη υπό τον Αστυν.

Διοικητή Παρισίων Λανζερόν. Ο Πρεσβευτής Πολίτης με όλο το προσωπικό της Πρεσβείας. Ο προσωπικός του φίλος στρατηγός Φρανσαι Ντ' Εσπεραι, άλλοτε αρχιστράτηγος των συμμαχικών δυνάμεων στη Μακεδονία. Αντιπρόσωποι του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας και της Γαλλικής Κυβερνήσεως. Το γενικό πρόσταγμα της παρατάξεως είχε ο στρατηγός Πρεβελάν, διοικητής του Μεγάρου των Απομάχων.

Στις 5.10 (ώρα Ελλάδας) φθάνει στο σταθμό η νεκροφόρα με τη γνωστή συνοδεία της. Ο κόσμος αποκαλύπτεται. Οι σάλπιγγες ηχούν πένθιμα. Ο στρατός παρουσιάζει όπλα. Ζητωκραυγές. Το φέρετρο τοποθετείται σε ικρίωμα, στο οποίο κατατίθεται από τον Πολίτη στέφανο του Βασιλιά. Παρέλαση τιμητική. Ο στρατηγός Πρεβελάν χαιρετά τρεις φορές με το ξίφος του, εξ' ονόματος της Γαλλίας. Ο Ντ' Εσπεραι και οι επίσημοι συλλυπούνται. Η Γαλλία είχε κάμει το καθήκον της. Ακόμα και η Γαλλική Ακαδημία Πολιτικών Επιστημών είχε τελέσει το Σάββατο (21) πολιτικό μνημόσυνο του εταίρου της Ελ. Βενιζέλου, η δε Κυβέρνηση της Λεγεώνος της Τιμής. Το φέρετρο τοποθετείται σε ειδικό βαγόνι. Σφραγίζεται.

Η αμαξοστοιχία αναχωρεί 00.30, ώρα Ελλάδας (24) Τρίτη (5).

Στα άπειρα συλλυπητήρια τηλεγραφήματα που στάλθηκαν σημειώνομε δυο μόνο. Του Οικουμενικού Πατριάρχη προς τον Άγιο Κρήτης Τιμόθεο (Βενέρη) με την εντολή να χοροστατήσει η Ι. Σύνοδος της Κρήτης εις την κηδείαν και να συλληπηθεί την οικογένεια Βενιζέλου. Και του Βασιλιά Γεώργιου: «Κυρίαν Βενιζέλου, Παρισίους. Επί μεγάλη απωλεία η οποία σας έπληξεν, σπεύδω να σας εκφράσω τα ειλικρινή μου συλλυπητήρια και τα αισθήματα της βαθείας μου συμπαθείας. Γεώργιος Β'». Αλήθεια. Ο θάνατος του Βενιζέλου ήταν απώλεια μόνο για την οικογένεια του και όχι για την Ελλάδα ολόκληρη; Πάντως το τηλεγράφημα αυτό σχολιάστηκε με δυσμένεια.

ΠΕΝΘΙΜΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΆΛΛΑ ΚΑΙ ΑΣΧΗΜΙΕΣ

Στην Ελλάδα το Κόμμα των Φιλελευθέρων κήρυξε 40νθήμερο πένθος. Οι Βουλευτές θα φέρουν μαύρη γραβάτα και πένθιμο περιβραχίονιο. Η σημαία στα γραφεία μεσίστια. Στο μεταξύ είχε κινηθεί, επιτέλους και η Ελλην. Κυβέρνηση. Αποφάσισε να αποδώσει τιμές Πρωθυπουργού «εν ενεργείᾳ» και βέβαια ταφή «δημοσία δαπάνη». Κή-

ρυξε πένθος για τη μέρα της κηδείας, δηλ. σημαίες μεσίστιες, αργία Σχολείων και Δημοσίων υπηρεσιών, αντιπροσωπείες κ.λ.π. Για τη μεταφορά του νεκρού θα απέπλεαν για Πρίντεζι τη Δευτέρα (23), τα αντιτορπιλικά «Κουντουριώτης» και «Ψαρά», επειδή ο Αθέρωφ επισκευάζονταν. Κατά το αρχικό πρόγραμμα η σορός θα εξετίθετο για προσκύνημα στη Μητρόπολη των Αθηνών.

Οι «αντιθεντικοί» αναστατώνονται. Τελούν τρισάγια, υπέρ αναπαύσεως του Κωνσταντίνου, στην Αθήνα και στον Πειραιά. Την Κυριακή (22) στον Άγιο Κωνσταντίνο της Ομόνοιας τελούν μνημόσυνο για τον Κωνσταντίνο και τους έξι που εκτελέστηκαν. Στο τέλος έχεινονται σε ομάδες στην Ομόνοια υβρίζοντας και ψάλλοντας το «Χριστός Ανέστη». Οι πολίτες συγκρούονται με την αστυνομία. Οι διαδηλωτές ασχημονούν και λιθοβολούν τα γραφεία του «Ημερησίου Κήρυκος». Προχωρούν προς τα ανάκτορα για να διαμαρτυρηθούν. Η αστυνομία κατορθώνει τέλος να τους διαλύσει. Ο Σοφούλης διαμαρτύρεται προς τη Κυβέρνηση. Διατάχθηκε Εισαγγελέας να διώξει εφημερίδες για την εμπρηστική αρθρογραφία των (6). Ο Δήμαρχος Αθηναίων Κ. Κοτζιάς, δεν θέλει να περάσει η σορός από Αθήνα, γιατί... φοβάται διασάλευση της τάξεως. Απειλούν να κάψουν τη Μητρόπολη. Λόγια βέβαια, αλλά «χωρίς φωτιά καπνός δεν θγαίνει». Η Κυβέρνηση Δεμερτζή, με αντιπρόεδρο τον Ι. Μεταξά, τα έχει χαμένα.

Η ΣΟΡΟΣ ΑΠΟ ΠΡΙΝΤΕΖΙ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Τα γεγονότα γίνονται γνωστά στο Παρίσι και η Έλενα συγκινημένη παίρνει τη μεγάλη απόφαση. Η κηδεία και η ταφή στα Χανιά. Ο Πολίτης γνωρίζει την επιθυμία της στην Κυβέρνηση. Στην Κρήτη τη γνωστοποιούν οι Βουλευτές Μπακλατζής, Πολυχρ. Πολυχρονίδης και Μανούσος Βολουδάκης. Τρίτη, (24), τα αντιτορπιλικά μας καταπλέουν στο Πρίντεζι. Την Τετάρτη φθάνει και η αμαξοστοιχία. Κατά τη διαδρομή της από Γαλλία, Ελβετία και Ιταλία, Έλληνες αλλά και ένοιοι είχαν συρρεύσει στους σταθμούς, για να αποδώσουν τον ύστατο χαιρετισμό. Στάση προσοχής, αποκάλυψη της κεφαλής, ένα λουλούδι, ένα στεναγμό, ένα δάκρυ. Στην προκυμαία πολιτικές, στρατιωτικές αρχές και Σχολεία αποδίδουν τιμές, γιατί ο μεταστάς έφερε το ιταλικό παράσημο «Άννουντσιάτα». Απόσπασμα Ιταλικού Στρατού παρουσιάζει όπλα. Η σορός επιβιβάζεται στο «Κουντουριώτης» και τοποθετείται κάτω από τον πυργίσκο του πρωραίου τηλεθόλου σε ειδικά διαρρυθμισμένο χώρο.

3) Κρητικοί μεταφέρουν στους ώμους των τη σορό του Μεγάλου στην προκυμαία των Χανιών, για να την τοποθετήσουν στον κιλλίθοντα. Πρώτος αριστερά σηκώνει το φέρετρο ο Γ. Παπασύρος από τον Φρε Αποκορώνου.

Κάνιστρα με λουλούδια την πλαισιώνουν. Η κυανόλευκος την καλύπτει. Νάύτες την φρουρούν τιμητικά. Ο πλοιαρχός Κοντογιάννης συλλυπείται την οικογένεια Βενιζέλου και ανακοινώνει το πρόγραμμα της κηδείας. Προσφωνούν το νεκρό ο Γονατάς εκ μέρους των Φιλελευθέρων και ο Κούνδουρος των Προοδευτικών. Το μεσημέρι της ίδιας μέρας, τα αντιτορπιλικά αποπλέουν για τα Χανιά.

4) Κατά το πρόγραμμα, ο Διάδοχος Παύλος θα κατέβαινε στην Κρήτη σαν αντιπρόσωπος του Βασιλιά. Εκπρόσωποι της Κυβέρνησης θα ήταν οι υπουργοί Ελευθεριάδης και Λογοθέτης, ο οποίος μάλιστα θα εκφωνούσε τον επικήδειο εκ μέρους της. Στα Χανιά είδαμε ότι καταρτίστηκαν επιτροπές για την τάξη, για την αποβίβαση του φερέτρου, για τη πένθιμη διακόσμηση της πόλης. Η Φιλελεύθερη Νεολαία των Χανιών ψήφισε ετήσιο πένθος. Από την Κυριακή (22), κάθε μεσημέρι ακριβώς μέχρι του ενταφιασμού, στην πλατεία Βενιζέλου, (Σαντριβάνι), πρόσκοπος σαλπίζει προσοχή και κήρυκας με τηλεθόλια κηρύττει: «Ο Ελευθ. Βενιζέλος απέθανε». Ο κόσμος ισταται προσοχή, αποκαλύπτεται, κλαίει. Το πένθος θα διεκόπητο τη μέρα της Εθνικής Γιορτής, η οποία στα Χανιά μεν γιορτάστηκε απλούστατα, με διολογία μόνο, στην Αθήνα όμως με κάθε μεγαλοπρέπεια, όπως την καλή εποχή. Ακόμα και με τις συνη-

Θισμένες παρελάσεις προ του Βασιλιά.

Ο Δήμαρχος Μουντάκης τηλεγραφεί από Αθήνα στο Δήμο: «Σαρός έλθει κατευθείαν Χανιά μεσονύκτιον Πέμπτης. Κηδεία γενήσεται Παρασκευήν. Εναποτεθεί προκύνημα 10 ημερών. Φροντίσατε αμέσως διασκευήν αυτοκινήτου μεταφοράς σορού. Μεγάφωνα έρχονται. Βρακοφόροι παραμείνωσιν. Αναχωρούμεν απόψε. Σοφούλης μόνον εκφωνήσει λόγον. Επισπευθεί ζήτημα ξενοδοχείων και αποβιβάσεως. Καλέσατε επιτροπάς. Συστήσατε ξενοδοχεία επάρκεια τροφίμων». Με τη μεταβολή του προγράμματος βρακοφόροι, οι οποίοι είχαν επιβιβασθεί για τον Πειραιά, δεν αποβιβάζονται αλλά επιστρέφουν. Το ίδιο και οι θουλευτές Πολ. Πολυχρονίδης, Μπακλατζής και Γεωργιλαδάκης με το πλοίο «Ακρόπολις» ως το Ηράκλειο και από εκεί δια ξηράς στα Χανιά. Με το ίδιο πλοίο έστειλαν από Αθήνα στη Μεραρχία Κιλλίθαντα μεγάλου πυροβόλου. Κατέβηκαν επίσης δύο οπερατέρ, αντιπρόσωποι κινηματογραφικών επιχειρήσεων, για να κινηματογραφήσουν τη νεκρική πομπή και φωτορεπόρτερς. Επιστρέφει ο Δήμαρχος και έρχεται και ο Στυλ. Πιστολάκης. Οι θουλευτές Χανιών και μάλιστα οι Πολυχρ. Πολυχρονίδης, Εμμ. Μπακλατζής και Μανούσ. Βολουδάκης, μαζί με τις Επιτροπές, έχουν το κύριο θάρος για την εξεύρεση όλων των απαραίτητων μέσων. Ακόμα φροντίζουν να θρουν τους κατάλληλους κατά το παράστημα και ενδυμασία βρακοφόρους, οι οποίοι θα πλαισίωναν την πομπή.

Την Πέμπτη, (26), ώρα 11 π.μ. καταπλέει στα Χανιά το «Μακεδονία» με το Σοφούλη και άλλους επίσημους. Στις 12 το μεσημέρι της ίδιας μέρας τα αντιτορπιλικά, με μεσίστιες τις σημαίες και το σήμα του Πρωθυπουργού υψωμένο στο «Κουντουριώτης», διαπλέουν τον ιαθμό. Στις παρυφές της διώρυγας πλήθη προσφύγων γονυπετούν, ολοφύρονται, χτυπιώνται. Σπαρακτικά τα μοιρολόγια των, για τον «προστάτη» τον οποίο έχασαν. Τα αντιτορπιλικά με την τιμητική αποστολή, στρίθουν δεξιά και βάζουν πλώρη για τη θαρυπενθούσα Κρήτη. Με το αντιτορπιλικό «Σπέτσαι» θα κατέβαιναν ο Διάδοχος και οι υπουργοί Μπενάκης, Λούθαρης, Ελευθεριάδης και ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου Παναγιωτάκος. Ο Μεταξάς είχε την πρόνοια να μη κατέβει, προφασιζόμενος ασθένεια του Πρωθυπουργού Δεμερτζή. Άλλωστε η κάθοδός του θα ήταν καθαρή πρόκληση.

Παρασκευή, (27), μέρα οριακή στην Ελλ. Ιστορία. Μέρα της κηδείας του Βενιζέλου. Σ' όλη την Επικράτεια κλειστά τα Σχολεία, οι Δημόσιες Υπη-

ρεσίες και σε πολλά μέρη και τα καταστήματα. Στην Αθήνα το σπίτι του Βενιζέλου μεταβάλλεται σε τόπο προσκυνήματος. Πλήθη θρηνούντος λαού το ραίνουν με μύρα και εναποθέτουν σωρούς τα λουλούδια, δείγμα του πόνου και της λατρείας του.

ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΛΕΤΗΣ

Στα Χανιά όλα μαύρα. Ο λιμενοβραχίονας, η βάση του φάρου, η έπαλξη του Φιρκά, βαμμένα μαύρα. Από τα παράθυρα των σπιτιών και τους στύλους ηλεκτροφωτισμού κρέμονται μαύρα κρέπια. Στις προθήκες των κλειστών καταστημάτων εικόνες του Βενιζέλου μέσα σε μαύρα πλαίσια. Στα σπίτια, όπου ήταν δυνατό, εικόνες του Βενιζέλου σε μαύρα πλαίσια, μπροστά από τις οποίες ανάβουν καντήλια και καίονται λιβανωτοί. Άνθρωποι κάτωχροι και με κοκκινισμένα τα μάτια από την αγρυπνία, τα κλάματα και την κόπωση, συρρέουν από κάθε μέρος της Κρήτης και με κάθε μέσο. Πού να επαρκέσουν όμως τα μεταφορικά μέσα της εποχής; Οι πλησιόχωροι, ακόμα και από το Ρέθυμνο, ήρθαν πεζοί. Περισσότερες από 100.000 συνέρρευσαν και ξενύχτησαν. Από τα βαθειά χαράματα συνωστίζονται στην προκυμαία και στις παρόδους. Τα μπαλκόνια, οι ταράτσες, ακόμα και οι πόρτες και τα παράθυρα γεμίζουν από ανθρώπους οι οποίοι αγωνιούν, περιμένουν, όχι για να ζητώκραυγάσουν αλλά για να κλάψουν, πικρά μάλιστα. Τα δένδρα, όπου υπήρχαν, είχαν μεταβληθεί σε πολύτιμες εξέδρες.

Στο Σαντριβάνι, Πλατεία Βενιζέλου, έχει στηθεί τεράστια αψίδα με εικόνα του σε μαύρο πλαίσιο, όπου φύλασσαν βρακοφόροι και έκαιγε λιβανωτός. Από πολύ πριν η αστυνομία αποκλείει την περιοχή από Τελωνείο, Καστέλλι, Κάτωλα, Αγορά, N. Καταστήματα, Εβραική, Ακταίον, όπου κυκλοφορούν μόνον οι επίσημοι, οι θουλευτές, οι Δημοσιογράφοι και τα μέλη των Επιτροπών φέροντας ειδικές κονκάρδες. Κατά το πρόγραμμα οι Οργανώσεις και οι αντιπρόσωπεις με τα λάθαρά των, έπρεπε να βρίσκονται στο Σαντριβάνι στις 9 π.μ. Οι αντιπρόσωποι των Κοινοτήτων Κρήτης δια της Εβραικής στην Πλατεία Βενιζέλου (Σαντριβάνι), την ίδια ώρα. Η αποβίβαση της σορού θα γινόταν στην εξέδρα την προ του κέντρου «Καπρίς». Οι σημαίες και τα λάθαρα με μαύρα κρέπια θα εποποθετούντο δεξιά και αριστερά της πομπής. Τα αυτοκίνητα των Επισήμων θα έφθαναν μέχρι την Πλατεία N. Καταστημάτων, από την οποία οι Επισήμοι θα κατέβαιναν στην προκυμαία πεζοί. Ο κό-

σμος σε όλη τη διαδρομή της πομπής από Πλατείας Νέων Καταστημάτων μέχρι Χαλέπας θα κατελάμβανε τα πεζοδρόμια. Καταπλέουν ένα-ένα τα ατμόπλοια με τους προσκυνητές, 17 συνολικά, μεταξύ των οποίων από της πέμπτης πρωινής τα Ακρόπολις και Φρίντων, από δε τις 7 π.μ. τα Σάμος, Κέρκυρα, Θράκη, Φωκίων, Μακεδονία κ.α.

Τα αντιτορπιλικά κατά τη διάρκεια του πλου βρίσκονταν σε άμεση επαφή με τον ασύρματο των Μουρνιών, για να ρυθμίζουν την ταχύτητά των. Χαράματα σχεδόν καταπλέουν και με τις σειρήνες των γνωστοποιήσαν την άφιξη της σορού. Ο κόσμος αναταράζεται. Ξεσπά σε δάκρυα και λυγμούς. Λίγο αργότερα οι «Σπέτσες» αγκυροβολούν έξω από το λιμάνι. Αποβιβάζονται πρώτοι οι προσκυνητές, με βάρκες βαμμένες όλες μαύρες. Κοντά στην εξέδρα είχαν λάβει θέση Πρόσκοποι, οι Μουσικές Φρουράς και του Στόλου και οι Φιλαρμονικές Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Κοκκινιάς και του Ορφανοτροφείου Χανίων, τις οποίες διηγύθυνε ο Καλομοίρης. 100 ευσταλείς βρακοφόροι με ασημένια μαχαίρια, παρατάχθηκαν δεξιά και αριστερά του κιλλίβαντα, (που ήταν στολισμένος με λουλούδια), υπό τη διεύθυνση του λοχαγού Ε. Παπαγρηγοράκη και κατόπιν το πρότυπο τάγμα Ευζώνων και μετά ο στρατός. Κοντά στην εξέδρα τοποθετήθηκαν οι Βουλευτές, οι αντιπρόσωποι ξένων κρατών, οι Δήμαρχοι, τα Προεδρεία των Σωματείων με τα λάθαρά των, οι Γάλλοι παλαιοί πολεμιστές με το λάθαρό των, το ιστορικό λάθαρο της Ι. Μονής Αρκαδίου και η σημαία του Θερίσου. Όμως έγινε κάποια σύγχυση. Κάποιοι επίσημοι έμειναν έξω από τη θέση των.

Την Πέμπτη (26) και την Παρασκευή (27) άναβαν και την ημέρα τα ηλεκτρικά φώτα της πόλης, με τους λαμπτήρες τυλιγμένους σε μαύρα κρέπια. Τη νεκρική σιγή διακόπτουν μόνο οι πένθιμες κωδωνοκρουσίες όλων των εκκλησιών. Με ατμάκατο ανέρχονται στο «Κουντουριώτης» οι Σοφούλης και Δήμαρχος. Προσκυνούν κλαίγοντας και υποβάλλουν τα συλλυπητήριά των. Με άλλη πάλι ο Δήμαρχος, ο Αναπληρωτής του Υπουργού, ο Μεραρχός και ο Λιμενάρχης ανεβαίνουν στο «Σπέτσαι» και υποβάλλουν στο Διάδοχο τα σέβη των. Ο Διάδοχος αποβιβάζεται 5 λεπτά προ της σορού.

Η ΣΟΡΟΣ ΑΠΟΒΙΒΑΖΕΤΑΙ

Στις 10 ακριβώς η «βενζίνα», βενζινάκατος, του Κακαβέλα η μόνη άσπρη, παραλαμβάνει από το πολεμικό τη σορό. Τιμητικές ομοδροντίες από τα πολεμικά και το φρούριο. Στην προκυμαία κατά

την αποβίβαση κλάματα και οδυρμοί. Σαλπιγκτής σαλπίζει και ο κόσμος πέφτει στα γόνατα. Ο Δήμαρχος και οι βρακοφόροι παραλαμβάνουν κλαίγοντας τη σορό, η οποία τοποθετείται τον κιλλίβαντα τον στολισμένο με άνθη. Η πομπή ήταν ήδη σχηματισμένη. Τιμητική συνοδεία - φρουρά εκατό ευσταλών Κρητών βρακοφόρων με τα τσόχινα σαλβάρια των και τα ασημένια κρητικά μαχαίρια σύρουν τον κιλλίβαντα. Προηγούνται οι μουσικές οι οποίες παιανίζουν πένθιμα εμβατήρια. Ακολουθούν οι οικείοι του μεταστάντος, ο Διάδοχος, ο Αναπληρωτής Υπουργού, οι Αρχηγοί των Κομμάτων, οι Βουλευτές, το Διπλωματικό Σώμα, οι Αρχηγοί των ξένων δογμάτων και οι άλλοι επίσημοι. Κατ' αντίζυγιαν και τα όπλα «υπό μάλη» το στρατιωτικό απόσπασμα των ευζώνων, το ναυτικό άγμα, το τμήμα πεζικού, οι σημαίες και τα λάθαρα. Τα πλήθη του πενθούντος λαού πλαισιώνουν.

Η ΝΕΚΡΩΣΙΜΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

Στις 10.20 η πομπή φθάνει στον Μητροπολιτικό Ναό. Προηγούνται τα εξαπτέρυγα, τα οποία κρατούσαν καλδύριες, η I. Σύνοδος με τον Κρήτης Τιμόθεο. Στο προαύλιο υπερδιακόσιοι Αρχιμανδρίτες είναι παρατεταγμένοι κατ' αντίζυγιαν. Ακολουθούν οι οικείοι και ο Αρχηγός των Φιλελευθέρων. Το βαρύτιμο διπλό φέρετρο τοποθετείται σε ειδικό κενοτάφιο. Η εκκλησία πένθιμα διακοσμημένη. Το δάπεδο στρωμένο με δάφνες. Ακολούθως εισέρχονται ο Διάδοχος με τους υπασπίστας του, οι επίσημοι και συναγωνιστές του μεταστάντος, όπως ο Χατζάκης ο οποίος είχε σώσει το Βενιζέλο στις Αρχάνες (13-8-1897) και ο Καλογερής. Ο Λαός μένει έξω. Στις 10.30 αρχίζει η νεκρώσιμος ακολουθία. Όλοι δακρύζουν και κλαίουν. Μαυροφορεμένες Κρητικοπούλες ραίνουν συνεχώς το φέρετρο με ροδοπέταλλα. Ο Επισκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελος κλαίγονται αποχαιρετά. Μίλει για τους κοινούς αγώνες των, για την προσπάθεια του μεταστάντος να συμφιλιώσει τον Ελλην. Λαός και για την αγαθοεργό δράση της Έλενας. Διακοπόμενος από λυγμούς μίλει ο Σοφούλης, Αρχηγός των Φιλελευθέρων, ο οποίος εξαίρει τα χαρίσματα και τις υπηρεσίες του νεκρού. Τέλος ομιλεί και ο υπουργός Μπενάκης εκ μέρους της Κυβερνήσεως αντί του Λούβαρη.

ΔΗΜΗΡΟ ΛΑΪΚΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ

ΣΤΗΝ ΑΓ. ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ

Μετά τη νεκρώσιμη ακολουθία ο Διάδοχος

4) Η αποβίβαση της σορού στο Σαντριθάνι.

Αγαπητό μας φίλο, νοτ ρέστο
αποχωρεί, επιβιβάζεται στο αντιτορπιλικό «Σπέτσαι» και αποπλέει. Αποχωρεί επίσης και η Έλενα συντετριμμένη. Η νεκρική πομπή κατευθύνεται, δια των οδών Χάληδων (τότε Ποτιέ), Πλατείας Νέων Καταστημάτων, Ξ' Μιχάλη Γιάνναρη (τότε Κισάμου), Πλατείας Σοφοκλή Βενιζέλου (Αγοράς), Δημοκρατίας (τότε Δραγούμη και αργότερα Βασιλ. Κωνσταντίνου), Πλατείας Ελευθερίας (τότε Δικαστηρίων), Ηρώων Πολυτεχνείου (τότε Μπόλαρη) και Χαλέπας, στον Ι. Ναό της Αγ. Μαγδαληνής, με την εξής σειρά: Τα στέφανα, τα λάβαρα, οι σημαίες μεταξύ των οποίων του Αρκαδίου και του Θερίσου, τα εξαπτέρυγα, το επικήδειο απόσπασμα, το ναυτικό άγημα, η βιζαντινή χορωδία των ιεροφαλτών, ο Ι. Κλήρος, τα παράστημα, ο κυλίθας με τον Μεγάλο νεκρό, η οικογένεια, οι Επίσημοι, οι Βουλευτές, Μαυροντυμένες Κρητικοπούλες έρραιναν τη σορό με άνθη και μάλιστα οι από το Φουρνέ με άνθη πορτοκαλιάς. Ο λαός πλαισίωνε

τη πομπή ή ακολουθούσε θρηνώντας.

Η σορός εναποτίθεται για λαϊκό προσκύνημα πάνω σε ειδικό βάθρο. Και εδώ ο διάκοσμος πενθίμος. Φύλλα δάφνης καλύπτουν το δάπεδο. Ο κήπος του Ναού πλημμύρισε από τις 2.000 περίπου στέφανα, τα οποία κατατέθηκαν. Του Βασιλιά, της Κυβερνήσεως, των Αρχηγών των Κομμάτων, των Αντιπροσώπων ξένων κρατών, της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, του Δήμου Χανίων, της Ενώσεως Προσφύγων, της Φιλελευθέρας Νεολαίας. Υπάλληλος του Δήμου εξεφώνησε τα ονόματα και των άλλων οι οποίοι κατέθεσαν. (7)

Το απόγευμα άναψαν φωτιές στον Προφήτη Ηλία, στη Μαλάξα, στο Φιρκά, όπως τότε, τη νύχτα της 4 προς 5 Σεπτεμβρίου 1910, όταν με κλάματα - χαράς όμως - τον προπέμπανε για την Αθήνα. Σήμερα ήταν πικρά τα δάκρυα, γιατί τον υποδέχονταν νεκρό και τον απέδιδαν στη Μάνα γη.

Το σπίτι του Βενιζέλου στη Χαλέπα γίνεται

αντικείμενο λατρείας και προσκυνήματος. Σωροί τα λουλούδια κατατίθενται. Με μύρα του τόπου, ανθόνερα, το ραίνουν. Το προσκύνημα της σορού συγκινητικό. Οι εκδηλώσεις πόνου και θλίψεως του Λαού ανώτερες περιγραφής. Κατά τα δυο εικοσιτετράρα πα τα οποία μεσολάβησαν μέχρι του ενταφιασμού, πολλές δεκάδες χιλιάδων Λαού, ο οποίος έκλαιγε και οδυρόταν, πέρασε προ του φερέτρου του Μεγάλου Νεκρού. Για τελευταία φορά αντίκρυζαν τη γαλήνια μορφή, την οποία τόσο είχαν αγαπήσει και λατρέψει. Και εδώ λοιπόν ένα θαυμό από τα δάκρυα βλέμμα, ένα πρόσθετο δάκρυ, ένας στεναγμός, συνηθέστερα ένας λυγμός, ένα λουλούδι, μια ευχή για την ανάπauση της ψυχής του. Πρωτοφανής πραγματικά η συρροή. Η θλίψη και το πένθος Λαού και Επισήμων. Συγκίνησεις, ξενύχτια, λιποθυμίες πολλών ατόμων. Άλλα και η τέχνη υποκλίθηκε προ του Μεγάλου. Ο ψυγράφος Κοκότσης ζωγράφισε το φέρετρο το αποκείμενο για προσκύνημα στην Αγία Μαγδαληνή. Βάζοντας δλη τη τέχνη και την αγάπη του. Πού να βρίσκεται άραγε το έργο αυτό τώρα; Αργά, βαρειά, καταθλιπτικά, περνά το διήμερο. Ξημερώνει Κυριακή, (29), και όμως ο κόσμος συνέχεια περνά και προσκυνά, όπως αδιάκοπα μέρα και νύχτα, περνούσε τα δυο εικοσιτετράρα.

Ο ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ (29)

Άλλα το πρόγραμμα πρέπει να τηρηθεί. Ο στρατός και οι άλλοι συντελεστές της πομπής, με δυσκολία σχηματίζουν την παράταξη των μπροστά από το Ναό. Η Μουσική παιανίζει πένθιμα εμβατήρια. Η Έλενα, ράκος σωματικό και ψυχικό, οι γιοί του Κυριάκος και Σοφοκλής και άλλοι οικείοι του, Βουλευτές κ.λ.π. προσέρχονται. Είναι 11 π.μ. Οι δρόμοι γύρω από το Ναό μαυρίζουν από τις χιλιάδες του συγκεντρωμένου Λαού, ο οποίος κυριολεκτικά κλαίει. Τελείται το Τρισάγιο. Την εμφάνιση του φερέτρου συνοδεύουν ολοφυρμοί, «αναφώνια». Κρητικαροί με τα σαλβάρια των στκώνουν τον αγαπημένο νεκρό και τον εναπόθετουν σε ειδικά διασκευασμένο αυτοκίνητο. Οι πάντες κλαίουν. Κλαίει, νομίζεις και ο ουρανός. Για λίγη ώρα αραιά σύννεφα εξαπέλυσαν τις σταγόνες των. Ήταν θεία συμμετοχή; Η νεκρική πομπή όπως σχηματίστηκε, πλαισιωμένη δεξιά και αριστερά από πλήθη μαυροφορεμένου και με τον πόνο ζωγραφισμένο στο πρόσωπο Λαού, προχωρεί στιγά - στιγά δια των οδών Βενιζέλου, Δαγκλή, Πλατ. Κατσαμπά (Μουντάκη), Μεϊντάνι και Ακρω-

τηρίου προς Προφήτη Ηλία. Ο δρόμος ανηφορικός και μήκους 3 περίπου χιλιομέτρων. Σε όλη τη διαδρομή, δεξιά και αριστερά, μαυρίζει ο τόπος από τον κόσμο. Κινούνται μόνο το αυτοκίνητο με τη σορό και δυο - τρία ακόμα με τους οικείους. Οι δεκάδες χιλιάδων Λαού ακολουθούν πεζοί.

Δεν ήταν κηδεία ανθρώπου αυτή. Ήταν νομίζεις Μεγάλη Παρασκευή και επιτάφιος θρήνος. Άκομα και τα δένδρα κλίνουν από το ξαφνικό ανθρώπινο φορτίο των. Στη 1 μ.μ. η πομπή φθάνει στον Προφήτη Ηλία. Μυρμηγκιάζει και εδώ ο Λαός. Οι στέγες των σπιτιών, οι μανδρότοιχοι και τα πεύκα φορτωμένα ανθρώπους. Κλαδιά σπάζουν από το βάρος. Στο υπέρθυρο της εισόδου του περιβόλου του Ναού κλαίει λιθανωτός. Σύννεφα αρωματικού καπνού ανεβαίνουν προς τον ουρανό. «Θυσία» μεσημβρινή, από τη στιγμή κατά την οποία ξεκίνησε η πομπή. Σε σπασμένη οβίδα του βομβαρδισμού του 1897 ανάβει καντήλι. Ιερέας περιμένει στην είσοδο. Ο Επίσκοπος συνοδεύει. Μουσική και τμήμα στρατού αποδίδουν τιμές. Άλλα τις μεγαλύτερες τιμές απέδιδε ο κατασυγκινημένος Λαός με την πυκνή συμμετοχή του και τις εκδηλώσεις του πένθους του. Ο συναθλητής του Βενιζέλου N. Πιστολάκης αποχαιρετά με λίγα λόγια χωρίς να ακούγεται από τη συγκίνησή του. Φαίνεται ότι και ο Κοκότσης είπε δυο λέξεις αποχαιρετιστήριες.

Η ώρα είναι 1 μ.μ. ακριβώς. Ο ανοικτός τάφος περιμένει. Η κοινή Μάνα γη περιμένει και αυτή να δεχθεί τον αθάνατο. Το φέρετρο εναποτίθεται διπλά. Η Έλενα πλησιάζει κλαίγοντας. Ασπάζεται το κρύο γυαλί, ρίχνει τελευταίο και θαυμό από τα δάκρυα βλέμμα στην αγαπημένη μορφή, κλείνει το αδιαφανές κάλυμμα του δευτέρου φερέτρου, το κλειδώνει και παίρνει το κλειδί. Αποχαιρετά την καρδιά της καρδιάς της. Το φέρετρο καταβιβάζεται στον τάφο. Τα δάκρυα του κόσμου βρέχουν τη γη. Λυγμοί ομαδικοί. Σποραδικές λιποθυμίες. Τα στρατιωτικά τμήματα και τα ολμοβόχα αποδίδουν τιμές. Η ψυχρή πλάκα του τάφου τον καλύπτει, όπως θα κάλυπτε τον οποιοδήποτε άνθρωπο. Ένα σιγανό, αλλά μυριόστομο «αιωνία η μνήμη» ακούγεται. Λίγα μέρη της Ελλάδας είχαν στείλει χώμα σε μικρές χρυσές πυξίδες. Τώρα το πλήθος των προσκυνητών κατά τον ενταφιασμό, επειδή δεν μπορούσε να ρίξει κόκκους χώμα, έπαιρνε λίγο για ενθύμιο. Το πλήθος τέλος κατεβαίνει κατά κύματα, με το συναίσθημα ότι κατεβαίνει από κάποιο Γολγοθά.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟ

Ο Κυριάκος Βενιζέλος για τους οικείους του και ο Δήμαρχος Ι. Μουντάκης για τους συμπολίτες του, δέχτηκαν συλλυπητήρια επισήμων και όσου Λαού μπόρεσε να χαιρετήσει. Ο Κυριάκος μάλιστα ευχαριστήσε με λίγα λόγια. Τη Δευτέρα (30), συντετριψμένη η Έλενα αποπλέει με το «Ακρόπολις», με προορισμό το Παρίσι, αν και είχε δηλώσει, λίγες μέρες πρωτύτερα, συγκινημένη από τις εκδηλώσεις του Λαού, «θα μείνω στην Ελλάδα». Μαζί της απέπλευσαν και ο Κυριάκος και ο Σοφούλης. Ο Σοφοκλής θα μείνει στην Κρήτη λίγες μέρες ακόμα. Την ίδια μέρα, στις 30, ο Δήμαρχος Χανίων ευχαριστεί εξ ονόματος της Κρητικής Πρωτεύουσας «τους εκπροσώπους της Κρήτης, τους Αντιπροσώπους των Ξένων Κρατών, τους Αρχηγούς των Κομμάτων, τους Βουλευτές, τους Δημοτικούς και Κοινοτικούς Αρχοντες, τας Οργανώσεις, τα Σωματεία, τα Ιδρύματα ιδιαιτέρων την Οργάνωσιν των Γάλλων Παλαιών Πολεμιστών - και όλους τους Έλληνας πολίτας, οι οποίοι ετίμησαν τον νεκρόν του τετιμημένου Βενιζέλου. Ευγνωμονεί και ευχαριστεί ο Λαός της Κρητικής Πρωτευούσας τους ευγενείς αντιπροσώπους του Ελληνικού Τύπου ...», διότι με θυσίες και υπεράνθρωπους κόπους εκάλυψαν την κηδεία και τον ενταφιασμό. Πραγματικά ο Τύπος όχι μόνο έκαμε το καθήκον του, αλλά «υπερέβαλε τον εαυτόν του». Ήταν το ευχαριστώ του Κρητικού Λαού και οπωσδήποτε του μεγαλύτερου μέρους του Ελληνικού. Ήταν λοιπόν και «ευχαριστώ» και «ευγνωμοσύνη». (8)

Η ζωή και το έργο του Ελ. Βενιζέλου είναι γνωστά. Η ιστορική έρευνα έχει φωτίσει και εξακολουθεί να φωτίζει τις πτυχές της δράσης του. Η ιστορία λοιπόν, αδέκαστη, εξέφερε γι' αυτό τη γνώμη της. Τον κατέταξε ανάμεσα στους εκλεκτούς, τους προϊκισμένους. Τον θέλει «Μεγάλο». Ο Ελ. Λαός πάλι τον λάτρεψε και τον αποκάλεσε «Παράκλητο», «Πατέρα της Φυλής» και «Εθνάρχη». Γιατί γνωρίζει τι είχε και τι έχασε. Είχε, στο πρόσωπο του Βενιζέλου, τον άνθρωπο ο οποίος οδήγησε την Κρήτη στην Ένωση, ξερίζωσε από την Ελλάδα τον παλαιοκομματισμό, την εξόπλισε ηθικά και υλικά, την συνέδεσε διπλωματικά, την ζωγόνησε, την ύψωσε, την έκαμε δυνατή και σεβαστή. Βρήκε ερείπια και τα έκτισε. Βρήκε μια φούχτα ελεύθερης γης και την πολλαπλασίασε. Βρήκε σκλάβους αδελφούς, όχι μόνο της Μικρασίας και τους έκαμε ελεύθερους. Άλλα τον ποτίσαμε «χολήν και όξος» την 1-11-1920. Το 1928 πάλι του εμπιστεύμαστε τα πάντα. Χτίζει, ανο-

θώνει, συμπληρώνει, δημιουργεί. Το μοιραίο 35 τον απομακρύνει, χωρίς να κατορθώσει να συμφιλιώσει τον Ελληνικό λαό, τελευταίο του, αλλά ευγενικό όνειρο. Και ήταν γραφτό. Αυτός ο οποίος μας μεγάλωσε, μας τίμησε, μας δόξασε να κλείσει τα μάτια του «εις ξένην γην». Ευτυχώς που δεν θρήκε και «εις ξένην γην τον τάφον», κατά τον ποιητή (Κάλβο). Ευτυχώς που υπήρχαν η μαρτυρική Κρήτη με το ιστορικό και δοξασμένο Ακρωτήρι.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Έθνος (εφ. Αθ.) 18-3-36, αρ. φ. 695
Στέλ. Γ. Πανηγυράκη: -Ο Ελ. Βενιζέλος ως πολιτικός και πολεμικός ηγέτης-. Οδοιπορικό 1981 Εκδλ. Σχολής Κρήτης, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 77-79 (65-79).
2. Παρατηρητής (εφ. Χαν.) 19-3-36, αρ. φ. 2564.
Καθημερινή (εφ. Αθ.) 19-3-36, αρ. φ. 5080.
3. Παρατηρητής, 20 και 21-3-36, αρ. φ. 2557-58.
4. Έθνος, 21-3-36, αρ. φ. 698.
5. Ελεύθερον Βήμα (εφ. Αθ.) 24-3-36, αρ. φ. 4931.
6. Εσπερινός Ταχυδρόμος (εφ. Χαν.) 24-3-36.
7. Παρατηρητής 27 και 28-3-36, αρ. φ. 2563-4.
Νέα Έρευνα (εφ. Χαν.) 28-3-36, αρ. φ. 307
Εσπερινός Ταχυδρόμος, 27-3-36 αρ. φ. 5388.
8. Έθνος, 27-3-36, αρ. φ. 704
Μακεδονία (εφ. Θεα/νίκης), 28-3-36, αρ. φ. 9467.
Παρατηρητής, 29 και 30-3-36, αρ. φ. 2565-6.
Ελεύθερον Βήμα, 30-3-36, αρ. φ. 4937.
Νέα Εποχή, 31-3-36, αρ. φ. 309.
Εσπερινός Ταχυδρόμος, 1-4-39, αρ. φ. 5391.

Στέλ. Γ. Πανηγυράκης

Υ.Γ. **Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή το προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης (Ι.Α.Κ.), για την προθυμία και την ευγένεια να με εξυπηρετήσουν κατά την έρευνά μου, όπως επίσης και το προσωπικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων. Οι υπάλληλοι αυτοί δεν προσφέρουν απλώς υπηρεσίαν. Επιτελούν ολόψυχα λειτούργημα.**

Σ. Γ. Π.

«Η ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ» · Όροι διαμόρφωσης, Στοιχεία για την εξέλιξή της στη διάρκεια του 19ου αι.

της ΣΤΕΛΛΑΣ Κ. ΑΛΠΙΖΑΚΗ, φιλολόγου

Εισαγωγικά Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ζήτημα της Κρητικής ιστορίας είναι η Μουσουλμανική μειονότητα, που δημιουργήθηκε στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Αυτή έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο τόσο στη διάρκεια της Τουρκικής κατάκτησης (1645-1831, 1840-1898) και της σύντομης Αγυπτιοκρατίας (1831-1840) όσο και μετέπειτα στην περίοδο της Κρητικής Αυτονομίας (1898-1913), όταν αποτέλεσε σημαντικό πρόσωπο για τις επεμβάσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στο διακανονισμό του Κρητικού Ζητήματος.

Θέμα του άρθρου αποτελεί κατ' αρχήν ο προσδιορισμός του αριθμού των Μουσουλμάνων και η διακύμανση του στη διάρκεια του 19ου αι., αλλά και η σχετική διερεύνηση του τρόπου διαμόρφωσης της μουσουλμανικής μειονότητας, του χαρακτήρα και της θέσης της στην κρητική κοινωνία κυρίως της ύστερης Τουρκοκρατίας, αλλά και προγενέστερων εποχών.

Τα στοιχεία, που υπάρχουν για το θέμα είναι περιορισμένα και αποσπασματικά. Ετοι, ένα σύντομο άρθρο σαν αυτό, που ακολουθεί, δεν είναι δυνατόν να το καλύψει. Απλώς το φέρνει στην επικαρδιτητή, με την πεποίθηση ότι αξιζει το ενδιαφέρον και με σκοπό να προκαλέσει κάποιους προβληματισμούς για νέα έρευνα.

Οι πηγές είναι κάποια ανέκδοτα στοιχεία από το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, («Αρχείο Βλαστού», «Σπάνια Ιστορικά Έγγραφα της Τουρκοκρατίας»), εφημερίδες του 19ου αι., κάποια περιηγητικά κείμενα και μελέτες, που αναφέρονται σε διάφορα σχετικά ζητήματα. Ανάμεσα σ' αυτές αξιζει να μνημονευθεί η μονογραφία του Κων/νου Φουρναράκη, Τουρκοκρήτες, (Χανιά, 1929), που αποτελεί μοναδικό στο είδος του κείμενο, παρά τις όποιες αδυναμίες του.

Το κείμενο, που ακολουθεί, χωρίζεται σε δύο μέρη: α) στατιστικά στοιχεία για τη Μουσουλμανικό πληθυσμό της Κρήτης και την εξέλιξή του το 19ο αι. και β) πληροφορίες για τη διαμόρφωση, το χαρακτήρα και τη θέση της Μουσουλμανικής μειονότητας στην Τουρκοκρατούμενη και αυτόνομη Κρήτη.

Θεωρήθηκε σκόπιμο να προηγηθούν τα στατιστικά στοιχεία, αν και αυτά αναφέρονται μόνο στον 19ο αι., επειδή μπορούν να κατατοπίσουν τους αναγνώστες για τις διαστάσεις του ιστορικού θέματος, που θίγεται εδώ. Οπωσδήποτε η Μουσουλμανική μειονότητα της Κρήτης αποτέλεσε μια πραγματικότητα και είναι επιστημονικά αλλά και εθνικά αναγκαία η μελέτη των όρων διαμόρφωσής της και του ρόλου της στη διάρκεια της Κρητικής ιστορίας.

α) Στατιστικά στοιχεία για τη Μουσουλμανικό πληθυσμό της Κρήτης και την εξέλιξή του το 19ο αι.

Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας δεν έχουμε αρκετά στοιχεία για τον προσδιορισμό του πληθυσμού και ειδικά των Μουσουλμάνων της Κρήτης. Η απογραφή του 1671, που έκαναν οι Τούρκοι αμέσως μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης του νησιού, δίνει στοιχεία μόνο για την ανατολική Κρήτη (1) και δεν διαχωρίζει Χριστιανούς και Μουσουλμάνους (2). Είναι πιθανό να δρεθούν στοιχεία μετά από μια συστηματικότερη μελέτη ειδικά των φορολογικών εγγράφων του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου.

Επίσης γενικές πληροφορίες δίνουν και οι περιηγητές, όμως η αξιοπιστία τους δεν είναι πάντοτε εξασφαλισμένη.

Έτσι η έλλειψη τεκμηριωμένων στοιχείων για τους Μουσουλμάνους της Κρήτης στην προ του 1821 περίοδο καθόρισε το χρονικό όριο (terminus post quem) για τη μελέτη αυτή. Ακόμη και για το 19ο αι. υπάρχουν προβλήματα και αμφιβολίες. Η άποψη, που εξέφρασε ο βουλευτής της Κρήτης Μ. Ησυχάκης, το 1882, ότι η απογραφή του 1875, που έκανε η Οθωμανική διοίκηση δεν ήταν αξιόπιστη, επειδή «οι άνθρωποι φοβήθηντες μην επιβληθεί εις αυτούς φόρος εκρύπτοντο» (3) είναι αξιοσημείωτη.

Τα στοιχεία, που εδώ αναφέρονται, σε μεγάλο μέρος βασίζονται στη μελέτη του Νικολάου Σταυράκη για τη Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης. (4) Πάντως από το 1881 και μετά μπορούμε να είμαστε δέδαιοι για την ακρίβεια των αριθμών. (5)

Το 1821 ο συνολικός πληθυσμός της Κρήτης ήταν

213.084 κάτοικοι, από τους οποίους 96.764 Μουσουλμάνοι, το 1832 ο συνολικός πληθυσμός ήταν 111.700, από τους οποίους 48.564 Μουσουλμάνοι. (6) Η μεγάλη μείωση του συνολικού πληθυσμού, που παρατηρείται, (ποσοστό 52,04%) οφείλεται κατά κύριο λόγο στην επανάσταση και τη γενικά ανώμαλη κατάσταση, που επικράτησε στο νησί τη δεκαετία 1821-1831.

Στην περίοδο 1832-1858, ενώ ο χριστιανικός πληθυσμός υπερτιπλασιάστηκε, ο Μουσουλμανικός αυξήθηκε κατά 14.000 (ποσοστό 29,16%). Στην ίδια περίοδο δύο άλλες πηγές μας δίνουν τα παρακάτω στοιχεία: ο περιηγητής Pashley για το 1834 129.000 Χριστιανούς και 40.000 Μουσουλμάνους. (8) Η επισημη απογραφή του Βελή πασά του 1858 αναφέρει συνολικό πληθυσμό 278.908 κατοίκους, από τους οποίους Μουσουλμάνοι είναι 62.138. (9)

Στην περίοδο, που ακολούθησε, έγινε η μεγάλη επανάσταση του 1866-1869, με σημαντικές απώλειες για τους Χριστιανούς, (ο χριστιανικός πληθυσμός στην περίοδο 1858-1881 μειώθηκε κατά 4,6%). Σύμφωνα με τα στοιχεία του 1881 υπάρχουν 279.165 κατοίκοι, από τους οποίους 73.234 Μουσουλμάνοι. Η αύξηση των τελευταίων είναι κατά 17,85% (10).

Το 1900, σε διάστημα 19 ετών και ενώ ο συνολικός πληθυσμός του νησιού είναι 301.273 κάτοικοι οι Μουσουλμάνοι είναι 33.281, δηλαδή σε διάστημα 19 ετών και ενώ οι Χριστιανοί αυξήθηκαν κατά 30,24%, οι Μουσουλμάνοι μειώθηκαν κατά 54,79%. (11) Οπωδήποτε η εξήγηση του φαινομένου είναι κάπως προβληματική. Ένα χρόνο αργότερα τα στοιχεία, που δίνει ο Reinach δεν παρουσιάζουν σημαντική διαφορά για τον μουσουλμανικό πληθυσμό. (12)

Προκειμένου να προσδιοριστούν οι αιτίες που οι Μουσουλμάνοι παρουσιάσαν μια τέτοια μείωση μετά το 1881 θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα παρακάτω:

α) Από το 1881 και μετά η τουρκική διοίκηση εμφανέστατα εξασθενούσε και παραχωρούσε όλο και περισσότερα προνόμια στους Χριστιανούς, που δεν έπαιπαν με διάφορους τρόπους να ζητούν τη βελτίωση της κατάστασής τους. (Ας θυμηθούμε την επανάσταση του 1889, τη Μεταπολιτευτική του 1895, αλλά και την επανάσταση του 1897), (13). Έτσι δημιουργήθηκε έντονο συναίσθημα ανασφάλειας στους Μουσουλμάνους, που άρχισαν να μεταναστεύουν προς το εξωτερικό και ιδιαίτερα στην οθωμανική αυτοκρατορία. (14) Όπως είναι φυσικό, οι μεταναστεύσεις εντάθηκαν μετά την αναγνώριση της Κρητικής αυτονομίας και παρά τις αντίθετες προσπάθειες της τοπικής κυβερνησης. Είναι δέδαιο ότι με την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από το νησί, το 1898, αποχώρησε οριστικά και μεγάλος αριθμός Μουσουλμά-

νον.

6) Από το 1878 και μετά, με τη Σύμβαση της Χαλέπας, πιθανότατα σταμάτησαν και οι εξισλαμισμοί, ενώ ήδη από το 1858 είχαν παρατηρηθεί φαινόμενα εκχριστιανισμών, που δεν ξέρουμε ακόμη πόση έκταση μπορεί να έλαβαν. (15)

Η Μουσουλμανική μειονότητα της Κρήτης έπαψε να υπάρχει από το 1923, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, που αποφασίστηκε με τη Συνθήκη της Λαζάνης. Τότε και οι τελευταίοι Μουσουλμάνοι αποχώρησαν οριστικά από το νησί. (16) (μεταβολή)
(Οι διάφοροι πίνακες, που ακολουθούν, μπορούν να δείξουν την κίνηση του Μουσουλμανικού στοιχείου στη διάρκεια του 19ου αι.).

6) **Πληροφορίες για τη διαμόρφωση, το χαρακτήρα και τη θέση της μουσουλμανικής μειονότητας στην τουρκοκρατούμενη και αυτόνομη Κρήτη.**

Η μουσουλμανική μειονότητα, για την οποία γίνεται λόγος εδώ (17), διαμορφώθηκε στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Μια βασική αιτία αυτής της διαμόρφωσης ήταν ο εξισλαμισμός των Χριστιανών, (18) που έγινε για διάφορες αιτίες, «δια της βίας», «δια απελπισίας» (19) και για προσωπικούς λόγους.

Για τους εξισλαμισμούς δρισκούμε αρκετά στοιχεία και στους περιηγητές: ο Comte de Ferrieres Saneuve boeuf, που ταξίδεψε στα τέλη του 18ου αι. έγραψε ότι το 1/3 των Μουσουλμάνων της Κρήτης είναι 'Ελληνες εξωμότες, (20), ενώ ο Sieber περίπου 40 χρόνια μετά - περί το 1817 - έγραψε: «οι εξισλαμισμοί δεν ήταν οπάνιοι. Άλλωστε ένας μεγάλος αριθμός των Τούρκων της Κρήτης ήταν Χριστιανοί, που αναγκάστηκαν για τον άλφα ή δήτα λόγο να γίνουν Μουσουλμάνοι». (21)

Εκτός από τους μεμονωμένους εξισλαμισμούς, σε ορισμένες περιοχές λέγεται ότι έγιναν ομαδικοί εξισλαμισμοί στις επαρχίες Μονοφατσίου και Σελίνου. Από τα ελληνικά επώνυμα των Μουσουλμάνων των περιοχών αυτών διατιστώνται ότι αυτοί ήταν 'Ελληνες εξισλαμισμένοι. (22) Τα διάφορα τοπωνύμια είναι επίσης δείγματα της ύπαρξης Μουσουλμάνων κατά περιοχές. (23)

Ένα πρόδηλημα συναφές με τους εξισλαμισμούς είναι και οι Κρυπτοχριστιανοί - που συναντιούνται και σε άλλες τουρκοκρατούμενες - περιοχές. Ο Φουρναράκης αναφέρει ιδιαίτερες οικογένειες Κρυπτοχριστιανών - στην Κρήτη, όπως οι Κουρμούληδες, Κερίμηδες, Μπεχλούληδες επονομαζόμενοι «Λινοβάμπακοι» και «Κρυφοί». (24) Αυτοί είχαν αποδεχθεί τον μωαμεθανισμό, συνήθως και την περιτομή, (25), αλλά βαφτίζονταν κρυφά και διατηρούσαν τα

χριστιανικά ήθη και έθιμα επίσης κρυψά. Πολλοί απ' αυτούς εκδηλώθηκαν κατά την ελληνική επανάσταση του 1821 και άλλοι αργότερα μετά τις διακηρύξεις των Τούρκων περί ανεξιθρησκείας.

Ιδιαίτερο πρόβλημα αποτελεί η καταγωγή των Αμπαδιωτών, Μουσουλμάνων της επαρχίας Αμαρίου (26), για τη διερεύνηση του απαιτείται συστηματική μελέτη.

Η μουσουλμανική μειονότητα της Κρήτης περιλάμβανε - σύμφωνα με τον Φουρναράκη - ακόμα Αιγύπτιους, που ήλθαν κατά την αιγυπτιακή κατοχή, επίσης Αιγύπτιους και Αλβανούς, που σφρατολογήθηκαν και στάλθηκαν κατά την επανάσταση του 1866, αλλά και Άραβες, που ήλθαν μεμονωμένοι ή και ομαδικά από τη Βεγγάζη και την Τρίπολη της Αφρικής (27) και τέλος Αιθιοπες, που μεταφέρθηκαν ως δούλοι, κατά διάφορες χρονικές περιόδους. (28)

Γενικά όμως και οι Κρητικοί τόνιζαν την ελληνική καταγωγή των Μουσουλμάνων: «Οι πλείστοι σήμερον εν Κρήτη ευρισκόμενοι Τούρκοι κατάγονται από Κρήτες εξωμόσαντες». (29) Εξάλλου και οι ίδιοι οι Μουσουλμάνοι - στην πλειονότητά τους - συμφωνούσαν: «Φαντάζεσθε ότι οι Οθωμανοί της Κρήτης είναι Τούρκοι την εθνικότητα; Πλανώνται εκείνοι, οιτίνες φρονούν ότι ημείς είμεθα Τούρκοι. Ημείς είμεθα τέκνα μας και της αυτής πατρίδος, μας και της αυτής καταγωγής, ιως δε και ενός θρησκεύματος διαφέροντος κατά τύπους, διότι οι πρόγονοι μας ήσαν Χριστιανοί ... οι έξω Τούρκοι μας ονομάζουν «σουνετλή γκιαούφ», δηλαδή Χριστιανούς περιτετμημένους». (30)

Ιδιαίτερα στα χρόνια της αυτονομίας, οπότε γράφονται και τα παραπάνω, η ειρηνική συνέπαρχη Χριστιανών και Μουσουλμάνων - στις περισσότερες περιπτώσεις - αποτελούσε ζωτική ανάγκη, γι' αυτό, δέβαια και τονιζόνταν τόσο η κοινή καταγωγή: «Τους Κρήτας Οθωμανούς συνδέει μεθ' ημών ουχί μόνον η γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα και η καταγωγή. Είμεθα τέκνα της αυτής πατρίδος» (31).

Οπωσδήποτε το γενικό φαινόμενο της συνύπαρξης Χριστιανών και Μουσουλμάνων παρατηρήθηκε σε όλες τις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. (32) Τα ιστορικά γεγονότα της κάθε εποχής ήταν καθοριστικοί παράγοντες για τις εσωτερικές σχέσεις των δύο στοιχείων. Συχνά μάλιστα οι εξωτερικές υποκινήσεις ήταν οι κύριες αιτίες των προβλημάτων, που προέκυπταν, τα οποία δεν ήταν σπάνια.

Παρ' όλα αυτά, τα επιχειρήματα της ελληνικότητας των Κρητών Μουσουλμάνων είναι ανεξάντλητα: η διατήρηση της λαλούμενης γλώσσας και ειδικότερα του Κρητικού ιδιώματος (33) και αντίθετα η

συχνότατη άγνοια της οθωμανικής (34), η διατήρηση ορισμένων Χριστιανικών ήθων, καθώς και οι γιορτές της Πρωτομαγιάς, της Πρωτοχρονιάς και του Κλειδωνα. (35) Εξάλλου στους Μουσουλμάνους εύρισκε κανείς να επιβιώνουν προλήψεις και δεισιδαιμονίες, μάθιοι και ανέκδοτα ελληνικά. (36)

Πάντως οι «Τουρκοκρήτες», δύος τους ονομάζει ο Φουρναράκης, ήταν πολύγαμοι, είχαν δικά τους νοσοκομεία και ιερά τεμένη, βοηθούσαν τους Τούρκους στις κρίσιμες περιστάσεις, (37) επιζητούσαν τη μεγαλοπρέπεια και τον πλούτο. Αυτό το τελευταίο δεν ήταν άσχετο με το γεγονός ότι οι πρώτοι, που εξιλασμίστηκαν ήταν οι Ενετοκρήτες, κυρίως μάλιστα από αυτούς δύοι ήταν άρχοντες και ευγενεῖς, προκειμένου να διατηρήσουν τα αξιώματά τους. (38) Οπωσδήποτε απολάμβαναν την εύνοια και τις διακρίσεις, που παρείχαν οι Τούρκοι. (39) Τα επαγγέλματά τους σχετικά ήταν καθορισμένα και τους τοποθετούσαν συνήθως σε υψηλές τάξεις της κοινωνικής ιεραρχίας. (40)

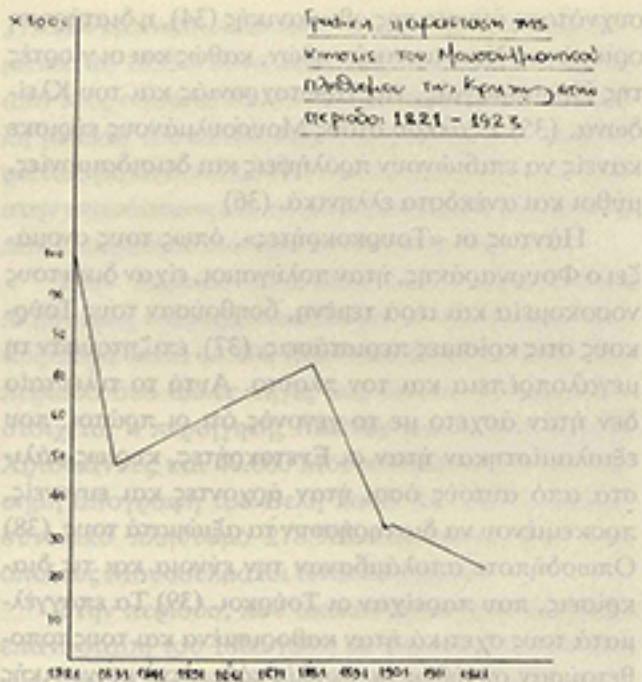
Είναι χαρακτηριστικό ότι από τότε που οι Μουσουλμάνοι μεταφέρθηκαν στα αστικά κέντρα, για λόγους ασφάλειας, επιδόθηκαν και σε αστικές δραστηριότητες, όπως η ναυτιλία, το εμπόριο και η λίγη διοικητική, κυρίως σαπενονοποιία - από το 17ο αι. (41).

Παρά το συντηρητισμό, που διακρίνει συνήθως τους Μουσουλμάνους, οι Οθωμανοί της Κρήτης σημείωσαν αρκετές προόδους, είτε για λόγους ιδιοσυγκρασία, ή εξωτερικών επιδράσεων. (42) Σ' αυτό ίσως συνέτεινε και η ενασχόληση τους με τις αστικές δραστηριότητες.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο περιορισμός και η ελάττωση του Μουσουλμανικού στοιχείου άρχισε από τις αγροτικές περιφέρειες, πράγμα που συνέβαινε κυρίως μετά από κάποια επανάσταση. Οι Μουσουλμάνοι συγκεντρωνόταν στις πόλεις, όπου υπήρχαν και τα ενετικά φρούρια, στα οποία κατέφευγαν σε περιπτώσεις κινδύνου. (43) Βέβαια αργότερα οι μαζικές αποχωρήσεις Μουσουλμάνων από ορισμένες περιοχές, όπως το Μιράμπελλο και η Σητεία δημιούργησαν προβλήματα στην κυβέρνηση της αυτονομούμενης Κρήτης. (44)

Μετά τη δημοσίευση του «Χάππι Χουμαγιούν», το 1855, φαίνεται ότι σημειώθηκαν επιστροφές στη χριστιανική θρησκεία. Με αυτές ίσως συνδέονται οι διώξεις και οι ποινές, που επέβαλε ο Βελή πασάς και που οδήγησαν στην επανάσταση του 1858. Συγκεκριμένα υπάρχουν οι εξής σχετικές μαρτυρίες:

Ένα λαϊκό τραγούδι αφηγείται τα γεγονότα της περιόδου ως εξής:

«Στην Κρήτη ήτο ελεύθερη η αλλαξιοποιία δια το Χάττι Χουμαγιούνη ανεξιθοησκεία. Μα τώρα συλλογίζονται Χριστός κι όλο πληθαίνει και το μιλέτι της Τουρκιάς καθημερινώς ληγαίνει. Μεγάλη ανακάτωση κι ασχημη τρικυμία εμπήκεν εις τους μπένδες κι εις όλην την Τουρκίαν». (45)

Το 1858 εξάλλου είχε εκδοθεί και η «Φυλλάδα για τζοι Τούρκους», πιθανά γραμμένη από τον Κεν/νο Κριτοδούλιδη (46) με σκοπό «να συργουλέψει τζοι Τούρκους της πατρίδος μου, ήντα να κάμουσι, για να ξέμποτευθούνται κι αυτοί και μεις από τζοι κακές ώρες ... γιαγόρετε στην πίστη του Χριστού, που είναι η πίστη των τετέδω σας ...» (47)

Πάντως αφότερα, το 1866, επί Ισμαήλ πασά, αποφασίστηκε η εξορία των αλλαξιοποιούντων, προκειμένου «να αποφεύγονται ενδοοικογενειακές ή άλλες συγκρούσεις». Εξάλλου η στέρηση των κληρονομικών δικαιωμάτων ήταν κάτι, που ακολουθούσε την αλλαξιοποιία.

Το 1878 η Βερολίνεια συνθήκη επαναλάμβανε την κατοχύρωση της ανεξιθοησκείας στην οθωμανική επικράτεια και η Σύμβαση της Χαλέπας δεβαίνει για τη δυνατότητα αλλαγής θρησκεύματος στην Κρήτη. Τότε τυπικά έκλεισε και το θέμα των ποινών. Μέχρι το 1882 συνεχίστηκαν οι αλλαγές θρησκευμάτων (48), για να γίνουν σπάνιο φαινόμενο τα επόμενα χρόνια.

Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα γεγονότα, που ακολούθησαν, οι επαναστατικές εκδηλώσεις και τελικά η ανακήρυξη της κρητικής

αυτονομίας, το 1898, με την ταυτόχρονη αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από το νησί, είχαν σαν συνέπεια τη μείωση του μουσουλμανικού πληθυσμού. Όπως ήδη φάνηκε, στη διάρκεια της αυτονομίας δείχτηκε ιδιαίτερη προσοχή στο ζήτημα της προστασίας της μουσουλμανικής μειονότητας, από την πλευρά τόσο του πολιτικού κόσμου όσο και του λαού, έτσι ώστε ο Bordeaux να δεβαίνει ότι «ήταν σφάλμα να μιλάει κανείς για Έλληνες και τούρκους, γιατί δεν υπήρχαν παρά κρητικοί». (49)

Οσο και αν αυτό θα μπορούσε κανείς να το θεωρήσει υπερβολικό, πάντως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η ειρηνική συνύπαρξη των δύο στοιχείων υπαγορεύονταν σε μεγάλο βαθμό από την πολιτική ανάγκη, καθώς πάγιο αίτημα των δυνάμεων, (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Ιταλίας), προκειμένου να διατηρούν ευμενή διάθεση προς το κρητικό ζήτημα, ήταν η προστασία των Μουσουλμάνων. (50)

Ακόμη και ο Γεώργιος, ως ύπατος αρμοστής της Κρήτης ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για το θέμα: «τώρα οπότε η ηρωική νήσος έμελλε να γίνει αυτόνομος και να θεμελιωθεί το νέον κράτος, ακρογωνιαίος λίθος του οικοδομήματος έπρεπε να είναι κατά πρώτον η Ευρώπη, η τάξις και η αποκατάστασις αμοιβαίων καλών σχέσεων μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων». (51) Αργότερα σημείωνε, με ικανοποίηση: «Χριστιανοί και Τούρκοι, που πρότερον εμπούντο και επολεμούντο ακατάπευτα μεταξύ τους, συνεφίλιωθησαν δι' ολίγον, οσάκις δε δήμος ή κοινότης μου έστελλεν αντιπροσωπείαν, δια να υποβάλῃ αιτήματα, αύτη περιελάμβανε πάντα και Τούρκους. Τοιουτόπως Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι μου απεδίκνυαν την καλήν των θέλησιν και σταθεράν πρόθεσιν να ζήσουν εις το μέλλον εν καλῇ συνενοήσει και συμπνοίᾳ και συναδελφωμένοι. Δεν ηδυνάμην να ζητήσω περισσότερον». (52)

Σ' αυτήν την περίοδο, το εμπόδιο στη συνεννόηση των Χριστιανών με τους Μουσουλμάνους της Κρήτης, ήταν οι Τούρκοι του οθωμανικού κράτους, άλλοτε με απ' απευθείας «οδηγίας εκ Κωνσταντινούπολεως» (53) και άλλοτε με την έμμεση καλλιέργεια αντιδραστικού πνεύματος. (54)

Οπωδήποτε οι Μουσουλμάνοι μπορούσαν να φτάσουν σε πολύ υψηλά αξιώματα (55) και φυσικά αντιπροσωπεύονταν στην Κρητική Βουλή και την κυβερνηση. (56) Ακόμη και τότε όμως δεν έπαιναν να υπεραμύνονται της τουρκικής πολιτικής και να διακηρύσσουν ότι «η Κρήτη δεν μπορούσε να είναι ευτυχέστερη από την περίπτωση κατά την οποία δρίσκεται υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου». (57) Η μουσουλμανική μειονότητα, αν και διαρκώς

αποδυναμωνόταν, ακόμη και μετά την προσάρτηση της Κρήτης στο ελληνικό κράτος εξακολούθησε να προσελκύει την προσοχή και το ενδιαφέρον των Τούρκων. Ωστόσο, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, όπως ήδη αναφέρθηκε, και με την ελληνοτουρκική σύμβαση, που συμφωνήθηκε από τον Βενιζέλο και τον Ινονού στις 30-1-1923, στα πλαίσια των συζητήσεων για τη συνθήκη της Λωζάνης, αποφασίστηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών, που σήμανε την οριστική αποχώρηση και των Μουσουλμάνων της Κρήτης. Τότε αποχώρησαν 23.000 Μουσουλμάνοι από το νησί. (58)

Στην απογραφή του 1928 δεν φαίνεται να υπάρχει Μουσουλμανικός πληθυσμός στο νησί. (59) Έτσι, το 1923, κλείνει οριστικά το θέμα της μουσουλμανικής μειονότητας της Κρήτης.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Νικολάου Σταυρίδη, Μεταφράσεις Τουρκικών Ιστορικών Εγγράφων, Ηράκλειο, 1976, τ. Β, σ. 113-138.
2. Βέβαια οι εξιλασμοί πάρχουν αρέσκος μετά την κατάκτηση του νησιού, σχετικά δείγματα έχουμε από τις παραπάνω μεταφράσεις του N. Σταυρίδη, αλλά οπωδήποτε με την πάροδο του χρόνου γινόταν πικνότεροι.
3. Βλ. εργμερίδα «Κρήτη», 23-3-1882.
4. Βλ. Νικολάου Σταυράκη, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, Αθήναι, 1890. Αν και σ' αυτή τη μελέτη κυρίως αναλύονται τα στοιχεία της στατιστικής του 1881, παρ' όλα αυτά θίγονται και πολλά άλλα ζητήματα.
5. Εκτός από την παραπάνω μελέτη του Σταυρίδη, λήψηκαν επίσης υπόψη: Ios. Διαμαντούρου, «Κρήτη». Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΙ', σ. 411-412, Κ. Φουνταράκη, Τουρκοκρήτες, Χανιά, 1929, σσ. 27-29, Σ. Παπαμανούση, Το εργατικό ξέπλυμα στα Χανιά, Αθήναι, 1977, σσ. 8-10.
6. Βλ. N. Σταυράκη, Στατιστική ..., σ. 191.
7. Βλ. Pashley, R. Travels in Crete, London, 1837 τ. 2, σσ. 320 και Raulin, V., Description de l' île de Crète Paris, 1869, σ. 206.
8. Βλ. Raulin, V., Description ..., σ. 206.
9. Βλ. N. Σταυράκη, Στατιστική ..., σ. 192.
10. Βλ. N. Σταυράκη, Στατιστική ..., πίνακας 6, σ. 68, (τ. Β).
11. Βλ. τα αντίστοιχα φύλλα της εργμερίδας της Κρητικής Πολιτείας.
12. Για τα στοιχεία της απογραφής του 1901 βλ. τα αντίστοιχα φύλλα της εργμερίδας της Κρητικής Πολιτείας και A. Reinach, La question Crétioise, Paris, 1910, σσ. 1-2.
13. Μια σύντομη επισκόπηση των γεγονότων αυτών εκτός από τις τοπικές ιστορίες, περιέχει και το βιβλίο μου, με τίτλο Επαναστατική Προκήρυξη της 22 Σεπτεμβρίου 1908 - Συμβολή στην Κρητική Ιστορία της περιόδου της αυτονομίας, Αθήναι 1982, σσ. 40-43.
14. Βλ. A. Reinach, La question crétioise - Vue de Crète, Paris, 1910, σσ. 6-7.
15. Για το ζήτημα αυτό θα γίνει λόγος και παρακάτω. Το γεγονός επιβεβαιώνει και ο Reinach για να εξηγήσει τη μεγάλη μείονση του Μουσουλμανικού πληθυσμού, που ενδιαφέρει, κατά τη γνώμη του, το 1760 ξεπερνούσε τον χριστιανικό, μετά το 1821 παρουσιάζεται μάλιστα μεγάλη μείονση της μουσουλμανικής μειονότητας διαμορφώθηκε και στη διάρκεια της κατάκτησης της Κρήτης από τους Αραβες, αλλά ο πληθυσμός, που είχε εξιλασμούσε επανήλθε στο Χριστιανισμό, μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Βεζαντινούς. Βλ. K. Φουνταράκης, Τουρκοκρήτες ..., σ. 41.
16. Βλ. K. Φουνταράκης, Τουρκοκρήτες ... σ. 43.
17. Συγχρόνως αναφέρεται ότι μουσουλμανική μειονότητα διαμορφώθηκε και στη διάρκεια της κατάκτησης της Κρήτης από τους Αραβες, αλλά ο πληθυσμός, που είχε εξιλασμούσε επανήλθε στο Χριστιανισμό, μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Βεζαντινούς. Βλ. K. Φουνταράκης, Τουρκοκρήτες ..., σ. 41.
18. Αυτό δεν παρατηρήθηκε μόνο στην Κρήτη, αλλά και σε άλλες τουρκοκρατούμενες περιοχές. Για την Κερφαλική περιπτωση, δι. P. Kitromilides «From coexistence to confrontation - the dynamics of ethnic conflict in Cyprus» Reviewed, 1977.
19. Αυτά αναφέρεται ο K. Φουνταράκης, (οπ. παρ. σ. 27).
20. Κυριάκου Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήναι, 1984, τ. B', σ. 448.
21. K. Σιμόπουλου, Ξένοι ..... σ. 439.
22. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 34-35.
23. Βλ. οπ. παρ. σ. 34. Η διερεύνηση τους απαιτεί διαιτητική προσοχή. Οπωδήποτε ήταν φυσικό να προστεθούν διάφοροι διαιτητικοί δρόμοι ή άλλοι στα τοπονύμια. Πρόγραμμα μάλλον ωστότε με τη σύνθεση των πληθυσμών.
24. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 32. Επίσης στο λήμμα «Κρυπτοχριστιανοί» της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας αναφέρεται: «Κατά την επανάσταση του 1821 εξεδηλώθησαν εν Κρήτη, ως κρύψιμοι Χριστιανοί οι Κονδυλούληδες, οι οποίς επολέμησαν κατά των Τούρκων».
25. Οφειλόμενοι δεν είχαν περιτιμῆτε και ονομάζονταν Βαλλαράδες, «διότι κατά παραγγελίαν προς διάκονους επρόσεφον εις τας συνδιαλέξεις των των δόρκων «Βαλλαρά». Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 32.
26. Βλ. παραπάνω σ. 25, E. Φραγκάκη, «Τουρκοκρήτες», Κρητική Εστία τ. 220, (1977), σσ. 875-876.
27. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 3. Αυτό αναφέρεται κυρίως για τα Χανιά.
28. Ειδικά οι Αραβες στη λαϊκή γλώσσα είναι γνωστοί ως «χαλκούτηδες» και αποτέλεσαν συμπαγή παρούκια.
29. Βλ. Αρχείον Βλαστού, τ. 14, σ. 1190.
30. «Γνόμων Τούρκων περί της καταστάσεως», εφτημ. Έφεννα, 21-8-1899.
31. Απόστολα από την προκήρυξη των «Χριστιανού Λαού της Κρήτης προς τους Οθωμανούς, πιθανών του 1878. Βλ. Σπάνια Ιστορικά Έγγραφα της Τουρκοκρατίας, φάκ. 78-88.
32. Συναντήστεται ακόμη από τα Μεσαιωνικά χρόνια στη Μ. Ασία και αργότερα και στην Κέλρο. Σχετικά δι. P. Kitromilides ... σσ. 36-37.
33. Βλ. K. Φουνταράκης, σσ. 6, 19, 20, 26. Βέβαια δεν μάθουν γραφή και ανάγνωση της ελληνικής, γι' αυτό έγραψαν ελληνικά κείμενα με τουρκικούς χαρακτήρες, φαινόμενο, που παρατηρείται και σε άλλες περιοχές.
34. K. Φουνταράκης ... οπ. παρ.
35. K. Φουνταράκης, σ. 7.
36. Βλ. Αρχείο Π. Βλαστού, Αιθέρα Φαντάραματα. (I.A.K.)
37. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 11.
38. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 2.
39. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 31.
40. Βλ. K. Φουνταράκης, σσ. 12-14.
41. Βλ. K. Φουνταράκης, σ. 12. Ειδικά για τη σαπουνοποίηση αναλυτικά στοιχεία μπορεί να βρει κανείς στο σχετικό βιβλίο του Βασιλή Κρεμμεδά: «Οι σαπουνοποίηση της Κρήτης το 17ο αιώνα

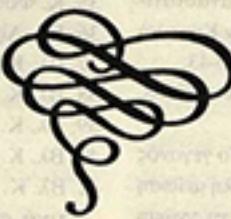
ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙ	ΙΕΡΑΝΗΤΕΣ	ΚΑΘΟΛΙΚΟΙ	ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΟΙ	ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ
1821	213.084	113.320	99.764			
1832	111.700	63.340	48.560			
1858	278.908	215.863	62.188	(;907) 647	253	13
1881	279.165	205.010	73.234	647	253	13
1900	301.273	267.266	32.281	726		8
1901	337.059*	302.543	33.496			6113

* Δεν λατρεύοντας υπόμενη Ερημα και άλλοι ανθρώποι

- να. Αθήνα, 1974, σσ. 40-41.
42. Βλ. Κ. Φουρναράκης, σ. 21.
43. Αυτό φαίνεται και από τις δεδροφρες ιστορίες. Επίσης, έτοις δικαιολογείται το γεγονός ότι στις κρητικές πόλεις το 19ο αιώνα βρίσκουμε να υπερτερεῖ το Μουσουλμανικό στοιχείο.
44. Βλ. A. Reinach, σ. 7.
45. Βλ. Αρχείον Βλαστού, τ. 15, σ. 1141.
46. Έχει διατελεθεί μια τέτοια υπόθεση, αν και φαίνεται απίθανο κάτι τέτοιο.
47. Βλ. «Η φελλάδα για το Τούρκους». Χανιώτικα Νέα 17-11-1983. Ο Φουρναράκης δεν φαίνεται να πιστεύει ότι υπήξαν περιπτώσεις εκχριστιανισμών των Μουσουλμάνων. Σχετικά λέει: «οι εξαιλομισθέντες Χριστιανοί ουδέποτε επανήλθον εις την πάτριαν θρησκείαν, την οποίαν είχον λησμονήσει εντελές». σ. 32.
48. Η λαϊκή μόναδα διέδωσε τέτοιες περιπτώσεις. Στο Αρχείο Βλαστού δρίσκουμε το ποίημα: «Η νιφάστωσης εκ του χωρίου Λάρικα της επαρχίας Μελοποτάμου εγκαταλείψασα γονείς, μνηστήρα και μοσαμεθανούχη θρησκείαν εισέβαστε εις τον Χριστιανισμόν κατά το έτος 1882». Βλ. Α.Β., τ. 15, σσ. 1437-1441.
49. Βλ. P.E. Bordeaux, L' Orient Hellénique contemporain, Thonon - Les - Bains, 1948, σ. 17.
50. Και στην Κέρδο στην περίοδο της Αγγλοκρατίας παρεπηρήθηκε συμμαχία Τούρκοκελεφίων και Άγγλων ενάντια στα ελληνικά εθνικιστικά αιτήματα. Βλ. P. Kitromilides, ..., σσ. 45-46.

51. Βλ. Πρίγκιπος Γεωργίου, Αναμνήσεις εκ Κρήτης 1898-1906. Αθήνα, 1959, σ. 33.
52. Βλ. Πρίγκ. Γεωργίου, Αναμνήσεις ..., σ. 54.
53. Βλ. Στ. Παπαδάκη, Κρητικοί σελίδες ή Κρητικά Απορνηματικά. Αθήνα: 1911, σ. 11.
54. Αυτό συχνά συσχετίστηκε με τη δράση των κρητικών πολιτικών, βλ. οπ. λαρ. σ. 113.
55. O. Bordeaux (L' Orient Hellénique, σ. 17) αναφέρει την περίπτωση του Mehmet bey, παλιού δημάρχου των Χανίων, ο οποίος μάλιστα του είχε πει ότι δεν γνώριζε κανένα μουσουλμάνο στην πόλη, που να μπορεῖ να μιλεί τουρκικά. Επίσης αναφέρονται και άλλα συδόματα, βλ. A. Reinach, La question ... σ. 74.
56. Τέσσερις συμμετείχαν στην 16ηλή επιτροπή, που ούστησε ο Γεώργιος τον Δεκεμβρίου του 1898 και ένας στην Σμέλη πρότη κυβερνητή του Μαΐου 1899.
57. Βλ. Alliance Philanthropique Musulmane, Un coup d' œil aux événements crétois. Paris, 1897, σ. 61.
58. Βλ. Κ. Φουρναράκης, σ. 43.
59. Βλ. Κ. Φουρναράκης, σ. 43.

Στέλλα Αλιγιζάκη Χανιά, 1986

Η ΜΠΑΜΠΑΚΙΩ

της Αθηνάς

Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη

Ήταν ξετρελλαμένος μαζί της ο Κωστής. Μα και κείνη δεν πήγαινε πισώ. Το τί τούκανε δε λέγεται. Τριβότανε πάνω του μαλακά, έμπηγε τα νυχάκια της στο πουλόβερ του, ανέβαινε στο σθέρκο του κι έγλυφε με την τραχιά γλωσσίτσα της τα αυτιά και τα μαλλιά του. Και κείνος ευτυχισμένος δεχότανε τα χάδια της κι έκανε τάχατες πως τη μάλωνε με ένα ύφος που προσπαθούσε να το κάμει αυστηρό, μα που δεν τα κατάφερνε.

— «Ησυχά, Μπαμπακιώ» ή «Κάτσε φρόνιμα, Μπαμπακιώ».

Και τότε η Μπαμπακιώ κατέβαινε υπάκουη, ξαπλωνόταν με την πιο νωχελική πόζα στα γόνατά του κι άρχιζε το μονότονο, ευτυχισμένο της τραγούδι.

Ήταν μια κάτασπρη, χαριτωμένη γατούλα, έξυπνη και παιχνιδιάρα με μια γούνα πυκνή και μαλακή, χωρίς ένα σκούρο σημαδάκι πάνω της. Λίγους μήνες πριν, την είχε περιμαζέψει ο Κωστής από τα χωράφια, όπου την είχαν πετάξει νεογέννητη κι ανεπιθύμητη. Την πήρε τότε με στοργή, τη φρόντισε, την καθάρισε, κι όπως του φάνταξε, σαν μια άσπρη τούφα από μπαμπάκι, πάνω στο σκούρο κάλυμμα του καναπέ, της έδωσε το όνομα: «Μπαμπακιώ».

Ο Κωστής ήταν ένα 18άχρονο ψηλό αγόρι, γνήσιος τύπος ορεινού Κρητικού, που με την κήρυξη του πολέμου άφησε το σχολείο του και γύρισε στο χωριό κοντά στη χήρα μάνα του και την αδελφή του. Είχε μείνει αρχηγός της οικογένειας, μετά το νωπό ακόμη θάνατο του πατέρα του: Οι καιροί δύσκολοι με τον πόλεμο και οι ανάγκες πολλές. Το παιδί ρίχτηκε με τα μούτρα στη δουλειά. Πλάι στις δυο γυναίκες δούλεψε σκληρά, πότισε τη γη με τον ιδρώτα του, κι εκείνη δεν τους αφήκε να πεινάσουν. Οι χωριανοί είχαν να κάμουν με την εργατικότητά του.

Η Μπαμπακιώ αποτελούσε γι' αυτόν μια ψυχαγωγία, μια ξεκούραση, ύστερα από τις ώρες της σκληρής δουλειάς. Με τα σκέρτσα, τα παιχνιδί-

σμάτα, τα τερτίπια της είχε ρίξει μια αχτίνα χαράς, μια νότα ευθυμίας σε τούτο το σιωπηλό, μελαγχολικό σπίτι. Είχε επηρεάσει τη ζωή τους. Μια λεπτή, αέρινη πινελιά τρυφερότητας άγγιξε την καρδιά τους για τούτο το μικρό ανυπεράσπιστο ζώάκι, που βρήκε προστασία κάτω από τη στέγη τους. Ιδιαίτερη αγάπη έδειχνε στον Κωστή. Σαν δούλευε στο περιβόλι του σπιτιού τους, δεν έκολλούσε από το πλάι του. Τον ακολουθούσε βήμα προς βήμα. Έτρεχε χαρούμενη πάνω κάτω, πότε κυνηγώντας μια πεταλούδα, πότε παιζόντας, πότε μασουλώντας μια τούφα τρυφερής χλόης. Ο Κωστής σταματούσε τη δουλειά του, τη χάιδευε, της μιλούσε τρυφεράκι εκείνη του απαντούσε στη γλώσσα της. Ήταν μια γλώσσα, που την καταλάβαιναν οι δύο τους.

Η μάνα του πρόβαινε πολλές φορές στην πόρτα και τούλεγε με ύφος ελαφρά επιτιμητικό: «Σου πήρε, βρε παιδί μου, ολότελα το νου σου». Κατά βάθος όμως ήταν ευχαριστημένη με την ευαισθησία του παιδιού της.

Εκτός από έξυπνη και χαριτωμένη, η Μπαμπακιώ ήταν και αρκετά πονηρή. Τα βράδια, όταν όλοι είχαν κοιμηθεί, άφηνε το χάρτινο κουτί, που της είχαν, για να κοιμάται κι ερχόταν στη γη και με προφύλαξη στο κρεβάτι του Κωστή. Φοβόταν τη μάνα του, γιατί, σαν την εύρισκε το πρωί να κοιμάται στα ρούχα του, του μουρμούριζε κι η Μπαμπακιώ καταλάβαινε πως ο καβγάς γινόταν για κείνην. Όμως ο Κωστής, παρ' όλο που την ένιωθε, όταν ερχόταν, δεν έστεργε να τη διώξει. Το λυπόταν το καημένο το ζώο, που επιζητούσε την ανθρώπινη συντροφιά. Το άφηνε λοιπόν να τριγυρίζει επάνω του από τα πόδια μέχρι την κορυφή, ώσπου να βρει μια θέση θολική, να ξαπλώσει ανάμεσα στα ρούχα του και ν' αρχίσει το μονότονο ρονρόνισμά του. Κοιμισμένος καθώς ήταν, ένιωθε τη ζεστασία του μικρού κορμιού δίπλα του και το τραγούδι του τον συντρόφευε και τον νανούριζε όλη τη νύχτα.

Οι χωριανοί του τον πείραζαν και τούλεγαν,

πως αντί για γάτα θάπρεπε νάχει ένα καλό σκυλί, να του φυλάει και το σπίτι. «Τα γατά είναι αχάριστα ζώα. Όσο θέλεις φρόντιζέ τα. Του σκυλιού την αφοσίωση δε θα τη βρεις ποτέ σ' αυτά».

Μα ο Κωστής δε συμφωνούσε μαζί τους. Έβλεπε καθημερινά έκδηλη την αγάπη της Μπαμπακιών....

Ο Αλβανικός πόλεμος με τα θύρια και τις νίκες πέρασε σαν απόχος από το ορεινό χωριούδακι, το σκαλωμένο στις ρίζες του μεγάλου βουνού.

Ma, όταν οι Γερμανοί πάτησαν την Κρήτη, μαύρα, απειλητικά σύννεφα σωριάστηκαν κι εδώ. Αν και μακριά από τα πεδία των μαχών, έζησε κι αυτό, όπως κάθε γωνιά της Ελλάδας την τραγωδία του πολέμου. Με την επικράτηση των Γερμανών και την υποχώρηση των συμμάχων, ένα πλήθος ξένων στρατιωτών, Άγγλοι, Νεοζηλανδοί, Αυστραλοί, Κύπριοι, κατευθύνονταν στα νότια παράλια, για να παραληφθούν από συμμοχικά υποθρύχια. Το χωριό του Κωστή βρισκόταν ακριβώς σε τούτο το πέρασμα. Οι άνθρωποι αυτοί αποφεύγοντας τους δημόσιους δρόμους έπαιρναν τα παράστρατα και τις λαγκαδιές και βραδιάζονταν πολλές φορές στο χωριό ταλαιπωρημένοι, πεινασμένοι, πληγωμένοι κι είχαν άμεση ανάγκη από περιθαλψη. Το χωριό με μια γνώμη αποφάσισε να τους συντρέξει. Οι στρατιώτες αυτοί ήρθαν από την άλλη άκρη του κόσμου, να πολεμήσουν για την ελευθερία της Κρήτης. Τό νιωθαν λοιπόν σαν χρέος να τους περιθάλψουν. Συμφώνησαν, κάθε σπίτι με τη σειρά, να αναλάβει τη διατροφή των. Ο Κωστής δεν μπορούσε να λείψει από τούτη την προσφορά. Εκτός από την περιθαλψη των αιχμαλώτων, αναμίχτηκε ενεργά στην προσπάθεια φυγάδευσή των. Συνδέθηκε με πατριώτες, που η εμπιστοσύνη τους τον κολάκεψε, τόνωσε την αυτοπειθηση και υπευθυνότητά του, έδωσε περιεχόμενο στη ζωή του. Ένιωσε ξαφνικά να ωριμάζει, να ανδρώνεται. Δόθηκε με την ψυχή του στη μεγάλη υπόθεση της Αντίστασης του λαού ....

H μάνα του με τη διαισθηση της μητρικής καρδιάς καταλάβαινε την αλλαγή του παιδιού της. Τον έχανε και δεν τον έβλεπε παρά ελάχιστα ... Γύριζε τα χωριά, μαζευόταν αργά με το σκοτάδι και με τρόπο μυστηριώδη, όλο και κάτι έκριθε στις γωνιές του σπιτιού. Η Μπαμπακιώ δεν τον απασχολούσε τώρα πια καθόλου. Δεν είχε καιρό. Και τις αγροτικές δουλειές τις εγκατέλειψε τώρα εξ ολοκλήρου στις δυο γυναικες. Η μάνα δεν παραπονιόταν, όμως ένιωθε να τρέμει το φυλλο-

κάρδι της, καθώς τον έβλεπε να χάνεται μέσα στη νύχτα: «Παιδί μου, νάχεις την ευκή μου, πρόσεχε ....».

Όστοι έγινε το μπλόκο. Δεκέμβρης μήνας, πριν ξημερώσει καλά καλά. Η Μπαμπακιώ, όπως συνήθως ξαπλωμένη στα πόδια του, μύρισε πρώτη στον αέρα την απειλή. Στριφογύρισε ανήσυχη και με ένα σάλτο στο πάτωμα άρχισε να νιαουριζει αγκουσεμένη. Ο Κωστής, που για λόγους προνοιας κοιμόταν στο κατώ, πετάχτηκε από τα ζεστά του ρούχα απορημένος για τη συμπεριφορά του ζώου. Ποτέ άλλοτε δεν είχε φερθεί έτσι. Της άνοιξε την πόρτα, μήπως ήθελε να θύει, αλλά εκείνη δεν κουνήθηκε, μόνο συνέχισε να τριγυριζει ανήσυχη. Έδω το κρύο περόνιαζε τα κόκκαλα. Το σκοτάδι ήταν ακόμη πτηκτό, μα πέρα κατά την Ανατολή άρχισε να σπρογαλιάζει η μέρα. Ξάφνου του φάνηκε πως είδε κάποιες σκιές μέσα στο σκοτάδι. Όλη του η προσοχή μαζεύτηκε στα μάτια. Ναι. Δε γελιόταν. Ήταν ανθρώπινες σιλουέτες, που κινούνταν με προφύλαξη έξω από τους φράκτες του περιβολιού. Το αυτί του άρπαξε και κάποιους ψίθυρους.

Tον έζωσαν τα φίδια. «Κάποιος με πρόδωσε» σκέφτηκε, και για μια στιγμή έχασε την ψυχραιμία του. Προχωρώντας στις μύτες των ποδιών άνοιξε αθόρυβα την πίσω πόρτα, που έθγαζε στην απότομη πλαγιά. Από δω, ίσως θα μπορούσε να φύγει χωρίς να γίνει αντιληπτός. Μάταιη ελπίδα. Οι Γερμανοί στρατιώτες διαγράφονταν τώρα καθαρότερα στο φόντο του ορίζοντα. Το χωριό ήταν ζωμένο από παντού.

Iσα που πρόλαβε να εξαφανίσει κάποια ενοχοποιητικά χαρτιά και η εξώπορτα θρόνης δυνατά, ενώ συγχρόνως άγριες φωνές πρόσταζαν να ανοίξουν. Η καρδιά του χοροπήδησε μέσα του. Ένας σκοτεινός φόβος τον κυρίεψε για μια στιγμή. Κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια να τον καταλαγάσσει. «Έφθασε η ώρα μου» σκέφτηκε. «Πρέπει να σταθώ παλληκάρι». Και στις δυο γυναικες, που κατρακύλησαν ανταριασμένες από τον οντά σύστησε, «ψυχραιμία και σιωπή».

H πόρτα βροντούσε τώρα δυνατά και οι φωνές αγρίευαν. Άνοιξε η μάνα κι ένα λεφούσι χύμηξε στην αυλή παραμεριζόντας την θάρβαρα. Μα πρόλαβε κι είδε παράμερα μια σιλουέτα χωρικού, με καπότο στη ράχη και την κουκούλα κατεβασμένη βαθιά στο πρόσωπο. Σίγουρα αυτός οδήγησε τους Γερμανούς στο χωριό να πιάσουν το παιδί της.

Δεν τον αναγνώρισε, μα του φώναξε με όλη

της τη δύναμη: «Κτήνος, Προδότη, θάρθει κάποτε η ώρα σου». Τα σωθικά της έτρεμαν ....

Αργότερα, κάθε φορά που ο νους της γύριζε σ' αυτή τη φοβερή σκηνή μάτωνε η καρδιά της. Μέσα στο πανδαιμόνιο που ακολούθησε, τις φωνές και τις βλαστήμιες, τις φοβέρες και το φριχτό ανακάτωμα του σπιτιού, η εικόνα που κυριαρχούσε μέσα της, ήταν ο Γυιός της, άγρια κακοποιημένος, σαν πληγωμένος αητός, να οδηγείται βάναυσα από τους διαβόλους της κόλασης. «Μάνα θα γυρίσω» της είχε φωνάξει, καθώς δρασκελούσε το κατώφλι ανάμεσα στους φρουρούς του ...

Η Μπαμπακιώ σ' όλο αυτό το διάστημα πηγανοερχόταν αναστατωμένη ανάμεσα στα πόδια τους νιαουριζόντας, πότε κλαψιάρικα και πότε απειλητικά. Σε μια στιγμή ένας Γερμανός τατισμένος από τις κλάψεις της, της κατάφερε μια δυνατή κλωτσιά με τη βαριά μπότα του. Ο Κωστής δάγκωσε τα χείλη του. Η βία επιβαλλόταν ωμή. Είδε το καημένο το ζώο να σέρνεται θρηνώντας σε μια γωνιά του περιβολού.

Από τότε η Μπαμπακιώ δεν ξαναφάνηκε. Κανείς πια δεν την είδε ....

Πέρασαν από τότε δυόμισυ χρόνια μαύρης, πικρής εγκαρπέρησης. Το φασιστικό τέρας, κτυπημένο κατακέφαλα από παντού, άρχισε να μαζεύει τους πλοκαμούς του, να συσπειρώνεται και να αποχωρεί από τις κατακτημένες χώρες. Οι μανάδες, όσες είχαν χάσει τα ίχνη των παιδιών τους, άρχισαν να ελπίζουν. Η μάνα του Κωστή, καθώς κυκλοφορούσαν φήμες για απελευθέρωση των κρατουμένων, τον περίμενε πια με θεβαιότητα. Εξάλλου την είχε θεβαιώσει φεύγοντας: «Μάνα θα γυρίσω».

Ένα ζεστό καλοκαιριάτικο απομεσήμερο διαγράφηκε στο πλαίσιο της εξώπορτας μια ανθρώπινη φιγούρα σκελετωμένη με όψη διάφανη και μάτια μεγαλωμένα από αδυναμία. Η μάνα, που κείνη την ώρα πότιζε τον κήπο της, τον αντίκρυσε και η καρδιά της σκιρτήσε. Έτρεξε με λαχτάρα προς το μέρος τουκικού εκείνος χώθηκε στην αγκαλιά της. —Παιδί μου! —Μάνα μου! Σύμπλεγμα προαιώνιο αγάπης, καταφυγή και βάλσαμο για τον ανθρώπινο πόνο. Η φρίκη του Μάουτχάουζεν πέρασε φευγαλέα, μα η διπλοκλειδωμένη μητρική αγκαλιά τον κρατούσε σφικτά δικό της. «Ποτέ πια».

«Θα μπορούσε άραγε να ξαναγίνει ο παλιός εαυτός του», σκέφτηκε, «όπως ήταν, προτού

γευθεί την οδύνη του κόσμου;» ....

Η εξαφάνιση της Μπαμπακιώ λύπησε τον Κωστή. Ήτανε κρίμα να χαθεί ένα τέτοιο ζώο! Σίγουρα θα ψόφησε μετά τη δυνατή κλωτσιά του Γερμανού. Παρ' όλα αυτά θυήκε στο περιβόλι και ασυναισθητα φώναξε δυνατά για ν' ακουαθεί η φωνή του ένα γύρο: «Μπαμπακιώ μου, έλα, μικρή μου, εγύρισα» ...

Υστερα από λίγο έγινε κάτι το απίστευτο. Καθώς καθόταν στην αυλή κι απολάμβαναν το ήρεμο βραδινό, φάνηκε νάρχεται προς το μέρος τους σερνάμενη και τρικλίζοντας πάνω στα αδύνατα πόδια της μια γάτα κοκκαλιάρα, που κάτω από τη λερωμένη άσπρη προβιά της, μετριούνταν τα κόκκαλα της. Σύρθηκε κοντά τους με ένα αδύνατο νιαουρισμα, σαν κλάμα. Έμειναν με το στόμα ανοιχτό. Δεν πίστευαν στα μάτια τους. Κι όμως ήταν η Μπαμπακιώ. Δεν υπήρχε αμφιβολία. «Μπαμπακιώ μου, που ήσουνα όλο αυτό τον καιρό» τη ρωτούσε με αγάπη ο Κωστής. Το ζώο τους κοιτούσε με αφοσίωση και θλιψη. Η μάνα σταυροκοπίστηκε συνέχεια για το παράδοξο θαύμα. Τρέξανε να την περιποιηθούν, της φέρανε φαγητό. «Έκαμε πως έσκυψε, το μύρισε, μα δεν άγγιξε τίποτα». «Είναι πολύ άρρωστη» είπε η μάνα. «Μην την αγγίζετε». Της φέρανε το κουτί με τα στρωσίδια της, μα δε θέλησε να ξαπλώσει. Τρίφτηκε για λίγο στα πόδια του Κωστή, νιαουρίσε λυπητερά και πήρε πάλι το δρόμο, που είχε έρθει. Την ακολούθησαν, τη φώναξαν, μα κείνη δεν τους άκουγε. Πριν θυγει από το περιβόλι, γύρισε και τους έριξε μια ματιά, τόσο λυπημένη, που ο Κωστής θα τη θυμόταν για πάντα. Υστερα χάθηκε στο σκοτάδι ...

Την άλλη μέρα ο Κωστής βάλθηκε να ερευνήσει την πλαγιά, όπου είχε φύγει η Μπαμπακιώ. Έφαξε προσεκτικά την περιοχή. Και ξάφνου, στην κουφάλα ενός βράχου, προφυλαγμένη από σκίνα και αγριοκουμαριές κοιτόταν η Μπαμπακιώ. Χάρηκε που την ήρε. Νόμισε πως κοιμόταν. Τη φώναξε, την κούνησε τίποτα. Ήταν νεκρή. Πρόσεξε την κουφάλα. Ήτανε στραμμένη προς τη δημοσιά, που έφερνε στο χωριό ...

Με την καρδιά φουσκωμένη την έφερε και την έθαψε σε μια γωνιά του περιβολού. Του φάνηκε πως έθαψε ένα παλιό, αγαπημένο πρόσωπο. Αθηνά Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη

ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Κατοχικές Εικόνες

της Κ. Χρυσουλάκη - Πάτερου

Όταν η σκέψη μου γυρίσει πώσ α' εκείνο το καλοκαίρι του 1941, μου φαίνεται ακόμη και τώρα, πως ήταν τόσο θλιβερό, που σκοτεινάζει η καρδιά μου στη θύμησή του.

Η ζέστη ήταν ανυπόφορη κι ας ήταν ορεινό το χωριό που βρισκόμουν. Είχαμε συνηθίσει να μένουμε πολλές ώρες έξω τα βράδια στις αυλές, τότε που τ' Αυγουστιάτικο φεγγάρι έλαμπε σαν τη μέρα και με τ' αστεία και τα νέα της καθημερινότητας, ζούσαμε μια ζωή γλυκειά αξέχαστη.

Στις πέτρινες πεζούλες καθισμένοι λοιπόν, περνούσαμε την πιο έντονη ώρα της ημέρας. Οι γέροι κοντά μας σοθαροί μας άκουγαν να κελατδούμε με τη γλώσσα, τα νέα έδιναν κι έπαιρναν, οι μικρές μανάδες με τα μωρά στην αγκαλιά κοιμισμένα δεν έλειπαν ποτέ και σαν πήγαινε να βασιλέψει το φεγγάρι πώσ από τις σκοτεινόγκριζες βουνοκορφές, έδιναν το σύνθημα της αποχώρησης, πρώτα οι μεγάλοι και μετά και μεις. Και μια φορά ήρθαν όλα ανάποδα. Κανείς πια δεν θεγγέριζε. Άδειες οι γειτονιές, ούτε φωνή, ούτε γέλιο. Όλοι τρυπώναμε μέσα με τη δυνατή ζέστη και τα παραθυρόφυλλα του δρόμου κλειστά. Βουβό τα βράδια το χωριό και οι καρδιές των ανθρώπων κλειστές με τα θλιβερά μαντάτα απ' εδώ κι απ' εκεί. Εκείνο το βράδυ που φέρνω στη σκέψη μου τώρα στριμωγμένοι με τη ζέστη την πολλή μέσα σε μια κάμερα επιπλωμένη φτωχικά τα λέγαμε πολύ σιγά και με το φυτίλι της λάμπας τραβηγμένο, να μην προκαλεί το φως και δεν καταφέρναμε να βρούμε άκρη.

Έως η μπότα έκοβε βόλτες στον αμαξιτό δρόμο και τα γερμανικά αυτοκίνητα, δεν σταματούσαν το πέρασμά τους. Ήταν τεράστια αυτοκίνητα που έφταναν όλο και περισσότερο κάθε μέρα, φορτωμένα μέχρι και έπιπλα που τάχαν αρπάξει από χανιώτικα σπίτια, για να τακτοποιήσουν καλύτερα την τοπική Comantatur.

Ο μπάρμπα Μανούσος, Θεός συγχωρέσει τον, ήταν απέναντι μου καθισμένος και κατεβασμένος εκείνη τη μέρα από τη Μαδάρα, μας έλεγε ότι βρεθήκαν Ιγγλέζικα Χαρτιά τυπωμένα, που λέγανε να μην φοβούνται οι άνθρωποι και πως γρήγορα θα φύγουν οι Γερμανοί και πολλά τέτοια. Όμως εμείς και κανείς άλλος ακόμη δεν πιστεύεις αυτά τα νέα, γιατί η αλήθεια ήταν άλλη κι η ζωή μας είχε πάρει φανερά της σκλαβιάς τον δρόμο. Εξάλλου τα ίδια μας έλεγαν και πριν οι περιφημοί σύμμαχοί μας, πως η Κρήτη δεν θα καταληφθεί ποτέ, γιατί την είχαν κάνει Γιβραλτάρ. Όμως πάντα η ελπίδα βρίσκεται τόπο να φωλιάσει στην καρδιά του πονεμένου. Είναι μια λάμψη στο σκοτάδι της απογοήτευσης και δεν αντιλέγαμε πολύ στον μπάρμπα Μανούσο, κάνοντας πως μερικά απ' όσα έλεγε πιστεύαμε δυνατά να πραγματοποιηθούν, γιατί δεν θέλαμε να λιγοστέψουμε την αισιοδοξία του ταλαιπωρημένου αυτού πεζοπόρου, που ανεβοκατέβαινε τα βουνά σαν να ήταν μια στράτα σ' ένα ίσιο μικρό κάμπο.

Θα ήταν η ώρα 10, το καλοκαίρι είναι πολύ νωριάς ακόμη, που χτύπησε η πόρτα μας ή καλύτερα κάποιος την βρόντηξε όπως το λέγαμε στο χωριό. Εσταματήσαμε την κουβέντα, τραβήξαμε ακόμη το φυτίλι της λάμπας που είχαμε στο τραπέζι, να λιγοστέψει το φως και περιμέναμε με κρατημένη την αναπνοή. Δεύτερο κτύπημα και πιο δυνατό ακούστηκε πάλι. Τί να κάνουμε; τολμήσαμε να ρωτήσουμε ποιός είναι. Η απάντηση ήρθε με απανωτά δυνατά κτυπήματα.

Δεν είχαμε ιδιαίτερη αφορμή να φοβηθούμε κι αποφάσισε ο μπάρμπα Μανούσος ν' ανοίξει την πόρτα, που έτοι κι αλλιώς με μια κλωτσιά θα την άνοιγε διάπλατα ο Γερμανός.

Μόλις ανοίξαμε, ένας στρατιώτης μπήκε μέσα, χαιρέτησε στρατιωτικά και μας είπε αυτό που ήθελε. Κανείς από μας δεν κατάλαβε τίποτα. Στέ-

καμε ακίνητοι, αποσθολωμένοι, με ανοιχτή την πόρτα όπως την άφησε μπαίνοντας ο μιστής επισκέπτης. Μας κοίταξε καλά - καλά, έκαμε να γελάσει και κατόπιν πλησίασε στο τραπέζι, άναψε τον αναπτήρα του, φύσηξε τη λάμπα, την έσβισε και την πήρε και βγήκε έξω. Περάσανε λίγα δευτερόλεπτα και μείναμε σκοτεινοί και σαστισμένοι κι ύστερα συνήλθαμε, νιώδαμε άλλη μια φορά τι σημαίνει κατακτητής και μετά φαχούλεψα στα σκοτεινά το συρτάρι του τραπεζιού που φύλαγα πάντα ένα κερί, το άναψα και το τοποθετήσαμε μέσα σ' ένα άδειο μπουκάλι να φέξει λίγο να μας βοηθήσει να πέσουμε στα κρεβάτια μας να κοιμηθούμε. — Η Χρυσή μια κοπελιά που μέναμε μαζί άρχισε να κλαίεικι ο μπάρμπα Μανούσος έφυγε περισσότερο σκεφτικός και λυπημένος πηγαίνοντας να βρει το κρεβάτι του.

Την άλλη μέρα μ' ένα ποτηράκι που βάλαμε μέσα νερό και λάδι κι ένα φυτίλι από λεπτό βαμβακερό ύφασμα κάναμε ένα καντήλι, που απ' εδώ και πέρα, θα ήταν μόνιμα το φωτιστικό μας για τα βράδια.

Οι μέρες περνούσαν, έφευγαν οι θδομάδες και γίνονταν μήνες, οι κατακτητές καλά καθότανε κι η στέρηση επλήγωντες τον κόσμο και τον εξουθενώντες. Φτάσαμε μια φορά και στον χειμώνα του 1942. Ο φοβερός χρόνος, που δεν πρόκειται να ξεχαστεί απ' όσους τον έζησαν ποτέ. Φύγαμε από το σπιτάκι του μπάρμπα Μανούσου γιατί τρέμαμε απ' το κρύο όπως ήταν ανώγειο χωρίς ταβάνι και πήγαμε σ' άλλο που ήταν κι αυτό μισοερειπωμένο, αλλ' οπωσδήποτε καλύτερο. Το νέο μας σπίτι ανήκε στο νονό μου και μας το έδωσε σαν το ζητήσαμε ολοπρόθυμα, μια που αυτός έμενε μόνιμα στον Αποκόρωνα χωρίς να ζητήσει ούτε έστω και συμβολικό ενοίκιο. Ήταν μεγάλο ανώγειο (οντάς). Τα παραθυρόφυλλά του ήσαν μισοφαγωμένα από τα χρόνια, είχε πολλά κεραμίδια σπασμένα κι έσταζε το νερό μέσα και το μισό πάτωμα χωμάτινο. Αφού κάπως το διορθώσαμε τοποθετήσαμε τα λίγα πράγματά μας κι αρχίσαμε μια νέα περίοδο ζωής σκοτεινή και μαύρη. — Δεν έρω αν έφταιγε αυτό το άδειο παλιό σπίτι ή η τόση έλλειψη από τρόφιμα, ρούχα κι όλα τ' άλλα που χρειάζεται ο άνθρωπος να καταφέρει σε τέτοια φοβερά χρόνια να ζήσει, όμως μου φαίνεται πως εκείνη η παγωνιά αυτού ειδικά του χειμώνα, δεν είχε ξαναγίνει ποτέ. Τρέμαμε απ' το κρύο, παγώναμε κι απ' το φόβο, κάθε τόσο τουφεκισμοί αθώων εδώ κι εκεί κι η σωτηρία μας φαινόταν μακρινή, σαν άπιστη οπτασία. Από το πρωί ως το βράδυ ζόύσαμε μέσα

στον καπνό από τα χλωρά ξύλα που βάζαμε στη σόμπα μας και κάναμε υπεράνθρωπη προσπάθεια να είμαστε τουλάχιστον ζεστοί κι ας είμαστε νηστικοί κι απελπισμένοι. Μήνες είχαν να δουν πολλοί άνθρωποι ψωμί. Πού να βρεθει! Οι Γερμανοί έδιδαν πότε πότε την κουραμάνα τους, ένα ψωμί μαύρο από σίκαλη, υπόξινο, που δεν έμοιαζε με το θαυμάσιο σταρένιο ψωμί, που εμείς γνωρίζαμε. Όμως κι αυτοί ζητούσαν πατάτες ή αυγά για αντάλλαγμα. Εμείς όμως δεν είχαμε αυτού του είδους τ' αγαθά και το ψωμί το ξεχάσαμε.

Ένα βράδυ είχαμε επισκέπτη τον σπιτονοικούρη μας, το νονό μου, και τα λέγαμε πάλι στιγάστιγά μια μικρή συντροφιά. Ο νονός μου ήταν χαρακτηριστικός τύπος Σφακιανού. Ψηλός, γεμάτος, ομορφάνθρωπος με βράκες και σαρίκι και πάντα κρατούσε μια στριφτή κατσούνα, όπως οι περισσότεροι βουνίσιοι πεζοπόροι. Με τα χέρια του κάτω απ' το πηγούνι ακουμπούσε στην κατσούνα και συνεχίζαμε την κουβέντα. Εκείνος είχε έρθει από το Κατωμέρι και κάτι ήξερε από νέα να μας πει. Το καντήλι δεν έφεγγε σχεδόν καθόλου, όμως η σόμπα έκαιγε δυνατά κι η ζεστασιά μας έδινε κουράγιο να ελπίζομε. Ένας είχε φέρει και σταφίδες και μας τις μοιράσε και μεις τις μασουλίζαμε με μια όρεξη απεριγραπτή. Και τότε πάλι ξανακτύπησε η πόρτα μας δυνατά κι η κουβέντα κόπηκε στη μέση. Ανοίξαμε αμέσως αυτή τη φορά, γιατί βρεθήκαμε πολλοί κι ήταν λιγότερος ο φόβος κι αμέσως μπήκαν μέσα δύο Γερμανοί στρατιώτες. Επρόσεξαν τον επισκέπτη μας και λίγο καχύποπτα με ρώτησαν, ποιός είναι και τι θέλει. Τους είπα ότι είναι ο πατέρας μου και φάνηκε να το πίστεψαν. Έκαναν λίγα βήματα όρθιοι κι ύστερα μας έδειξαν τη σόμπα. Έκαμα τη σκέψη ότι τους άρεσε η ζεστασιά και μια που κοίταζαν μια τη σόμπα, μια εμάς και κάτι λέγανε, έκανα τη φιλοφρόνηση πιάνοντας άλλο ένα ξύλο να το ρίξω στην κατακόκκινη φωτιά. Νείν είπε τότε ο ένας και μου έδωσε να καταλάβω ότι το πολυτιμότερο αγάθο μας σ' αυτή την εποχή, την σόμπα, είχε διαταγή να την πάρει. Το μετέδωσα στη συντροφιά κι η Χρυσή άρχισε πάλι να κλαίει και να λέει: «Ω! που να σας πάρει ο Χάρος, να μας αφήσετε ήσυχους μπλειό». Τους είπα πως είναι άρρωστη γιαυτό κλαίει, η φάτσα της βοηθούσε γιατί ήταν ολόχλωμη κι έτρεμε απ' το φόβο της. Πάντα έτσι ένιωθε όταν τους έβλεπε τους Γερμανούς από κοντά. Στάθηκαν αναποφάσιστοι μια στιγμή κι ύστερα έβγαλαν τη μεγάλη απόφαση.

Morgen wir verden zurück kommen (αύριο θα γυ-

ΝΕΩΡΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥΣ

Χαριτάκη Ελένη
Αρχιτέκτων Μηχ/κός Τ.Υ. Δήμου Χανίων

αγώνα να διασπείρεται στην πόλη της οποίας μεταξύ των πολιτισμών της έχει αναπτυχθεί η μεγάλη ιστορία της.

Τα Χανιά μας, πόλη πολύ παλιά, κρύβουν μέσα τους μια μεγάλη ιστορία. Γνώρισαν πολλούς κατακτητές όπως και όλη η Κρήτη γενικότερα λόγω της σημαντικής γεωγραφικής της θέσης στην καρδιά της Ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, δέχθηκε αναμφίβολα τις επιδράσεις των πολιτισμών τους, σε μία αγωνιώδη προσπάθεια να διατηρήσει την ιστορική τους φυσιογνωμία.

Οστόσο κάθε κατακτητής που πέρασε από δω ανάλογα με τον πολιτισμό που έσερνε μαζί του, τις συγκεκριμένες πολιτικοοινομικές συνθήκες και συγκυρίες της εποχής και τους σκοπούς που υπηρέτησε, μας κληροδότησε μια σειρά από μνημεία. Μνημεία βυζαντινά, βενετσιάνικα, τούρκικα διάσπαρτα μέσα στην Πόλη δηλώνουν το πέρασμα της κάθε αυτοκρατορίας από τα μέρη μας.

Τα παλιά βυζαντινά Τείχη, το Τζαμί στη Σπλάντζια, τα Ενετικά Τείχη, τα Νεώρια στο Παλιό Λιμάνι και τόσα άλλα είναι ανεξίτηλα σημάδια ενός ολόκληρου πολιτισμού, που μια και είναι δεμένα με τον τόπο μας πρέπει να τα προστατεύσουμε με κάθε τρόπο και μέσο.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πολλές προσπάθειες και από το Δήμο μας και από άλλες Υπηρεσίες να περισωθούν όλα εκείνα τα Μνημεία που ζωντανεύουν την ιστορία του τόπου. Εδώ και ένα χρόνο γίνεται μία συντονισμένη προσπάθεια από μεριάς μας για τα Νεώρια της παλιάς Πόλης, όχι μόνο για την αναστύλωσή τους, αλλά και για την αξιοποίησή τους προς όφελος των Χανιώτων κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Πριν αναφερθούμε σ' αυτές τις προσπάθειες αξίζει τον κόπο να αναφερθούμε λίγο ιστορικά για τους Βενετσιάνους, την εποχή τους, την ιστορία τους στην Κρήτη και τα σημάδια που άφησαν στα Χανιά μας, τα Μνημεία δηλαδή, για να μπορέσουμε όλοι να κατανοήσουμε και την αξία των προτάσεων που θα αναφερθούν αργότερα για τα συγκεκριμένα Μνημεία.

Μέχρι τον 11ο αιώνα οι Βενετοί είχαν χρησιμοποιήσει τον στόλο τους για την άμυνά τους απέναντι στην Αυτοκρατορία του Βυζαντίου για να μπορούν να προστατεύουν το εμπόριό τους στην Ανδριατική.

Μετά το 1100 ο Βενετσιάνικος Στόλος επεκτείνεται στο Ιόνιο για να δειξει αφ' ενός την υπεροχή του στην Ανατολική Μεσόγειο και αφ' ετέρου για να επεκτείνει παράλληλα και το εμπόριό του.¹

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1204 οι Βενετοί εγκαθίστανται σε ορισμένες κτήσεις του Βυζαντίου και προσπαθούν να κρατήσουν τις καλύτερες από στρατηγική άποψη πόλεις για να ελέγχουν την Ανατολική Μεσόγειο.²

Ανάμεσα σ' αυτές ήταν και η Κρήτη που την χαρακτήρισαν σαν ένα από τα πιο ουσιαστικά τους κέντρα και λόγω γεωγραφικής τοποθεσίας, στρατηγικό σημείο στην Μεσόγειο και για τις ανταλλαγές και μεταφορές των εμπορευμάτων τους.

Έτσι αντάλλαξαν την Κρήτη με άλλες Ευρωπαϊκές πόλεις που δεν είχαν ενδιαφέρον για τη ναυτική δύναμη ή το εμπόριό τους.

Βλέπουμε ότι οι Βενετσιάνοι προσπαθούν να σιγουρεύσουν Κέντρα σε τέτοια τοποθεσία που να είναι σταθμοί για τα πλοία τους και να βρίσκονται στην πορεία με κατεύθυνση την Κωνσταντινούπολη που ήταν το Κέντρο τους και είχε όλες τις εμπορικές συναλλαγές της Ανατολής.

Τέτοιο κέντρο ήταν η Κρήτη, εύφορη σε γεωργική γη, ικανή σε λιμάνια κατά μήκος του νησιού, συνόρευε με το νοτιοδυτικό και νοτιοανατολικό Αιγαίο και βρισκόταν στη γραμμή Ιονίου, Αιγαίου, Κύπρου και Συρίας.³

Ήταν λοιπόν το σπουδαιότερο Κέντρο για το ναυτικό τους στόλο. Γι' αυτό το σκοπό τον Αύγουστο του 1467 η τότε Γερουσία της Βενετίας έδωσε διαταγή να κτισθούν καινούργια Νεώρια στην Κρήτη για να προφυλάσσονται τα καράβια

του πολέμου όλο το Χειμώνα, την εποχή δηλαδή εκείνη που άρχισε ο Τουρκικός κίνδυνος για την Βενετία που όλο γινόταν και περισσότερο απειλητικός. Έτσι μπροστά στον Τούρκικο κίνδυνο η Βενετία ενίσχυσε τις κτήσεις της με στόλο και οχυρωματικά έργα.⁴

Ο στόλος όμως χρειαζόταν βάσεις καλά επανδρωμένες σε υλικά πολέμου μπαρούτι, κουπιά και άλλα αντικείμενα που χρειαζόντουσαν για να επισκευάσουν ή να αρματώνουν τις γαλέρες.

Για το λιμάνι των Χανίων προτείνουν την κατασκευή δύο Νεώριων. Ήδη το 1515 τα δύο Νεώρια δεν είχαν ακόμη τελειώσει και η Βενετία έστελνε ακόμη ξύλα για την σκεπή τους. Ξέρομε ακόμα από τα κείμενα του B. Ψιλάκη ότι το 1497 υπήρχαν οι τοίχοι δύο Νεώριων στην Ανατολική πλευρά του Λιμανιού και υπήρχε πέτρινη επιγραφή που βεβαίωνε την ύπαρξη των δύο Νεώριων.⁵

Το 1547⁶ αποφασίσθηκε το κτίσμα τριών ακόμη Νεώριων, από τα οποία ο ρέκτορας L. LOREDAN (1551-1554) έκτισε μόνο ένα, ενώ παράλληλα έκανε προτάσεις για καινούργια Νεώρια τρία κοντά στα παλιά, έξι προς τον προμαχώνα του SAN SALVATORE και έξι προς τη SABBIONARA.

Και οι επόμενοι διοικούντες και ρέκτορες αφιέρωναν τον καιρό τους σε προτάσεις και όχι σε έργα. Η Βενετία παρόλο που βρισκόταν σε δύσκολη θέση δεχόταν τις προτάσεις αυτές και δεν παρέλειπε να στέλνει χρήματα και υλικά. Από τα Νεώρια είχαν κατασκευαστεί μόνο πέντε και αυτά όχι τελειωμένα.

Ο ρέκτορας AUGETO BAROZZI (1575) ασχολήθηκε με την επισκευή και την αποπεράτωση δύο και την θεμελίωση τεσσάρων ακόμη. Έτσι το 1580 υπήρχαν 11 Νεώρια και την ίδια εποχή θεμελιώθηκαν πέντε προς το REVELLINO (επιπρομάχώνα) του SAN SALVATORE.

Το 1581 στέλνονται καινούργια υλικά και στα 11 Νεώρια προστέθηκαν άλλα πέντε. Το 1585 θεμελιώθηκαν από τον ALVISE GRIMANI δύο ακόμη στην δυτική πλευρά του Ταρσανά και από αυτά τελείωσε μόνο το ένα.

Ο GIOVANNI MOCENICO επισκεύασε τους 16 θόλους στα 1593. Μετά όμως από τους σεισμούς του 1595 τα Νεώρια χρειάζονταν και πάλι επισκευές.

Ο γενικός προβλεπτής BENEDETTO MORO πρόσθεσε και τον 17ο θόλο ... Στις 24 Ιουνίου (1599) ο ρέκτορας DANIELE GRADENIGO θεμελίωσε τα Νεώρια στην βόρεια πλευρά του LAGONISSI. Ενώ τον Οκτώβρη του 1599 ο προβλεπτής

BENEDEMO MORO θεμελιώνει και την άλλη πλευρά.

Μέχρι όμως το 1612 είχε τελειώσει μόνο ένας θόλος σκεπασμένος.

Το 1614 η Βενετία θλέποντας πιο απειλητικό τον κίνδυνο από τους Τούρκους επισπεύδει τις εργασίες και χτίζει τον θόλο του δευτέρου Νεώριου, ενώ συνεχώς στέλνει καινούργια υλικά για την κατασκευή και αποπεράτωση των άλλων θόλων.

Έχοντας τώρα πια καινούργια προβλήματα που αφορούν τη θέση αυτών των Νεώριων λόγω του ότι το βάθος του νερού σ' αυτή την πλευρά του Λιμανιού δεν επαρκούσε και ενώ τα παλιά Νεώρια είχαν ανάγκη για επί πλέον επισκευές οι εργασίες σταμάτησαν.

Το 1630 στην έκθεση του FRANCESCO BASILICATA, αναφέρεται για τα Νεώρια των Χανίων, ότι υπάρχουν 18 Νεώρια καλά κατασκευασμένα και άλλα 5 πάνω στο νησάκι «LAGONISSI» που δεν έχουν τελειώσει.

Το 1636 η Βενετία στέλνει 10 χιλιάδες κεραμίδια για να τελειώσουν τα Νεώρια του MORO, αλλά από αυτά τελειώσεις μόνο το ένα, ενώ τα υπόλοιπα έμειναν ξεσκέπαστα. Το 1642 υπάρχει μία πρόταση από τον γενικό προβλεπτή BASADORE που ζητά δύο καινούργια Νεώρια κάτω από το σπίτι του Ρέκτορα.

Δεν υπήρχαν όμως τώρα πια χρονικά περιθώρια λόγω της συνεχώς αυξανομένης απειλής των Τούρκων ώσπου το 1645 τα Χανιά κατακτήθηκαν πλέον από αυτούς.

Αναφορικά με την τυπολογία και μορφή τους, μπορούμε να υπογραμμίσουμε. Η βορινή πλευρά των δύο Νεώριων ήταν ανοικτή προς τη θάλασσα ενώ η Νότια ήταν κλειστή και είχε μια μικρή πόρτα, δύο ορθογώνια παράθυρα και ένα στρογγυλό. Μεταξύ τους επικοινωνούσαν με τοξοστοιχίες. Δυτικά η σειρά των Νεώριων έφτανε μέχρι το κτήριο εκείνο που αρχικά ήταν Νεώριο και στη συνέχεια μετατράπηκε από τους Τούρκους με την προσθήκη του πρώτου ορόφου σε σχολείο, δηλαδή εκείνο που βρίσκεται ανατολικά στη σημερινή Πλατεία του Τελωνείου.

Νότια η επικοινωνία της Πόλεως με τον χώρο των Νεώριων γινόταν από Βενετσιάνικη Πύλη που καταστράφηκε στα μέσα του αιώνα μας και δεν σώθηκε παρά ένα ελάχιστο τμήμα.

Τα Νεώρια αυτά παραμελήμενα από τους Τούρκους άρχισαν να ερειπώνονται.

Από τα 18 Νεώρια σήμερα σώζονται μόνο τα επτά που με διάφορες προσθήκες, κλείσιμο της θύρειας πλευράς, μεσοτοιχίες κ.λ.π.) προσαρμόστηκαν σε σύγχρονες χρήσεις όπως τελωνειακές αποθήκες, χώρος εμφιαλώσεων των Οινοποιείων Χανίων κ.λ.π.).

Από τα Νεώρια του Γενικού Προβλεπτή BENEDETTO MORO στο νησί LAGGGONISSI από τα τρία Νεώρια που είχαν τελειώσει τότε, σήμερα σώζονται μόνο τα δύο και οι τοίχοι από το τρίτο.

Τα επτά Νεώρια είναι ιδιοκτησία του Δημοσίου και χρησιμοποιούνται σαν αποθήκες του Τελωνείου, από την Υπηρεσία Ανταλλαξίμων και την Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών.

Διατηρούνται από κτιριακής πλευράς σχετικά σε καλή κατάσταση. Από τους βομβαρδισμούς του τελευταίου πολέμου έχουν δημιουργηθεί ορισμένα κενά στους θόλους που καλύπτονται με στέγη από κεραμίδια. Άλλα λόγω της πλήρης εγκατάλειψης των Νεώριων από τις αρμόδιες Υπηρεσίες οι εσωτερικοί τοίχοι έχουν υποστεί σοβαρές ζημιές με ρωγμές από αυτοφυείς συκιές σε διάφορα σημεία από τις οποίες δημιουργήθηκαν σημαντικές διαβρώσεις ή και ρήγματα ακόμα.

Η κακή χρήση του εσωτερικού χώρου από τα Οινοποιεία με τους ατμούς και την υγρασία καθημερινά φθείρει τα τοιχώματα δημιουργώντας ανεπανόρθωτες πρόσθετες ζημιές που κανείς δεν προσπάθησε να αποτρέψει ή να επανορθώσει. (Εικ. 1).

Η ανοιχτή πλευρά προς τη θάλασσα έχει κλεισθεί με τοιχοποιία. Η κλειστή νότια πλευρά σώζεται με πολλές επεμβάσεις στα ανοίγματα. Η εσωτερική πλευρά των θόλων δεν είναι από λαξευτή τοιχοποιία αλλά ήταν φτιαγμένη με επίχρισμα.

Από λαξευτή λιθοδομή είναι τα εσωτερικά τοξώτα ανοίγματα επικοινωνίας των θόλων.

Φθορές έχουν υποστεί και η λαξευτή επίστεψη των τριγωνικών απολήξεων των θόλων στη βορινή και νότια πλευρά. (σχέδιο 1, 2).

Ο Δήμος μας εδώ και δύο χρόνια επισημανούντας ολά αυτά τα προβλήματα προσπαθεί με κάθε τρόπο να υλοποιήσει αυτό το όνειρο που τόσο θέλει όλη η Πολιτεία που έχει πραγματική ανάγκη από τέτοιους χώρους για να γίνει ένα κέντρο δημιουργικό, ζωντανό για την πόλη μας και τη νεολαία μας και όχι να στέκονται ερειπωμένα και εγκαταλειπμένα στο λιμάνι. Τα Νεώρια σήμερα οι μόνοι που τα χαίρονται είναι οι ποντικοί του λιμανιού μας.

Ξεκινήσαμε λοιπόν τεράστιες προσπάθειες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης προς το Υπουργείο Πολιτισμού για την παραχώρηση των Νεώριων και συνάμα την αξιοποίησή τους για την στέγαση Πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

Ο Δήμος παράλληλα προχωρεί σε συνεργασία με την UNESCO στην υλοποίηση προγράμματος με αντικείμενο τη μελέτη για την αναστύλωση των Νεώριων.

Είναι διπλή λοιπόν η σημασία της αναπαλαιώσης των Νεώριων: Από τη μια μεριά η αναστύλωση αυτή καθ' αυτή για να μπορέσουν αυτά τα Μνημεία να αντέξουν στο χρόνο και από την άλλη η ουσιαστική αξιοποίησή τους προς όφελος όλων των Χανιών, ένα πραγματικό στολίδι στην καρδιά της Παλιάς Πόλης μια και είναι γνωστή η προσπάθεια που κάνει η Πολιτεία και κύρια ο Δήμος μας τα τελευταία χρόνια στο να αναβαθμίσει την ποιότητα ζωής των κατοίκων, προσφέροντάς τους ολοένα και περισσότερους χώρους αφιερωμένους στην Τέχνη, στον Πολιτισμό, στην κουλτούρα, στην Επιστήμη.

Μην ξεχνάμε ότι τέτοιοι χώροι διαθέσιμοι στα Χανιά είναι πολύ λίγοι και γι' αυτό αυτοί που μπορούν να αξιοποιηθούν, αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα και προτεραιότητα. Το δύλο έργο είναι δύσκολο και πολυαύγετο τόσο από οικονομικής αλλά και από τεχνικής σκοπιάς γι' αυτό απαιτούνται σοβαρές μελέτες και στη συνέχεια εξεύρεση πόρων για την αξιοποίησή τους.

Με βάση τη μελέτη αναστύλωσης και αξιοποίησης των Νεώριων που υπήρχε (διπλωματική μου εργασία) προχωρήσαμε και σε συνεργασία με την UNESCO και συγκεκριμένα με τον τεχνικό της Διευθυντή Αρχιτέκτονα κ. RENZO PIANO εξετάστηκαν οι δυνατότητες πραγμάτωσης και υποστήριξης ενός τέτοιου έργου.

Δόθηκαν μια σειρά αρχικές λύσεις για την αξιοποίηση κάθε Νεώριου και συμφωνήθηκε να προχωρήσουν οι μελέτες εφαρμογής για την αναστύλωση και αξιοποίηση του πρώτου από τα Νεώρια με την έννοια ότι είναι τεχνικά και μελετητικά άμεση δυνατή και οικονομικά υλοποίηση.

Στην προμελέτη που έχουμε οι βασικές λειτουργίες που προορίζονται σ' αυτούς τους χώρους είναι:

- Κλειστό και ανοικτό Θέατρο για το κτίριο του Τελωνείου.
- Στο πρώτο Νεώριο ανατολικά Θέατρο και Κινηματογράφος με τις Υπηρεσίες του.
- Στο δεύτερο και στο τρίτο νεώριο Ναυτικό

Ιστορικό Μουσείο (Έκθεση Βενετσιάνικης Γαλέρας).

δ) Στο τέταρτο Νεώριο Γκαλερί για εκθέσεις.

ε) Στο πέμπτο Νεώριο χώρος για το Συνοικιακό Συμβούλιο της Παλιάς Πόλης.

στ) Στο έκτο Νεώριο χώρος για τη λαϊκή τέχνη του τόπου μας.

ζ) Στο έβδομο Νεώριο χώρος για τους φαράδες του Λιμανιού (εικ. 4, σχέδ. 3).

Βέβαια στο στάδιο της τελικής μελέτης το οποίο και θα γίνει μελλοντικά κάποια απ' τις λειτουργίες των Νεωρίων πιθανόν να συμπληρωθεί ή να διαφοροποιηθεί.

Γεγονός πάντως είναι ότι όλοι οι αρμόδιοι φορείς πρέπει να συνεισφέρουν ότι είναι δυνατόν, να βοηθήσουν ώστε να ξεμπλοκαριστεί το θέμα, να προχωρήσουν οι μελέτες εφαρμογής, να υπάρξει χρηματοδότηση για να μπορέσουν σύντομα τα Χανιά να αποκτήσουν από την μια μερικούς χώρους πολιτιστική κοινωνική και επιστημονική δραστηριότητα και απ' την άλλη αφού αν-

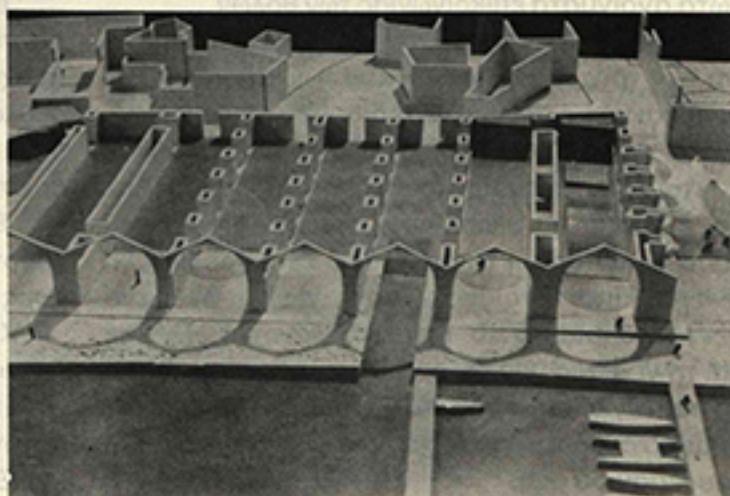
στυλωθούν τα Νεώρια να αντέξουν στον χρόνο σαν ιστορικό σημάδι ενός πολιτισμού που πέρασε από την Κρήτη και σημάδεψε για χρόνια ολόκληρη την πορεία της Μεσογείου και της Κρήτης εδικότερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

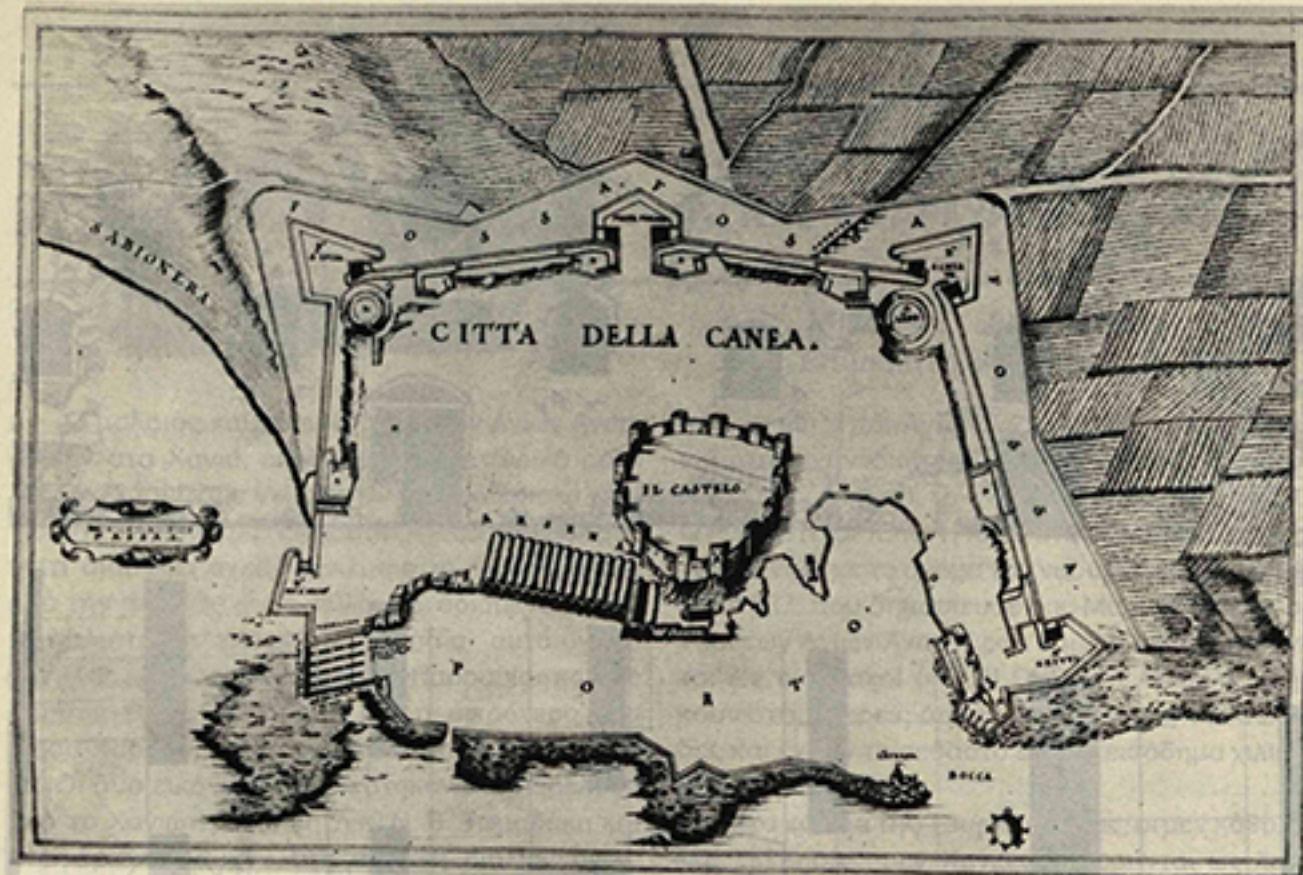
1. G. CASONI, GUIDA PER L' ARSENALE DI VENEZIA, VENEZIA 1829.
2. G. SCAFFINI, NOTIZIE INTORNO AI PRIMI 100 ANNI DELLA DOMINAZIONE VENETA IN CRETA, ALESSANDRIA.
3. G. VELUDO, CENNI STORICI DELL' ARDENALE DI VENEZIA RACCOLTI DA CONSTANTINO VELUDO ED ACCRESCIUTA DALL' AUTORE, VENEZIA 1868.
4. GEROLA MONUMENTI VENETINELL' ISOLA DI CRETA VOL. IV VENEZIA 1932 (σελ. 139).
5. B. Ψυλλάκης Ιστορία της Κρήτης από της απωτάτης μέχρι των καθ' ημάς χρόνων εις τόμους τρεις Χανιά 1909.
6. GEROLA MONUMENTI VENETINELL' ISOLA DI CRETA VOL. IV VENEZIA 1932.

Εικόνα 1

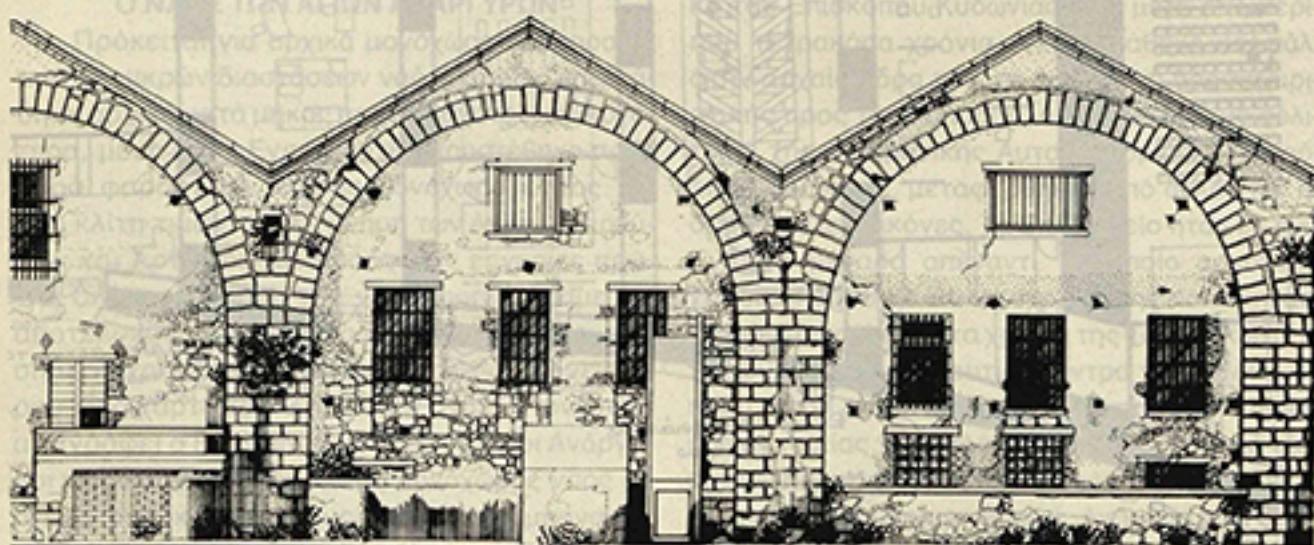

Εικόνα 2

ΧΑΡΤΗΣ 1
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ: 1601
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 275X410 (ΜΜ)
ΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΜΕ ΠΕΝΝΑ
Από τον A. Oddi VENEZIA, MSS IT L (=5061)
Από τα Αρχεία της Βιβλιοθήκης Marciana

πολέμου πατέονται στην ανατολική ακτή της Κρήτης. Η περιοχή εντυπωσιάζει, δε το μόνιμα, ανά τη περιοδότερη ορθόδοξη, κατ' αυτούς την περίοδο, η περιοχή της Κρήτης είναι ένα μέρος της Ελλάδας, με την περιοχή της Κρήτης να αποτελεί την περιοχή της Κρήτης. Η περιοχή της Κρήτης είναι ένα μέρος της Ελλάδας, με την περιοχή της Κρήτης να αποτελεί την περιοχή της Κρήτης. Η περιοχή της Κρήτης είναι ένα μέρος της Ελλάδας, με την περιοχή της Κρήτης να αποτελεί την περιοχή της Κρήτης.

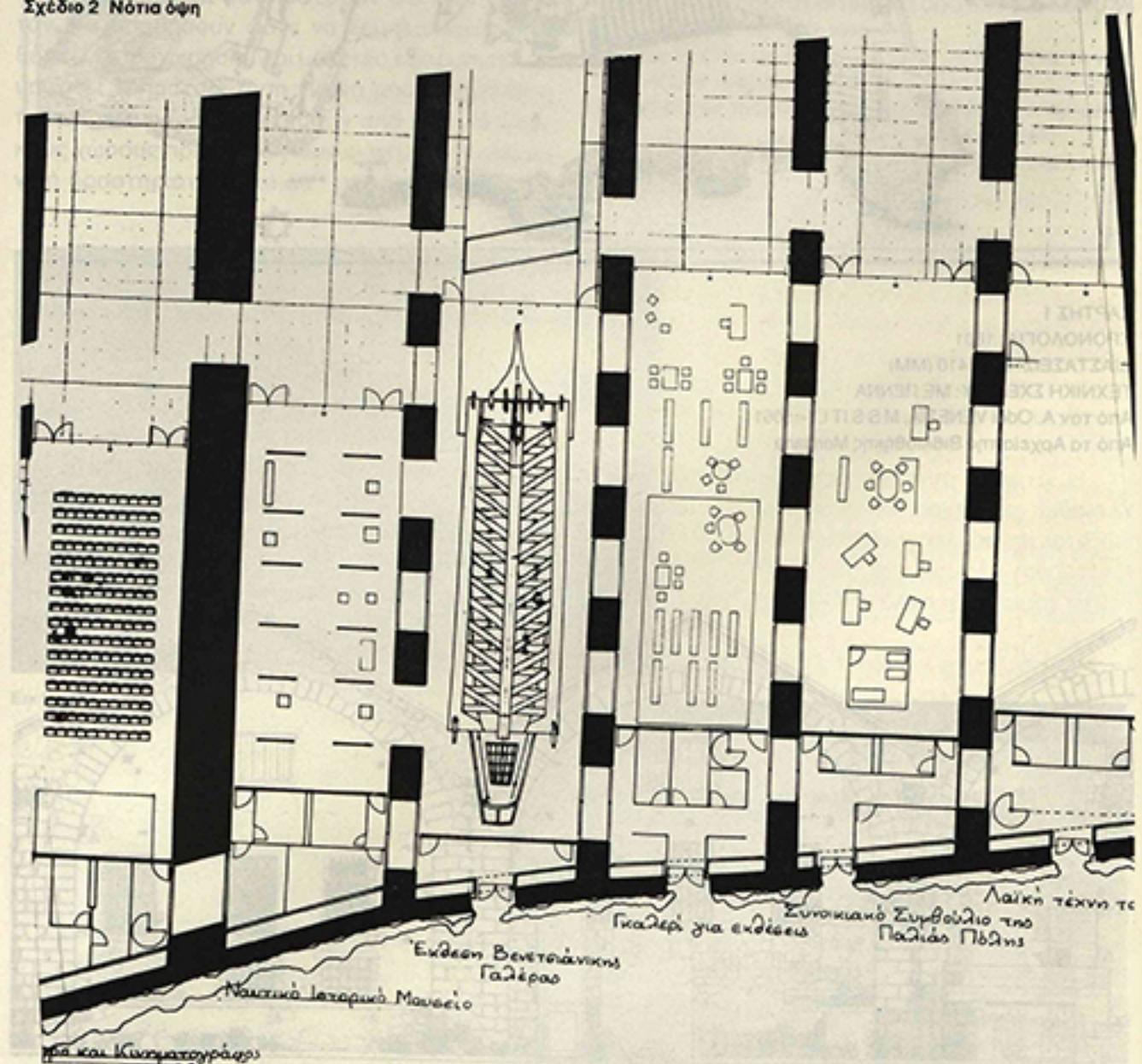

Σχέδιο 1 Βόρεια άψη

απόλονας μεριμνής για την ανάπτυξη του τέμπλου, ανακατασκευής της περιοχής στην Κρήτη.

Σχέδιο 2 Νότια άψη

Σχέδιο 3 Κάτοψη

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΝΑΟ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Μιχάλη Γ. Ανδριανάκη
Επιμελητή Αρχαιοτήτων

Ο παλαιός καθεδρικός ναός των Αγίων Αναργύρων στα Χανιά, εκτός από τον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε για την πόλη στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας, παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί διασώζει σχέδιον ακέραιο το διάκοσμό του από την περίοδο αυτή καθώς και ορισμένα λειψανά παλιότερων εποχών. Ανάμεσα σ' αυτά οι δυο μεγάλες εικόνες της Δευτέρας Παρουσίας και της Κοιμησης της Θεοτόκου και η μικρότερη του Αγίου Χαραλάμπου, έργο πιθανότατα του Βίκτωρα. Οι δυο εικόνες δημοσιεύτηκαν στο παρελθόν από το Χανιώτη καθηγητή κ. Ν. Β. Τωμαδάκη και αναφέρονται συχνά στη σχετική βιβλιογραφία. Πέρυσι ολοκληρώθηκε η συντήρηση της εικόνας της Κοιμησης από τον καλλιτέχνη - συντηρητή κ. Λεωνίδα Κάσση με την επίβλεψή μου και αυτόν τον καιρό συνεχίζεται η συντήρηση της εικόνας της Δευτέρας Παρουσίας. Από τις εργασίες αυτές προκύπτουν ορισμένα νέα στοιχεία για τις εικόνες και την ιστορία της πόλης και για το λόγο αυτό θεωρώ σκόπιμη την εκ νέου παρουσίασή τους, η οποία δεν είναι και η τελική.

Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ

Πρόκειται για αρχικά μονόχωρο καμαροσκέπαστο, μικρών διαστάσεων ναό, ο οποίος επεκτάθηκε αρχικά κατά μήκος προς τα ανατολικά. Αργότερα, μέσα στην Ενετοκρατία, προστέθηκε προς βορά φαρδύτερο, επίσης μονόχωρο κλίτος. Τα δυο κλίτη τιμώνται στη μνήμη των Αγίων Αναργύρων και Αρτεμίου. Σε πρόσφατες εργασίες πρώτης αποκατάστασης του ναού διαπιστώσαμε ότι αποτελούσε εξάρτημα Ενετικού κτισμάτος, που σήμερα χρησιμοποιείται σαν κατοικία του νεωκόρου. Στο χάρτη του G. CORNER (1625), τον οποίο αντιγράφει ο BOSCINI στα 1651, οι Άγιοι Ανάργυροι παριστάνονται σαν ένας μονόχωρος ναός με στέγη από κόκκινο κουρασάνι και καμπαναριό, απεικόνιση μάλλον συμβατική, όπως συμπεραινούμε από τους ανάλογους μικρούς ναούς της

πόλης. Οι Άγιοι Ανάργυροι πάντως φαίνεται ότι και τότε είχαν ιδιαίτερη σημασία, μια και αναφέρεται ολογράφως και το όνομα του ναού στο χάρτη. O.P. CASTROFILACA (1583) αναφέρει και συνοικία των Χανιών με το όνομα του ναού. Στην απογραφή του 1637, που δημοσίευσε η κ. Μαρία Χαιρέτη, οι ναοί των Αγίων Αναργύρων και Σάββα αναφέρονται ως ενοριακοί («CON CURA DI ANIMI»), ανήκουν στους ιερείς Δαμιανό και Μανόλη Φασουλάδες και έχουν το σεβαστό επήσιο εισόδημα χιλίων υπερπύρων.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, οι μεν καθολικές εκκλησίες των Χανιών θεωρούνται ως λεία πολέμου και μετατρέπονται, σαν πιο μεγάλες και εντυπωσιακές, σε τζαμιά, ενώ οι περισσότερες ορθόδοξες και οι μικρότερες καθολικές, αποκτούν διάφορες χρήσεις (για παράδειγμα η διπλανή εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης (:) χρησιμοποιήθηκε μέχρι πριν λίγα χρόνια σα φούρνος και η μικρή εκκλησία στη θέση της Τριμάρτυρης, σα σαπωνοποιείο). Μόνο η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων παρέμεινε στη χρήση των ορθοδόξων και χρησιμοποιήθηκε για αρκετά χρόνια ως κάθεδρη του Επισκόπου Κυδωνίας, που μετά από περίπου τετρακόσια χρόνια εγκαταστάθηκε και πάλι στην αρχαία έδρα του, σε εφαρμογή προσεταιριστικής προς τους υπόδουλους ορθοδόξους πολιτικής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο ναό, όπως θα δούμε, μεταφέρθηκαν από αλλού και οι δυο μεγάλες εικόνες. Το Επισκοπείο ήταν σε ένα Ενετικό μέγαρο απέναντι, το οποίο αργότερα χρησιμοποιήθηκε και ως σχολείο της Κοινότητας. Ο ναός αποτέλεσε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το εθνικό και θρησκευτικό κέντρο των Χανιών σε πολύ μικρή απόσταση από το κέντρο της Τουρκικής συνοικίας της Σπλάντζιας με το κεντρικό τζαμί της πόλης («Χιουγκάρ Τζαμισί» - ναός Αγίου Νικολάου των Δομηνικανών). Ανάμεσα στα 1837 και 1841, χρονολογίες που είναι γραμμένες στις εικόνες του τέμπλου, ανακατασκευάστηκε ο ξυ-

1. Αγ. Ανάργυροι Χανίων: Η εικόνα της Κοιμήσεως μετό τη συντήρηση.

λόγοι λυπτος, επίχρισσος διάκοσμος των δυο κλιτών. Τα λεπτοσκαλισμένα και επίχρισσομένα τέμπλα ακολουθούν - με κάποια λαϊκότητα - την εξαιρετή παράδοσή της πριν από την Τουρκοκρατία Κρητικής ξυλογλυπτικής. Ανάλογα ισχύουν και για τις δεσποτικές εικόνες, που μπορούμε να πούμε ότι επηρεάζονται και αυτές από τη μακρινή παράδοση της Κρητικής Σχολής και ιδιαίτερα εκείνης που αναπτύχθηκε κατά το 17ο αιώνα στο δυτικότερο τμήμα του νησιού. Στα χρόνια αυτά φαίνεται ότι έγινε μια ακόμη μεγάλη επέμβαση στο ναό με την αντικατάσταση του νότιου τοίχου από δύο μεγάλες καμάρες και την διεύρυνσή του με ένταξη ενός χώρου σε σχήμα ανεστραμμένου Γ από το διπλανό σπίτι, που μετατράπηκε κατά το 1937 σε κλίτος του Αγίου Χαραλάμπου.

Η απλότητα της μορφής του ναού, η απουσία εξωτερικών διακριτικών στοιχείων και η «προστασία» του από τις γύρω οικοδομές, συνδεμένες με τη θρησκευτική και κοινωνική ζωή των Χανιών, θυμίζουν ακόμη και σήμερα ανάλογες περιπτώσεις Τουρκοκρατούμενων πόλεων, όπου μέσα σε ένα κλίμα εσωστρέφειας και προφύλαξης αναπτυσσόταν μια πλούσια δραστηριότητα.

Στο μεταγενέστερο κλίτος του Αγίου Χαραλάμπου είναι τοποθετημένες οι δύο μεγάλες εικόνες της άψιμης Κρητικής Σχολής, τις οποίες θα εξετάσουμε. Η Κοιμήση είναι τοποθετημένη στον ανατολικό τοίχο και η Δευτέρα Παρουσία στο βόρειο. Το γεγονός ότι τα δύο αρχικά κλίτη δεν έχουν αρκετές επιφάνειες για την ανάρτησή τους ενισχύουν την άποψη ότι δεν είχαν κατασκευαστεί για το ναό αυτό, όπως απέδειξε και η αρχαιολογική έρευνα.

Η εικόνα της Κοιμήσης της Θεοτόκου
(Διαστάσεις 1X2, μέτρα με πρόσθετη κορνίζα

από επιχρυσωμένο ξύλο). Η εικόνα είχε υποστεί εκτεταμένη επιζωγράφιση, αφού πρώτα είχε γίνει «καθαρισμός» και «προετοιμασία» της επιφάνειας με αποτέλεσμα την απόξεση τμημάτων της ζωγραφικής, σύμφωνα με τις παραπήρησεις του κ. Λ. Κάσση, ο οποίος επιμελήθηκε και την αισθητική αποκατάστασή της. Επιζωγραφισμένο ήταν και το επίχρισσο «φόντο» στο πάνω μέρος και η κορνίζα είχε καλυφθεί από αλλεπάλληλα στρώματα καφέ λαδομπογιά. Πυκνό στρώμα από καπνιά και οξυδωμένο βερνίκι κάλυπταν την επιφάνεια. Κατά τις εργασίες διαπιστώθηκε ότι η πίσω πλευρά του ξύλου της εικόνας είναι διακοσμημένη με έκτυπο, ζωγραφιστό διάκοσμο, προερχόμενο μάλλον από ξυλόγλυπτη κασέλα σε δεύτερη χρήση. Ο πυκνός διάκοσμος αποτελείται από παραστάσεις σπάνιων ζώων, που περιβάλλονται από σχηματοποιημένα φυτικά θέματα, χαρακτηριστικά δυτικής τεχνοτροπίας. Το ανάγλυφο και ο διάκοσμος θυμίζουν αδημοσίευτη ξυλόγλυπτη ντουλάπα από το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (με τα ξυλόγλυπτα της Ενετοκρατίας ασχολούμαι σε χωριστή μελέτη).

Η παράσταση της Κοιμήσης αποδίδεται σε γενικές γραμμές με τον παραδοσιακό για το θέμα τρόπο. Η Παναγία είναι ξαπλωμένη σε νεκρική κλίνη με πολυτελές κάλυμμα και πλαισιώνεται από τους Αποστόλους σε χαρακτηριστικές στάσεις πένθους και οδύνης. Ανάμεσά τους και οι τρεις ιεράρχες, οι οποίοι σύμφωνα με τα Απόκρυφα κείμενα παραβρέθηκαν στην Κοιμήση (Τιμόθεος, Διονύσιος Αρεοπαγίτης και Ιερόθεος, ή Ιάκωβος Αδελφόθεος). Μπροστά από τη νεκρική κλίνη, η οποία αποτελεί το κέντρο της σύνθεσης, σε μικρότερη κλίμακα, ομάδα τριών Ιουδαίων με τον ασεβή Ιεφωνία μπροστά και με τα χέρια του κομένα από τον Αρχάγγελο, που εδώ δεν απεικονίζεται.

2. Εικόνα Κοιμήσεως: Το κεντρικό τμήμα της παράστασης.

ται όπως συνήθως. Λίγο παραπέρα ένα κηροπήγιο πολυτελές δουλεμένο με χρυσοκοντυλιά και φυσιοκρατικά αποδοσμένο το κερί και τη φλόγα. Στο δάπεδο τρία οικόσμημα. Ανάμεσα στους Αποστόλους της αριστερά ομάδας τρεις γυναίκες συμμετέχουν στο πένθος. Στο κέντρο της παράστασης, πάνω από τη νέκρη Παναγία εικονίζεται ο Χριστός μέσα σε σκούρα μπλε «δόξα» ανάμεσα σε τέσσερις λευκοφορεμένους σεβίζοντες Αγγέλους κρατεί την ψυχή της νεκρής με τη μορφή σπαργανώμενου βρέφους κατά τον παραδοσιακό τρόπο απεικόνισης του θέματος. Στην κορυφή της «δόξας» ένα υπεριπτάμενο Σεραφείμ τονίζει περισσότερο τον σε ύψος άξονα. Δυο ακόμη Άγγελοι κρατούν ειλητά και πετούν πάνω σε σύννεφα προς το κέντρο δείχνοντας με το ένα χέρι τον ανοιγμένο ουρανό. Στα ειλητά είναι γραμμένα αποσπάσματα από το Μηναίο του Αυγούστου αριστερά: «ΑΡΑΤΕ ΠΥΛΑΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΗΝ ΥΠΕΡΚΟΣΜΙΩΣ ΥΠΟΔΕΞΑΣΘΑΙ» (Ακολουθία Μεγάλου Εσπερινού ΙΕ Αυγούστου), δεξιά: «ΙΔΟΥ Η ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ ΘΕΟΠΑΙΣ ΠΑΡΑΓΕΓΟΝΕ» (Ακολουθία της ΙΘ' Αυγούστου). Ανάλογο είναι και το ρητό στο ειλητό του Αποστόλου Παύλου από το Συναξάριο της Ακολουθίας της 15ης Αυγούστου: «ΧΑΙΡΕ ΜΗΤΗΡ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΜΟΥ ΚΗΡΥΓΜΑΤΟΣ Η ΥΠΟΘΕΣΙΣ». Από δεξιά έρχεται πάνω σε σύννεφα νεαρός Απόστολος, ο Θωμάς, για να παραλάβει - σύμφωνα με τις Απόκρυφες διηγήσεις - την «Τιμία Ζώνη» της Παναγίας. Σύγκριση με δυο άλλες εικόνες της Κοιμησης, που συνδέονται άμεσα με την εικόνα των Χανιών, βοηθούν στον αποκαταστήσουμε την πρόθεση του ζωγράφου, που δεν ολοκληρώθηκε εξαιτίας του περιορισμένου σε ύψος χώρου της. Στην Κοιμηση του Χανιώτη ζωγράφου Θ. Πουλάκη στα Μαντζαβινάτα της Κε-

4. Εικόνα Κοιμήσεως: Η ομάδα των οσεβών Ιουδαίων, κηροπήγιο και οικόσημα αφιερωτών.

9. Δευτέρα Παρουσία: Οι Δίκαιοι ενώπιον της Κρίσεως.

φαλληνίας, η οποία ακολουθεί πιστά το πρότυπο της εικόνας των Χανιών, ο Θωμάς πάνω στο σύννεφο έχει πλησιάσει την Παναγία, πριν αναληφθεί στον ουρανό και παραλαμβάνει την Αγία Ζώνη, ενώ σε εικόνα του Μητροπολιτικού μεγάρου της Κω, έργο και αυτή του ίδιου ζωγράφου των Αγίων Αναργύρων, η τοποθέτηση των Αγγέλων και η φθορά στο πάνω μέρος της εικόνας δείχνουν ότι στο φθαρμένο τμήμα εικονίζοταν και πάλι η Παναγία. Την όλη παράσταση πλαισιώνουν οικοδομήματα στα δυο άκρα που ενώνονται με ψηλό τοίχο μεταξύ τους. Στη δεξιά πλευρά παριστάνεται μια τειχισμένη πόλη της Ενετοκρατίας με οχυρωμένα σπίτια, απλές κατοικίες, μονόχωρους ναούς με κεραμίδια και καμπαναριό, καθώς και εντυπωσιακές καμινάδες, που προβάλουν ανάμεσά τους. Στην αριστερή ένα διώροφο κεραμόστεγο κτίσμα με χαρακτηριστικό μανιεριστικό παράθυρο και μικρό μπαλκόνι στηριγμένο πάνω σε τρία φουρούσια, όμοιο με ανάλογα παραδείγματα που συναντούμε στις πόλεις της Κρήτης από την Ενετοκρατία. Είναι δύσκολο να ταυτίσουμε την πόλη, όπως έχει προταθεί, με τα Χανιά, η διαφορά όμως των κτισμάτων στην εικόνα της Κω, που όπως είπαμε έγινε από τον ίδιο ζωγράφο, κάνει πιθανή την υπόθεση ότι εικονίζεται μια πραγματική πόλη της εποχής. Τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των κτιρίων βοηθούν στη χρονολόγηση της εικόνας στο πρώτο μισό του 17ου αιώνα (μαζί με τ' άλλα στοιχεία), όταν το ρεύμα του Ιταλικού Μανιερισμού είχε επικρατήσει στην Κρήτη ολοκληρωτικά.

Στην εικόνα των Χανιών, ιδιαίτερα αν την συγκρίνουμε με εκείνη της Κω, ο τονισμός του κατά πλάτους άξονα σε μια παράσταση, όπου κανονικά κυριαρχεί ο κατακόρυφος, είναι σε βάρος της σύνθεσης. Ο ζωγράφος υποχρεώνεται, για να

γεμίσει τον κατά πλάτος διαθέσιμο χώρο, να αραιώσει τις μορφές και να μεγαλώσει και παραλλάξει το αθίβολό του, ώστε να το προσαρμόσει στη διαθέσιμη επιφάνεια. Με τον τρόπο αυτό αναγκάζεται να αποδώσει ολόκληρα τα πρόσωπα, τα οποία στη συνηθισμένη διάταξη επικαλύπτονται, επαναλαμβάνοντας - σύμφωνα με την παρατήρηση του κ. Κάσση - αυτούσιες ορισμένες μορφές. Συγκρίνοντας την εικόνα των Αγίων Αναργύρων με την ανάλογη από την Κω, φωτογραφία της οποίας δημοσίευσε πρόσφατα η κ. Μ. Αχειμάστου - Ποταμιάνου (Αρχαιολογικό Δελτίο, τόμ. 32 (1977), ΒΙ', πιν. 10-11) οδηγούμαστε στο αβίαστο συμπέρασμα ότι πρόκειται για έργα του ίδιου ζωγράφου, μάλλον του Αμβρόσιου, ο οποίος ζωγράφισε και την ανάλογη εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας, που βρίσκεται στον ίδιο ναό των Χανιών. Οι λόγοι, αν και τα θέματα είναι διαφορετικά και η σύγκριση των εικόνων δύσκολη, είναι ότι και οι δυο εικόνες αντιπροσωπεύουν ανάλογα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής, τα οποία εντοπίζονται κυρίως στην περιοχή των Χανιών. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει μια ανάμιξη αυστηρών Κρητικών με δυτικά στοιχεία, ανάλογα με το επιμέρους θέμα που εικονογραφείται. Και οι δυο εικόνες προέρχονται από το ίδιο ξυλόγλυπτο έπιπλο, που χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση, ενώ τα τεχνικά δεδομένα (δέσιμο ξύλων, προετοιμασία, επίχρυση κορνίζα, τόνοι χρωμάτων) φαίνεται να προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο. Το γεγονός ότι οι αφιερωτές και ο ζωγράφος γράφουν το όνομά τους μόνο στη μια, ενώ η άλλη είναι ανυπόγραφη, επιβεβαιώνει την άποψη αυτή και αποτελεί αυστηρεία της εποχής να μην αναφέρονται τα στοιχεία, όταν πρόκειται για ενιαία παραγγελία, σε κάθε εικόνα χωριστά, αλλά μόνο σε μια (υπενθυμίζω τη Δέηση του κρητικού Ευφρόσυνου στη Μονή Διονυσίου και του Ιερομονάχου Παρθενίου, ο οποίος ζωγράφισε όλες τις δεσποτικές εικόνες στο τέμπλο της Μονής Γωνιάς). Το αντίθετο θα ήταν περίεργο αν δηλαδή επρόκειτο για δυο διαφορετικούς ζωγράφους, να μην υπέγραφε ο ένας από τους δύο. Στην άλλη εικόνα των Αγίων Αναργύρων αναφέρεται ως αφιερωτής της ένα άτομο (επίσημο μάλιστα) και μαζί του δυο ακόμη άτομα από τους οποίους ο ένας επικαλείται και πάλι με τη λέξη «ΔΕΗΣΙΣ» την ιδιότητα του αφιερωτή, αν και ήδη αναφέρεται άλλος. Συμπερασματικά πιστεύω ότι και η εικόνα της Κοίμησης των Αγίων Αναργύρων, όπως και της Κω, θα πρέπει να έγινε στα Χανιά από τον Αμβρόσιο Μοναχό Έμπορο σαν

ενιαία παραγγελία - αφιέρωση με την εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας γύρω στα 1625. Ορισμένα προσωπογραφικά στοιχεία κοινά στις εικόνες της Κω και εκείνες του ζωγράφου Νείλου στη Μονή Γωνιάς κυρίως, που έγιναν στα 1642, θα πρέπει ν' αποτελέσουν αντικείμενο για παραπέρα έρευνα ως προς τις καλλιτεχνικές σχέσεις των ζωγράφων Αμβρόσιου και Νείλου.

Η εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας:

(Διαστάσεις 1,58X2,46 μέτρα με πρόσθιτη κορνίζα από επιχρυσωμένο ξύλο). Η δεύτερη αυτή εικόνα από το ναό των Αγίων Αναργύρων συντηρείται αυτή την εποχή στα εργαστήρια της 13ης Εφορείας Βιζαντινών αρχαιοτήτων στα Χανιά από τον κ. Λ. Κάσση. Οι μέχρι σήμερα εργασίες έγιναν αφορμή για ορισμένες παραπτήσεις, που μαζί με νέα στοιχεία τα οποία προέκυψαν, δίδουν ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες για την ιστορία και την καλλιτεχνική ζωή των Χανιών στην άψιμη Ενετοκρατία. Η εδώ παρουσιασθή της δεν είναι η οριστική, μια και οι συνεχιζόμενες εργασίες και κυρίως ο καθαρισμός της επιφάνειας θα βοηθήσουν στο σχηματισμό ολοκληρωμένης εικόνας για την τέχνη του Αμβρόσιου. Και η εικόνα αυτή παρουσιάζει κοινά τεχνικά χαρακτηριστικά με την προηγούμενη, είναι δηλαδή κατασκευασμένη από το ξύλο της ίδιας ξυλόγλυπτης κασέλας, με το ίδιο πλαίσιο, έχει την ίδια προετοιμασία.

Και στην περίπτωση αυτή τονίζεται περισσότερο ο κατά πλάτος άξονας με συνέπειες στην οργάνωση της παράστασης. Ψηλά εικονίζεται η Δέηση με το Χριστό καθισμένο στα σύννεφα ανάμεσα στη δεόμενη Παναγία και τον Πρόδρομο. Δεξιά και αριστερά κάθονται σε ξυλόγλυπτους θρόνους ανά έξη οι Απόστολοι «κρίνοντες τας δώδεκα φυλάς του Ισραήλ» (Ματθ. κεφ. ιθ', 28). Δίπλα στο συντομογραφημένο όνομα του καθενός αναγράφεται η συμβολική ονομασία του σαν πολύτιμου λίθου από την περιγραφή της «Ουρανίας Ιερουσαλήμ» της Αποκάλυψης του Ιωάννη (Αποκ. κα'. 19-20). Κατά σειρά από αριστερά: ΘΩ(ΜΑΣ) - ΒΗΡΥΛΛΟΣ, ΒΑΡ(ΘΟΛΟΜΑΙΟΣ) - ΧΡΥΣΟΛΙΘΟΣ, ΣΙ(ΜΩΝ) - ΥΑΚΙΝΘΟΣ, ΛΟΥΚ(ΑΣ) - ΧΡΥΣΟΠΡΑΣΟΣ, ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) - ΣΜΑΡΑΓΔΟΣ, ΠΕΤ(ΡΟΣ) - ΙΑΣΠΙΣ, ΠΑΥΛΟΣ - ΣΑΠΦΕΙΡΟΣ, Μ(ΑΤΘΑΙΟΣ) - ΤΟΠΑΖΙΟΝ, Μ(ΑΡΚΟΣ) - ΑΜΕΘΥΣΤΟΣ, ΑΝ(ΔΡΕΑΣ) - ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΟΣ, ΙΑΚ(ΩΒΟΣ) - ΣΑΡΔΩΝΥΞ, αδιάγνωστος.

Κάτω από το Χριστό εικονίζεται η «Ετοιμασία του Θρόνου» (Ψαλμ. Θ', 8) με το σταυρό πάνω σε

πολυτελή τράπεζα με πολύτιμο προσκεφάλαιο και κλειστό βιβλίο μπροστά. Από τις δύο πλευρές του θρόνου ομάδες Αγγέλων με σάλπιγγες και ανοικτά σε εδάφια της Αποκάλυψης βιβλία. Ψηλά από το θρόνο ξεκινούν ειλητά, τα οποία κατατάσσουν τους κρινόμενους σε δυό ομάδες· δεξιά του Χριστού το ειλητό γράφει: «ΔΕΥΤΕ ΟΙ ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΗΣΑΤΕ ΤΗΝ ΗΤΟΙΜΑΣΜΕΝΗΝ ΥΜΙΝ ΑΠΟ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ ΚΟΣΜΟΥ» (Ματθ. κε' 34). Από την πλευρά των αμαρτώλων: «ΠΟΡΕΥΕΣΤΕ ΑΠ' ΕΜΟΥ ΚΑΤΗΡΑΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΤΟ ΠΥΡ ΤΟ ΑΙΩΝΙΟΝ ΤΟ ΗΤΟΙΜΑΣΜΕΝΟΝ ΤΩ ΔΙΑΒΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΑΓΓΕΛΟΙΣ ΑΥΤΟΥ» (Ματθ. κε' 41). Τα ανοικτά βιβλία της αριστερά ομάδας Αγγέλων γράφουν: «ΦΟΒΗΘΟΤΕ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ ΚΑΙ ΔΟΤΕ ΑΥΤΩ ΔΟΞΑΝ ΟΤΙ ΗΛΘΕΝ Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΑΤΕ» (Αποκάλ.), «ΕΠΕΣΕ Η ΒΑΒΥΛΩΝΗ ΠΟΛΙΣ Η ΜΕΓΑΛΗ ΟΤΙ ΕΚ ΤΟΥ ΟΙΝΟΥ ΤΗΣ ΠΟΡΝΕΙΑΣ ΑΥΤΗΣ» (Αποκ. ΙΗ' 2-3), «ΕΙ ΤΙΣ ΠΡΟΣΚΥΝΕΙ ΤΟ ΘΗ(ΡΙΟΝ) ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΑΥΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΛΑΜΒΑΝΕΙ ΧΑΡΑΓΜΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ ΑΥΤΟΥ Η ΕΠΙ ΤΗΝ ΧΕΙΡΑΝ ΑΥΤΟΥ ΕΞΟΛΟΘΡΕΥΘΗΣΕΤΑΙ» (Αποκ. ΙΔ' 9 κ.ε.). Πάνω από τον Άγγελο, ο οποίος κρατεί γυάλινη φιάλη αριστερά του Χριστού στην πλευρά των αμαρτώλων: «ΕΚΧΕΣ ΤΗΝ ΦΙΑΛΗΝ ΤΟΥ ΘΥΜΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟΥ) ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΗΝ» (Αποκ. ΙΣΤ', Ι). Στα ανοικτά βιβλία της πλευράς αυτής: «ΠΕΜΨΩΝ ΤΟ ΔΡΕΠΑΝΟΝ ΣΟΥ Κ(ΑΙ) ΘΕΡΙΣΩΝ ΟΤΙ ΗΛΘΕΝ Η ΩΡΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΑΙ ΟΤΙ ΕΞΗΡΑΝΘΗ Ο ΘΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΗΣ» (Αποκ. ΙΔ', 15), «ΔΕΥΤΕ ΣΥΝΑΧΘΗΤΕ ΕΙΣ ΤΟ ΔΕΙΠΝΟΝ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ» (Αποκ. ΙΘ', 17).

Στα άκρα της ιδιαίς ζώνης κατά ομάδες οι δικαιοι και οι αμαρτώλοι περιμένουν την Κρίση. Οι ομάδες των δικαίων είναι διαταγμένες με τάξη και κάποια απόσταση μεταξύ των, ενώ οι αμαρτώλοι διακρίνονται για τα πολυτελή, πολύχρωμα ρούχα τους, την ανησυχία και μια διαφαινόμενη τάση μεταμέλειας. Από το άκρο αριστερά της εικόνας παριστάνονται οι ομάδες (Χοροί) κατά σειρά: «ΧΟΡΟΣ ΟΣΙΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ», «ΧΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ», «ΧΟΡΟΣ ΟΣΙΩΝ», «ΧΟΡΟΣ ΔΙΚ(Α)ΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΦΗΤΩΝ», «ΧΟΡΟΣ ΙΕΡΑΡΧΩΝ». Οι δικαιοι προσέρχονται με τα χέρια καλυμμένα σε ένδειξη σεβασμού, ενώ αντίθετα οι αμαρτώλοι, σε διάφορες στάσεις, με κυριαρχη της δέσης, περιμένουν το έλεος.

Τις κατώτερες ζώνες της εικόνας καταλαμβάνουν οι παραστάσεις της Ανάστασης των Νεκρών και της Κόλασης. Παρά το μέγεθός της δεν εικονί-

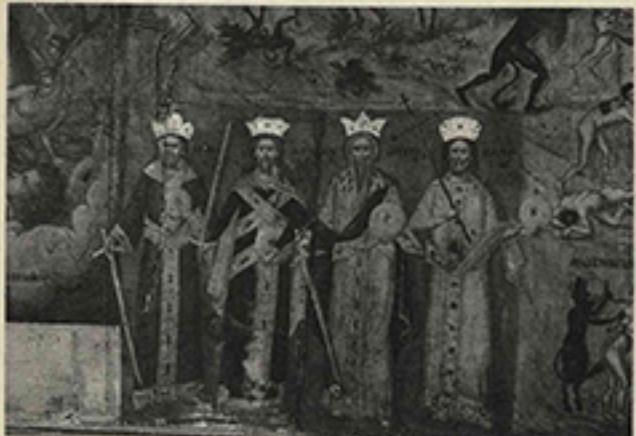
ζεται ο Παράδεισος, παρά μόνο οι «Κόλποι του Αβραάμ», σε συνδυασμό όμως με το φτωχό Λάζαρο και τον πλούσιο της παραβολής. Τις κάτω ζώνες της εικόνας οριοθετούν στα άκρα με ανοιγμένα ειλητά οι Προφήτες Ησαΐας και Δαυίδ. Στο ειλητό του Ησαΐα αναγράφεται: «ΤΙΣ ΑΝΑΓΓΕΛΕΙ ΥΜΙΝ Ο ..... ΡΚΕΤΑΙ Κ(ΑΙ) ΤΙΣ ΑΝΑΓΓΕΛΕΙ ΥΜΙΝ Τ(ΟΝ) ΤΟΠΟΝ Τ(ΟΝ) ΑΙΩΝΙΟΝ ΠΟΡΕΥΕΣΘΕ ΤΩ ΦΩΤΙ ΤΟΥ ΠΥΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗ ΦΛΟΓΗ Η ΕΞΕΚΑΥΣΑΤΕ» (Ησαΐας, Ν', 11). Στο ειλητό του Δαυίδ πάνω από τις σκηνές της Κόλασης: «ΠΥΡ ΕΝΩΠΙΟΝ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΠΟΡΕΥΕΤΑΙ ΚΑΙ ΦΛΟΓΗ ΕΝ ΚΥΚΛΩ ΤΟΥΣ (ΟΡ)ΘΡΟΥΣ ΑΥΤΟΥ ΕΦΑΝΑΝ ΑΙ ΑΣΤΡΑΠΑΙ ΑΥΤΟΥ ΤΗΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗΝ» (Δαυίδ,). Με κέντρο τον Αρχάγγελο Μιχαήλ, ο οποίος μέσα σε φωτεινή «δόξα» από νέφη και σε μεγαλύτερο από τις λοιπές μορφές μέγεθος υψώνει με το δεξιό τη ρομφαία και κρατεί με το αριστερό ζυγαριά. Εξευλιγούνται οι σκηνές «ΔΙΚΑΙΑ ΚΡΙΣΙΣ» και η Ανάσταση των Νεκρών. Άγγελοι με ξίφη εμποδίζουν τους τερατόμορφους, μαύρους δαιμονες που καταφάνουν ανυπόμονοι, φορτωμένοι από τυλιγμένα ειλητά με τις αμαρτίες των ψυχών για να τις ζυγίσουν και να παραλάβουν τις ψυχές που τους ανήκουν. Οι ψυχές σα γυμνές, μικρές μορφές, περιμένουν ανήμπορες το αποτέλεσμα της κρίσης και την τύχη τους, κοιτάζοντας με αγωνία το ζυγιστή Άγγελο. Κάτω από το τμήμα αυτό της σκηνής οι τέσσερεις βασιλείς, που αναφέρονται στην προφητεία του Δανιήλ (Δανιήλ, Β', 31 κ.ε.) ντυμένοι σα βυζαντινοί αυτοκράτορες με ξίφος οι τρεις και σταυρό ο τέταρτος. Κρατούν επίσης γυάλινες σφαίρες με το αρχικό γράμμα της πόλης. ή της αυτοκρατορίας που κυβέρνησαν. Από αριστερά ο ΔΑΡΕΙΟΣ - Π(ΕΡΣΕΠΟΛΗ), ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ - Μ(ΑΚΕΔΟΝΙΑ), ο ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ - Ρ(ΩΜΗ) και ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ - Κ(ΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ).

Στην αριστερή πλευρά η Ανάσταση των Νεκρών καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος χωρισμένο λοξά από ορεινό τοπίο με τους νεκρούς να βγαίνουν από τους τάφους και «οπές της γης» και το άλλο τμήμα με τους νεκρούς και τους ζωντανούς να πετούν «εις απάντησιν του Κυρίου εις αέραν». Οι νεκροί βγαίνουν από τους τάφους, υψώνοντας με κόπο την ταφόπλακα, άλλοι σα σκελετοί, άλλοι σε μερική αποσύνθεση, άλλοι με ανακτημένα τα χαρακτηριστικά τους για να πετάξουν γυμνοί, ή ντυμένοι με ρούχα της εποχής (μαζί με τους ζωντανούς, που αρπάζονται στον αέρα) προς το κριτήριο. Η κατεύθυνση ωστόσο προς την οποία στρέφονται οι περισσότεροι, είναι η αντίστροφη

προς το επίκεντρο της παράστασης, σα να υπάρχει κάποιο άλλο σημείο αναφοράς. Την ερμηνεία δίδει ο Γ. Ρηγόπουλος, ο οποίος αναγνωρίζει σαν πρότυπο της σκηνής χαλκογραφία του J. SADELER πάνω σε σχέδιο του MARTIN DE VOS, χρονολογημένη στα 1578, με παράσταση του Οράματος του Ιεζεκιήλ. Στο κέντρο της χαλκογραφίας εικονίζεται ο προφήτης γύρω από τον οποίο κινούνται οι νεκροί στην εικόνα των Αγίων Αναργύρων ο προφήτης παραλείπεται και γίνεται μια επιλογή από τους εικονιζόμενους στο πρότυπο νεκρούς, οι οποίοι διατηρούν τον αρχικό προσανατολισμό, αντίθετο με την οργάνωση της εικόνας. Από τη χαλκογραφία προέρχεται και το Λατινικό εδάφιο της προφητείας του Ιεζεκιήλ στην κάτω αριστερά γωνία και κάτω από άλλο εδάφιο του προφήτη στην ελληνική: «ΙΕΖΕΚΙΗΛ. ΕΚ ΤΩΝ ΑΝΕΜΩΝ ΕΛΘΕΤΩ ΠΝ(ΕΥ)ΜΑ ΚΑΙ ΕΜΦΥΣΗΣΟΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ ΤΟΥΤΟΥΣ. ΚΑΙ ΕΙΣΗΛΘΕΝ ΕΠ' ΑΥΤΟΙΣ ΤΟ ΠΝ(ΕΥ)ΜΑ Κ(ΑΙ) ΕΖΗΣΑΝ». (Ιεζεκ. ΛΖ', 9-10).

Το Λατινικό κείμενο από κάτω: «OSSA ARIDA AVDITE VERBUM DOMINI: HAEC DICIT DOMINUS DEUS OSSIBUS HIS: ECCE EGO INTROMITAM IN VOS SPIRITUM ET VIVETIS». Πληρέστερο το ίδιο εδάφιο από το ελληνικό κείμενο αναφέρεται πιο πάνω: «ΤΑ ΟΣΤΑ ΤΑ ΞΗΡΑ ΑΚΟΥΣΑΤΕ ΛΟΓΟΥ ΚΥΡΙΟΥ. ΤΑΔΕ ΛΕΓΕΙ ΚΥΡΙΟΣ ΤΟΙΣ ΟΣΤΕΟΙΣ ΤΟΥΤΟΙΣ. ΙΔΟΥ ΕΓΩ ΦΕΡΩ ΕΙΣ ΥΜΑΣ ΠΝ(ΕΥ)ΜΑ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΔΩΣΩ ΕΙΣ ΥΜΑΣ ΝΕΥΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΞΩ ΕΙΣ ΥΜΑΣ ΣΑΡΚΑΣ ΚΑΙ ΖΗΣΕΣΘΑΙ» (Ιεζεκ. ΛΖ', 4, 5). Οι στάσεις των νεκρών είναι χαρακτηριστικές καθώς θγαίνουν από τους τάφους ζωογονημένοι από το πνεύμα που φυσούν οι άνεμοι με τη μορφή κεφαλών στις τέσσερεις γωνίες, σύμφωνα και με το πρότυπο του SADELER. Οι νεκροί και οι «ζώντες οι περιλειπόμενοι» πετούν προς το κέντρο, ενώ ένας Άγγελος σαλπίζει από ψηλά. Την παράσταση επεξήγούν δύο αποσπάσματα από την επιστολή του Παύλου προς Θεσσαλονικείς (Θεσ. Α', κεφ. δ', 15-16) από το ανάγνωσμα της Νεκρώσιμης Ακολουθίας: «ΚΑΙ ΗΜΕΙΣ ΟΙ ΖΩΝΤΕΣ ΟΙ ΠΕΡΙΛΕΙΠΟΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΙΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΕΙΣ ΑΕΡΑΝ» και «ΚΑΙ ΕΝ ΣΑΛΠΙΓΓΙ ΘΕΟΥ ΚΑΤΑΒΗΣΕΤΑΙ ΕΞ ΟΥΡΑΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΚΡΟΙ ΑΝΑΣΤΗΣΟΝΤΑΙ ΠΡΩΤΟΝ». Η Ανάσταση των Νεκρών συμπληρώνεται με την απεικόνιση, στη δεξιά πλευρά της Ετοιμασίας του Θρόνου, της θάλασσας να «αποδίδει τους νεκρούς» με τις μορφές των κατά καιρούς πνιγμένων να αναστήσονται μέσα από τα κύματα και ένα τρικάταρτο ιστιοφόρο στη μέση.

Τα υπόλοιπα μέρη της εικόνας καταλαμβάνει μια εξαιρετικά πλούσια σε θέματα απεικόνιση της Κόλασης. Εξαιρεση ανάμεσα στις σκηνές της Κόλασης αποτελεί «Ο ΚΟΛΠΟΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ» με τον Πατριάρχη μέσα σε ημισεληνοειδές σύννεφο να κρατά στα γόνατά του σε μικρότερη κλίμακα την ψυχή του φτωχού Λαζάρου και να συνδιαλέγεται με τον πλούσιο της παραβολής στα βάθη της Κόλασης. Ο πλούσιος απευθύνεται προς τον Αβραάμ με λοξή επιγραφή: «Π(ΑΤΕ)Ρ ΑΒΡΑΑΜ ΕΛΕΗΣΟΝ ΜΕ» για να πάρει την απάντηση: «ΤΕΚΝΟΝ ΑΠΕΛΑΒΕΣ ΤΑ ΑΓΑΘΑ ΕΝ ΤΗ ΖΩΗ ΣΟΥ» (Λουκά, κεφ. ιστ', 24-25). Δίπλα στον Αβραάμ ένας Άγγελος ξετυλίγει σε μορφή ειλητού τον ουρανό με τον ήλιο, τη σελήνη και τα άστρα πάνω του. Κοντά στον Αρχάγγελο Μιχαήλ καθάλα σε τερατόμορφο ζώο, ανάμεσα στον ελέφαντα και το μυθικό γρύπα, ο φοβερός «ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΣ». Το τέρας καταβροχθίζει ένα γυμνό αμαρτωλό, τον οποίο του προμηθεύει καρφωμένο σε ξύλινη σούβλα ένας άλλος δαίμονας. Στο πάνω μέρος της Κόλασης φλεγόμενες μορφές δίδουν μια πλούσια χαρτογράφηση των κοινωνικών προβλημάτων της εποχής, των οποίων η απεικόνιση δείχνει και την τάση της Εκκλησίας να παρεμβαίνει στην κοινωνική και την ιδιωτική ζωή και να καταδικάζει και θρησκευτικά τα κάθε λογής εγκλήματα με την επίκληση της φοβερής και ρεαλιστικά αποδοσμένης τιμωρίας κατά τη Δευτέρα Παρουσία. Η συχνή αναφορά σε σεξουαλικής ή οικογενειακής φύσεως παραβάσεις δείχνει ανάγλυφα το κλίμα της εποχής και την έκλυση των ηθών, η οποία εξάλλου μαρτυρείται από τις ιστορικές πηγές. Αναφέρουμε κατά σειρά τους κολασμένους με την ένδειξη που τους συνοδεύει, σε πιστή μεταγραφή: ΥΠΕΡΗΦΑΝΟΙ, ΚΛΕΠΤΑΙ, ΙΕΡΟΣΥΛΟΙ, ΜΑΓΟΙ, ΛΟΙΔΩΡΟΙ, ΒΛΑΣΦΗΜΟΙ, ΦΘΟΝΕΡΟΙ, ΠΑΡΑΖΗΓΙΑΣΤΑΙ, ΚΑΤΑΛΑΛΗΤΑΙ, ΦΟΝΕΙΣ, ΔΙΩΚΤΑΙ ΤΩΝ ΠΤΩΧΩΝ, (ΑΙ)ΜΟΜΙΚΤΑΙ, ΜΝΗΣΙΚΑΚΟΙ, ΖΟΥΓΙΑΡΟΙ(:), ΑΜΕΛΕΙΣ, ΣΟΔΟΜΙΤΑΙ, ΚΟΛΑΚΕΣ, ΜΑΛΑΚΟΙ. Πάνω στη γέφυρα που ενώνει τον «πύρινο ποταμό» με την «κάμινο του πυρός» (ένα χαρακτηριστικό Αναγεννησιακό κτίριο με τρεις τρούλους από τους οποίους θγαίνει πικνός καπνός) ένας κόκκινος Άγγελος με πύρινη ρομφαία και την επιγραφή «Η ΦΛΟΓΙΝΗ ΡΟΜΦΑΙΑ», οδηγεί αλυσοδεμένους και γονατιστούς αμαρτωλούς κατά ζεύγη στην «κάμινο». Μέσα στο κτίσμα τρεις γυμνές μορφές, «ΟΙ ΠΟΡΝΟΙ», παρακολουθούνται στο βασανισμό τους από τον «ΤΑΡΤΑΡΟ», ενώ πάνω από τους προσερχομένους στη γέφυρα σημειώνεται το αμάρτημά

14. Εικόνα Δευτέρας Παρουσίας: Οι τέσσερεις βασιλεῖς.

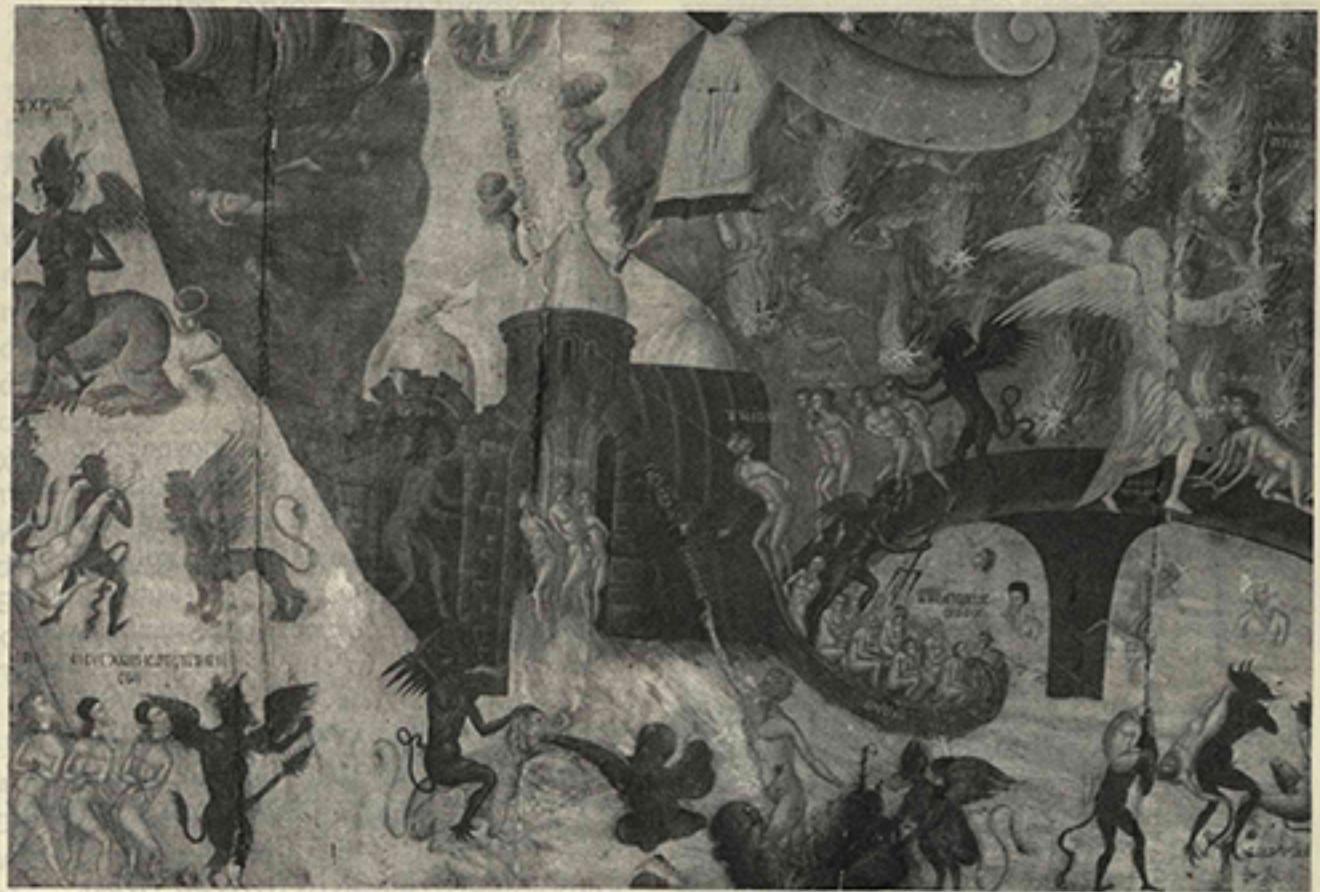
15. Εικόνα Δευτέρας Παρουσίας: Η Κόλαση.

τους: «ΤΟ ΤΗΣ ΕΣΧΡΑΣ», «ΤΟ ΜΟΙΧΕΥΟΜΕΝΟΝ», «ΤΟ ΤΗΣ ΑΙΜΟΜΙΞΙΑΣ», «ΤΟ ΜΗ ΠΛΗΣΙΑΖΟΝ ΔΙΑ ΠΑΙΔΟΠΟΙΙΑΝ». Μέσα στον πύρινο ποταμό πλέουν μεμονωμένες μορφές, οι «ΑΔΙΚΟΙ», «Ο ΓΑΣΤΡΙΜΑΡΓΟΣ», «Ο ΛΑΙΜΑΡΓΟΣ», ενώ ένα βαρυφορτωμένο πλοίο, «ΤΟ ΤΗΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΣΚΑΦΟΣ» μεταφέρει, γυμνούς και βασανιζόμενους από δαίμονες ανθρώπους με την ένδειξη «ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ». Στην αριστερή όχθη του πύρινου ποταμού τερατόμορφοι δαίμονες σέρνουν βάναυσα κολασμένους και τους ρίχνουν στον ποταμό. Ένας μοναχός γυμνός με καλύπτρα στην κεφαλή και σαμάρι στην πλάτη οδεύει σκυφτός προς τον ποταμό με την ένδειξη «ΑΝΥΠΟΤΑΚΤΟΣ». Πιο χαμηλά ένας δαίμονας με ρόπαλο στο χέρι του σέρνει αλυσοδεμένες τέσσερεις μορφές, γυμνές και με δεμένα πίσω τα χέρια, τις οποίες σπρώχνει άλλος δαίμονας από πίσω. Οι δυο πρώτοι είναι κληρικοί με καλύπτρα και οι άλλοι ένα ζευγάρι, συνένοχοι όλοι στο παράπτωμα που αναφέρεται στις επιγραφές. Πάνω από το ζευγάρι η ένδειξη «ΑΝΔΡΟΓΥΝΟΝ ΠΑΡΑΝΟΜΟΝ» και πάνω από τους κληρικούς

«ΟΙ ΣΥΓΧΩΡΗΣΑΝΤΕΣ ΤΟΥΤΟ ΓΕΝΕΣΘΑΙ», εννοώντας ασφαλώς την τέλεση του μυστηρίου του Γάμου. Στη δεξιά γωνία δύο γυμνές ανδρικές μορφές, αποδοσμένοι σε σωστές ανατομικές λεπτομέρειες και με δραματικές κινήσεις, που θυμίζουν το γνωστό σύμπλεγμα του Λαοκόντα, προσπαθούν να απομακρύνουν από πάνω τους μεγάλα μάυρα φίδια τυλιγμένα στα σώματά τους. Η επιγραφή αναφέρει: «Ο ΣΚΟΥΛΗ Ο ΑΚΟΙΜΗΤΟΣ», υποβιβάζοντας τα φοβερά ερπετά στο ρόλο του σκουληκιού, γνωστού από πολλές παραστάσεις της Κόλασης.

Την εικόνα συμπληρώνει η υπογραφή του ζωγράφου κάτω αριστερά («ΧΕΙΡ ΑΜΒ(Ρ)ΟΣΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΕΜΠΟΡΟΥ») και η αφιερωτική επιγραφή στην ίδια πλευρά πάνω σε πλατειά ταινία. Η επιγραφή την οποία δημοσιεύει ο κ. Τωμαδάκης, είναι διαταγμένη σε δύο σειρές από κεφαλαία γράμματα και αναφέρει τα εξής: «ΙΕΡΕΥΣ ΣΤΑΜΑΤΗΝΟΣ ΚΑΛΜΠΟΣ ΤΟΥΠΙΚΛΗΝ ΚΑΝΑΙΑΝΟΛΗΣ Κ(ΑΙ) ΤΗΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΑΣ ΑΥΤΟΥ ΜΑΡΙ(ΑΣ) Κ(ΑΙ) Τ(ΩΝ) ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ ΜΝΗΣΘΗΤΙΚ(ΥΡΙ)Ε. ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΥ ΆΜΑ ΣΥΜΒΙ(ΑΣ) Κ(ΑΙ) Τ(ΩΝ) ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ. ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ Η ΕΙΚΩΝ ΑΥΤΗ ΑΨΕΘ' (1769).

Η οικογένεια των Κάλμπων αναφέρεται ανάμεσα στους CITTADINI ORIGINALI των Χανιών, όπως και οι Σταυριανοί στον κατάλογο του TRIVAN, ενώ το δεύτερο επίθετο του Κάλμπου «Καναϊανόλης» (CANEANOLI) σημαίνει κατά τον κ. Τωμαδάκη «Χανιώτης». Το γεγονός ότι τα γράμματα της επιγραφής ήταν ίδια με της χρονολογίας ανακαίνισης (1769) δημιουργούσε αμφιθολία αν επρόκειτο για τους αρχικούς αφιερωτές, ή γι' αυτούς που φρόντισαν την επισκευή της εικόνας, χρονολογία με την οποία δε συμφωνούσε και η σαφώς παλιότερη - τεχνοτροπία και ποιότητα της ζωγραφικής. Για τους λόγους αυτούς και επειδή, όπως διαπιστώσαμε με τον κ. Κάσση, οι επισκευαστικές εργασίες δεν ήταν τόσο εκτεταμένες ώστε να δικαιολογούν μια τόσο πομπώδη επιγραφή και επειδή φαίνοταν ότι τεχνικά η μεγάλη επιφάνεια της επιγραφής παρουσιάζει κάποια διαφορά από την υπόλοιπη ζωγραφική, αποφασίσαμε την πραγματοποίηση δοκιμαστικής τομής, η οποία τελικά απέδωσε ενδιαφέροντα στοιχεία. Κάτω από τη μεταγενέστερη επιγραφή υπήρχε η αρχική, η οποία εκτός από τα ονόματα των δύο Χανιωτών αφιερωτών Σ. Κάλμπου και Γ. Σταυριανού (με τις ίδιες ακριβώς λέξεις) είχε ακόμη μια σειρά πιο πάνω στη Λατινική γλώσσα: «NICOLA(V)S VENE-

17. Εικόνα Δευτέρας Παρουσίας: Η «κάμινος του πυρός» (διακρίνονται δείγματα καθαρισμού).

RIO INCLUTUS RECTOR, PIE AGENS ICONAM
HANC E(..)RITUS S..... D(OMINI) IOANNI HEREMI-
TAE DONAVIT». (Ο Νικόλαος Βενέριος φημισμέ-
νος Ρέκτορας (εν. των Χανιών), κινούμενος από
ευσέβεια την εικόνα αυτή (...) στον Κύριο Ιωάννη
τον Ερημίτη εδώρησε).

Η επιγραφή αυτή λύνει το πρόβλημα της χρο-
νολόγησης της εικόνας καθώς και της αρχικής
προέλευσής της και θέτει ορισμένα ενδιαφέρον-
τα θέματα. Κατ' αρχήν ο N. VENERIO, από τη
γνωστή οικογένεια των VENERI, ήταν ρέκτορας
(Διοικητής) των Χανιών γύρω στα 1625, έτος κατά
το οποίο έκτισε, σύμφωνα με την επιγραφή, την
πύλη του Λιμανιού των Χανιών την PORTA DEL
COLOMBO γκρεμισμένη σήμερα. Το ότι μνημο-
νεύει το αξιωμά του δείχνει ότι η αφιέρωση έγινε
στη διάρκεια της θητείας του, που όπως είναι γνω-
στό, ήταν διετής. Επομένως το 1625 μπορεί να
θεωρηθεί ως περίπου ο χρόνος κατασκευής της
εικόνας. Η αφιέρωση επίσης στον Άγιο Ιωάννη
τον Ερημίτη και όχι στους Αγίους Αναργύρους,
δείχνει ότι η αρχική θέση της ήταν αλλού και
μεταφέρθηκε εκεί μάλλον μετά από την άλωση
των Χανιών από τους Τούρκους, οπότε και ο ναός

αυτός ήταν ο μόνος που έμεινε στη χρήση των
Ορθοδόξων. Πράγματι οι διαστάσεις των δύο αρ-
χικών κλιτών του ναού των Αγίων Αναργύρων δεν
προσφέρουν αρκετή επιφάνεια για την ανάρτηση
τόσο μεγάλων εικόνων, οι οποίες εξάλλου είναι
τοποθετημένες στο μεταγενέστερο κλίτος. Ναός
του Αγίου Ιωάννη του Ερημίτη με δική του ενορία
αναφέρεται στην πόλη των Χανιών στην απογρα-
φή του 1637 και ανήκει μάλιστα στην ιδιοκτησία
του ιερέα Νικολάου Κάλμπου και του αδελφού
του, παιδιά πιθανότατα του ιερέα Σταματηνού, ο
οποίος δώδεκα χρόνια πριν αφίέρωσε την εικόνα
στο ναό του. Ο ναός τοποθετείται αόριστα στην
περιοχή της Σπλάντζιας, χωρίς να είναι εξακριβω-
μένη η θέση του. Ίσως πρόκειται για τον κοντινό,
δίκλιτο ναό της οδού Μελιδώνη (την κατά παρά-
δοση Αγία Αικατερίνη), του οποίου τα αρχιτεκτο-
νικά στοιχεία τοποθετούν την οικοδόμηση στις
αρχές του 17ου αιώνα, εποχή κατά την οποία ανα-
πτύσσεται στα Χανιά η λατρεία του νέου τοπικού
αγίου και κτίζονται και άλλοι ναοί του, όπως το
γνωστό «Καθολικό» στην περιοχή του Γουβερνέ-
του (βλ. υπό εκτύπωση στα Πεπραγμένα του Ε'
Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου μελέτη μου:

«Ο Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης και η Μονή του Γδερνέτου».

Με τα νέα λοιπόν στοιχεία μαθαίνουμε ότι αφιερωτής της εικόνας της Δευτέρας Παρουσίας στον Ορθόδοξο ναό του Αγίου Ιωάννη του Ερημίτη ήταν ο Ενετός Ρέκτορας της πόλης, του οποίου εικονίζεται και το οικόσημο στην αριστερή πλευρά. Η αναφορά των ονομάτων των δύο άλλων, από τους οποίους ο Κάλμπος είναι πιθανότατα ο κτήτορας του ναού και η σύνδεση του Σταυριανού με κάποια αφιέρωση («ΔΕΗΣΙΣ»), ίσως σχετίζεται με την άλλη εικόνα της Κοιμησης, την οποία επίσης ζωγράφισε ο μοναχός Αμβρόσιος σε μια ενιαία παραγγελία για τη διακόσμηση ενός νέου σχετικά ναού. Για το λόγο αυτό και δεν υπογράφει ο ζωγράφος και στις δύο εικόνες και αναφέρει και τους αφιερωτές συγκεντρωτικά. Επαλήθευση της άποψης μπορεί να γίνει με την αναγνώριση των τριών οικοσήμων στην εικόνα της Κοιμησης, η οποία δεν ήταν σε αυτή τη φάση δυνατή. Η αφιέρωση μια τόσο μεγάλης και επομένως δαπανηρής εικόνας από τον Ενετό Διοικητή στο νέο άγιο, που τιμούν ιδιαίτερα οι Χανιώτες, αποτελεί μια πράξη καθαρά πολιτική και είναι ενδεικτική του κλίματος της εποχής, ενώφει του Τουρκικού κινδύνου, ο οποίος θα γίνει πραγματικότητα για τα Χανιά μετά από είκοσι περίπου χρόνια. Είναι γνωστές οι κινήσεις και από τις δύο πλευρές κατά την εποχή αυτή για παραμερισμό των διαφορών ενώφει του κοινού κινδύνου και η ευμενής στάση των Ενετών απέναντι στα εκκλησιαστικά πράγματα των Ορθοδόξων στα τέλη της Ενετοκρατίας, αντίθετα με το κλίμα αντιπαράθεσης που επικρατούσε μέχρι τότε. Επίσης την ίδια εποχή υπάρχει μια αποστροφή του ντόπιου στοιχείου προς τους Κρητικούς αγίους και μια αναζωπύρωση της λατρείας των, σα μεσολαβητές και προστάτες στον επικείμενο εθνικό κίνδυνο. Ο Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης για την περιοχή των Χανιών αποτέλεσε ένα ενθαρρυντικό «σημάδι», όπως συχνά αναφέρουν τα κείμενα του Βίου και της Ακολουθίας του, τόσο απέναντι στον αλλόθρησκο μελλοντικό κατακτητή, όσο και στον «αιρετικό» τωρινό, με τον οποίο όμως η αντιπαράθεση είναι πια εντελώς χαλαρή και φτάνει στη συνύπαρξη και τη συνεργασία. Αναφέρουμε δύο χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τα προλογικά κείμενα της Ακολουθίας του Ερημίτη του Γεωργίου Βελημά, που δείχνουν καθαρά και τις δύο διαστάσεις του θέματος και αναφέρονται στη σημασία της παρουσίας του (νέου) αγίου: «εν τοιούτοις καιροίς καθ' οὓς πάντες

εξώκειλαν ... και τύρβοις σωματικάς δια τας αλεποπαλλήλους επιδρομάς και αναστατώσεις του παναθλίου γένους ημών ...» και «(η εμφάνιση του αγίου είναι) εναργεστάτη απόδειξης της αμαμήτου και Καθολικής πίστεως ημών, ότι δεν απολείπουσι και άγιοι εκ της Εκκλησίας της ημετέρας ...». Η πράξη λοιπόν του Ρέκτορα και των (φιλικών προς την Ενετία, σαν CITTADINI ORIGINALI) δύο άλλων αφιερωτών, εντάσσεται στο παραπάνω κλίμα. Διαφορετικές πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες επικρατούν στην Κρήτη το 1769, όταν γίνεται η «επισκευή» της εικόνας, η οποία περιορίζεται στην αφιερωτική επιγραφή και πιο συγκεκριμένα στην αφαίρεση του ονόματός του Ενετού Ρέκτορα. Στην αρχική επιγραφή μάλιστα διακρίνεται μια απόπειρα απόδεσης του ονόματός του (αντίθετα με των άλλων που διατηρούνται άριστα τα γράμματα), γεγονός που υποχρέωσε τον «επισκευαστή» να σκεπάσει τη φθορά από την πρόχειρη απόδεση και να επαναλάβει τα άλλα ονόματα των δύο Ορθοδόξων. Η πράξη αυτή (είτε έγινε εσπευσμένα αμέσως μετά την άλωση των Χανιών και ολοκληρώθηκε με την «επισκευή» αργότερα, είτε έγινε τότε εξ ολοκλήρου) ερμηνεύεται είτε σαν εξαφάνιση του ονόματός του (εχθρικό προς τους Τούρκους) Ενετού από φόβο, είτε από υπερβολικό ζήλο και φανατισμό κάποιου άλλου Ορθοδόξου απέναντι στον «αιρετικό» αφιερωτή.

Ο ζωγράφος τέλος της εικόνας Αμβρόσιος μοναχός Έμπορος, μας είναι γνωστός από μια εικόνα του ακόμη, με θέμα και πάλι τη Δευτέρα Παρουσία, στην Πινακοθήκη του FABRIANO. Σ' αυτόν θα πρέπει επίσης ν' αποδοθεί και η εικόνα της Κοιμησης στην Κω, εφόσον του αποδίδουμε και την ανάλογη των Αγίων Αναργύρων. Η εικόνα του FABRIANO έχει στενές αναλογίες, αλλά και βασικές διαφορές με την εικόνα των Χανιών, δεν υπάρχει δήμως αμφιβολία για το ζωγράφο, στου οποίου το έργο υπάρχει μια διαβάθμιση στη χρήση Δυτικών επιρροών εντοπισμένη και στις τέσσερις παραπάνω περιπτώσεις. Στην εικόνα του FABRIANO προσθέτει το θέμα του Παραδείσου μαζί με την Ανάσταση των Νεκρών, που απουσιάζει από την εικόνα των Χανιών λόγω της κατά πλάτος οργάνωσης του χώρου. Στη δεύτερη περιπτώση και κυρίως στην απεικόνιση της πάνω ζώνης και των κρινομένων της επόμενης, ακολουθεί τα παραδοσιακά πρότυπα, ενώ στις υπόλοιπες παραστάσεις αξιοποιεί δυτικά έργα κυρίως χαρακτικά. Στην εικόνα του FABRIANO διακρίνουμε την αντιγραφή δύο ακόμη θεμάτων από έργα του χαράκτη

J. SADELER. Πρόκειται για τη Δέηση στο πάνω μέρος και τον τείχογυρισμένο Παράδεισο κάτω αριστερά. Στην πρώτη περίπτωση αντιγράφει τμήμα παράστασης της Δευτέρας Παρουσίας σε σχέδιο του M. DE VOS και στη δεύτερη την «Ουράνια Ιερουσαλήμ», σύμφωνα με το κείμενο της Αποκάλυψης (Αποκ. κα' 15), έργο και πάλι των ίδιων καλλιτεχνών. Ο Αμβρόσιος επηρεάζεται και από το Γ. Κλόντζα, ο οποίος - όπως και ο Μιχαήλ Δαμασκηνός - έχει χρησιμοποιήσει επίσης σαν πρότυπα του φλαμανδικές χαλκογραφίες παλιότερα, επιρροή που θα γνωρίσει μεγάλη ακμή κυρίως ανάμεσα στους ζωγράφους της Δυτικής Κρήτης μέχρι και την προχωρημένη Τουρκοκρατία από το πρώτο μισό του 17ου αιώνα. Με την ακριβέστερη πλέον χρονολόγηση των Χανιώτικων έργων του Αμβρόσιου γύρω στο 1625 που προτείναμε, αναδείχνεται ο πρώτος από την «ομάδα των Χανιών» (Νείλος, Κωνσταντίνος Παλαιοκαπάς, Εμμανουήλ ιερέας Σκορδύλης, Θεόδωρος Πουλάκης, Γεώργιος MARGASIN (IS), κ.α.), που αξιοποιεί τις τάσεις αυτές. Το γεγονός ότι ο Ενετός Ρέκτορας της πόλης παραγγέλνει σ' αυτόν το αφιέρωμά του δείχνει ότι θα πρέπει να ήταν ο πιο γνωστός ζωγράφος της εποχής και η ποιότητά του δεν αφήνει αμφιθολία σ' αυτό.

Μια σειρά από εικόνες με το θέμα της Δευτέρας Παρουσίας ακολουθούν πιστά το πρότυπο που διαμόρφωσε ο Αμβρόσιος, δείχνοντας την υπόληψη την οποία έτρεφαν στο έργο του. Πρόκειται για έργα του Ιωάννη Απακά (πριν από το 1647. Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας), του Γεωργίου MARGAZIN (IS) (1647). Ορθόδοξη εκκλησία του SKRADIN στη Γιουγκοσλαβία), του Φραγκιά Καθερτζά (πριν από το 1641. Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας), του Θεόδωρου Πουλάκη (εικόνα «Επί Σοι Χαίρει» Μουσείου Μπενάκη). Κατευθείαν επιρροή του Αμβρόσιου στην περιοχή των Χανιών αναγνωρίζουμε στην εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας από τη Μονή της Αγίας Τριάδας των Τζαγκαρόλων, την οποία θα πρέπει να αποδώσουμε στον Εμμανουήλ ιερέα το Σκορδύλη, πριν από την αναχώρησή του από την Κρήτη (1645). Ο Θεόδωρος Πουλάκης θα πρέπει να εγγνώριζε καλά το έργο του συμπολίτη του Αμβρόσιου μια και χρησιμοποιεί σαν πρότυπο και τις δύο εικόνες των Χανιών και ιδιαίτερα στην Κοίμηση από τα Μαντζαβινάτα της Κεφαλληνίας. Η τόσο στενή σχέση των εικόνων αυτών και ο χρόνος γέννησής του (1622), δείχνουν ότι πριν φύγει από τα Χανιά ήλθε σε

επαφή με τον Αμβρόσιο, ή τουλάχιστον με το έργο του. Άλλα και κάποιες προσωπογραφικές και άλλες ομοιότητες σε έργο του Νείλου από τη Μονή Γωνιάς (1642) με την εικόνα κυρίως της Κω, δίδουν την κατεύθυνση στην έρευνα για τη διευκρίνηση της σχέσης των δύο ζωγράφων.

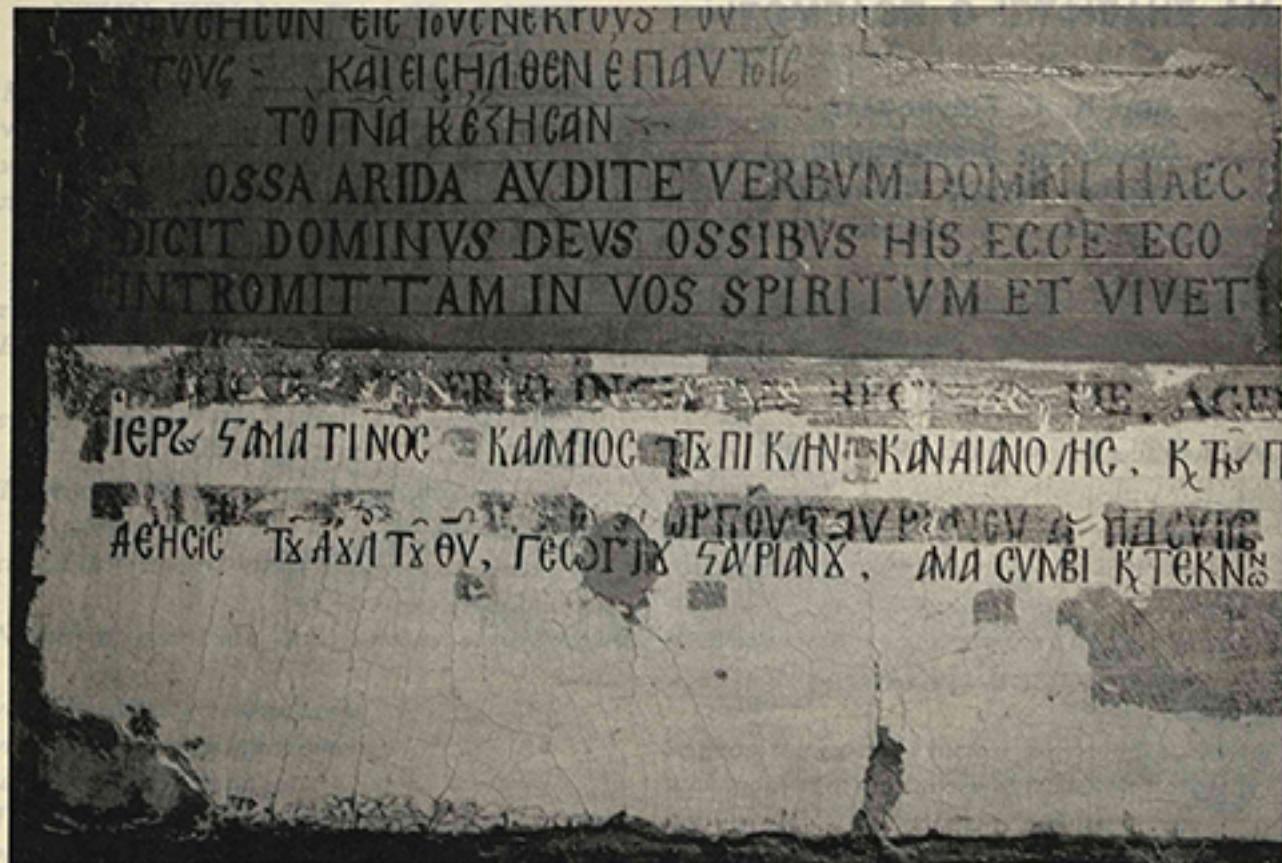
Πιστεύουμε, μετά από τα παραπάνω ότι ο ρόλος του Αμβρόσιου στη διαμόρφωση της «Σχολής της Δυτικής Κρήτης» στο πρώτο μισό του 17ου αιώνα θα πρέπει να εξετασθεί σε σύγκριση με το σωζόμενο υλικό της εποχής. Η επιρροή στο έργο του επίσης στοιχείων της φλαμανδικής χαλκογραφίας, όπως και γενικότερα στην περιοχή αυτή, θα πρέπει να έρχεται με κατευθείαν χρησιμοποίηση των ξένων προτύπων και όχι μέσα από επιρροές άλλων ζωγράφων. Διδακτική για την ποιότητα και το είδος της τέχνης, που ασκήθηκε στην περιοχή μέχρι ακόμη και την προχωρημένη Τουρκοκρατία, είναι η έρευνα του έργου των ζωγράφων των μέσων του 18ου αιώνα Εμμανουήλ ιερέα, Μιχαήλ Πρέβελη και Αθανασίου ιερομονάχου στα όρια των νομών Χανιών και Ρεθύμνου και στη Μονή Πρέβελη. Το έργο τους δείχνει ότι οι κατευθείαν επιρροές της φλαμανδικής χαλκογραφίας συνεχίστηκαν, αλλά και ότι, παρά τις δύσκολες συνθήκες της εποχής και τη θεωρούμενη υποβάθμιση της καλλιτεχνικής παράδοσης στην Κρήτη, αυτή εξακολούθησε να παράγει έργα υψηλής - συγκριτικά με άλλες περιοχές - ποιότητας.

Χανιά 20 Φεβρουαρίου 1986

**Μιχάλης Γ. Ανδριανάκης
Επιμελητής Αρχαιοτήτων**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- N. B. Τωμαδάκης: 'Άγιοι Ανάργυροι, Παλαιός Καθεδρικός Ναός Χανιών, -Πρακτικά Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας-, Περίοδος Γ, Τόμος Α' (1932), σελ. 141-149, (Ανατύπωση σε αυτοτελές τεύχος, Χανιά 1969).
- S. Bettini: La pittura di icone Cretese - Veneziana e i Madonneri (Padova 1933), Tav. XIII, σελ. 36.
- S. Bettini: Il pittore Ambrosio Monaco, -Bollettino d' Arte-, n. 10 (1937), σελ. 467-476.
- M. Χατζηδάκης: Η κρητική ζωγραφική και η ιταλική χαλκογραφία, -Κρητικά Χρονικά-, τ. A' 1947 σελ. 27-46.
- M. Chatzidakis: Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l' Institut Hellenique d' Etudes Byzantines et Post-Byzantines de Venise-, Venise 1962.

19. Εικόνα Δευτέρας Παρουσίας: Η επιγραφή κατά την επέμβαση. Διακρίνεται το αρχικό στρώμα με τη λατινική επιγραφή.

6. M. Chatzidakis: La peinture des «Madonneri» ou «Veneto-Crétoise» et sa destination», «Atti del II Convegno Internazionale di Storia della Civiltà Veneziana ...», Venezia 1973, Vol. II, σελ. 673-690, πλ. 32-55.
7. M. Αχειμάστου - Ποταμίου, Εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας εκ της Σύμης, «Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας», περιόδος Δ', τόμ. Ε' (1966-69), σελ. 209-226.
8. M. Αχειμάστου - Ποταμίου, εις «Αρχαιολογικό Δελτίον» (Χρονικά), τόμ. 32 (1977), Β1, πλ. 10-11.
9. M. Γ. Κωνσταντούδηκη: Στοιχεία από ιταλικές χαλκογραφίες σε εικόνα του Κρητικού ζωγράφου Γεωργίου Σωτηρίου, «ΘΗΣΑΥΡΙΣΜΑΤΑ», τόμ. 11 (1974) σελ. 238-250.
10. A. Ξυγγόπουλος: Σχεδίασμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωσην, Αθήναι: 1957.
11. A. Vukcević - Skovran: Un'opera ignota del pittore Giovanni Arakas, «ΘΗΣΑΥΡΙΣΜΑΤΑ», τόμ. 7 (1970) σελ. 110-126.
12. K. Ρηγόπουλος: Ο αγιογράφος Θεόδωρος Πουλάκης και η φλαμανδική χαλκογραφία, Αθήναι: 1979.
13. E. Μπορμπουδάκης: Εικόνες Νομοῦ Χανίων, έκδοση Φιλολογικού Συλλόγου Χανίων «ο Χρυσόστομος» Χανιά, 1975.
14. G. Gerola: Monumenti Veneti nell'Isola di Creta Vol I-IV.
15. M. K. Χαρέτη: Εκκλησιαστική απογραφή Χανίων, «Επετηρίς Εταιρείας Βιζαντινών Σπουδών», τόμ. ΛΣΤ' (1968) σελ. 359.
16. M. Γ. Ανδριανάκης: Χανιά πόλη, Χανίων Νομός, Λήμματα στη «Μεγάλη Σοθιετική Εγκυλοπαίδεια», 1982.
17. M. Γ. Ανδριανάκης: Ο Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης και η Μονή Γέρεντου, «Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου», τόμ. Β' σελ. 14-53 (υπό εκτύπωση).

«ΝΑ ΞΗΛΕΙΦΤΕΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ!»

Δρα. Κ. Γ. Γιαγκουλή
Διευθυντή Βιβλιοθήκης
Κυπρίων Λαϊκών Ποιητών

Μιλώντας κανείς σαράντα χρόνια μετά τη συντριβή του ναζισμού, δεν έχει παρά να θυμηθεί την αντιπολεμική ποίηση των ποιητάρηδων της Κύπρου. Γιατί αρκετοί απ' αυτούς έχουν γράψει για τον πόλεμο, όχι βέβαια, για να τον υμνήσουν, μα για να τον καταραστούν. Όλοι έχουν από τον πόλεμο πικρές εμπειρίες. Εννοώ εδώ, βέβαια, τον πόλεμο του 1974, που οδήγησε στην προσφυγιά 200.000 Ελληνοκύπριους συμπατριώτες μας και είχε ως αποτέλεσμα να συρρικνωθεί το έδαφος της Κύπρου κατά 40% και να θρηνήσουμε χιλιάδες νεκρούς και αγνοούμενους. Ένας λαϊκός ποιητής μας, ο Π. Λιασίδης (1901-1985) έδωσε θυσία στο βωμό της πατρίδας το γαμπρό του. Πιο μπροστά, ο Δημ. Τζάκκας (1918) έχασε το γιο του στο αδελφοκτόνο μακελειό που ταλάνισε το σώμα της Κύπρου μας. Τέλος, ο Ηλ. Γεωργίου (1916) έχει γιο αγνοούμενο. Άλλα και πλείστοι άλλοι μας ποιητάρηδες είναι παθόντες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Είναι φυσικό, λοιπόν, η ποίησή τους ν' αποπνέει αντιπολεμικό μένος. Θα ήταν άδικο όμως αν αποδίδαμε τον αντιπολεμικό χαρακτήρα των ποιητάρηδων μας στο γεγονός ότι είναι παθόντες. Περισσότερο αποδίδω το φαινόμενο στην ιδεολογική τους στάση έναντι του πολέμου. Θέλω να πω ότι πρόκειται για ανθρώπους προοδευτικούς και δημοκράτες που γνωρίζουν πολύ καλά τ'

αγαθά που απορρέουν από τη βαθύπλουτη ειρήνη.

Δεν πρόκειται, βέβαια, να κάνω εδώ φιλολογική ανάλυση των ποιημάτων για ν' αποδείξω την παραπάνω άποψη, που είναι φανερή. Έχω, ωστόσο, απομονώσει ένα ποίημα από εφτά αντιπολεμικούς ποιητάρηδες της Κύπρου τους Ηλ. Γεωργίου (1916), Δημ. Τζάκκα (1918), Π. Λιασίδη (1901-1985), Κυρ. Καρνέρα (1900), Π. Πιερέττη (1926), Παν. Κωστομάλλη (1926) και Γ. Ζαπίτη (1912) και το καθέτω ως μαρτυρία της ειρηνικής διάθεσης των Κυπρίων και ως ενθύμιο της δικιάς μου επίσκεψης στα Χανιά της Κρήτης, το Φλεβάρη του 1986, όπου μίλησα στα πλαίσια του ελεύθερου ανοιχτού πανεπιστημίου για τους ποιητάρηδες της Κύπρου και τους ριμαδόρους της Κρήτης.

Τελειώνοντας επιθυμώ να υπογραμμίσω ότι στους ποιητάρηδες Ηλ. Γεωργίου, Δημ. Τζάκκα, Κυρ. Καρνέρα και Π. Λιασίδη κυριαρχη ιδέα στα ποιήματά τους είναι: «να ξηλειφτεί ο πόλεμος!». Αυτό στην κυπριακή διάλεκτο ισοδυναμεί με κατάρα: να εξαλειφθεί δηλ. ο πόλεμος από το πρόσωπο της γης!

Εποικοδομητική και η παλαιά γαλοπούλα
1987 σελ. 27-40

Περιήγηση στην Ελλάδα και στην Κύπρο
δι. Σάκης Βυζάντεος

Δρ. Κ. Γ. Γιαγκουλής

ΣΤΗΝ ΓΗΝ ΝΑ ΠΛΑΧΤΑΡΩΣΕΙ

Κάθε οχτώ, συνέδρια! Τζι η σκέψη του πλασμάτου να ξηλειφτεί ο πόλεμος τζι οι πόμπες του θανάτου, να τσακκιστούν του πόλεμου ούλες οι μηχανάες, που μας θερίζουν το πουλλίν τζι αφήνουν τες μανάες.

Ἐντζ' εν' τωρά που μάχουνται, σίλιες βολές επήν τζαι δεν ήδραν τούντον κακού ακόμη θεραπειαν.
Ειντα' ν' που δυσκολεύονται περιεργος μεινίσκω, εγιώνη πού' μαι τζαι βοσκός, το γιατρικόν το βρίσκω.

Τζείνου που θέλει πόλεμον τζαι πεθυμά η καρδιά του τέλεια στην πρώτην την γραμμήν να μπαίνουν τα παιδικά του.

Να πά' τζι ο γιος τους στην φωδιάν, οι νάν' πιώ μιλιά, να πληγωθούν, να σκοτωθούν, να κλάφονται, να μανδοντυθούν μανδομαντούς, μαντίλια. Η ΤΑΖΕΜ
Τζείνος που εν έσει παιδικά θέσην να μεν αρλάσσει, να μπουν δού' έχονταιν παιδικά τζι ωσπου τα νώθει στη φωδιά, να κλώχεται, να στάσσει.

Ας κάμουν έτσι τζαι να δουν ο κόσμος να γλυτώσει τζι η ειρήνη σαν την άφαστιν στην γην να πλαχταρώσει.

Ηλίας Γεωργίου, από την Αλάμπρα

ΤΟ ΑΧ ΤΖΑΙ ΤΟ ΑΛΙΜΟΝΟΝ

Η επιστήμη ώσπου πά' τόσον που προοδεύει τζαι κάμνει έρκα που θωρεί το πλάσμαν τζαι θαμμάζει, ως τζει που γίνην δυνατόν πά' στο φεγγάριν έβκην τζαι δεύτερον Θεόν της γης ο κόσμος την δοξάζει.

Παρά τζαι κάμνει συνεχώς πυραύλους τζαι κανόνια, σφαίρες, μασίγκες τζι εκατόν πελάες τους πολέμους, τζείνα που αφαιρούν ψυσίς τζαι κόβκουσιν τα γρόνια

τζαι πά' του κόσμου η ζωή στους τέσσερις ανέμους.

Ας πάψει τζι ας προστλωθεί για το καλόν του κόσμου, να ξηλειφτεί ο πόλεμος, που πά' στην γην να σβήσει,

πρόμαν που ούλοι το ποθούν, εν είμαι μανιχός μου τζαι κάθε πίστη τζαι φυλή ειρηνικά να ζήσει.

Γιατί ο μαύρος πόλεμος όποτεν έννα ρέξει, φήννει την γην μιαν κόλασην την φτώσειαν τζαι την πείναν, το κλάμαν, τ' αναστέναμαν, το δάκρυν που' ννά τρέξει, το άχ τζαι το αλίμονον στους ζωντανούς που μείναν.

Δημη. Τζάκκας, από το Λιοπέτρι

EN NEN' ΤΡΑΟΥΛΙΑ ΓΙΑ ΣΦΑΗΝ

Όντες η Παναία μας τζι εν άντεξεν τον πόνον του γιου της που σταυρώθηκεν τζαι λούθηκεν το κλάμαν, ν' αναστηθεί που τό' ξερεν μέσα σε τρεις ημέρες. Τζαι πόσον μάλλον, ζάβαλλι, μάνα γόδιον τες δικές μας να χάσει τον λεβέντην της πά' στον αθθόν της νιότης, που πήραν τζαι πολέμησεν να σώσει την πατρίδαν, πού' οτασιν οι γιουρούγκηες ποδάττε να την πιάσουν, πόρπιζεν τζι εις την μάναν της νά' ζτει να την ποσπάσει, μιά τζείνη εκρυφοπούλεν την εις τους Αμερικάνους.

Ο Παττακός έν' μάνα μας με τον Ιωαννίδην, που τρώασιν τζαι πίννασιν το πόνι πάνω σ' άλλον; Τζι ακόμα τζι οι παλάες μας να μας λαλούν:

«Μεν κλαίτε τζαι οι γιούες σας παράδεισον ολδισιά' ννά πάσιν, τζι έτσι κακόν τους κάμνετε όντες τους νεκαλιέστε. Καμάριν να τους έσετε ταυράζει, εσείς κοκόνες! Τζείνοι τωρά παράδεισον επήσασιν κονρούνιν». Μα πκιον εκαταλάβασιν, τους αίτιους τιμάζονται, να ξηλειφτεί ο πόλεμος με δύναμην φωνάζουν. Εν νέν' τραούλια για σφαήν το γαίμαν της καρκιάς μας, παρά έν' φως, χαροφρά, ως το ξεψύσιμάν μας.

Π. Λιασίδης, από τη Λύση

ΝΑ ΞΗΛΕΙΦΤΕΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Συντρόφοι τζαι συντρόφισσες, πριν να μας φά' το χώμαν, να οίφουμεν τον πόλεμον, να σπάσουν τ' άφματά του.

ΠΟΛΕΜΕ, ΕΝΝΑ ΜΠΟΪΣΤΕΙΣ

Καταφαμένε πόλεμε, κουφή φαρμακωμένη,
φοίτοσαστον εγίνηκες σ' ούλην την οικουμένην.
Ἐν' το φαρμάτζιν σου πολλύν, σύμφωνα που
λαλούσιν,
είντα λοής τα πλάσματα να μεν σε φοηθούσιν.
Είσαι πολλά σεψόπτερος, ἐντζ' είσαι όπως πρώτα,
ἡ δύναμή σου ἐν' πολλή τζι ούλα, τα πάντα
τρώ' τα.
Αν μείνουσιν ελεύθεροι τζείνοι που σε δ ουλεύκουν
τζαι πάνω σου συνέχεια να κρατιστούν γυρεύκουν,
αν τους αφήκουμεν τζαιφόν τζαι ντζίσουν στο
καφούλιν,
μούγια ἐθθα μείνει πά' στην γην, εννά χαθούμεν
ούλλοι.
Γύρω θ' απλώσει γερημά, θάνατος, πόνος, δάκρυν
τζι όι σε τόπους λλιαστούς, σ' ούλα της γης τα
μάκρη.
Θά' ναι του κόσμου ο χαμός τζαι της ζωής η νάκρα,
αν την πατήσει αλλαξανά ο ἀδρωπός την τσάκραν.
Αλήθεια, όσοι σε μισούν τζαι θέλον την ειρήνην,
αν δώκουσιν τα σέρκα τους μα δύναμις να γίνει,
σε κάθε τόπον τζαι γωνιάν, σ' ούλα της γης τα
πλάτη,
πόλεμε, εννα μποϊστείς, σινοφα θα' ναι κάτι.
Οι ριζές σου εννά κοπούν, ούλλοι αν μονιαστούμεν,
εμείς, που εν σε θέλουμεν, πόλεμε, σε μισούμεν.

Παν. Κωστομάλλης, από το Λιοπέτρι.

ΒΑΦΤΙΣΤΕ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗΝ

Ἄδρωποι, που στα σέρκα σας την τύχην μας κρατείτε,
αννοίξετε τα μμάτια σας τζαι φέρτε νουν, σταθείτε
τζαι τούτην την παλιόσπραταν χαμνάτε που κρατείτε,
τα μμάτια είντα τα ' σετε, ' ξά' ν θέλετε να δείτε
πως ἐν' γεμάτη γαιμάτα, κοφιμά κατακομένα,
με χρώματα λογής λογιών ούλα νεκατωμένα,
στες θάλασσες τζαι στα βοννά, στους κάμπους σκορ-
πισμένα
τζαι η αυτία ἐν' εσείς, εν νέν' π' άλλον κανέναν.
Τζι ελάτε μες στην σπαστριτζήν, την ισιαν την σιονά-
την
τζαι βάρτε νώμον ούλοι σας πιο σπαστριτζή να γίνει,
νάν' ούλον φκίδρα η ζωή τζαι νάν' χαρές γεμάτη
τζαι βάρτε της τζαι τ' όνομαν, βαφτίστε την ειρήνην!

Γ. Ζαπίτης, από την Ξυλούμπου.

να βασθούν, να κλειωθούν οι πόρτες του θανάτου,
να μεν ξαναννοίξουσιν το μαύρον τους το στόμαν.
Να ξηλειψτεί ο πόλεμος, η ριζά τζι η γενιά του.
Εμπρός, παιδιά να στήσουμεν πόλεμον του
πολέμου!
Κάμετε τ' ἀρματα σταχτόν τζαι δώστε τα τ' ανέμον,
για να γλιτώσει ο γονιός για πάντα τα παιδιά του.
Με την σημαίαν της χαράς τζαι με της καλοσύνης,
την θέλησην ομπρός ομπρός, ελεύθεροι τζαι δούλοι,
ξένοι, διτζοί τζαι συγγενείς να συνιξουμεν τε ούλοι,
να χτίσουμεν που τζινουρχής το σπίτιν της ειρήνης.
Χάρος.

Κυρ. Καρνέρας, από την Ξυλούμπου

ΜΕΡΑ Τ' ΑΗ - ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ

(Το ποίημα αφιερώνεται στον εθνοφρουρό

Μάριο Α. Πέκα, που τραυματίστηκε σε δυστύχημα
στον Κόστη και πέθανε στις 4-3-1980).

Ητουν τ' Αη - στρατιώτη τζι ήρταν δκυ σιλιάες
μάνες,
ούλες μαυροφορημένες τζαι κτυπούσαν οι
καμπάνες.
Τέσσερις σιλιάες κόδιμος για τον πόνον του
πλασμάτου
τζι ήτουν συναμένοι τζι είχαν παναύριν τον
κλαμάτον.
Ακουσα να μουρμουρούσιν: «Ωε, χαρά στην τύχην
πόσει!»
μα αν δεν είχεν πολέμους, είντα γύρευκεν στην
Κόστην;

Απού τον τζαιφόν που δειξαν πά' στην γην την
τέγνην τούτην,
πόσον δάκρυν εσωνώστην, πόσους έφαν το παρούτιν,
Σηκωθείτε, σεις οι μάνες, που διάτε την καρκιάν,
που νιώννετε τα νιάτα πά' στην γην για ομορχιάν
τζαι κτυπάτε του πολέμου σήμερον τζαι τακτικά
τζι ως πόν' τζείνος έτσ' εννά' σει πάντα

περιστατικά.

Με σημαίαν της ειρήνης δώστ' εσείς διαταγήν,
να κτυπούμεν του πολέμου που ν' καρκίνος πά'
στην γην.

Π. Πιερέτης, από το Φρέναρος.

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΧΑΝΤΣ ΒΑΧΤΕΡ, Ο ΓΚΕΣΤΑΠΙΤΗΣ ΔΗΜΙΟΣ ΤΟΥ ΣΕΛΙΝΟΥ

Ευτυχίου Μαλεφάκη

Δ/ντή Δευτεροβάθμιας Εκπ/σης Χανιών

Η ανατολική Μεσόγειος θάλασσα έγινε πολεμικό θέατρο του Β' παγκοσμίου πολέμου από τη 10η Ιουνίου 1940. Από την ημέρα εκείνη ο Μουσολίνι κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γαλλίας, επειδή πιστεψε ότι ο πόλεμος είχε τελειώσει και ότι θα λάμβανε μέρος στα λάφυρά του.

Η συμβολή του στον πόλεμο ήταν μηδαμινή, γιατί η Γαλλία κατέρρεε από τη θυελλώδη έφοδο των Γερμανικών αρμάτων μάχης και των αεροπλάνων.

Το αιματηρό αυτό θέατρο του πολέμου απόκτησε ακόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα με την επίθεση της Ιταλίας κατά της Ελλάδας τον Οκτώβριο του 1940.

Κορυφώθηκε με την κατάληψη της Κρήτης από τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές το Μάιο του 1941.

Στους γαλάζιους ουρανούς και τα φουρτουνιασμένα πελάγη της ανατολικής Μεσογείου, στις αμμώδεις ακτές της βόρειας Αφρικής και στα κακοτράχαλα θουνά της Κρήτης στροβιλιστήκαν τα ανθρώπινα πάθη σε όλη την τραγική των σφοδρότητα και σκληρότητα.

Στις περιοχές αυτές παιχθήκε ένα από τα μεγαλύτερα δράματα του Β' παγκοσμίου πολέμου με κομπάρσους τους στρατιώτες της Βρετανικής κοινοπολιτείας, της ναζιστικής Γερμανίας, της φασιστικής Ιταλίας και τους αντιστασιακούς της Κρήτης.

Η φοβισμένη ανθρωπότητα θα παρακολουθήσει κατά τα χρόνια των συγκρούσεων με συγκλονισμό και δέος τη φρικαλέα αυτή ανθρωποσφαγή.

Ο Ιταλός στρατάρχης Γκρατσιάνι μετά από τη θεαματική του προέλαση κατά το τέλος του 1940 στην Αίγυπτο υποχωρούσε κατά τις αρχές του 1941 άτακτα και ασταμάτητα. Η υποχώρηση των Ιταλών ανάγκασε τους Γερμανούς να στείλουν το 1941 στη Λιβύη το «Άφρικα κορπς» με επικεφαλής το στρατάρχη Ρόμμελ, για να τους ενισχύσει.

Το Αφρικανικό μέτωπο ανέδειξε την «αλεπού της Ερήμου» που μεσουράνησε στο στρατιωτικό στερέωμα της Γερμανίας.

Παρομοιάστηκε με Θύελλα, που σάρωνε στο πέρασμά της. Αφού αναχαίτισε το Ουείβελ προέλασε ακάθεκτα και εισέβαλε στο Αιγυπτιακό έδαφος.

Από το Ελ Αλαμέϊν της Αιγύπτου, που βρίσκεται 3 χιλιόμετρα από τη Μεσόγειο θάλασσα, απειλήσε το Κάιρο, την Αλεξάνδρεια και το Σουέζ.

Μπροστά στον κίνδυνο αυτό η Αγγλία εσήμανε συναγερμό των δυνάμεών της. Απέτρεψε από δυτικά την αποστολή ενισχύσεων προς το Ρόμμελ.

Η φοβερά βάση της Μάλτας συντελούσε στην επιτυχία του αποκλεισμού. Από ανατολικά η Κρήτη διευκόλυνε τους Γερμανούς στην αποστολή ενισχύσεων. Τη γέφυρα που σχημάτισαν με την Κρήτη, έπρεπε με κάθε θυσία να κρημνίσουν οι Βρετανοί.

Το στρατηγείο Μέσης Ανατολής απέστειλε κατασκόπους και σαμποτέρ σε διάφορα μέρη της Κρήτης με αποστολή την καταστροφή Γερμανικών αποθηκών εφοδίων και τη συλλογή πληροφοριών σχετικών με την αποστολή στρατιωτών και πολεμικού υλικού, τις οποίες θα μετάδιδαν στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής.

Μεταξύ των σαμποτέρ και κατασκόπων, που απέστειλαν, ήταν και οι άνδρες, οι οποίοι μια ασέλινη νύκτα του φθινοπώρου 1942 αποβιβάστηκαν στην παραλαϊκή τοποθεσία της Σούγιας, Χαρέι.

Μετά την αποβίβαση και συγκέντρωσή των ανηφόρισαν προς το αδούλωτο κουστογέρακο. Στις απρόσιτες τοποθεσίες Ασφαντηλωπό, Πυθαράκι, Ξωντικόσπηλιο, Αχλάδα κ.α. εγκατέστησαν τους ασύρματους δολιοφθοράς και κατασκοπείας.

Το αεροδρόμιο του Μάλεμα και το λιμάνι της Σούδας έθεσαν κάτω από το άγρυπνο μάτι των

ασυρμάτων, οι οποίοι ανέφεραν καθημερινά την αναχώρηση πλοίων και την απογείωση αεροπλάνων με κατεύθυνση την Αφρική.

Από το Μάλεμε απογειώνονταν και προσγειώνονταν νύκτα - μέρα ατέλειωτα σμήνη Γιούγκερς 52, τα οποία μετέφεραν εφόδια στο «Αφρικα κόρπος».

Τα έτοιμα φαγητά και το νερό ήταν μεταξύ των πρώτων εφοδίων, που απέστελναν. Στα έτοιμα φαγητά συγκαταλέγονταν και οι πατάτες «τσίπς», τις οποίες παρασκεύαζαν γυναίκες της περιοχής του Μάλεμε. Επειδή το πνεύμα της αντίστασης κατά του κατακτητή ήταν διασκορπισμένο σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, οι γυναίκες, που υποχρεώνονταν στην εργασία αυτή, τις αλάτιζαν υπερβολικά.
από αλάτιζε από εκπαραίσσεται

Στους Γερμανούς στρατιώτες δημιουργούσαν αφόρητη δίψα, η οποία στην πολύδιψη και καυτερή έρημο ήταν ανυπόφορη και βασανιστική.

Η αποστολή γευμάτων από πατάτες σταμάτησε, αλλά οι Γερμανοί δεν έκαμαν γνωστούς τους λόγους.
από οζ οι ιανούς οιασδύνεται ωντο οιαδή από τοπά

Τα ατέλειωτα σμήνη Γιούγκερς 52 προσαντολίζονταν κατά τις νύκτες από προβολέα, τον οποίο οι Γερμανοί είχαν εγκαταστήσει στο ύψωμα της Παλαιόχωρας «Βίγλα». Ο προβολέας εξέπεμπε φωτεινές ακτίνες, που περιστρέφονταν και έκανε γνωστή τη θέση του αεροδρομίου. Η ασταμάτητη περιστροφή των φωτεινών ακτίνων δημιουργούσε κατά τις ασέληνες νύκτες αισθήματα φόβου και ελπίδας. Συμμαχικά αεροπλάνα, που επέδραμαν κατά τη νύκτα, για να τον καταστρέψουν, είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πανικού μόνο στους κοινισμένους κατοίκους της Παλαιόχωρας. Από τη Σούδα απέπλεαν αρμάδες μικρά πλοία, τα οποία με τη σμικρότητά των και με το σκοτάδι της νύκτας προσπαθούσαν να αποφύγουν το Βρετανικό στόλο και να μεταφέρουν εφόδια.

Τα αεροπλάνα, που απογειώνονταν με προσρισμό τα αεροδρόμια της Λιβύης και τα μικρά πλοία, που απέπλεαν με κατεύθυνση τα λιμάνια της Κυρηναϊκής, συναντούσαν αεροπλάνα και πλοία των συμμάχων έτοιμα προς αναμέτρηση. Οι ασύρματοι των Λευκών Ορέων εκτέλεσαν τον προσρισμό τους μεταδίδοντας τις πολύτιμες πληροφορίες.
μένεται από ασύρματη αντιστοιχία μετά

Η Γερμανική αντικατασκοπεία της Κρήτης δεν άργησε να πληροφορηθεί την πραγματική αιτία της ετοιμότητας των συμμάχων. Στην εστραμμένη προς την Αφρική και οχυρά βάση των, Πα-

Ο αιμοχερής Χάντς Βάχτερ.

λαιόχωρα, εγκατέστησαν το 1942 τον περίφημο Γκεσταπίτη Χάντς Βάχτερ με εντολή την εξάρθρωση του κατασκοπευτικού δικτύου των συμμάχων. Ο Χάντς Βάχτερ άρχισε από τότε τη μοιραία πορεία του στο Σέλινο, που είχε ως επακόλουθο δάκρυα και αίματα των κατοίκων του.

Χαρακτηριστικό των φασιστικών καθεστώτων είναι να περιβάλλουν τα μέλη του κόμματος ή της ασφάλειας του κράτους με ιδιαίτερες εξουσίες, ώστε να προστατεύουν αυτά.

Με ιδιαίτερες εξουσίες περιέβαλαν οι δυνάμεις κατοχής στο Νομό Χανίων τους Χάντς Βάχτερ και Φρίτς Σούμπερτ, άνδρες περιορισμένης αντίληψης, αλλά πιστούς στον εθνικοσοσιαλισμό. Οι διοικητές του «Φρουρίου Κρήτης» Μπρώγερ και Μύλλερ ήταν ανίσχυροι απέναντι αυτών, των οποίων η εξουσία ήταν ανεξέλεγκτη και απεριόριστη. Ο Χάντς ανέλαβε να εξαρθρώσει το κατασκοπευτικό δίκτυο, το οποίο εγκατέστησαν οι Άγγλοι στα Λευκά Όρη. Επίσης να καταφέρει ισχυρά πλήγματα στις οργανώσεις ΕΑΜ - ΕΟΚ, που ενεργοποιούνταν και πληθύνονταν στην επαρχία.

Σε νεόκτιστο και ωραίο οίκημα της Παλαιόχωρας, που μόλις προ μηνών εγκαινιάσθηκε ως υγειονομικός σταθμός, το Πολυδιούρδειο οίκημα, εγκατέστησε τις υπηρεσίες της Γκεστάπο.

Ο Χάντς θεώρησε τον εαυτό του απόλυτο τοπάρχη και υπερέβαλε σε ακληρότητα και αστανικότητα τους τοπάρχες Ενετούς και Τούρκους των παλαιότερων εποχών. Γλωσσολόγος καθηγητής εγνώριζε την αρχαία Ελληνική γλώσσα, η οποία τον βοήθησε να μάθει πολύ καλά τη νέα Ελληνική.

Στους κατοίκους του χωριού Μαράλια Σελίνου, τους οποίους συγκέντρωσε, για να μιλήσει, άρχισε με την πρόταση «εξ ομαλού έλεξε ότι ενθάδε υπάρχουσι όπλα πολλά».

Με εγωκεντρισμό και αλαζονεία εβάδιζε στους δρόμους της Παλαιόχωρας, που νόμιζες ότι ενσαρκώνταν στο πρόσωπό του ο αρχηγός του ναζισμού, Χίτλερ.

Ποτέ δεν υποχρέωσε όπως «πάλαι ποτέ» οι Τούρκοι αγάδες να υποκλίνονται οι κάτοικοι στο πέρασμά του, αλλά είχε την απαίτηση να τον προσέχουν.

Το νεαρό τότε Βασίλη Κοντεκάκη «χαστούκισε» δυνατά επειδή δε στήθηκε από το κάθισμά του, όταν μπήκε στο καφενείο.

Θεωρούσε το Χίτλερ ως το Μεσσία του Γερμανικού έθνους και έτρεφε προς αυτόν απεριόριστο θαυμασμό και αγάπη. Επειδή παρακολουθούσε τα πάντα και τους πάντες, μπήκε απρόσκλητος στο γραφείο του κοινοτικού καταστήματος Παλαιόχωρας. Η σύζυγος του προέδρου, αφού τον καλωσόρισε, του πρόσφερε ένα ποτήρι κρασί. Ταυτόχρονα πρόσφερε και στους άλλους, που θρίσκονταν στο γραφείο. Στην πρόποσή της η σύζυγος του προέδρου είπε: «ό, τι ποθείτε κ. Χάντς». Επειδή δεν κατάλαβε την πρόποση, την ανέλυσε. Όταν την αντιλήφθηκε, αναφώνησε δυνατά: «Έγώ πίνω στην υγεία του Χίτλερ και στη νίκη της Γερμανίας». Ήπιε αφού είδε τους άλλους να πιουν πρώτοι.

Είχε καταπληκτική μνήμη και εγνώριζε εκατοντάδες Σελινιώτες. Ήταν η σκιά των κατοίκων της Παλαιόχωρας.

Κατά την ώρα της διδασκαλίας εισόρμησε στο δωμάτιο που έκανε μάθημα ο δάσκαλος Γιάννης Αλιφιέρης. Με αυτοθαυμασμό και εγωπάθεια διέκοψε τη διδασκαλία και ερώτησε τους μικρούς μαθητές: «Τί σας λέγει ο δάσκαλος για τους Γερμανούς». Οι μαθητές βέβαια δεν απάντησαν, αλλά ο Αλιφιέρης είπε: «Είναι μικροί κ. Χάντς και περιορίζομαι μόνο στο μάθημά μου».

Η εγκληματικότητα και κακουργία του τρομερού Ούννου, Χάντς, αποθεώθηκε κατά την άναρδη δολοφονία του νεαρού Γεωργιακάκη Μανώλη.

Ενώ εισερχόταν στο χωριό του, Λειβαδάς, τον αντιλήφθηκε να οπλοφορεί. Κατέβηκε γρήγορα από τη φοράδα και επίειζε με το ένα χέρι του το περιστρόφο, που έφερε στη μέση του σώματος, ενώ με το άλλο τον πυροβόλησε. Μετά την εκτέλεση διανυκτέρευσε στο χωριό και δεν ενοχλήθη-

κε από τους θρήνους και κοπετούς των γυναικών. Η οικοδέσποινα της οικίας, που εκοιμόταν, έλαβε την απόφαση να τον σκοτώσει με το τσεκούρι. Το σχέδιό της αντιλήφθηκαν οι κάτοικοι και το ματαιώσαν. Ματαιώσαν και την εκτέλεσή του από τους Γεωργιακάκηδες. Αναλογίζονταν την καταστροφή του χωριού των, την οποία δεν απόφυγαν τελικά.

Εγνώριζε τη συμμετοχή των ανδρών των τριών χωριών στις αντιστασιακές οργανώσεις και τη φιλοξενία, που παρείχαν στην Αγγλική αποστολή. Αυτά δεν τον εμπόδισαν να διανυκτερεύσει με τους λίγους άνδρες της ακολουθίας του.

Απέδειξε ότι και ανιστόρητος ήταν και επιπλοίας.

Την κουφότητα του άνδρα κατέδειξε η παρακάτω ενέργειά του. Επληροφορείτο την αντιστασιακή δράση και τις κοινωνικές αντιλήψεις του φυγόδικου Θεόδωρου Βίγλη. Οι πληροφορίες εκέντρισαν το ενδιαφέρον του να τον γνωρίσει προσωπικά. Απεσταλμένος του κατέστησε γνωστή στη Βίγλη την επιθυμία του Χάντς, η οποία άριζε ως τόπο συνάντησης την οικία του προέδρου της κοινότητας Παλαιόχωρας, Μάρκου Παπαδογιάννη στον Αζωγυρέ. Ο Βίγλης αποδέχτηκε και παρέταξε τους άνδρες της ακολουθίας του σε επίκαιρες θέσεις γύρω από την οικία, ενώ ο ίδιος μπήκε μέσα άσπλος. Αμέσως εγνώρισε στο συνομιλητή του τις ενέργειές του και τη δυσκολία της σύλληψής του. Τι συζήτησαν δεν έγινε γνωστό. Ισως να μη συζήτησαν τίποτα και ο Χάντς να ικανοποιήσει απλά την περιέργειά του να τον γνωρίσει.

Μετά την αναχώρηση του Βίγλη και ενώ δεν είχε ακόμη απομακρυνθεί από το χωριό, ο Χάντς ετάραξε τη νυκτερινή σιωπή του χωριού με ριπή του ταχυδόλου του. Τη ριπή ανταπέδωσε και ο Βίγλης. Οι κοιμισμένοι κάτοικοι του χωριού αναστατώθηκαν από τους πυροβολισμούς. Δεν άργησαν όμως να πληροφορηθούν εκείνα που διαδραματίστηκαν. Είναι ενδεικτικό το γεγονός για να καταδειξει την ποιότητα των ανδρών του μεγάλου Γ' Ράιχ.

Του αυτού φυράματος ήταν και οι υπόλοιποι τίτλοι χρονικού του ναζισμού, που έσπειραν την καταστροφή και το θάνατο στην Ευρώπη.

Τέλειο δίκτυο πληροφοριών είχε οργανώσει στην ύπαιθρο. Οι γραικύλοι των πληροφορούσαν με κάθε λεπτομέρεια για όσα συνέβαιναν και στρέφονταν κατά της κυριαρχίας των Γερμανών. Έμεινε ένα θράδυ κατά περιοδεία του στο ανατο-

Γερμανοί στρατιώτες της φρουράς Παλαιόχωρας
(Φωτογραφία από γιο Γερμανού στρατιώτη, που υπηρέτησε στην Παλαιόχωρα και την παράδωσε στους κατοίκους της).

Λικό Σέλινο στην οικία του Θεοδωράκη Αντωνίου (Αμερικάνου) στο χωριό Μάζα Σελίνου.

Το πρωί, που ετοιμαζόταν να αναχωρήσει, ο Θεοδωράκης τον ρώτησε πώς πέρασε τη νύκτα. Ο Χάντς απάντησε: «Πολύ ωραία, αφού το προηγούμενο βράδυ στο ίδιο κρεβάτι κοιμήσατε το φίλο και σύμμαχό σας Άλεκο». Ο Ξαν Φιλντιγκ, αρχηγός της Αγγλικής αποστολής, έφερε κατά την παραμονή του στο Ν. Χανίων το ψευδώνυμο Άλεκος. Δεν προβήκε στη σύλληψη του Θεοδωράκη. Πιθανό την ανέβαλε για ευνοϊκότερο χρόνο.

Ο αδιάφθορος απόστολος του Γ' Ράιχ, που υποσχόταν τη νέα τάξη πραγμάτων στην Ευρώπη, αποδεικνύόταν κοινός απατεώνας και αδιστακτος πλιατσικολόγος. Συνέλαβε κατά την επιδρομή του στα χωριά Αζωγυρέ και Κάρδρος Σελίνου τους Κριάρη Θεόδωρο, δάσκαλο και Τσισάκη Γεώργιο, εργολάθο, στα σπίτια των οποίων ανακάλυψε όπλα. Τους οδήγησε και τους δύο στην Παλαιόχωρα και τους ανέκρινε εξαντλητικά και επίμονα. Την κοινή γνώμη της Παλαιόχωρας και του Σελίνου συγκίνησε η σύλληψη αυτή, επειδή και οι δύο ήταν επιλεκτα μέλη της κοινωνίας και επειδή βρίσκονταν σε προχωρημένη ηλικία και επειδή, τουλάχιστον ο Κριάρχης, δεν γνώριζε τίποτα για την ύπαρξη των όπλων. Τοπικοί παράγοντες κινήθηκαν να τους διασώσουν. Η ανάκριση παρατεινόταν και το στρατοδικείο καθυστερούσε να εκδώσει την απόφαση.

Η σύζυγος του Κριάρη αγωνίζόταν με κάθε τρόπο να διασώσει τον άνδρα της. Συνέλαβε την ιδέα να δωροδοκήσει τον «άρχοντα» της Παλαιόχωρας και εκπρόσωπο του ναζισμού. Του πρόσφερε κοσμήματα μεγάλης αξίας, δακτυλίδια, βραχιόλια, πεντόλιρες και άλλα. Ο τυμβωρύχος τα δέχτη-

κε με θουλιμία. Από το Κάρδρος οι Γερμανοί στρατιώτες αφαίρεσαν υπέροχα προικιά από το σπίτι του Νταουντάκη Γεωργίου. Τα μετέφεραν στην Παλαιόχωρα και τα αποθήκευσαν στο κτίριο της Γκεστάπο. Καταδίκασε και τους δύο σε εξορία στη Γερμανία. Συγκινητική και σπαραξικάρδια ήταν η μεταφορά των από τους δρόμους της Παλαιόχωρας για να τους επιβιβάσουν στο φορτηγό αυτοκίνητο. Με δάκρυα οι κάτοικοι τους προέπεμπαν στο μοιραίο ταξίδι τους. Ο Τσισάκης έδγαλε από τις τσέπες του δέσμη χαρτονομισμάτων, την οποία σκόρπισε, για να πιουν στη μνήμη του. Και οι δύο πέθαναν κατά το ταξίδι. Οι ταλαιπωρίες στα κρατητήρια κατά το ταξίδι στη Γερμανία και η απομάκρυνση από τις οικογένειές των λύγισαν τις καρδιές των και υπέκυψαν στο μοιραίο.

Ο σαδιστής Χάντς δεν αρκέστηκε στο έγκλημα κατά της οικογένειας του Κριάρη, αλλά εξακολούθησε να την ταλαιπωρεί. Κατά τη σύλληψη του δασκάλου παρατήρησε την ωραία φοράδα της οικογένειας. Τη ζήτησε σε νέα περιοδεία του, αλλά η οικογένεια ανέφερε την παράδοσή της σε άλλο για αγώγι. Δεν τον έπεισε η δικαιολογία και ερεύνησε. Την ανεύρε και την επέστρεψε μετά τη χρησιμοποίησή της. Το κακό που προξένησε στην οικογένεια δε βάραινε στην ψυχή του άρεστου Ούνου, αλλά εξακολουθούσε να την ενοχλεί με την παρουσία του.

Έτρεφε αισθήματα ευγνωμοσύνης προς τους καταδότες, οι οποίοι του κατέδιαν πράξεις αντίθετες προς τα Γερμανικά συμφέροντα. Πληροφοριοδότη του, τον οποίο σκότωσαν αντιστασιακοί, ετίμησε αυτοπροσώπως επικεφαλής Γερμανικού αποστάσματος. Έχαιρετησε το νεκρό με τιμητικές βολές κατά την ώρα της εναπόθεσής του στον τάφο.

Το μίσος και το πάθος του κατά των κατοίκων του ανατολικού Σελίνου είχε κορυφωθεί. Η καταστροφή των τριών χωριών, που ήταν υπόδειξη και παρακίνηση του, δεν ικανοποίησε την αιμοβόρα ψυχή του, η οποία ζητούσε διαρκώς νέα θύματα, για να ικανοποιηθεί. Τη 10η Φεβρουαρίου 1944 Γερμανικός στρατός επέδραμε πάλι κατά των χωριών του ανατολικού Σελίνου. Πρωταγωνιστής της εξόρμησης και των συλλήψεων ήταν ο Χάντς. Κακοποίησαν πολλούς και συνέλαβαν περισσότερους, τους οποίους έκλεισαν στις φοβερές φυλακές της Αγιάς. Την επιλογή εκείνων που θα αποστέλλονταν ως όμηροι στη Γερμανία έκαμε ο ίδιος ο Χάντς. Τον βοήθησε ο Κουκουλοφόρος, ο οποίος από ειδική θέση - κρύπτη αποκάλυπτε την

πραγματική ταυτότητα των συλληφθέντων. Ο Τραπεζικός Γεώργιος Γεωργιακάκης, που έδωσε το όνομα Γεώργιος Μπαρνιάς, αποκαλύφθηκε από τον κουκουλοφόρο με το πραγματικό του όνομα. Απέστειλε 34 στα στρατόπεδα του θανάτου Άουσβιτς, Νταχάου, Μπέλσεν, Έμπεν Ζεέ κ.α. της Γερμανίας. Από αυτούς το πεπρωμένο αποφάσισε να επιστρέψουν 13 με τις φοβερές εμπειρίες και τις εφιαλτικές αναμνήσεις. Νους και ψυχή της σατανικής αυτής κακουργίας ήταν ο αδιστάκτος Χάντς Βάχτερ.

Σε θηρίο που πληγώθηκε και αντιδρά στις πληγές του μεταβλήθηκε, όταν καταδότης του κατέδωσε τη μεταφορά επαναστατικού υλικού από την Αθήνα στην Παλαιόχωρα και την παράδοσή του, από τον ίδιο τον καταδότη, στο Βαρδή Βαρδινογιάννη. Συνέλαβε το Βαρδή, που βρισκόταν εκείνη την ώρα στην Παλαιόχωρα. Επειδή δεν αποκάλυψε ούτε την κρύπτη που το έκρυψε ούτε τους συνεργάτες της Παλαιόχωρας στους οποίους παρέδωσε μέρος από αυτό, έσπευσε με στρατιωτικό απόσπασμα στην αγροικία των Βαρδινογιάννηδων, Βασιλάκι. Συνέλαβε τους τρεις αδελφούς Βαρδινογιάννη, Γιώργο, Μανώλη, Θανάση και το γαμπρό τους Νίκο Φραγκιαδάκη και ζήτησε την παράδοση του επαναστατικού υλικού και των όπλων τους. Μετά την απάντηση ότι δεν έχουν όπλα και ότι δεν γνωρίζουν τίποτα για το επαναστατικό υλικό, τους παρέταξε μπροστά από το εκτελεστικό απόσπασμα. Τη σκηνή της εικονικής εκτέλεσης, που έφθασε μέχρι τη διαταγή «πυρ» έβαλε να παρακολουθήσει η δυστυχισμένη μητέρα των Βαρδινογιάννηδων. Ούτε η μητέρα ούτε τα παιδιά λύγισαν από την ανήκουστη αυτή βαρβαρότητα. Η αποτυχία της αποκάλυψης τραυμάτισε ακόμη περισσότερο το εγώ του Γκεσταπού.

Με σχοινιά έδεσε τους αδελφούς και τους κατέβασε στην Παλαιόχωρα. Από την ταραχή και τον εκνευρισμό του ξέχασε, καθώς φαίνεται, τις χειροπέδες, που έφερε πάντοτε μαζί του. Συγκλονιστική και σπαραξικάρδια ήταν η συνοδεία των δεμένων αδελφών, που διέσχισαν τους δρόμους της Παλαιόχωρας μέχρι τα κρατητήρια της Γκεστάπο. Μετά τη φυλάκισή των έτρεχε σαν μαϊνόμενος ταύρος στους δρόμους της Παλαιόχωρας και εισερχόταν στις οικίες των συνεργατών του Βαρδή, τους οποίους είχε μάθει. Εισέβαλε και ερεύνησε την οικία του γράφοντος, αλλά το άσβεστο μίσος του και το τυφλό πάθος του δεν του επέτρεψε να το αποκαλύψει. Είχε κρυφτεί επιπό-

λαια και προσεκτική έρευνα θα το αποκάλυψε. Όλους μετέφερε στο Άουσβιτς της Κρήτης, την Αγιά. Μετά τις εξαντλητικές ανακρίσεις και τη δίκη στο στρατοδικείο, που επακολούθησε, απέλυσαν τους αδελφούς. Το Βαρδή καταδίκασαν και έκλεισαν στις φυλακές της Αγιάς. Τον προόριζαν για τα στρατόπεδα της Γερμανίας και τους θαλάμους αερίων.

Ο Χάντς φανέρωσε στο επεισόδιο αυτό τον πιο άγριο εαυτό του. Πιθανό να τον πλήγωσε η διανομή επαναστατικού υλικού μέσα στο βασίλειο του τρόμου, που σφυρηλατούσε εδώ και δύο περίπου χρόνια.

Η μοίρα έταξε να μη το αποκαλύψει, ενώ βρισκόταν μέσα στην Παλαιόχωρα, στο κράτος του ζόφου και της θίας, που έκτισε ο ίδιος και που νόμισε ότι ήταν ο αδιαφύλονικης κυριαρχός του. Διακριτικό γνώρισμα του θηρίου αυτού της ναζιστικής ζούγκλας ήταν ότι κτυπούσε ο ίδιος τα θύματά του με ιδιαίτερη σκληρότητα και απονία. Αντιλαμβανόταν τον κίνδυνο, που διέτρεχε, αλλά έλπιζε ότι θα τον απόφευγε. Έλεγε με σαρκασμό και δηλητήριο ότι το εργοστάσιο δεν κατασκεύασε ακόμη τη σφαίρα, η οποία θα τον σκότωνε.

Άλλοτε πάλι εκτόξευε απειλές και έλεγε ότι οι Γερμανοί θα εκδικούνταν το φόνο του με την καταστροφή του Σελίνου και την εκτέλεση των κατοίκων του.

Η τραγωδία, που παιζόταν στην ύπαιθρο του νομού Χανίων και ειδικά στην επαρχία Σελίνου με πρωταγωνιστή το Χάντς Βάχτερ, θάδιε προς την κάθαρσή της κατά την άνοιξη του 1944. Οι οικνοί του πολέμου την προεξόφλούσαν, επειδή οι Γερμανοί ούτε τα Βρετανικά νησιά εκπόρθησαν ούτε τη Ρωσική δύναμη κατέβαλαν.

Η τοποθεσία «Πλακούρες» Τεμενίων, όπου σκοτώθηκε ο Χάντς

Η αντίστροφη μέτρηση είχε αρχίσει με την υποχώρηση της Βέρμαχτ από το απέραντο Ρωσικό μέτωπο, με τον αμείλικτο βομβαρδισμό της Γερμανίας από τη συμμαχική αεροπορία και με την εξάπλωση του αντιστασιακού κινήματος σε όλες τις κατεχόμενες από το Γερμανικό στρατό χώρες.

Στο νομό Χανίων ο ανταρτοπόλεμος, που γιγαντώθηκε, είχε ως αποτέλεσμα την ημιαπελευθέρωση της υπαίθρου.

Ο παραβάτης των θείων και ανθρώπινων νόμων Χάντς έπρεπε να τιμωρηθεί. Οι ψυχές των αθώων θυμάτων ζητούσαν από τους τάφους των, ως ερινύες, εκδίκηση. Την απόφαση έλαβε ο ίδιος ο λαός, που αψήφισε τις προφητείες του Χάντς περί της καταστροφής του Σελίνου.

Σε κανένα συμμαχικό κέντρο δεν σχεδιάστηκε και από κανένα δεν υποδεικτήκε η εξόντωσή του. Ήταν ένα ξέσπασμα αγανάκτησης και οργής του Σελινιώτικου λαού κατά του υβριστή και τυράννου του. Οι άνδρες που πρόταξαν τα στήθη των και διακινδύνευσαν τις οικογένειές των το ομολόγησαν με ειλικρίνεια και παλληκαριά.

Καβαλίκευσε στη θρυλική πια άστρη φοράδα και με άνδρες της Γκεστάπο αναχώρησε την 26η Μαΐου 1944 για την τελευταία και μοιραία εξόρμησή του προς το ανατολικό Σέλινο. Επισκέφθηκε τα καμένα και ερειπωμένα τρία χωριά, που η εικόνα των ικανοποιούσε την άρωστη ψυχή του. Την εμφάνισή του πληροφορήθηκαν τα παλληκάρια που κουβαλούσαν μαζί με το μίσος και την απόφαση της εξόντωσής του. Αφού επανέφεραν στη μνήμη των όλες τις προηγούμενες διαδρομές του, υπολόγισαν την πιθανή και τώρα διαδρομή, που ήταν τα Τεμένια.

Η ομάδα του Μετοχαράκη Νίκου, Βαρδουλάκη Αντώνη, Παπαδογιάννη Γεωργίου του Ιωάννη η πρώτη και η ομάδα του Πατεράκη Βασίλη, Πυροβολάκη Αντώνη και Πυροβολάκη Γιάννη η δεύτερη κατέλαβαν θέσεις στην τοποθεσία των Τεμένιων «Πλακούρες».

Το σχέδιο που κατάστρωσαν ήταν να κτυπήσουν μόνο το Χάντς και να αφήσουν ανενόχλητους τους άλλους άνδρες της ακολουθίας. Ήθελαν με την ενέργεια αυτή να πείσουν τη Γερμανική διοίκηση Κρήτης ότι με αυτόν μόνο είχαν διαφορές. Στην περίπτωση αυτή θα απέφευγαν τις αντεκδικήσεις κατά αθώων Σελινιώτων, όπως προφήτευε ο βάρβαρος.

Με κομμένη αναπνοή οι άνδρες, που έλαβαν τη σιωπηλή συγκατάθεση του λαού του Σελίθνου,

περίμεναν την εμφάνιση του «θηρίου». Το απόγευμα της 27ης Μαΐου 1944 τα μάτια όλων στράφηκαν προς την ομάδα που ανηφόριζε και την αποτελούσαν ο Χάντς, δύο στρατιωτικοί της Γκεστάπο και δύο άνδρες της Ελληνικής Χωρ/κής.

Ο Χάντς καθόταν σαν γαμπρός στην άσπρη φοράδα, ενώ οι άλλοι πεζοπορούσαν. Είχε συνειδητοποιήσει τον κίνδυνο, που διέτρεχε, και περιέστρεφε τα φοβισμένα βλέμματά του στις άγριες τοποθεσίες της περιοχής. Ενώ η φοράδα προχωρούσε σκοντάφτοντας πότε - πότε στις κακοτοπιές του δρόμου, άκουσε τις πρώτες σφαίρες να σφυρίζουν δίπλα του. Κατατρομαγμένος κατέβηκε από τη φοράδα και έτρεξε να κρυφτεί στην κοίτη του ρυακιού, που την προστάτευαν μεγάλα πλατάνια. Ενώ στήριζε τα κυάλια στα μάτια του και ερευνούσε την περιοχή, δέχτηκε νέες ομοθροντίες. Κατανόησε ότι η σωτηρία του ήταν αδύνατη και ότι έπρεπε να υπακούσει τη μοίρα του. Λυτρωτικές σφαίρες τον λύτρωσαν από τον τρόμο και το άγχος που τον βασάνιζαν. Αμύλητο και βουβό τον δέχτηκε το ξένο και εχθρικό προς αυτόν Σελινιώτικο χώμα.

Ο ήλιος εκείνο το απόγευμα βάδιζε αργά προς τη δύση του λες και με την αργοπορία του ήθελε να καμαρώσει τα παλληκάρια της εκδίκησης, ο αέρας φυσούσε πιο δυνατά λες και με το φύσημά του επικροτούσε την απόφαση των Σελινιώτων, οι αναστατωμένες μέλισσες πετούσαν διαφορετικά λες και με την παρέλασή των απέδιδαν τιμές στους ήρωες. Οι άνδρες της ακολουθίας του, που διαπίστωσαν ότι δεν στρέφονταν εναντίον τους, κρύφτηκαν στους θάμνους και μετρούσαν με αγωνία τα λεπτά, που κυλούσαν. Η εντολή των παλληκαριών τους απόσπασε από το φόβο και τους έδωσε ελπίδες.

«Πετάξτε τα όπλα σας και ανηφορίσατε προς εμάς με τα χέρια ψηλά. Δεν έχομε τίποτα με σας». Σιωπηλοί και περίτρομοι υπάκουουσαν στην εντολή και πλησιάσαν τους Έλληνες εκδίκητές. Δήλωσαν στους Γερμανούς την πρόθεσή των να τους αφήσουν ελεύθερους αλλά να παραδώσουν μόνο τα όπλα τους. Έδωσαν επιστολή στον Υπαξιωματικό της Γκεστάπο Όττο, - την οποία έγραψε ο Βαρδουλάκης Αντώνης. Η επιστολή απευθύνοταν προς το «Διοικητή Φρουρίου Κρήτης» και έλεγε ότι η ενέργεια των στρεφόταν μόνο κατά του Χάντς και όχι κατά των άλλων Γερμανών. Με τις υπογραφές των αναλάμβαναν την ευθύνη της πράξης των. Φτερά έθαλε ο Όττο και χάθηκε. Η απόσταση που τον χώριζε από την Παλαιόχωρα,

μηδενίστηκε με το τρέξιμό του. Οι κάτοικοι των Τεμενιών, που γνώριζαν την απόφαση των παλληκαριών, κατέφθασαν στον τόπο της εκτέλεσης. Για να «θολώσουν τα νερά» αντάλλαξαν διαιχφισμούς με τους τιμωρούς και κατηγόρησαν αυτούς. Μετά την απομάκρυνση των παλληκαριών οι Τεμενιανοί απόθεσαν το νεκρό του Χάντς σε νεκρούβατο και τον μετέφεραν στην Κάντανο. Από το χωριό Βαμβακάδος, που άρχιζε ο κατήφορος προς το οροπέδιο της Καντάνου, οι γυναίκες της ακολουθίας αναλύθηκαν σε «κορκοδείλια δάκρυα». Ο πονηρός «Οδυσσέας» της φυλής αποθεωνόταν με το τέχνασμα αυτό. Επιχειρούσαν να πείσουν τους Γερμανούς ότι θλίβονταν για το φόνο του Χάντς, τον οποίο αγαπούσαν, και, έφενοι προς το χωριό τους κακοποιοί, τον διέπραξαν. Από την Κάντανο τον μετέφεραν στην Παλαιόχωρα. Τον εναπόθεσαν στο γραφείο της Γκεστάπο, στο οποίο σχεδίαζε και αποφάσιζε τις εγκληματικές πράξεις του κατά των Σελινιωτών. Οι κάτοικοι της Παλαιόχωρας κλείστηκαν εκείνο το βράδυ στα σπίτια των. Αναλογίζονταν τις συνέπειες του φόνου και συγκλονίζονταν. Τα σημεία δεν δικαιολογούσαν φόβο και ταραχή. Οι Γερμανοί δεν φαινόνταν ταραγμένοι. Την επόμενη μέρα τοποθέτησαν το σώμα του νεκρού στο πόρτ - μπαγκάζ του αυτοκινήτου. Άγγωστοι παράμειναν οι λόγοι της αναβολής να αναχωρήσει το αυτοκίνητο. Μικρά παιδιά παρήλαυναν από το αυτοκίνητο - φορείο και παρετήρουν το θέαμα των ποδιών του, που προεξείχαν. Το σώμα είχε κρυώσει και τα μέλη του δεν κάμπτονταν. Το θέμα θύμιζε το διαβάτη σε μελαγχολικές σκέψεις. Ο φλύαρος Χάντς είχε θουβαθεί και ο απεριόριστος ναζί είχε περιοριστεί σε τόσο μικρό και ασφυκτικό χώρο. Γερμανός στρατιώτης του έσπασε τα κόκκαλα των ποδιών με τσεκούρι και τελικά χώρεσε. Το μεσημέρι το αυτοκίνητο - φορείο χάθηκε μονομιάς από τη θέση του και από την Παλαιόχωρα. Έμοιασε με δραπέτη της κόλασης, που έσπευσε να εξαφανισθεί, για να μην προκαλεί. Τον έθαψαν στον περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη. Η εκκλησία δέχεται δικαιους και αμαρτωλούς. Οι Γερμανοί δεν προβήκαν σε αντίποινα για το φόνο του Χάντς. Βέβαια η δύση του χιλιόχρονου Γ' Ράιχ πλησιάζει. Άλλα το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου οι Γερμανοί εκτέλεσαν τους άνδρες της Μαλάθυρου Κισάμου και κατέστρεψαν τα χωριά και εκτέλεσαν τους άνδρες των Ανωγείων και Γερακαρίου Ρεθύμνης. Μετά την απελευθέρωση ομάδα Γερμανών εθελοντών περισυνέλεξε τα οστά των στρατιωτών

από τα πρόχειρα νεκροταφεία και τα τοποθέτησε προσωρινά στη Μονή Γωνιάς Κολυμβαρίου. Από εκεί τα μετέφερε και τα έθαψε στο Γερμανικό πολεμικό νεκροταφείο Μάλεμε, που τα εγκαίνια του έγιναν την 6η Οκτωβρίου 1974.

Μια πλάκα από τις 4465 αναγράφει:

Χάντς Βάχτερ Λοχίας

8-3-1906 27-5-1944

Συγκλονιστικό λαϊκό τραγούδι του Χάντς Βάχτερ τραγουδιέται ακόμη με κατάνυξη και ανατριχίλα από το λαό του Σελίνου:

Την απονία σου βάρβαρε πως να την περιγράψω;

Με ποιό θεριό ανήμερο να σε παρομοιάσω;

Του λέοντα χες την ψυχή νεράϊδας την καρδιά με αίμα ετρεφόσουνα σκυλί της Γερμανίας.

Στην Κρήτη ήρθες με σκοπό πολλές καρδιές να κάψεις

το ξακουσμένο Σέλινο στα μαύρα να το βάψεις.

Το δολοφόνο χέρι σου θύματα εξήτουσε

για να χορτάσει τη καρδιά που αίμα εξήτουσε.

Έκαμες χήρες κι ορφανά κι έκαψες τα χωριά μας και στης Αγιάς τις φυλακές έπειπες τα παιδιά μας.

Πολλά βασανιστήρια έβανες τιμωρία

που να μη βρει η ψυχούλα σου ποτέ τη σωτηρία.

Ενόμιζες πως ήσουνα άτρωτος από σφαίρες

μα τη Μαδάρας τα παιδιά σου κόψανε τη μέρες.

Είχες μανία κι ήλπιζες αντάρτες να σκοτώσεις

και τα λημέρια τους εσύ να πάεις να σκλαβώσεις.

Μα ήρθανε ξανάστροφα όφι φαρμακωμένες

πολύ άσχημα το βίο σου ετέλειωσες καημένες.

Ήταν ημέρα Σάββατο που έφαγες τη μπάλα

ύπνος σε αποκοιμήσεις για να κοιμάσαι πάντα.

Έφυγε η μαύρη σου ψυχή κ' επήγειρες εις τον Άδη

να δειλεβέντες πούφαγες χωρίς αιτία νάχεις.

Δόξα εις τους αντάρτες μας που σφαίρες σου

χαρίσαν στο χώμα π' έρριχνες νεκρούς νεκρό και σένα

ρίξαν.

Σε σκέπασε ωάθλιε στην Κρήτη μας το χώμα

κ' επλέρωσές της τα παιδιά με το δικό σου σώμα.

Ας κλάψει κι η μανούλα σου όπως εκλάψαν κι

άλλες

από τους έπαιρνες ταοι γιους μέσα από

τα' αγκάλες.

Τιμή στα παλληκάρια μας που το θεριό σκοτώσαν

κι εκδικήθηκαν ταοι νεκρούς, τους ζωντανούς

γλυτώσαν.

Στον Άη Γιάννη στα Χανιά σε έχουνε θαμένο

και δε μπορεί να πει κανείς νάσαι συχωρεμένος.

ΕΥΤΥΧΙΟΣ ΜΑΛΕΦΑΚΗΣ

εποχής από την οικονομική κρίση που συνέβη στην Ελλάδα. Τον Ιούνιο του 1986, η ΕΠΕΤΕ παρουσιάστηκε στην Αθήνα με την θέματα της επανάστασης και της τεχνης.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ - ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΗ του Σταύρου Ζορμπαλά

Η εποχή μας δεν μοιάζει σίγουρα με την εποχή του Παπαδιαμάντη, του Παλαμά, ή ακόμα του Καζαντζάκη και του Σικελιανού.

Και οι διαφορές δεν βρίσκονται μόνο στη γενική εξέλιξη, στην όξυνση των κοινωνικών προβλημάτων, στη μεγαλύτερη προβολή των μαζών στο προσκήνιο της ιστορίας ή στην ένταση της λαϊκής πάλης για ριζικές κοινωνικές αλλαγές. Βρίσκονται και στη μεγάλη ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής, που στις τελευταίες δεκαετίες πήρε μεγάλες διαστάσεις.

Κι αυτοί δύο οι παράγοντες και πιο ειδικά η ανάπτυξη της επιστήμης και τεχνικής ή, όπως λέγεται, η Επιστημονική Τεχνική Επανάσταση (ΕΤΕ) δεν μπορεί να μην έχει την αντανάκλασή της στην τέχνη γενικά, στη λογοτεχνία πιο ειδικά.

Το θέμα αυτής της αλληλοσύνδεσης και αμοιβαίας επιδρασης μπορεί να το δει κανένας από πολλές πλευρές. Απ' το πώς η αναπτυγμένη επιστήμη και τεχνολογία επιδρούν στο αντικείμενο της λογοτεχνίας, στα θέματα, στους τύπους, απ' το πώς διορθώνονται στην εμφάνιση νέων ειδών στην τέχνη (τηλεθέατρο, έγχρωμος κινηματογράφος, ηλεκτρονική μουσική κ.λ.π.) ή απ' το πώς γίνονται παράγοντες πλατύτερης διάδοσης των πραγματικών λογοτεχνικών έργων ή το αντίθετο - παράγοντες διάδοσης της υποκουλτούρας, παράγοντες αποπροσανατολισμού και συσκοτισμού.

Στο σημείωμα αυτό θάθελα να θίξω έστω και φευγαλέα, μερικά γενικότερα, ίσως πιο θεωρητικά προβλήματα, που δημιουργούνται με την ανάπτυξη της επιστήμης και τεχνολογίας.

Με την ΕΤΕ πρόβαλαν άλλού και εδώ μερικές αντιλήψεις που σερβίρουν κατά κάποιο τρόπο με νέα καρυκεύματα τις μπαγιάτικες ιδεαλιστικές αισθητικές θέσεις ή αποτελούν ένα μίγμα υλιστικών και ιδεαλιστικών απόψεων.

Ας δούμε σύντομα ποιές είναι οι κυριότερες απ' αυτές τις αντιλήψεις:

α) Λένε μερικοί πως εφόσον η ΕΤΕ είναι παγκόσμιο φαινόμενο και ισχύει για όλα τα κοινωνικά συστήματα οδηγεί αυτόματα στην εξάλειψη κάθε

επιτυχίας και προστασίας της ανθρωπότητας. Το έχει σαν αποτέλεσμα την αποτυπωμένη στην ΕΤΕ την αντανάκλαση της ανθρωπότητας στην ανθρωπότητα. Το έχει σαν αποτέλεσμα την αποτυπωμένη στην ΕΤΕ την αντανάκλαση της ανθρωπότητας στην ανθρωπότητα.

κοινωνικού ανταγωνισμού και στη δημιουργία μιας αποδειλογικοποιημένης κουλτούρας κι επόμενα μιας λογοτεχνίας για όλες τις χώρες της μοντέρνας λογοτεχνίας.

β) Βλέπουν την τεχνική σαν ένα μοιραίο κακό, που καταστρέφει τον άνθρωπο και μεγαλώνει την αλλοτρίωσή του και σαν συνέπεια επιδώκουν την ανάλογη απεικόνιση αυτού του φαινομένου στην τέχνη ή ζητούν να προβληθούν στο κέντρο της τέχνης η μηχανή και τα εξαρτήματά της. Μ' αυτή την τάση έχουν σχέση οι απόπειρες για εκτόπιση των ηρώων απ' την πεζογραφία, οι θόρυβοι για το αντιμυθιστόρημα, για τους αντιήρωες, για το παράλογο θέατρο κ.λ.π.

γ) Χρησιμοποιούν την ΕΤΕ για ν' αναζωογονήσουν την παλιότερη ιδεαλιστική θέση πως δεν έχει καμιά γνωστική αποστολή ή τέχνη. Γιατί λένε πως αφού στο πρώτο πλάνο πρωθείται η παραγγική δραστηριότητα και η επιστήμη - τεχνολογία, οι γνώσεις θαρθούν απ' αυτούς τους τομείς και δεν έχει κανένα λόγο η τέχνη.

δ) Μια και οι βασικοί ιδεολογικοί εκπρόσωποι του δυτικού κόσμου συμφωνούν πως ο πολιτισμός άρα και όλα τα είδη τέχνης περνούν σεθαρή κρίση στον καπιταλισμό, συνδέουν αυτή την κρίση με την ΕΤΕ και λένε πως αφού η ΕΤΕ είναι γενικό φαινόμενο άρα γενικό χαρακτήρα έχει και η κρίση του πολιτισμού και της τέχνης και

ε) Με την μεγάλη πρόσθιτη της επιστήμης και τεχνικής, λένε, προβάλλει στο πρώτο πλάνο η επιστήμη κι έτσι παραμερίζει ο καλλιτέχνης, αχρηστεύεται η αναγκαιότητα της τέχνης, που μπορεί να περιοριστεί σε καθαρά διακοσμητικές λειτουργίες.

Ο Μαρκούζε έγραφε πως οι νέες εξελίξεις στην περίοδο του αναπτυγμένου καπιταλισμού δρθωσαν ξανά την ιδέα για το τέλος της τέχνης κι άλλοι ισχυρίζονται πως η κυβερνητική μουσική είναι καλύτερη από τη μουσική του Μπετόβεν ή ένα έγχρωμο φίλμ μπορεί ν' αντικαταστήσει τη ζωγραφική.

Ας δούμε σε συντομία αν έχουν βάση αυτές οι

αντιλήψεις για την ΕΤΕ και την τέχνη, αυτές οι πανικόβλητες και μηδενιστικές προγνώσεις για το κοντινό τέλος της τέχνης.

Πρώτα - πρώτα πρέπει να πούμε πως η ιστορία του πολιτισμού απέδειξε πως η τέχνη αποτελεί σε κάθε εποχή αντανάκλαση μιας πραγματικότητας, που περνάει από το φίλτρο του δημιουργού. Κι αυτό σημαίνει πως άλλη ήταν η τέχνη στην αρχαία δουλοχτητική κοινωνία, άλλη στο μεσαίωνα, άλλη στη Γαλλία ή στη Ρωσία στην ίδια περίοδο της διαμόρφωσης του καπιταλισμού. Κι άλλη είναι και σήμερα που η ΕΤΕ αγκαλιάζει Ανατολή και Δύση στις διάφορες χώρες και περιοχές. Έπειτα αφού η αντικειμενική πραγματικότητα έχει έντονη την κοινωνική, την πολιτική και ιδεολογική πάλη πώς μπορεί ένα έργο τέχνης της εποχής μας να μην έχει σχέση με ιδέες;

Κανένας βέβαια δεν θ' αρνηθεί πως με την ΕΤΕ μεγαλώνει στον καπιταλισμό η αποξένωση του ανθρώπου, φουσκώνει το άγχος και το χάος. Μα δεν φταιεί η επιστήμη και τεχνική γι' αυτές τις εξελίξεις, αλλά το κοινωνικό σύστημα, οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις που επιτρέπουν και κατευθύνουν την επιστήμη και τεχνολογία στην ένταση της εκμετάλλευσης και στην εξασφάλιση μεγαλύτερων κερδών. Γιατί στο σοσιαλισμό τα ίδια πράγματα χρησιμοποιούνται για άλλους τελείως σκοπούς - κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς.

Αν έπειτα εξαιτίας της ΕΤΕ εκτοπιστούν οι ανθρώπινες σχέσεις απ' το έργο τέχνης και μπει η μηχανή, το τσιμέντο, τα ηλεκτρονικά μόρια κ.λ.π. τότε τί απομένει απ' το περιεχόμενο της τέχνης; Και δεν εκδιώκεται έτσι το κύριο συστατικό της - ο άνθρωπος; Δεν αποανθρωποποιείται η τέχνη;

Έχουμε άλλωστε πολλά παραδείγματα αντιμυθιστορημάτων, αντιηρωικών τάσεων κ.λ.π. που μόνο σχέση με την αληθινή τέχνη δεν έχουν. Εκφράζουν καταστάσεις άγχους - υπαρκτές βέβαια - μα δεν εκπληρώνουν τον προορισμό τους, γιατί τους λείπει η πίστη στον άνθρωπο, στη δύναμή του και στο μέλλον του.

Διάβασα τελευταία ένα απ' τα λεγόμενα μοντέρνα μυθιστορήματα - την «Αράχνη» του Τρουαγιά, που είχε βραβευτεί με το Βραβείο Γκονκούρ.

Ποιός είναι ο ήρωας ή μάλλον ο αντίρωας αυτού του μυθιστορήματος; Ένας ψευτοδιανοούμενος, ένας ψυχικά άρρωστος κι εγώκεντρικός τύπος, που δεν έχει κανένα άλλο ιδανικό από την ικανοποίηση της εγωπάθειάς του και γι' αυτό πλέκει γύρω του τον ιστό της απομόνωσης και σαν αράχνη μετατρέπει το κάθε τι σε δηλητήριο για

τους άλλους - ένας σύγχρονος αντίρωας, θα λέγαμε, που δεν έχει καμιά πίστη στη ζωή και στους ανθρώπους ακόμα και στους πιο κοντινούς του, όπως άλλωστε και όλοι οι σκιώδεις τύποι του έργου και ζητάει διέξοδο στην αυτοκτονία. Αυτό βέβαια είναι ένα από τα πολλά βιβλία που στην εποχή της ΕΤΕ κηρύσσουν τον μηδενισμό και την απολιτικότητα, μα δεν εξυπηρετούν, μάλλον βλαπτούν την κοινωνία και τον άνθρωπο.

Σαν εκπρόσωπος του νέου ρεύματος, του μοντέρνου μυθιστορήματος λανσάρεται στη Γαλλία και μεταφράζεται και στη χώρα μας η συγγραφέας Φρανσουά Σαγκάν. Μα αν πάρουμε κι ένα από τα μυθιστορήματά της - την «Συνθηκολόγηση» θα δούμε πως πρόκειται για ένα έργο άδειο σε περιεχόμενο, για έργο που προβάλει στο κέντρο του σαν ηρωΐδα μια γυναίκα που μοναδική της φροντίδα έχει πώς θα εξασφαλίσει τον πιο πλούσιο εραστή και την πιο αργόσχολη ζωή. Κι αυτό δεν προβάλεται με την επιδιωκή της καταδίκης, αλλά της πρόκλησης συμπάθειας προς την αντιρωϊδα.

Καμιά βάση δεν έχει και ο ισχυρισμός πως η τεχνική και η επιστήμη εκτοπίζουν την τέχνη, γιατί τέχνη και επιστήμη δεν είναι δυο αντίπαλες λειτουργίες. Έχουν κοινό στόχο να βοηθήσουν τον άνθρωπο να συνειδητοποιήσει την κοινωνική πραγματικότητα (φύση, κοινωνία, άτομο) και να κατανοήσει την αλήθεια για τον κόσμο. Έχουν μ' άλλα λόγια το ίδιο περιεχόμενο και διαφέρουν στους τρόπους. Γιατί η τέχνη χρησιμοποιεί εικόνες, λόγο, ήχους, χρώματα ενώ η επιστήμη έννοιες, αφαιρέσεις, γενικεύσεις. Η τέχνη στρέφεται στο καθορισμένο, το ατομικό που το γενικεύει η επιστήμη στο αφηρημένο, στο καθολικό, μα συναντιούνται στην κοινή αποστολή τους και τελικά είναι απαραίτητη η συνεργασία τους.

Όλα αυτά δεν σημαίνουν πως παραγνωρίζεται η σημασία της αναπτυγμένης τεχνολογίας. Κανένας δεν αμφισβητεί πως δίνει πλατύτερες δυνατότητες για την τέχνη, για τον πλούτισμό της με νέες μορφές, για την πλατύτερη διάδοσή της. Μα το κύριο είναι πως δεν πρέπει ν' απολυτοποιείται η τεχνική, γιατί εκείνο που ξεχωρίζει το αληθινό απ' τό φεύγοντο έργο τέχνης δεν είναι τα διάφορα εξωτερικά τρύκ, αλλά το αν διεισδύει στη σύνθετη κι κινούμενη πραγματικότητα, απ' το πώς φωτίζει την ουσία αυτής της πραγματικότητας, απ' το αν τα μέσα που χρησιμοποιεί βοηθούν τον αναγνώστη, το θεατή να διεισδύσει κι ο ίδιος στο βαθύτερο νόημα της ζωής, να γίνει πιο καλός

κι άξιος όχι μόνο να την εξηγήσει μα και να την αλλάξει. Γιατί στο τέλος - τέλος η τέχνη δεν είναι μερικές τεχνολογικές διαδικασίες. Είναι πρώτα απ' όλα προϊόν εργασίας και των κοινωνικών συνθηκών, είναι έμπνευση, φαντασία. Μπορεί η τεχνική να δώσει τα μέσα στον καλλιτέχνη να γνωρίσει καλύτερα την πραγματικότητα και να την απεικονίσει πιο πειστικά, μα η αληθινή διείσδυση σ' αυτή δεν μπορεί να γίνει χωρίς το δημιουργό, χωρίς το ταλέντο του. Και καμία μηχανή, δύο τελειοποιημένη κι αν είναι, δεν μπορεί ν' αντικαταστήσει τον καλλιτέχνη, τον ψυχικό του κόσμο, το προσωπικό του ύφος.

Κι ερχόμαστε στο καίριο ζήτημα. Θα σημάνει στ' αλήθεια η ΕΤΕ το τέλος της τέχνης, του μυθιστορήματος, της ποίησης, του θεάτρου;

Εδώ μπορούμε με απόλυτη σιγουρία να πούμε πως κάτι τέτοιο δεν πρόκειται να συμβεί. Γιατί α) όσο κι αν αναπτυχθεί η επιστήμη και τεχνική ο άνθρωπος θα παραμένει στο κέντρο της και μάλιστα τώρα πιο πολύ, γιατί η αναπτυγμένη επιστήμη και τεχνολογία απαιτούν πιο αναπτυγμένο και ολόπλευρα πιο προετοιμασμένο χειριστή τους.

6) Όσο κι αν αναπτυχθεί η τεχνική δεν θα εξαφανιστούν τα αισθήματα. Αντίθετα σε μια αναπτυγμένη σοσιαλιστική κοινωνία θα πλουτιστούν, θα γίνουν πιο βαθιά ανθρώπινα. Και η τέχνη που στηρίζεται σ' αυτά τα αισθήματα δεν μπορεί να εξαφανιστεί. γ) Όσο κι αν επέλθει ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και ριζική αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις, δύσκολα θα δημιουργηθούν ίσες δυνατότητες για όλους να ασχοληθούν με την τέχνη, ή να την αξιοποιήσουν για την ολόπλευρη πνευματική και αισθητική ανάπτυξη τους δεν θα γίνει και ισοπέδωση στις φυσιολογικές και πνευματικές ικανότητες των ανθρώπων, δεν θα εξαφανιστούν τα ταλέντα, μα θα δημιουργηθεί πιο γόνιμο έδαφος για την άνθισή τους. δ) Η χαρά της δημιουργίας που, όπως έλεγε ο Ροντέν, είναι μια ιδιαίτερη απόλαυση, όχι μόνο δεν θα εκλείψει, αλλά θα δυναμώσει σε μια αναπτυγμένη σοσιαλιστική κοινωνία όπου θάχουν δημιουργηθεί οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη της τέχνης.

Αν δούμε τέλος ποιοι είναι αυτοί που κηρύσσουν το τέλος της τέχνης θα καταλάβουμε καλύτερα το ασύστατο των ισχυρισμών τους. Είναι οι ιδεολογικοί εκπρόσωποι των κυριαρχών καπιταλιστικών κύκλων, είναι αυτοί που όπως έγραφε ο Λούκατς, βρίσκονται ακόμα παγιδευμένοι στις άλυτες αντιφάσεις μιας κοσμοαντίληψης που

ανήκει στον περασμένο αιώνα, δύσι θεωρούν πως ο κόσμος θα παραμένει στο απάνθρωπο χάος, δύσι σαν τον Μαρκούζε και τους ομοίους του θεωρούν πως αυτό που κυριαρχεί στον κόσμο είναι το κακό και πως η μάχη που καλείται να δώσει η τέχνη για το καλό είναι μια απελπισμένη και χωρίς προοπτική μάχη.

Έτσι το τελικό συμπέρασμα που μπορεί να γίνει να θύγαλει αθίαστα από τη σύντομη αυτή αναφορά, είναι πως οι αιτίες της κρίσης του αστικού πολιτισμού δεν βρίσκονται στην ΕΤΕ, αλλά στις κοινωνικές δομές και κοινωνικές σχέσεις που ισχύουν στον καπιταλιστικό κόσμο, πως η ΕΤΕ δεν μπορεί ν' αλλοιώσει το χαρακτήρα της τέχνης και να εξοστρακίσει το αντικείμενό της, αν πραγματικά οι δημιουργοί της έφερουν γιατί πασχίζουν, αν δίνουν στην τέχνη τους την υψηλή κοινωνική και ανθρωπιστική αποστολή που της ανήκει και που σε μια καλύτερη κοινωνία θάχει ακόμα πιο λαμπρό μέλλον.

Σταύρος Ζορμπαλάς

ΠΟΙΗΣΗ

XANIA 1941 - 1986

του Βασίλη Ζαχαράκη

H πολιτεία επούτη δεν είναι σαν τις άλλες σεριές διαρκούτα πολιτείας σέρνει πίσω της την αγωνία. Ζερβά και δεξιά στα καλντερίμια της Άκοι ακούς το βόμβο του θανάτου. Πέρασαν χρόνια από τότε όμως μένει ακόμα ο ψίθυρος του

τελευταίον τραγούδιον των αδικοχαμένων παλληκαρών.

Tώρα στα ίδια σοκάκια συνλαταράρουν τα υπολοίπα των φονιάδων.

Oι χαφιέδες τους προστατεύουν. Τα γκαρσόνια τους σερβίρουν μπύρα και

πούρον παντερόνια ποτό παντερόνια κόκα κόλα.

Eίναι σίγουρο, πως κάποτε η φωνή των αδικοχαμένων παλληκαρών θα γίνει τόσο δυνατή

που, θα πνίξει και τους χαφιέδες και τα υπολείμματα των φονιάδων.

Στο μεταξύ οι ποιητές τραγουδούν την αγωνία τούτης της πολιτείας που είναι αγωνία δικιά μου και δικιά σου.

ΛΑΙΚΕΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΙΣ ΠΑ ΤΟΝ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟ

Της κας Μαρίκας
Τζεράκη - Βλασπούλου

Για το αθάνατο ερωτικόν ἑπος του Βικεντίου Κορνάρου, τον «Ερωτόκριτον», ἔχον γραφτεί τόσα πολλά και το θέμα ἔχει εξεταστεί και φωτιστεί από κάθε πλευρά και ἀποψή πού θάλεγε κανείς πως ἔχει πια εξαντληθεί.

Όλοι οι κατά καιρούς λόγιοι, λογοτέχνες, ποιητές, φιλόλογοι, ερευνητές, εδιάβασαν, ἔγραψαν, ερεύνησαν κι εσχολίασαν τόσο «τον Ερωτόκριτο», δύο και τον συγγραφέα του. Για τόπε και πού ἔζησε, για την καταγωγή του, πότε πρωτοτύπωσε το έργο του και ἄλλα.

Υπάρχουν μάλιστα και επικριτές του ἔργου όπως ο Αδαμάντιος Κοραής που, αδιστάκτα ἔγραψε ειρωνικά για τον «Ερωτόκριτο» και τον χαρακτήρισε (τον συγγραφέα του) ως Όμηρον της χυδαϊκής φύλολογίας.

Αλλά με το πέρασμα του χρόνου και με το ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε στους κατοπινούς χρόνους για τον μεσαιωνικόν και νεώτερον Ελληνισμό, από τον οποίον κρατούμε κι οι σύγχρονοι τις φίλες μας, οι παλιές ιδέες και η αγιάτρευτη προγονοπλήξια που είχε τις βάσεις της και τη λατρεία της μόνο στους αρχαίους κλασικούς, οι αντιλήψεις για τη νεώτερη ποίηση, ἔστω και στη λαϊκή τοπική διάλεκτο, αναθεωρήθηκαν. Και γράφει ο Παλαμάς για τον Ερωτόκριτο:

«Ντροπή στο ἔθνος που ακόμα δεν κατάλαβε ύστερα από πέντε αιώνων περπάτημα πως ο ποιητής του Ερωτόκριτου, αυτός είναι ο μέγας του Ελληνικού ἔθνους και αθάνατος ποιητής».

Μα είπαμε, στην αρχή, πως οι αντιλήψεις, τα σχόλια κι οι κρίσεις όλων των πνευματικών ανθρώπων για τον Ερωτόκριτο είναι γνωστά. Αυτό που δεν είναι γνωστό και που νομίζω δεν ἔχει σχολιαστεί είναι το πώς είδε και τί ιδέαν ἔχει ο λαός μας για το ερωτικό αυτό ἑπος του Βικεντίου Κορνάρου.

Βέβαια ο ἔρωτας είναι το μεγάλο πάθος, είναι από τα ακατανίκητα και αιώνια πάθη της ζωῆς. Ο λαός δύος τον ἔρωτα και την ερωτική σχέση την κατακρίνει. Τη συσχετίζει με την ημική. Κι επειδή στον Ερωτόκριτο η ἔξαρση του ἔρωτα είναι πάνω από το κάθε τι, ανέκαθεν οι κάτοικοι της υπαίθρου θεωρούσαν τον Ερωτόκριτο σαν βιβλίο και ποίημα επικίνδυνο για την ψυχική ισορροπία των νέων και προ πάντων των κοριτσιών.

Γιατί στίχοι σαν τους παρακάτω που εξυμνούν τον φτερωτό Θεό ἔχει δύναμη να ξεσηκώσει τα μυαλά και του πιο γνωστικού:

Πολλά μεγάλην αφεντιά, πολλά μεγάλη χάρη
ἔχει τ' ολόγυμνο παιδί που παιζει το δοξάρι
βαστά κρυφά ψυλή μαγνιά, τα μάτια μας κουκλώνει
και το κακό που μελετά δε μας το φανερώνει
την ίσια στράτα δεν πατεί μα τη στραβή γυρεύγει
φαρμακεμένες μαγεμένες πάντα μας μαγεμένες.

Τις κοπελλιές πάντα τις προφύλασσαν και τις επιτηρούσαν στα γλέντια και στις ξεφάντωσες, γιατί λέει πάλι ο Ερωτόκριτος:

Αρχή ἡτονε πολλά μικρή κι ἀφαντη δίχως ἄλλο.
Μα το μικρό με τον καιρό εγίνηκε μεγάλο.

Δεν ἦτανε επίσης ουσιόν να μαθαίνουνε τραγούδια και μαντινάδες τα κορίτσια. Δεν τα θεωρούσαν σοβαρά και δε θα γινόντουσαν καλές σύζυγοι γιατί: Όποιο τραγούδι το' ήρεζε ἡ πιανε κι ἥγραφε το
εθώρει ξαναθώρειε ντο ξεστίχον εμάθαινε ντο.
Το σύθεμα του τραγουδιού και του σκοπού

η γλυκότη
εσκλάβωνε συργουλιστά της κορασίας τη νιότη.

Οι απλοί άνθρωποι, παλιότερα, επίστευαν πως ο ἔρωτας ετρέλαινε τα κορίτσια. Πολλές ιστορίες κοριτσιών διηγούνται στα χωριά που είχαν τρελαθεί από ἔρωτα γιατί είχανε κρυφά διαβάσει τον Ερωτόκριτο. Γιατί όπως λέει κι ο ποιητής του Ερωτόκριτου:

*Γροικήσετε του Έφωτα θαμάσματα τα κάνει
εις σε θανάτους εκατό, όσοι αγαπούν τους βάνει
Πληθαίνει τως την όρεξη και δύναμη τως δίδει
μαθαίνει τζι να πολέμουν στης νύχτας το σκοτιδί¹
κάνει τον ακριβό φτηνό, τον άσκημο ερωτιάρη
κάνει και τον ανήμπορο άντρα και παλληκάρι
το φοβητιστιάρη άφοβο, πρόδυμο τον οκνιάρη
κάνει και τον ακάτεχο να ξέρει κάθε χάρη*

Επίσης ο λαός της υπαίθρου θεωρεί τον έφωτα
και κάθε ερωτική ιστορία ως πηγή υποκρισίας και
ψευτιάς. Το λέει κι αυτό ο ποιητής:

*Εχάσασιν οι πλειότεροι πόλτιζαν να νικήσουν
και δύο τους εντροπιάσασι δίχως να τους*

*γνωρίσουν
γιατί είχαν εις το πρόσωπον γενειάδες καμωμένες και
κάθε αργά τοι εβάνασι, μακρές*

*ξεχονοδισμένες
και δεν εμπόρευεν άνθρωπος ποτές να τους
γνωρίσει
πολλές φορές η μαστοριά ενίκησε τη φύση.*

Ο λαός μας επίσης γνωρίζει και την αδιαφυλονί-
κητη δύναμη του λόγου στις καρδιές και στο νου των
ανθρώπων και προ παντός στους νέους. Τόχει κι
αυτό μάθει από το ποίημα του Κορνάρου:
*Από ό, τι κάλλη έχει άθρωπος τα λόγια έχουν χάρη
να κάμουσι κάθε καρδιά παρηγοριά να πάρει.
Κι όπου κατέχει να μιλή με γνώση και με τρόπο.
Κάνει να κλαίσι και γελούν τα μάθια των αθρώπων.*

Στις αγροτικές μας περιοχές οι γονείς, παλαιότερα
βέβαια, έτρεμαν κι εφοδύντουσαν τα γράμματα
και τη μόρφωση, για τα κορίτσια τους. Πάντα νόμιζαν
ότι τα γράμματα με τη διάδοση και ανάγνωση των
ερωτικών δραμάτων και ιστοριών εξοικείωναν τα κορίτσια
στους ερωτικούς δεομούς κι εχαλάρωναν την
ηθική τους.

Μήπως η ίδια η Αρετούσα κατά κάποιον τρόπο
δεν παραδέχεται ότι από μικρή σχέδον είχε προπαρασκευασθεί για να δεχτεί τα βέλη του έφωτα και τις
πληγές που αφήνει, επειδή αγαπούσε το διάβασμα κι
είχε κλίση στον φορμαντισμό;

Αυτό δηλώνουν τα λόγια της στη βάγια της, την
Νένα, όταν της θυμίζει:

*«Κατέχω το πόσες φορές μούλεγες: θυγατέρα είντα
το θες το διάβασμα το τόσο νύχτα μέρα;» Είντα όμορ-
φα κι είντα καλά δρισκεις αυτού γραμμένα; και δε σ'
αρέσει μηδέ θες πρόμμα άλλο μπλειό κανένα».*

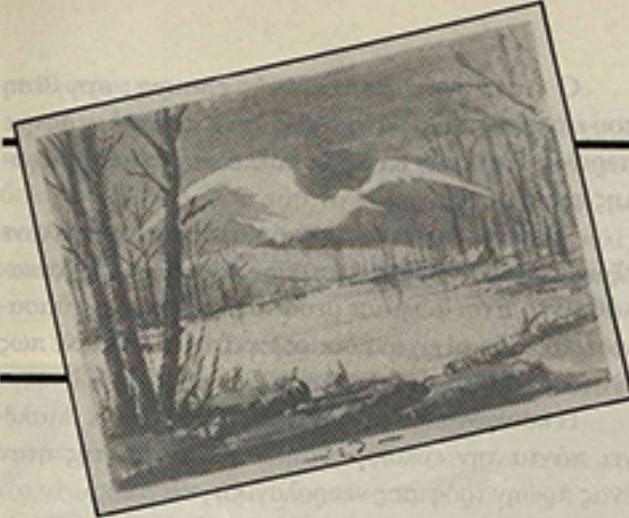
Γενικά ο Ερωτόκριτος εθεωρείτο στα χωρά της
Δυτικής, που ξέρουμε, Κρήτης σαν βιβλίο ακατάλληλο
και φθοροποιό. Γι' αυτό και δεν κυκλοφορούσε

παρά κρυφά. Όσες κοπέλλες ξέρανε γράμματα το
διαβάζανε όταν χτυπούσαν τον αργαλειό κι ήταν μο-
ναχές και το κρύβανε το βιβλίο.

Η προκατάληψη αυτή κι ο φόδος της επίδρασης
του στη νεολαία και τα επιχειρήματα που καταπολε-
μούσαν το ίδιο το ποίημα, με τα ίδια τα λόγια του
ποιητού, αποδεικνύει ακριβώς τη δύναμη και το με-
γαλείο του αθάνατου αυτού ερωτικού έπους της νεώ-
τερης λαϊκής κρητικής ποίησης.

ΜΑΡΙΚΑ ΤΖΕΡΑΚΗ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΧΙΟΝΕΝΙΟ ΠΟΥΛΙ του Αλέξη Ζερβάνου

από την ανέκδοτη συλλογή
διηγημάτων ο 4ος Σταυρός

Κι ο μπάρμπα Κωνσταντής πως δεν φάνηκε ακόμα; Δε θάρθει μαζί μας; ωρίησε ο Αντώνης. Δεν πιστεύω νάρθει είπε με συλλογή ο Μανόλης. Ναι, είναι πολύ άρρωστος ο γέρο κυνηγός, συμπλήρωσε ο Δημήτρης το ξανθό παλληκάρι με τα δύοφα γελαστά μάτια. Η Ελένη κάτι ψιθυρίσε που τόπνιξε ο θόρυβος της φωτιάς.

Μια νέκρα βασιλεψε, παράξενη και βαριά.

Ο Αντώνης έκανε μια προσπάθεια για να χαμογελάσει κι ο Μανόλης, που σαν πιο παλιός κυνηγός έπαιρνε την αρχηγία στη μικρή συντροφιά, έκανε το όπλο του βοσκοράδι, έγειρε πάνω του κι έφεργε νάρδει τον πρεπούμενο λόγο. «Ε, παιδιά, τί να γίνει, έτοι είναι η ζωή, κουράστηκε ο γέρος. Ο ένας πόλεμος ... ύστερα ο άλλος, η ειρήνη που δεν ερχότανε, τόση δυστυχία και τα χρόνια που περνάντ' αφύδτιμα ...».

Κοίταξε τους δυο άνδρες και το κορίτσι, σα νάθελε να μετρήσει την εντύπωση πούκαναν τα λόγια του κι αναστέναξε.

Ο Δημήτρης έκανε μια προσπάθεια ν' αλλάξει την κουβέντα.

—Ξεπαγιασμός θάναι στην ακροποταμά και να δούμε τι κυνήγι θάχουμε.

—Τέτοιο καιρό έκανε, είπε η Ελένη με σκέψη, που ο Μπάρμπα - Κωνσταντής είδε στο ποτάμι το χιονένιο πουλί.

—Ναι, είπε ο Αντώνης, πόσες φορές την ακούσαμε από τον καημένο το γέρο αυτή την ιστορία.

Η Ελένη συνεπαρμένη, σαν μέσα σ' όνειρο, συνέχισε:

—Τ' άσπρα φτερά του άστραφταν στον ουρανό κι είχε δυο μάτια που γυάλιζαν σα μικρές πράσινες χάντρες.

Ο Μανόλης ακούμπτησε στο κάθισμα το όπλο του και σηκώθηκε. Η κρητική ζωντάνια του προσώπου του πάγωνε από μια βαθειά ρυτίδα καταμεσής στα μάτια.

—Η ίδια ιστορία, είπε με νεύρο. Χρόνια και χρόνια το ίδιο ανύπαρκτο πουλί. Φαντασίες του γέρου, γεννούδιλμα της αρρώστειας του. Ήταν τόσο μεγάλο, λέει, που δεν έβρισκες το ταΐρι του σε κανένα από τα πουλιά της ακροποταμάς. Σήκωσε το όπλο του να το χτυπήσει και το πουλί διτύλωντας τα φτερά του κάθισε πάνω σ' ένα χοντρό μαδέρι που τόσερνε το θέμα. Και το πουλί διφασιμένο έπινε αχόρταγα νερό, ώσπου χάθηκε από τα μάτια του.

—Δεν είναι αλήθεια, τον έκοψε η Ελένη, πως σήκωσε το όπλο για να χτυπήσει το πουλί. Δεν ήθελε να το σκοτώσει.

—Τι νόημα έχουν αυτά; είπε ο άλλος. Εγώ λέω για τις φαντασίες που φτιάχνουν τον μέριμηγα του δάσους βασιλιά και το πετεινάρι απήδο. Ο Αντώνης γέλασε με το αστείο κι ο Δημήτρης κοίταξε την Ελένη που το βλέμμα της φανέρωνε πείσμα και δυσπιστία.

—Το χιονένιο πουλί υπάρχει, είπε κι έσφιξε τα δάκτυλά της με δύναμη.

—Μπορούμε να το δούμε κι εμείς κάποτε, είπε ο Δημήτρης με συγκατάβαση.

Η πόρτα της καλύβας άνοιξε διακριτικά και μια γέρικη αδυνατισμένη φυσιογνωμία πρόδοιλε. Πέρασαν μερικές στιγμές κι αμέσως ύστερα οι φωνές ξέσπασαν σαν δροντή στην ηρεμία μιας συννεφιασμένης νύκτας. «Ο Μπάρμπα-Κωνσταντής .. περαστικά ... σιδερένιος .. κι άλλες ευχές, ανακατεμένες σ' ένα μωσαϊκό τόνων. Ο Μανόλης τούδωσε το χέρι, η Ελένη έπεσε απάνω του και οι άλλοι κρεμάστηκαν από τα χείλη του.

—Είμαι πιο καλά τώρα, είπε με κουρασμένη φωνή ο γέρος. Πήρε μια βαθιά ανάσα και συνέχισε: Να με συμπαθάτε που σας έκανα να περιμένετε και το πιο κακό που σας έβαλα και σε τσακωμούς. Οι άλλοι ένοιωσαν λύπη που άκουσε τον πικρό λόγο και κοιτάχτηκαν άφωνοι. Η Ελένη δρήγκε την ευκαιρία να ξεπάσει.

—Εγώ σε πιστεύω, μπάρμπα - Κωνσταντή και

στα μάτια της, που σπίθιζε μέσα τους η φωτιά, γυάλιζαν αδιώρατες γραμμές, λες κι ήταν οι φτερούγες του πουλιού.

—Σ' ευχαριστώ, κόρη μου.

—Αν η τύχη το θελήσει θα το δρούμε το χιονένιο πουλί. Θα ψάξουμε παντού. Στα δέντρα, στους θάμνους, στα καλάμια, σε όλη την ακροποταμιά...

Ο γέρος την έσφιξε στην αγκαλιά του και τα μάτια του γιόμισαν δάκρυα.

—Να κάτω λίγο να ξαποστάω κι ύστερα πάμε.

Τη φωνή του έπνιξε ένας ξερός βήχας. Η κουβέντα συνεχίστηκε, κι ο γέρος έκαστος πλάι στη φωτιά σκεφτικός...

Πόσο μακριά τον έφερνε ο νους του, πίσω, στα περασμένα...

Ήταν οι μέρες που κηρύχτηκε ο Μικρασιατικός πόλεμος και δρέθηκε κι αυτός μαζί με όλους τους άλλους, κυνηγώντας το μεγάλο όνειρο. Θυμήθηκε τις εξαντλητικές πορείες μέσα από τα χωράφια με τις παπαρούνες πούγιναν μια μάζα με το αίμα που χύθηκε στην μεγάλη επίθεση της στρατιάς, τότε που τους είχαν αφανισει τα βαριά πυροβόλα των «συμμάχων» που δρέθηκαν, πες από τύχη, πες από λάθος, στην αντικρυνή πλευρά.

Όμορφα φερόσιμα «ακατάλυτων δεσμών και μακραίωνης φιλίας». Ύστερα είδε φοβερά πράματα που ο νους δεν τα χώραε σε μια αράδα. Εκείνοι, πούχαν νικήσει, γύριζαν πίσω και οι πλαγιές και τα στενορύματα είχαν γιομίσει από ζωντανούς, πούμοιαζαν πεθαμένοι, από μολύδια πούτριζαν στις περπατησιές των στρατιωτών, σα χαλίκια από μισοκαμμένα κοντάκια, λογής λογής σιδερικά και σκοτωμένους με βλέμμα γυάλινο... Γύρισε πίσω μ' ένα μολύδι σφηνωμένο στο κεφάλι και με τη μυρωδιά του χάρου σιμά του. Ήτανε τόσα πολλά... Είχε δει τον κόσμο που ονειρεύτηκαν, να γίνεται πύργος θεόρατος, να καίγεται συθέμελα και ν' αφήνει στην ανάσα του τη βαριά κάπνια και στα χείλη του μια πίκρα, που θάμενε σα γεύση σε όλη τη ζωή.

Η εγχείρηση ήταν δύσκολη, μα πέτυχε. Βγήκε γρήγορα απ' το νοσοκομείο. Δεν πέφασε πολὺς καιρός και είπανε πάλι πως ήτανε άρρωστος. Αλλιώτικη αρρώστεια αυτή τη φορά. Τον πήγανε σε μια κλινική με καγκελωτά παράθυρα, αραδιαστά σφηνωμένα σιδερά. Τι φοβερές σκηνές.

Ένας είχε μαζέψει παράσημα από ζωντανούς και σκοτωμένους, εχθρούς και δικούς και τάχε κρεμάσει ακατάστατα στα στήθια του. Έλεγε πως ο πόλεμος δεν τέλειωσε και με ύφος γεμάτο μεγαλοπρέπεια έγραφε κάθε μέρα, έκθεση στον επιτελάρχη της στρατιάς για την πορεία των επιχειρήσεων.

Ο Διευθυντής της κλινικής έπαιρνε, στη θέση του επιτελάρχη, τις αναφορές και ο πόνος δεν άφηνε περιθώρια γέλιου. Κι άλλοι πολλοί ναυάγια της μεγάλης φουρτούνας...

Ύστερα είπανε πως είναι καλά και τον βγάλανε έξω σε μια κοινωνία γνωστικών που αυτός δεν καταλάβαινε. Έτσι φώλιασε μέσα του ένα ερώτημα βασινιστικό: «Ποιοι είχανε δίκιο; Εκείνοι που είπανε πως είναι καλά ή μήπως οι άλλοι;»

Η κοινωνία δε βάζει τέτοια ερωτηματικά. Διαλέγει πάντα την εύκολη λύση: «Ο Κωνσταντής ήταν ένας πρόην τρόφιμος νευρολογικής κλινικής.»

—Γιατί αναστέναζεις μπάρμπα - Κωνσταντή;

—Μούδιασε το πόδι μου και τ' αριστερό χέρι, Ελένη μου, φαίνεται πως με κούρασε ο δρόμος.

—Έκανες άσχημα να στκωθείς με τέτοιο καιρό, είπε ο Μανόλης.

—Καλύτερα να σε πάμε σπίτι είπε ο Δημήτρης.

—Όχι δεν είναι τίποτα, μην ανησυχείτε. Κουράστηκα. Αυτό είναι. Θα μου περάσει.

Πήρε ένα κουτσούρι, τόριξε στη φωτιά κι η φλόγα φούντωσε. Η μυρωδιά του ρετσινιού ξεχύθηκε έντονη.

—Καλά δεν πειράζει, είπε ο Μανόλης, ξεκουράσσου έχουμε ώρα. Η κουβέντα πήρε πάλι το δρόμο της κι ο Κωνσταντής τράβηξε στο δικό του.

Η φλόγα παιγνίδιζε κι ένοιωσε πως ήταν νυσταγμένος. Δεν με βαστάνε τα πόδια μου, σκέψητηκε. Και δεν ήθελε να το χάσει αυτό το κυνήγι. «Πού ξέρεις - έλεγε στον εαυτό του - αν σταθείς Κωνσταντή αυτή τη φορά πιο τυχερός...». Κι έχουν περάσει τόσα χρόνια από τότε πούδε από τόσο κοντά το χιονένιο πουλί.

Ξαναγύρισε στο μυαλό του η εικόνα. Τα πολλά γνώριμα μέρη τρέχουν ανάγλυφα μέσα στη φωτιά. Είχε κάνει δρόμο κάπου τέσσερα μίλια κι ο ιδρώτας κυλούσε στη φαχοκοκκαλιά. Ένας ουρανός πνιγτικός, βαθύς γκρίζος, μα από την ακροποταμιά ξεχνότανε στον αέρα κάποια φρεσκάδα που την ρουφούσε με ανακούφιση. Του άρεσε να πλανέται έτσι με το δίκανο σαν πρόσωπο στην πλάτη. Όσο μεγαλύτερη γινόταν η πορεία, τόσο δυσκολότερα έπαιρνε το δρόμο να γυρίσει στην πολιτεία, λες κι ήθελε φτερά για να κόψει τα δεσμά με τα φεύγικα χαμόγελα και τα μάτια που κρύβανε τις αληθινές σκέψεις.

Μια ντουφεκιά ακούστηκε από την άλλη μεριά του ποταμού κι ένα πλήθος από φτερά ζυγιάστηκαν στον αέρα. Ο φόβος πλανήθηκε πάνω απ' όλα τα ζωντανά της ακροποταμιάς. Εκείνη την ώρα, σαν ένα άσπρο σύννεφο, με απίστευτη γρηγορία, πέταξε

από μπροστινό πουλί.

Δεν έδειχνε τρομαγμένο και χαμήλωσε στα νερά, που πήραν φως από την παρουσία του. Σα μια φεγγοβολή στον λογισμό του τη νύχτα, ζωντάνεψαν τα παραμύθια που διάβαζε μικρός για το άσπρο πουλί, που φέρνει την ευτυχία. Κι ήταν τώρα τόσο κοντά του ...

Την ευτυχία! Ζήτησε το νόημά της και μπερδεύτηκε. Καθένας την εύρισκε ο άλλος τότε κι αυτός θυμήθηκε την Άννα, που του χαμογελούσε όταν περνούσε από την πόρτα της, σε κείνο το φτωχό δρομάκο και γέμιζαν από χαρά τα στήθια του.

Μια νύχτα που η γαλήνη της ήταν έτοιμη να κλέψει τον πρώτο ψίθυρο που θ' αντάμωνε στο δρόμο της, την καληπότερη σε κι άκουσε τη φωνή του, τόσο παράξενη, που δεν μπόρεσε να πει δεύτερη λέξη. Κι ύστερα έλεγε χίλια όμορφα λόγια, μονάχος του, που δεν τάκλεβε κανένας. Ούτε η γαλήνη της νύχτος. Θα της μιλούσε αύριο ... Και ύστερα λέγα τυπικά λόγια. Έδρισκε πως δεν ήταν καιρός να φανερώσει το μυστικό του. Δεν ήταν όμορφος κι εκείνη είχε ένα τόσο υπέροχο χαμόγελο, που τον έπνιγε ο φόδος μην τύχει και γίνει πολύ πλατύ, ένας σαρκασμός που θάσκιζε τα σωματικά του. Και δε μίλησε. Αύριο κι όλο αύριο έλεγε ... Κι ύστερα ο πόλεμος. Τα μαύρα φυύχα. Τα καντήλια που άναβαν για τις οκιές των νεκρών, που ήταν τόσο πολλοί και το μωάλο του που δεν άντεξε.

Η Άννα έταγε να γελά και οι λέξεις που ζητούσε να δρει βούλιαζαν μέσα στην ανεμοζάλη και στο χρόνο ...

Μα να που το άσπρο πουλί ήταν μπροστά του. Μήπως δεν ήταν αργά;

Το ρέμα του ποταμού όμως δεν περίμενε, το πουλί έφυγε από τα μάτια του και ο πόνος βάθυνε τόσο πολύ που ένιωσε να χάνεται.

Οι κυνηγοί, που τον ξανάφεραν στις αισθήσεις του δεν είχαν δει τίποτα και τα γέλια τους, στα λόγια του, ήταν πιρούμενο λεπτίδι.

Ο γέρος τινάχτηκε στη θέση του. Το αριστερό του πόδι χτύπησε μια αγριοκουκουναριά που κύλισε μ' ένα ξερό ήχο στην καλύβα.

Η φωνή του αντήχησε παράξενα.

— «Το νερό κυλούνε τόσο γηγήγρα ... Δεν ήταν εύκολο να το πιάω και ήταν διφασμένο ...».

Αντίκρυσε τα ταραγμένα πρόσωπά τους και άκουγε τις ομιλίες τους πούμοιαζαν ψίθυροι ασυνάρτητοι.

Έτσι νάρχεται ο θάνατος; συλλογίστηκε. Η δύναμη χανότανε και η αναλαμπή της φωτιάς λιγόστευε.

Ένα παλιό σπίτι, σαν όλα τ' άλλα της φτωχο-

γειτονιάς, με μια πόρτα που θάττερε κάποτε νάχε βαφτεί πράσινη. Οι φωτιές είχαν ανάψει στα στενά σοκάκια. Ήταν τ' Αγή Γιαννιού απόψε ... Δεν πηδούσε φωτιές κιάς του φώναζαν οι άλλοι. Η πράσινη πόρτα ήταν κλειστή. Η Άννα δεν είχε φανεί. Νάτανε τάχα ο κατνός που του βούρκωνε τα μάτια; Πώς θυμάται τη στιγμή που άνοιξε η πόρτα και πρόβαλε το γελαστό της πρόσωπο. Τον έκανε να χαρεί τόσο πολύ.

— «Κωνσταντή δε θα πηδήσεις τις φωτιές; Γιατί στέκεσαι παράμερα». Σ' εκείνο μιλούσε.

— «Είμαι κουρασμένος Άννα. Διάβαζα πολλές ώρες».

Ψέματα της έλεγε. Μαζί της πήδησε πολλές φορές με φτερά στα πόδια.

— «Να πεις μια ευχή στο πήδημα» είχε σάλι εκείνη.

Μια ευχή. Και πήδησε τόσες φορές. Κι ύστερα πάλι το μεγάλο πήδημα. Ο πόλεμος. Το κακοτόχαλο μονοπάτι που το ανέβαιναν βαριανασαίγοντας κάτω από το βάρος του φορτίου που κουβαλούσαν στις πλάτες τους. Κι από πάνω τους οι σφαίρες, οχιές θανατοφόρες, σφύζουσαν μέσα στον ουρανό σαν της αποκάλυψης θηριά. Και οι σύντροφοι της πορείας ολοένα και λιγόστευαν ... Η ανατροπή του γινότανε δύσκολη τώρα. Τον κούρασε ο δρόμος. Είχε πεσατησει πολύ στην ακροποταμία κι οι αέρας ήταν λιγοστός, τα νερά σκοτεινά.

— Το χιονένιο πουλί! φώναξε με σοτή δύναμη του έμενε.

Με μια προσπλάθεια, που την ένοιασθε πολύ μεγάλη άπλωσε το χέρι του καταπλανό στη φωτιά. Ο πόνος από το κάψιμο τὸν ανέγκασε να το τραβήξει. Οι ψίθυροι ήταν μακρινοί, αλλα το πρόσωπο της Ελένης έλαμπε σαν εκείνη τη βραδιά στους φανούς.

— Άννα το βλέπεις το πουλί; φώτησε με σαγιονέρι φωνή.

Είδε το πρόσωπο της Ελένης να χλωμιάζει.

— Άννα, δεν είναι όμορφο; ... Δε θα το χτυπήσω με το όπλο. Με το χέρι μου θα το πιάσω. Είναι τόσο κοντά μου και πέφασαν τόσα χρόνια. Ο γέρος τινάχτηκε σα νευροσπαστό. Τα χέρια του απλώθηκαν πάνω από τις φλόγες, με τις παλάμες ανοιχτές και μια απόμακρη κραυγή έσπευσε από τα χείλη του. Οι άλλοι τον τράβηξαν με δύναμη κι ο Μπάρμπα - Κωνσταντής έγειρε με ένα παράξενο χαμόγελο.

Η φωτιά λιγόστευε πολύ και η Ελένη έκλαιγε ...

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ *

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ
Γλωσσολόγος - Πανεπιστημιακός

Η πεποίθηση για την επιδεινούμενη κατάπτωση, παρακμή και κακοποίηση της σημερινής νεοελληνικής γλώσσας βρίσκεται δύο ποτέ άλλοτε στην καθημερινή επικαιρότητα. Με σχετική ευκολία μπορεί να αναφέρει ο καθένας μας χαρακτηριστικά παραδείγματα «κακοποίησης» της γλώσσας, δύο από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, δύο και από σημαίνοντα πρώσωπα της επιστήμης και της πολιτικής. Ο ιστορικός δόμας της γλώσσας έρει ότι η ακατάπαυστη λογοδιάρροια για την παρακμή της γλώσσας είναι δύο πολιά, δύο η ίδια η γλώσσα. Ήδη κατά την εποχή του χαλκού θα υπήρχαν παράπονα ότι η γλώσσα έπαιψε να είναι αυτό που ήταν την πολιά καλή εποχή του λίθου - για να χρησιμοποιήσω την ειρωνική διατύπωση του γερμανού γλωσσολόγου Hans Weigel.

Και ο Samuel Johnson έγραψε στον Πρόλογο του Λεξικού της Αγγλικής γλώσσας (A. Dictionary of the English Language, 1755): -... Όταν βλέπουμε ότι οι άνθρωποι γερνούν και πεθαίνουν σε μια ορισμένη ηλικία, ο ένας μετά τον άλλο, αιώνες τώρα, θα πρέπει να δει κανείς με σαρκασμό το ελέξιρο που υπόσχεται να επιτηδύνει τη ζωή κατά χήλια χρόνια. Με την ίδια λογική θα γελοιοποιεί ο λεξικογράφος εκείνος που θα ήθελε να βαλσαμώσει τη γλώσσα για να την προφυλάξει από την παρακμή και τη διαφθορά, τη στυγμή που έρει πως δεν υπάρχει καμιά γλώσσα χωρίς μεταβολές. Λες και έχει τη δύναμη να αλλάξει τα γήινα, να απαλλάξει μια για πάντα τον κόσμο από την τρέλα, τη ματαιότητα και το φέρα ...».

Ο πολύς κόσμος σπάνια συνειδητοποιεί κάτι το πολύ απλό: Ότι δηλ. οι λέξεις μιας ζωντανής γλώσσας έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τα έμβια όντα: είναι ζωντανές. Κάθε λέξη έχει μια ορισμένη καταγωγή η οποία και καθορίζει την ιδιαιτερη φυσιογνωμία της. Υπάρχουν ωραίες και όσχημες λέξεις. Υπάρχουν λέξεις που ζουν χυλιάδες χρόνια χωρίς να χάνουν τη ζωντάνια και τη λάμψη τους και άλλες που πεθαίνουν πρόκρια ή ακόμη και προτού καλά γεννηθούν. Οι λέξεις μας τραγουδούν, μας απειλούν, μας εκβιάζουν, μας οδηγούν στην αυτοθυσία ή την αυτοκτονία. Ζευγαρώνουν σύμφωνα με τις επιθυμίες μας για να εκφράσουν υψηλές ιδέες, αιώνιες αλήθευτες και διαχρονικές αξίες, όπως άλλο τόσο χρησιμοποιούνται σε κατάλληλους συνδυασμούς ως πανίσχυρα όπλα παραπλάνησης, εξαπάτησης και αλλοτρίωσης του ανύποπτου και ανυπεράσπιστου πλήθους.

Προτού τα συνειδητικά προλεκτικά μορφώματα μετασχηματιστούν σε φωνούμενο λόγο γίνονται σε κλάσματα δευτερολέπτου οι κατάλληλες επιλογές των λέξεων έτσι ώστε να εξυπρετούν τη συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση και την προθετικότητα του ομιλητή με βάση το συγκεκριμένο δέκτη (ή δέκτες) του μηνύματος ή οποιασδήποτε γλώσσικης εξωτερίκευσης. Αυτές οι συνειδητές επιλογές και τα πρότυπα της ομιλίας είναι ό,τι ονομάζουμε χρήση. Η χρήση είναι ο ρυθμιστής της γλώσσας. Ο Οράτιος διακήρυξε την απλή αυτή αλήθεια εδώ και 2.000 σχεδόν χρόνια στην περίφημη «Ποιητική τέχνη»: Η χρήση είναι ο κανόνας (η νόρμα) της ομιλίας. Ανάλογα με το βαθμό πειθαρχίας στους κανόνες και τους νόμους της χρήσης μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως καλή ή κακή τη χρήση μιας ορισμένης γλώσσας. Χρήση επομένως

είναι ο τρόπος με τον οποίο μεταχειρίζονται τα μέλη μιας γλώσσικης κοινότητας τη γλώσσα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, οι συνήθειες και η στάση τους απέναντι σε διάφορες πλευρές της γλώσσας τους (π.χ. ποικιλία στην προφορά, χρήση ορισμένων λέξεων, προτίμηση συγκεκριμένων γραμματικών τύπων, κ.α.).

Πολλοί συνδέουν την καλή ή κακή, τη αστή ή λαθεμένη χρήση της γλώσσας με την θήρηση ορισμένων κανόνων που έχουν αποστηθεί από διάφορες σχολικές γραμματικές χωρίς καν να υποπτεύονται ότι τους περισσότερους απ' αυτούς τους κανόνες τους ανακάλυψαν οι γραμματικοί και οι φιλόσοφοι της γλώσσας του 18ου αιώνα και οι οποίοι στήριζαν τις απόψεις τους στις παρακάτω αρχές:

1. Αλλαγή στη γλώσσα ισοδυναμεί με παρακμή.
2. Η γλώσσα διέπεται από λογικές αρχές.
3. Οι γραμματικές της Αρχαίος Ελληνικής και της Λατινικής είναι τέλειες από κάθε άποψη.
4. Υπάρχουν ορισμένοι γραμματικοί τύποι οι οποίοι λόγω «κληρονομικότητας» είναι καλύτεροι από κάποιους άλλους.
5. Αποκλειστική σχέδιον αποστολή των γραμματικών και λεξικογράφων είναι η διατύπωση κανόνων «ορθής χρήσης» της γλώσσας.

Συστηματικές έρευνες σπουδαίων γλωσσολόγων του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, όπως είναι οι: Grimm, Sweet, Jespersen, Bloomfield και Sapir απέδειξαν ότι όλες οι παραπάνω αρχές είναι εντελώς εσφαλμένες. Τα πορίσματα στα οποία κατέληξαν οι γλωσσολόγοι ήδη από τις αρχές του αιώνα μας μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα: 1. Η γλώσσα είναι ζωντανός οργανισμός και μεταβάλλεται συνεχώς. Κάθε προσπάθεια παγιοποίησής της ισοδυναμεί με διολοφονική απόπειρα.

2. Η εξέλιξη είναι κάτι το εντελώς φυσιολογικό.

3. Μελετώντας τη γραπτή γλώσσα σε βάρος της προφορικής «είναι σαν να πιστεύουμε πως, για να γνωρίσουμε κάποιον είναι προτιμότερο να δούμε τη φωτογραφία του παρά το πρόσωπό του».

4. Η ορθότητα καθορίζεται από τη χρήση.

5. Κάθε χρήση είναι σχετική.

Οι θεσείς αυτές επικρίθηκαν δριμύτατα από τους οπαδούς της θεωρίας της «γλωσσολογικής αριστοκρατίας» (linguistic aristocracy) οι οποίοι και αποτελούσαν την κοινωνική και πνευματική «έλιτ». Έτσι υποστήριξαν ότι η «ορθότητα» δεν καθορίζεται από τους χρήστες της γλώσσας γιατί υπάρχει ανεξάρτητη απ' αυτούς. Ακόμη πιο επικίνδυνες είναι απόψεις όπως οι παρακάτω: «Οι γλωσσολόγοι μας λένε πως δεν υπάρχει οιωσιά και λάθος στη γλώσσα, ή το χειρότερο, ότι οι τιδήποτε είναι σε τρέχουσα χρήση είναι οιωσιά!

Μια τέτοια άποψη αποτελεί διαστρέβλωση της δημοκρατίας. Επιτρέπει στους αγράμματους να κακοποιούν τη γλώσσα και καταδικάζει αυτούς που με τη μόρφωση και την προσπάθεια φροντίζουν και προστατεύουν τη γλώσσα».

Πολλές φορές οι αυτόκλητοι «προστάτες» της γλώσσας

* Ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε εδώ σε κάποιες εκπεισότερη μορφή αποτελεί μικρό μέρος της εισήγησης του Κ. Χαραλαμπάκη, ανεψιό, καθηγητή της Γλωσσολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο Ελεύθερο Ανοικτό Πανεπιστήμιο της πόλης μας το Φεβρουάριο του 1986 με θέμα τη «Σωστή χρήση της δημοτικής γλώσσας».

δεν συνειδητοποιούν ή δεν θέλουν να παραδεχτούν ότι ο χαρακτηρισμός μιας λέξης ή μιας έκφρασης ως «καλής» ή «κακής» δεν εξαρτάται από τη λογική επιχειρηματολογία, τα αυστηρά γλωσσολογικά ιστορικά κριτήρια, ή τις συναισθηματικές επιλογές, αλλά από τη γνώμη της πλειοψηφίας των μελών της γλωσσικής κοινότητας.

Θα παρουσιαστεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη της γλώσσας ανθρώπων που θεωρούνται «αυθεντίες» σε θέματα σωστής χρήσης της γλώσσας γιατί έτσι θα φανεί πιστεύων σε όλη την τραγική διάσταση το χάσμα ανάμεσα στη «θεωρία» που βασίζεται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις και την καθημερινή πρακτική. Οι περισσότεροι δίνουν με σχετική ευκολία «συμβουλές» και «οδηγίες» τις οποίες όμως οι ίδιοι μιλώντας ή γράφοντας αυθόρυμητα ξεχνούν να εφαρμόσουν. Τα παραδείγματα που ακολουθούν είναι παρμένα από μια τέτοια αυθεντία: Γράφει κάπου: -Τελευταία κυκλοφόρησε και ένα δύντας αειδόλογο βιβλίο: «Η Αθήνα μας» που, όπως μας πληροφορεί, είναι «έκδοση για την επέτειο των 150 χρόνων από την ανακήρυξη της σαν πρωτεύουσα της Ελλάδας». Και ανακύπτει το ερώτημα: Ο συγγραφέας δεν υποψίζεται ότι το «σαν» θέτει υπό αμφιθήτηρη την ιδιότητα της επίσημης πρωτεύουσας;... Λιγες σελίδες πιο κάτω είναι αισθητή η ασυνέπεια: «... Και αυτό το ξέρει καλά ο Κ. Μ., που σαν πανεπιστημιακός καθηγητής είναι συσσωματωμένος στο νέο κοινωνικό κατεστημένο ...». Είναι κρίμα που χάνεται η διάκριση ανάμεσα στα σαν και το ως, η συχνότητα όμως χρήσης σχετικοποιεί τη διχοτομία σωστό - λάθος. (Θα αμφιθήτηρη την επαγγελματική ιδιότητα του γιατρού μου επειδή μου είπε ότι - «εγώ σαν γιατρός ...»). Τι νόημα έχει η συμβουλή: «Αποφυγή χρησιμοποίησης πολλών μαζί γενικών πτώσεων», σταν χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στη διατύπωση αυτή 4 γενικές για να καταδικάσει 2 στο παράδειγμα που επικαλείται: «επαισχυντος τρόπος λήψης απόφασης»; Ο ίδιος μας συμβουλεύει: «Όχι λέξεις ... αδόκιμες ... ή ακατάλληλες» για να μας πει στην ίδια παράγραφο: «Η δημοτική δεν πρέπει να υποταχθεί στις ανάγκες του νεοελληνικού μπατεακυλοαλεστιαμού». Δυο σελίδες πιο κάτω αποφαίνεται: «Όχι δημιουργία νέων λέξεων. Η νεολεξία δεν μαρτυρεί γλωσσοπλαστικές ικανότητες, αλλά συμπτώματα σχιζοφρενίας». Τότε όλοι οι πνευματικοί ανθρώποι κυρίως και ιδιαίτερα οι ποιητές, ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου, πρέπει να χαρακτηριστούν «σχιζοφρενείς» και φυσικά και ο ίδιος ο συγγραφέας του έργου ο οποίος στην ίδια σελίδα χρησιμοποιεί τη λέξη ροϊκότητα, ενώ σε ολόκληρο το βιβλίο υπάρχουν άφονοι νεολογισμοί.

Ήδη το 1895 ο Adolph Noreen θεωρήσεις ως «αωστή χρήσης της γλώσσας» -ο.τιδήποτε μπορεί να γίνει κατανοητό με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια και ταχύτητα από το ακροστήριο και να αναπαράχθει διος γίνεται πιο εύκολα από τον ομιλητή-. Η σημασία που έδωσε στο ακροστήριο και τη γλωσσική οικονομία επικρίθηκε από αρκετούς γλωσσολόγους. Ο Sweet δίνει έμφαση στην ευρύτερη αποδοχή: «Ο.τιδήποτε βρίσκεται σε γενική χρήση σε μια γλώσσα είναι από γραμματική άποψη ορθό». Ο Jespersen υποστηρίζει ότι είναι γλωσσολογικά ορθό «αυτό που απαιτεί η επιμέρους γλωσσική κοινότητα στην οποία ανήκει κανείς». Ο Robert Pooley τονίζει: «Καλά Αγγλικά είναι εκείνη η μορφή της ομιλίας που είναι κατάλληλη για το σκοπό που επιδιώκει ο ομιλητής. Είναι το αποτέλεσμα της συνήθειας της οποία ούτε «μουδιάζει» από τον κανόνα, ούτε όμως είναι και αυθαίρετο. Δεν είναι ποτέ σταθερό, αλλά μεταβάλλεται με την οργανική ζωή της γλώσσας».

Κριτήριο επομένως ορθής χρήσης πρέπει να είναι ο βαθμός εκπλήρωσης των σκοπών και επιδιώξεων - με άλλα λόγια

της προθετικότητας - του ομιλητή. Η άποψη αυτή ξεκινά από την προϋπόθεση ότι, όταν ένα άτομο ανοίγει το στόμα του να μιλήσει ή παιρνεί το μολύβι στο χέρι, έχει κατά νου ένα σκοπό και ότι οι άνθρωποι διαφέρουν ως προς την ηλικία, την πείρα, τα διαφέροντα, τις γνώσεις, την ευφυΐα, την κοινωνική τάξη και ότι έχουν διάφορες προκαταλήψεις (πολιτικές, γλωσσικές, κ.α.). Έτσι συμπεραίνουμε με τον Jespersen ότι -το άτομο χρησιμοποιώντας τη γλώσσα πρέπει πάντοτε να αυτοσχεδιάζει. Συνεχώς αντιμετωπίζει νέες περιστάσεις και επομένων χρειάζεται να διατυπώσει σκέψεις και να εκφράσει συναισθήματα κατά διαφορετικό τρόπο». Σύμφωνα μ' αυτά χρήσης της «αωστής» ή αν θέλετε «καλής» δημοτικής μας γλώσσας είναι ο κάτοχος ενός ευρύτατου φάσματος γλωσσικών μορφών και υφών που του επιτρέπουν να επιτύχει μέσω του γλωσσικού οργάνου τον συγκεκριμένο κάθε φορά στόχο.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να τονίσω τη σημασία του Σχολείου για την ανάπτυξη της γλωσσικής ικανότητας και του γλωσσικού αισθητηρίου των μαθητών. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών μας - των δασκάλων και φιλολόγων κυρίων - θα είναι καθοριστικός στο σημείο αυτό για τα επόμενα χρόνια στα πλαίσια της ευρύτερης προσπάθειας που καταβάλλει η Πολιτεία για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά πορίσματα.

To 1925 διαπίστωσε ο Leonard Bloomfield για τα σχολεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής ότι -διδάσκουν σ' αυτά άτομα τα οποία, από τους καθηγητές της Παιδαγωγικής μέχρι τους δασκάλους, δεν έχουν ιδέα από τις πρόδοσις της γλωσσικής επιστήμης-. 20 χρόνια αργότερα ο Charles Fries παρατήρησε ότι η κατάσταση δεν άλλαξε και πολύ. Για την Ελλάδα τα πράγματα ήταν φυσικά πολύ χειρότερα μέχρι πριν λίγα μόλις χρόνια. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε και στη χώρα μας - προσυμένων των αναλογιών - 3 ειδή εκπαιδευτικών ως προς τη σάση τους στο θέμα διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας:

1. Υπάρχουν ελάχιστοι, ευτυχώς, εκπαιδευτικοί οι οποίοι έχουν παντελή σχέδιον γάννοια των πορισμάτων της σύγχρονης γλωσσοπλαστικής. Βάζουν τα παιδιά να αποστηθίσουν κανόνες οι οποίοι στην πράξη έχουν εντελώς έσπεραστεί, είναι απόλυτοι στις κρίσεις τους (=αυτό είναι σωστό, εκείνο είναι λάθος=) και θεωρούν (είτε το ομολογούν είτε όχι) κάθε αλλαγή στη γλώσσα ως ένδειξη παρακμής. Ο S. Hayakawa περιγράφει πολύ ωραία σ' ένα άρθρο του τους μαθητές που έθγαζαν οι δάσκαλοι αυτοί στην Αμερική: «Σκοπός τους δεν ήταν να διδάξουν τα παιδιά να μιλούν και να γράφουν σωστά τη γλώσσα, αλλά να τους δημιουργήσουν μια μόνιμη φοβία για τα ορθογραφικά και γενικότερα τα γραμματικά ασφάλματα. Μερικοί μαθητές γίνονται σίγουρα πο προσεκτικοί με τον ανορθόδοξο αυτό τρόπο. Η πλειοψηφία όμως των μέτριων μαθητών εγκαταλείπει το σχολείο με την πεποίθηση ότι -η αωστή χρήση της Αγγλικής-, όπως η ηθική τελειωση, είναι κάτιο το εντελώς ανέφικτο. Γεμάτοι από τα -μαστιγώματα- μας για τις -γλωσσικές τους αμαρτίες- εγκαταλείπουν το σχολείο νιώθοντας όπως οι πουρίτανοι εκείνοι που πίστευαν πως ο, τιδήποτε είναι φυσικό πρέπει να είναι λάθος. Πολλοί Αμερικανοί χρησιμοποιώντας τη γλώσσα τους παρουσιάζουν (και παρουσιάζουν) ελαφρά συμπτώματα νευρωτικού ύγχους». Αν υπήρχαν έρευνες για την ελληνική πραγματικότητα τα αποτελέσματα θα ήταν σίγουρα αποκαρδιωτικά.

2. Υπάρχουν αρκετοί εκπαιδευτικοί οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς των -προσεκτικούς- (αποδοκιμάζουν λ.χ. αρκετούς ανεδαφικούς κανόνες), διδάσκουν όμως τη γλώσσα - στα πλαίσια των πρωτοβουλιών που αναλαμβάνουν - κατά τον

ιδίο παλιό, εντελώς ξεπερασμένο τρόπο. Σ' αυτή την πλάνη συντελούν και μερικά σχολικά βιβλία - ή επιμέρους κεφάλαια των βιβλίων αυτών - τα οποία σε εντελώς επιφανειακό και ρηχό επίπεδο θέλουν να δημιουργήσουν την εντύπωση -νέας προ-έγγισης- του γλωσσικού μαθήματος. Και οι δύο τύποι εκπαιδευτικών προσφέρουν στην ουσία -κονσερβοποιημένη- γνώση στους μαθητές αφήνοντάς τους ελάχιστα περιθώρια πραγματικής διαλογικής συζήτησης και αναζήτησης μιας δεύτερης εξίσου πειστικής ή πειστικότερης ενδεχομένως λύσης.

3. Η τρίτη κατηγορία εκπαιδευτικών διαμορφώθηκε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, χρειάζεται όμως ακόμη πολλή δουλειά για να υλοποιηθούν στην πράξη οι παρακάτω αρχές τις οποίες αποδέχονται:

1. Η νεοελληνική γλώσσα - όπως κάθε γλώσσα - παρουσιάζει ένα κοινό πυρήνα ο οποίος παραμένει σταθερός. Στο εξωτερικό όμως περιβλήμα της γλώσσας εμφανίζονται αναπόφευκτα ποικίλες αλλαγές. 2. Δεν υπάρχουν απόλυτοι κανόνες στη νεοελληνική, αφού η δομή της αλλάζει σταθερά. 3. Η γλώσσα αποτελεί κατά κύριο λόγο μια μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς και ο καλύτερος τρόπος εκμάθησης της είναι η συστηματική παρατήρηση και η χρήση της. 4. Εάν είναι «καλή» - ή - «κακή» - η γλώσσα που χρησιμοποιεί κανείς το διαπλατώνει από τις αντιδράσεις των μελών της ίδιας γλωσσικής κοινότητας. 5. Αποστολή του δασκάλου, με την ευρύτερη έννοια του όρου, είναι να βοηθήσει τους μαθητές του να γίνουν καλοί παραπρητές του τρόπου λειτουργίας της γλώσσας για να μπορέσουν έτοις να διατυπώνουν απόψεις οι οποίες δεν θα στηρίζονται σε αυθαίρετες κρίσεις και προκαταλήψεις.

Οι λέξεις - «καλός» - και - «κακός» - προκειμένου για τη χρήση της γλώσσας έχουν κάποιες ηθικολογικές συνυποδηλώσεις και οι εκπαιδευτικοί μας σπάνια βοηθούν το μαθητή να δει τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε - «καλή/κακή γραμματική» - και - «καλό/κακό κορίτσι». Αφετηρία κάθε προβληματισμού πρέπει να αποτελέσει η αποσαφήνιση των χρησιμοποιούμενων όρων και εννοιών. Τίθα πει - «ωστή χρήση» - της δημοτικής; Ποιός αποφασίζει αν χρησιμοποιώ αστά ή όχι τη γλώσσα; Συνήθως έχουμε την τάση να απαιτούμε ελευθερία για τη δική μας χρήση της γλώσσας και να κάνουμε από καθέδρας υποδειξείς στους άλλους, όπως είδαμε πιο πάνω: Αυτόματα ανακύπτει το ερώτημα: Υπάρχουν αυθεντίες στα θέματα της γλώσσας και αν υπάρχουν βοηθούνται πράγματι στη - «ωστή» - της χρήση; Στην Αγγλία τα σκήπτρα της αυθεντίας και για τη γλωσσικά προβλήματα τα κρατούνται οι βασιλιάς. Έτσι καθιερώθηκε στις αρχές του 16ου αιώνα (επί βασιλείας Ερρίκου του 8ου) η παροιμιάδης πια έκφραση *the King's English*. Για αιώνες ολόκληρους η - «καλή» - χρήση της γλώσσας ταυτίστηκε με τη γλώσσα της αριστοκρατίας. Αργότερα αποτέλεσε κριτήριο ορθής γλωσσικής χρήσης η γλώσσα των καταξιωμένων συγγραφέων. Ποιοι βεωρούνται όμως - «καλοί» λογοτέχνες; Ο Καζαντζάκης λ.χ. ανήκει αναμφιθίτητα σ' αυτή την κατηγορία, η γλώσσα του όμως κάθε άλλο παρά πρότυπο μπορεί να αποτελέσει παρά την εκπληκτική ρώμη που παρουσιάζει. Πολλοί εξάλλου λογοτέχνες που βεωρούνται άξιοι μίμησης είναι από χρόνια πεθαμένοι και έτοις δεν μπορούν να αποτελέσουν πρότυπο για τη σημερινή ζωντανή γλώσσα. Θα περίμενε κανείς ότι οι επαγγελματίες γλωσσολόγοι και οι - «γραμματικοί» - θα ήταν αρμόδιοι να καθορίσουν τη χρήση της γλώσσας. Όμως ο σχολαστικός που τους διέκρινε δημιουργήσε περισσότερα προβλήματα απ' όσα υποτίθεται ότι έλυσαν. Οι άγγλοι γραμματικοί λ.χ. του 17ου και 18ου αιώνα βεωρούσαν το παρελθόν ως - «πρετοιμασία»-, το παρόν ως - «τελείωση» - και το μέλλον ως - «απειλήτική» - «κατάπτωση» - της γλώσσας. Ο Jonathan Swift ήταν έντρομος για την επερχόμενη παρακμή και ζητούσε κυβερνητική παρέμ-

βαση για την παγίωση (δηλ. ταρίχευση) της γλώσσας. Διαφορετικά φοβόταν ότι μέσα σε 2 αιώνες τα λογοτεχνικά έργα της εποχής του δεν θα μπορούν να διαβαστούν, επιχειρηματολογία η οποία χρησιμοποιείται κατά κόρον και σήμερα εδώ στην Ελλάδα για τα έργα του Παπαδιαμάντη και άλλων παλαιοτέρων λογοτεχνών.

Οι γραμματικοί είναι αυτοί που με εξαιλογικά ή παράλογα επιχειρήματα διατύπωναν κανόνες οι οποίοι βασάνιζαν και εν μέρει βασανίζουν τόσες γενιές. Ο Samuel Johnson στο μνημειώδες *A. Dictionary of the English Language*, δ.π., συμμερίζεται πολλές από τις καταδίκες των γραμματικών. Έθεσε ως στόχο του να σταθεροποιήσει τη γλώσσα ενδέιξε της επερχόμενης διαφθοράς. Στον πρόλογο του τονίζει:

«Οι γλώσσες, όπως και οι κυβερνήσεις, έχουν μια φυσική τάση προς τον εκφυλισμό. Διατηρήσαμε επί μακρόν το Σύνταγμα, ας αγωνιστούμε και για τη γλώσσα». Πιστεύει ότι προείδε τη γλωσσική αθλιότητα: - «Οι αμόρφωτοι συγγραφείς, αργά ή γρήγορα, λόγω της γενικής μαρίας θα αποκτήσουν μεγάλη φήμη, αυτοί που μη έβροντας την προέλευση των λέξεων θα τις χρησιμοποιούν - όπως τους καπνίσει - χωρίς να είναι σε θέση να διακρίνουν τις σημασιολογικές αποχρώσεις, αδιαφορώντας για την κυριολεξία και την ευπρέπεια».

Για πρώτη φορά βλέπουμε στο έργο του περιφήμου Noah Webster (1758-1843) να εφαρμόζεται στην πράξη η αρχή ότι ο προφορικός και όχι ο γραπτός λόγος όπως μιλάεται από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα πρέπει σε τελευταία ανάλυση να καθορίζει τη χρήση τονίζοντας ότι - «είναι προτιμότερο να λέει κανείς το σωστό στη λαϊκή γλώσσα παρά το εσφαλμένο με ευγενικό τρόπο»-. Μόλις στον αιώνα μας άρχισαν οι δομιστές να μην επικρίνουν πια τις διάφορες γλωσσικές διατυπώσεις. Τις εξετάζουν με το ίδιο επιστημονικό ενδιαφέρον που μελετά ο εντομολόγος αδιάκριτα τις καταστίδες και τις πεταλούδες.

«Οσοι μιλούν για - «η λιθιθοποίηση του ελληνικού λόγου»-, για - «γλωσσοκτονία» - και - «γλωσσικό χουλιγκανισμό» - παραβλέπουν τη διάκριση ανάμεσα στη γλώσσα και το ύφος. Η γλώσσα ως αντικείμενο σύστημα επικοινωνίας βρίσκεται πάνω και πέρα από το άτομο. Το ύφος ως υποκειμενική θεώρηση και ατομική πραγμάτωση του λόγου υπόκειται σε αισθητικές αποτιμήσεις. Η γλώσσα, αντίθετα, ως λογικός συνδυασμός γλωσσικών σπειριών, δεν αξιολογείται με αισθητικά κριτήρια. Με την έννοια αυτή είναι εντελώς εσφαλμένο να επερρίπτουμε ευθύνες στη γλώσσα επειδή ο άνθρωπος εκμεταλλεύεται τις απειράρθιμες δυνατότητες που του προσφέρει για να τη χρησιμοποιήσει ως όργανο επιβολής, επικυριαρχίας ή αλλοτριώσεως».

Ο νεοέλληνας φαίνεται ότι - «δονιζεται» - συζητώντας, ή το χειρότερο, επαναλαμβάνοντας τα λάθη του παρελθόντος, ένα από τα οποία είναι και η δλη - «λογοδιάρροια για τη γλωσσική παρακμή». Η ρομαντική ρητορεία πιασμένη χέρι χέρι με τη συντηρητική - όχι αναγκαστικά με την κομματική έννοια - αδράνεια μας έχει οδηγήσει σ' ένα ρηχό και ενοχλητικά επαναλαμβανόμενο στερεότυπο προβληματισμό ο οποίος δημιουργεί εντυπώσεις στους πολλούς, συγκαλύπτει όμως επικίνδυνα τα πραγματικά προβλήματα της γλώσσας μας. Θα μπορούσε να ιδρυθεί - όπως και άλλοτε είχα την ευκαιρία να τονίσω - ένα - «Ινστιτούτο Μελέτης της Νεοελληνικής Γλώσσας» - το οποίο σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμια μας, ή ενωματωμένο σ' ένα από αυτά, θα καθορίζει και θα υλοποιούσε τα επειγόντα έργα υποδομής (ένα υπεύθυνο και σοβαρό χρηστικό λεξικό, μια επιστημονική γραμματική και ένα σύγχρονο συντακτικό της νεοελληνικής γλώσσας) που απαιτούνται για τη διδασκαλία και τη σωστή χρήση της γλώσσας μας.

ΜΝΗΜΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
Η λαϊκή μούσα της Κρήτης
για τον Ελευθέριο Βενιζέλο

Σταμ. Α. Αποστολάκη
Δασκάλου - Λαογράφου

«Πενήντα χρόνοι σήμερο, που πέθανες Λευτέρη,
κι ο Κόδων δόλος σε θρηνεί και η Πατρίς σε κλαίει,
και κλαίει και οδύρεται για τον καλύτερό της,
που ήταν ο οδηγός, τα μάτια και το φως της.
Βγαίνων εκ του μετώπου Σου, ολόχρυσες ακτίνες,
και δίνων στην Πατρίδα μας, τόσες χρυσές

ελπίδες ...

Πουλιά της Κρήτης κλάψετε, δάφνες της
μαραθήτε,
Αυτόν που σας λευτέρωσε, δεν θα τον
ξαναδήτε!...».
(Κρητικά Δημοτικά ποιητ. κείμενα)

Συμπληρώνονται φέτος, πενήντα χρόνια, από το θάνατο του Εθνάρχη Ελευθερίου Βενιζέλου (1936-1986).

Η Βουλή των Ελλήνων, σε ειδική συνεδρία της, τίμησε τον αθάνατο Πρωθυπουργό της Ελλάδος.

Η Ελληνική Ραδιοφωνία - Τηλεόραση, αφιέρωσε ειδικές εκπομπές, με ντοκουμέντα και στοιχεία σημαντικά και βάρδοι της Κρητικής μας μουσικής έδεσαν με εξαιρετική επιτυχία, τούτο το σύνολο.

Η Νομαρχία Χανίων και η Τοπική Αυτοδιοίκηση (Δήμος Χανίων - Κοινότητα Θερίσου, κ.λ.) έδωσαν ένα ζηλευτό παρόν.

Ο τύπος αφιέρωσε κι αφιερώνει σελίδες για τη Μνήμη Ελευθ. Βενιζέλου.

Και στην όλη προσπάθεια, νομίσαμε κι εμείς, πως δεν έπρεπε ν' απουσιάσει από τον εφετινό τόμο του Δήμου: «Χανιά-1986», μια έστω πτυχή του Ποιητή - Λαού, σχετική. Δηλαδή να γίνει αναφορά στον Δημοτικό ποιητικό λόγο της Κρήτης μας, τον σχετικό με τον Ελευθ. Βενιζέλο!

Και τούτο, γιατί: Πολλοί είναι οι ριμαδόροι κι οι άγνωστοι (αλλά και οι γνωστοί) ποιητάρηδες, που εμπνεύστηκαν στίχους, με τους οποίους εκφράσανε τη χαρά, τον ενθουσιασμό, τη δοξολογία αλλά και τον πόνο και το κλάμα τους το συγκλονιστικό, για τον Εθνάρχη μας!

Συνθέσανε με την πυρά της καρδιάς των, τα στιχάκια τους, κι εκφράσανε μέσ' απ' αυτά, τα

πανίσχυρα βιώματα που τους διακατείχαν. Το ακροατήριό τους ή οι αναγνώστες των, προσυπογράψανε, γιατί και για 'κείνων το λογαριασμό μίλησαν ετούτοι, οι χαρισματικοί, πού 'χουν την ευλογία και τη σφραγίδα «να κάνουν διμορφά στιχάκια τον πόνο και τον πόθο των, πράματα που δεν τα μπορούν όλοι!».

Το πρόβλημα γι' αυτό το υλικό, είναι και παραμένει πάντα, πως εδώ στον τόπο μας, πολύ λίγοι είναι οι ποιητάρηδες κι οι ριμαδόροι, όπου τυπώνουν σε αυτοτελή φυλλάδια τη δημιουργία τους. Συνήθως την απαγγέλλουν σε συγκεντρώσεις ή την τραγουδούν σε συντροφιές. Έτσι δεν διαφυλάχτηκαν πολλά τέτοια τεκμήρια, της εποχής του Βενιζέλου.

Ευτυχώς, τουλάχιστον, που οι εφημερίδες της εποχής, είχαν ανοίξει φιλόδεξανα τις στήλες των, σ' αυτούς τους λαϊκούς δημιουργούς κι έτσι διασώθηκαν μερικών έστω, τα επιτεύγματα, τραγούδια, μοιρολόγια και στιχάκια.

Μια ευρύτερη βέβαια κι όσο γίνεται πιο εξονυχιστική έρευνα (σ' όλες τις τότε ημερήσιες και περιοδικές εκδόσεις) κι αποδελτίωση των δωρών επισημανθούν, στη συνέχεια, δεν έχει γίνει ως τώρα, απ' όσο γνωρίζουμε.

Εμείς, ερευνήσαμε, με πολλές δυσκολίες, αρκετά έντυπα, κι αποδελτίωσαμε σχετικό υλικό, από το οποίο ένα απάνθισμα παρουσιάζομεν εδώ, με την προοπτική μιας μελλοντικής συνολικής παρουσίασής του.

1. Ο Ελευθ. Βενιζέλος και η αγαπημένη του σύζυγος Μαρία
(πρώτος γάμος!) Πόσο τον συνεκλόνισεν ο πρώτος χαμός
της!...

(Φωτογρ. από το αρχείο M. Μεγαλοκονόμου)

Παρουσίαση, η οποία, πιστεύουμε, θα δώσει πολλά στους μελετητές του βίου και του έργου του Εθνάρχη Βενιζέλου, αλλά και σε κάθε φιλιστορικό λογοτέχνη.^{2/}

Ας έλθομεν όμως αμέσως, στα σχετικά κείμενα:
**«Του Βενιζέλου το μυαλό και του Δαγκλή το θόλι,
θα μας ανοίξουν τα Στενά, να πάρουμε την Πόλη!»**

Μαντινάδα εμπνευσμένη από την εποχή της Τριανδρίας (Βενιζέλος, Δαγκλής, Κουντουριώτης, οι τρεις, μας οδηγούν στις νίκες!) Τα γνωστά γεγονότα του 1916 με την Εθν. Αμυνα και την αρχιστρατηγία του Παν. Δαγκλή (1853-1924) στο Μακεδονικό μέτωπο, σε δυο ενθουσιώδεις στίχους!

Λίγο αργότερα, ο Μεραμπελιώτης Διαλλινομιχάλης, ο ποιητής του καιρού και του τόπου του, ο ποιητής της «Κριτσοτοπούλας», μας χαρίζει ωραίους στίχους, αφιερωμένους στην ονομαστική γιορτή του Εθνάρχη, στα 1919, που απάγγειλεν, ο ποιητής, στον καθεδρικό ναό της Παναγίας Νεαπόλεως Μεραμπέλλου:^{3/}

Είπεν ο Διαλλινομιχάλης, τότε:
**«Διπλή εορτή την σήμερον, το έθνος εορτάζει
τ' Αγίου Ελευθερίου μας και τον Θεόν δοξάζει,
ως και του Βενιζέλου μας την ονομαστική του
όπου μας ελευθέρωσε με την πολιτική του ...
... Μεγάλους άνδρες η Ελλάς, πολλούς έχει
γεννήσει,
μα σαν το Βενιζέλο μας, κανεὶς δεν θ' απαντήσει.
Αυτό' νε πράγμα φανερόν, ο κόσμος το κηρύσσει,
γι' Αυτόν καυχάται η Ελλάς, μα πλειό πολὺ η
Κρήτη.**
Η Κρήτη που τον γέννησε κι όπου τον έχει δώσει,
στην Παλαιάν Ελλάδα μας για να την μεγαλώσει.
**Του Βενιζέλου σήμερον αν ζούσε η μητέρα,
σαν πόσα δάκρυα χαράς θά 'χυνε κάθε μέρα!
Ο Βενιζέλος ότι πει να ξεύρετε το κάνει,
και στην Ελλάδα έβαλε της δόξης το στεφάνι,
την έκαμε όταν μιλεί, όλοι να την ακούνε
και δεν την άφησε σαν πριν να την περιφρονούνε.
Αυτός εγλυκοτύπησε την εθνική καμπάνα,
και στην Ελλάδα φώναξε: «Ξύπνα γλυκειά μας
Μάννα»,**

από τον ύπνο της ντροπής», και στη φωνή εκείνη σηκώθη Επανάστασις κι έγινε αυτό που εγίνη! Είναι του Έθνους Ηρακλής και φωτερή λαμπάδα, και ετετραπλασίασε την παλαιά Ελλάδα.

Στο πρόσωπό του κυματά η γλύκα κι η γαλήνη, είναι στας μάχας λέοντας κι αρνί εις την Ειρήνη. Ειρήνη' Ελλάδα άδοξη και περιορισμένη, και μας την επαράδωσε τρανή και δοξασμένη. Ευρήκε σκλάβους αδελφούς αλυσιδοδεμένους, και τους απελευθέρωσε απ' τους εχθρούς του

Γένους ...

... Τον Βενιζέλον ο Θεός, έστειλε να μας σώσει, και χτύπημα θανάσιμο εις τους εχθρούς να δώσει ...

... Ζήτω ο Βενιζέλος μας, ποτέ να μην ' ποθάνει απού' καμε στο Έθνος μας, καλά, κι ακόμη κάνει!»

Την ίδια εποχή αντιθουζειαπ' άκρου σ' άκρο της Ελλάδας «Το Θούριο του Βενιζέλου», σε στίχους του ποιητή Άγγελου Δόξα και μουσική του αθάνατου Μανόλη Καλομοιρή. Θα σας θυμίσουμε, την πρώτη στροφή:

«—Βενιζέλε μας, ποτέρα της Πατρίδας,
Βενιζέλε μας, σωτήρα της Φυλής,
κάθε πόθου μας και κάθε μας ελπίδας,
είσαι Σύ, ζωή και φως κι αγωνιστής.
—Ζήτω, ζήτω η Λευτεριά, Ζήτω κι ο Λευτέρης,
πού' ναι πρώτος στην τρανή μας λεθεντογενιά,
Βενιζέλε, τι χαρά! Μόνο συ το ξέρεις,
το στρατί που βγάζει πέρα στην Αγιά Σοφιά!
—Βενιζέλε μας, Βενιζέλε μας,
της Κρήτης κρύβεις μέσ' στα στήθη τη φωτιά
π' ανάθει και φλογίζει, μέσα στην καρδιά.
Σαν το βουνό του Ψηλορείτη σε θωρώ
που μπόρες δε φοβάται και νεροσυρμό!

Για να τελειώσει με το πυρρίχιο γύρισμα του αθάνατου χορού της Κρήτης μας, με το αντρικό μέλος του «Πεντοζάλη»:

«—Λευτεριά, για Σένα Λευτεριά,
το χάρο δεν ψηφάμε,
και σαν το πει ο Λευτέρης μας
στη μάχη φτερουγάμε.
Και σαν το πει ο Λευτέρης μας,
στον πόλεμο θα πάμε!».

Σε πολέμους κι εξορμήσεις που απλώσανε την Ελλάδα σε δυο ηπείρους και πέντε γαλάζιες θάλασσες. Τότες που το Έθνος μεγαλουργούσε!

Οι μαντινάδες τώρα! Τούτα τα διστιχά διαμαντάκια της Κρητικής Δημοτικής μας Ποίησης, έχουν ένα τεράστιο μερίδιο πάνω στο θέμα μας.

2. Ο Βενιζέλος στην Πάρνηθα.

(Φωτογρ. από το αρχείο Μ. Μεγαλοκονόμου)

Μ' απ' όλο τούτο, μια μικρή ανθολογία των είναι η παρακάτω:

'Αγιος Τάφος να γενεί το σπίτι σου, δεν μπαίνω γιατ' αγαπάς το βασιλιά, κι εγώ το Βενιζέλο!

Θέρισσο στα χαράκια σου, ο πάσα γ' εις το ξέρει,
ο Βενιζέλος έστεσε το πρώτο του λημέρι!

'Ο, τι στον κόσμο γεννηθεί, έχει αρχή και τέλος,
ένας θα μένει αθάνατος, ο γέρο Βενιζέλος!

Σαν πας στην Κρήτη, Κρητικέ, εις τα Χανιά τα
μέρη, άμε να ρίξεις λούλουδα, στον τάφο του Λευτέρη!

Σαν πας στην Κρήτη, Κρητικέ, κάμε μου το χατήρι,
χαιρέτα μου το δυο νερκρούς, απ' ούναι
στ' Ακρωτήρι!

Στα Κρητικά τα χώματα, γεννήθηκες Λευτέρη,
και σ' έκαμε η μάνα γης, το ή Δόξας της ξεφτέρει!

Τέκνο γενναίο τω Χανιώ, Υγιέ του Ψηλορείτη
η Δόξα σε ανάθρεψε, κι η μάνα σου, η Κρήτη!

Η μάνα Γη σ' ανάθρεψε και σού' δώκε το γάλα,
και Σύ της ανταπόδωσες με έργα σου μεγάλα!

Εσύ' σαι π' αγωνιστήκες με μια καθάρια Πίστη,
σαν την ασπράδα του χιονιού, του γέρο
Ψηλορείτη!

Υγιέ της Κρήτης ξακουστέ και της Μαδάρας
θρέμμα,

χαράς σ' αυτούς που γέννησαν, παιδί ωσάν και
Σένα!

Με βάσανα κατάφερες τ' αδύνατα να κάμεις,
δίχως τους κόπους να σκεφτείς, όλα να τα
μπροκάμεις!

Για την τιμή της Μάνας γης, Εσύ
πρωτοστατούσες,
για την Πατρίδας το καλό, τα πάντα
συγχωρούσες!

Μεγάλη την Ελλάδα μας, την έκαμες Λευτέρη,
και διατήρησες γερά, τη Δόξα της, για ταίρι!...»

(μοναδικός) Μαντινάδες αμέτρητες, ξεχωριστά κεφάλαια σε πολλές συλλογές, με τον τίτλο: «Του Βενιζέλου», κι αναρίθμητα φύλλα σε χειρόγραφες συλλογές χωρικών μας, τραγουδιστών και μερακλήδων. Κι όλες πλημμυρισμένες από πάθος κι αφοσίωση, αγάπη κι ενθουσιασμό και πείσμα, για τον Μέγα του Έθνους Οδηγό και Εκφραστή των Ιδανικών του, Βενιζέλο!

Από την ίδια αφοσίωση και το ίδιο πάθος, από την ίδια εμπιστοσύνη και αναγνώριση είναι εμπνευσμένα και τα σχετικά Ριζίτικα που σύνθεσε ο Ποιητής - Λαός για τ' Όνομά Του.

Πειστήριο, πώς το ριζίτικο τραγούδι της Κρήτης μας ζει αιώνια κι ανανεώνεται πάντα, στην αγιασμένη γης του και δεν έπαψε να τραγουδιέται ποτέ. Το τραγούδι που κλείνει το πρόσωπο της Κρήτης στις στροφές του! Το τραγούδι π' αγάπησεν και τραγούδησεν με τ' αυσός κ. τ. διος ο Βενιζέλος!

Ας χαρούμε όμως, δυο - τρία ριζίτικα, σχετικά με το θέμα μας:

«— Ήταν αητός και σταυραητός, ήταν και λιοντάρι, μα δεν τ' αρμάτωσε ποτέ το δύμορφο κορμί του, Σπαθί του και κοντάρι του χρυσομαλαματένιο αυτός την πένα είχενε, κι ήταν ο Βενιζέλος! Κι ήταν ο ξαρμάτωτος ... κι ούλες των αντρειωμένων οι μέσες, ήταν μέση του!...»

«— Την Τυρινή την Αποκρά, Πέφτη το μεσημέρι, ήρθεν απού τα Γιάννενα ολόχρυσο χαμπέρι. Και γράφει το παράρτημα: «Ηπεσε το Μπιζάνι, και είπε κι ο Εσσάτ Πασάς, πόλεμο μπλιό δεν

που πήραμε τα Γιάννενα, μαζί με το Μπιζάνι. Ήταν αιτία κι αφορμή ο μέγας Βενιζέλος, να μας τον ζήσει ο Θεός, που σφάλιξε το τέλος!»

Πρόκειται για έκφραση χαράς και ευχαριστιών του ποιητή για το ηρωϊκό κατόρθωμα του ένδοξου στρατού μας. Την άλωση του Μπιζανίου και την κατάληψη των Ιωαννίνων, την αξέχαστη ημερομηνία: 21 Φεβρ. 1913.

«— Τρεις καπετάνιοι κάθουνται εις τον Προφήτη Ηλία,

λυπητερά, λυπητερά, λένε του Βενιζέλο: — Ξύπνα, καημένε γέροντα, κι επήραν την Αθήνα, κι επήραν ούλο το Μοριά, κι επήραν και την Κρήτη, κι Εσύ κοιμάσαι ξέγνοιαστος!»

Ανήκει στα σύγχρονα Κρητικά αντιστασιακά τραγούδια. Μόνη ελπίδα, ο μεγάλος τ' Ακρωτηρίου Νεκρός, καλείται να πάψει να κοιμάται αμέριμνος κι να στηκωθεί ν' αδράξει τα ηνία του Έθνους!

Τούτο το ριζίτικο γνώρισε παραλλαγές ώσπου να στεροποιηθεί στο λαϊκό αισθητήριο. Γυρίστηκε σε δίσκους από διαφόρους και κίνησε το ενδιαφέρον των ειδικών μελετητών.

Μια ακόμη επιβεβαίωση πώς το Ριζίτικο τραγούδι ζει πάντα και πορεύεται στο χρόνο και στον τόπο του ανεμπόδιστα.

Κι η περιδιάθασή μας στα δημιουργήματα της Λαϊκής μούσας της Κρήτης, για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, φτάνει στα μοιρολόγια και τους ποταμούς των θρηνητικών στίχων για τον χαμό του Εθνάρχη.

Πιο πριν όμως, ας σταματήσουμε σε κάτι το πρωτόφαντο: — Στα μοιρολόγια για ηρωϊκά τέκνα της Μάνης - που έπεσαν στους πολέμους 1912-13 και ύστερα, αντί για κατάρες στον Βενιζέλο που κίνησε αυτούς τους νικηφόρους πολέμους, η χτυπημένη Μανιάτισσα, απ' το χαμό του γυιού της, θα κλάψει πικρά κι στο μοιρολόγιο της το ιδιότυπο, θα κάνει αναφορά στο όνομα του Βενιζέλου, τέτοια:

«Ο Βενιζέλος ο καλός,
όπου είναι και Πρωθυπουργός,
έκανε τηλεγράφημα
εις τη Μαυρομιχάλαινα ...
Σκοτώθη το παιδάκι της,
που ήταν κι' αξιωματικός,
κι εκείνη του απάντησε:

3. Ο Βενιζέλος, Πρωθυπουργός το 1932, δέχεται την Κρητική αντιπροσωπεία.

(Φωτογρ. από το αρχείο Μ. Μεγαλοκονόμου)

(ό)τι, ' καμε το καθήκο του ...

Καλός είναι ο Κρητικός,
είναι μεγάλος άνθρωπος.

Χίλια καλά να κάμουσι,
δύσοι τόνε ψηφίσασι,

και τον εφέρασι επά,
να μεγαλώσει την Ελλάς ...»¹¹

Έγραψε σχετικά ο πατέρας της ΕΛ. Λαογραφίας Νικ. Πολίτης: «Αληθινή και ακιθδηλος η έκφρασις αύτη των συναισθημάτων, διότι έγινεν εν στιγμαῖς καθ' ας εκ του περισσεύματος της καρδιάς λαλεί το στόμα, ότε προσποίησις δεν χωρεῖ!».

Κι ο ακαδημαϊκός Κων/νος Ρωμαίος, σε σχετικό μελέτημά του, θα γράψει, μεταξύ των άλλων:

«... Όμως αυτό δεν είναι μοιρολόγι με την έννοια ενός κοπετού, όπου κλαίνε τη μοίρα του σκοτωμένου νέου. Το αντίθετο, στην ουσία του είναι ένας ύμνος στην ευρύτερη έννοια της Πατρίδας και προσωπικά στον Πρωθυπουργό της ... που περιγράφεται «καλός», «μέγας υπουργός» και «συνετός», γιατί τώρα και τρία χρόνια είχε μυστικά ετοιμάσει τον πόλεμο, από το 1909, την Επανάσταση στο Γουδί, ως το 1912 ...».

Περισσότερο από κάθε άλλη μαρτυρία ή από γνώμη των ιστορικών, το περιστατικό τούτο μας αποκαλύπτει πόση ανταπόκριση στην καρδιά του λαού έθρισκαν τότε οι ενέργειες της Κυβερνησης της Χώρας.

Οταν οι ζωντανοί, που χάνουνε το παιδί τους στον πόλεμο κι απομένουν έρμοι και σκότεινοι, δύο κούτσουρα, δέονται να ζει πολυχρονεμένος

εκείνος που αποφάσισε κι έκαμε τον πόλεμο και όταν όλ' αυτά γίνονται πάνω στις ίδιες εκείνες ώρες που συγκλονιστικό φτάνει στο χωριό, το μαύρο χαμπέρι, τότε σημαίνει πως ο Πρωθυπουργός είχεν ανακαλύψει τον Παλμό της καρδιάς του λαού του, είχε κάμει δικό του πόθο, τον πόθο του, κι είχε γίνει «ο φορέας» και ο εκτελεστής ενός ασθητού και καθολικού αιτήματος ...».¹²

ΠΤΥΧΙΑ

Στα μοιρολόγια και στους θρηνητικούς στίχους του λαού της Κρήτης, για το θάνατο του Εθνάρχη Βενιζέλου, τώρα. Είναι η ώρα του Λαού μας, μπρος στον χαμό του Ταγού του. Κανένας δεν μένει ασυγκίνητος. Η συγκλονιστική ώρα του πικρού μαντάτου του θανάτου του Βενιζέλου στα ξένα, θα κινήσει το δάκρυ του καυτό και τα χελή του ορφανεμένου λαού, θα σιγοψιθυρίσουν μοιρολόγια που έχουν ξέχειλη την πρίκα κι απελπισία της καρδιάς, στο λόγο της.

Βαρύς ο πόνος, βαθύς ο καῦμός, όπως ακριβώς ξεδιανερίζεται στα παρακάτω λαϊκά δημιουργήματα, που τα εμπνεύστηκαν οι δημιουργοί των, την ώρα του συγκλονιστικού θανάτου του Μεγάλου Βενιζέλου!

Δεν έχουν ίσως την πλαστικότητα άλλων ανάλογων κειμένων, γιατί δεν πρόλαβεν ο λαός να τα δουλέψει. Καταγράφηκαν μέσα στο δεκαήμερο του θανάτου του Εθνάρχη (από 18 μέχρι 30 Μαρτίου του 1936), αυτά, τουλάχιστον που παρουσιάζομεν εδώ, κι έμειναν ετσι.

Παρατήρηση η οποία δεν μπορεί να γενικευτεί και στα Ριζίτικα ολιγόστιχα τραγούδια ή τις μαντινάδες. Σ' αυτά, αρκετά έχουν όλον τον απαραίτητον ερματισμό μνημείου του δημοτικού ποιητικού λόγου, προκειμένου να καταξιωθούν στο χώρο των αθάνατων δημιουργημάτων του Ποιητή λαού μας! Στοιχεία που επιβεβαιώνονται στη σύνολη παρουσίαση του υλικού αυτού.

Ας δούμεν όμως, μερικά μοιρολόγια, για τον Εθνάρχη:

1. «—Σε ξένη γη ξεψύχησε τα Κρήτης το καμάρι,
το πλιό παινάμικο παιδί, το πλιό στετό βλαστάρι.
Σε ξένη γη ξεψύχησε και τα Χανιά θρηνούνε,
και τα βουνά σειστήκανε, να μαυροφορεθούνε.
Μαύρες πλερέζες ντύθηκε κι ο γέρο

Ψηλορείτης,
και μαύρισε η ασπράδα του, με δάκρυα της
Κρήτης.
Λιμάνι, πόλη και χωριά, κάμποι, βουνά,
ανιμένουν,

και το Μεγάλο το Νεκρό, με σπαραγμό¹²
προσμένουν.

Εκατοντάδες Κρητικοί, σεμνά τον χαιρετίζουν,
με σφάκες και με δάκρυα, τόνε καλωσορίζουν.
Βογγά ολόγυρα ο λαός, τον πόνο του ακορπίζει,
τον πόνο τον αβάσταχτο, που την καρδιά ραίζει.
Άχι! τρανέ ντεληκανή και Κρητικέ λεβέντη,
κι ο πόνος σκιζει την καρδιά, Μεγάλε μας

Αφέντη.

Ποιά χείλη θα λαλήσουνε, τα πρεπισμένα λόγια,
ποιές γλώσσες τα πρεπούμενα, για Σένα
μοιρολόγια;

Και ποιές πλεξούδες ζηλευτές, να μαδηστούν
για Σένα,
την παινεμένης Κρήτης μας και την Χαλέπας
θρέμμα;

Οι Ουρανοί δεν τον χωρούν την Κρήτης μας τον
πόνο,
κι όσοι Τον εγνωρίσανε, καταλαβαίνουν μόνο.

—Σύρτε μαχαιρία και σπαθιά, λεβέντες απ' την
Κρήτη,

για ν' αποχαιρετήξετε, το Γυιό του Ψηλορείτη!
—Σύρτε μαχαιρία και σπαθιά, να φοβηθεί το

χώμα,

και ήρεμα να το δεχτεί του Τρομερού το σώμα.
Χιλιάδες αγριολούλουδα με χρώματα και μύρα,
για συναχτήτε ολόγυρα στον Τάφο, σαν

πλημμύρα,
και χύσετε τα μύρα σας και τη μοσχοθολιά σας,
για συναχτήτε ολόγυρα, πάστε τα χώματά σας.

Η Κρήτη ολόκληρη βογγά, όταν σ' αναθιθάνει,
και δέξου την αγάπη της, σαν μυριστό λιθάνι.

Δέξου τ' αναστενάγματα που βγάνει απ' την
ψυχή της

η μάνα Γης που στάθηκες, το γνήσιο παιδί της!

2. «Τον περασμένο Μάρτιο, έφυγι' απού την

Κρήτη,

εξόριστος στην ξενιτιά, ο γυιός του Ψηλορείτη.
Κι ήταν της τύχης μας γραφτό, να μην τον

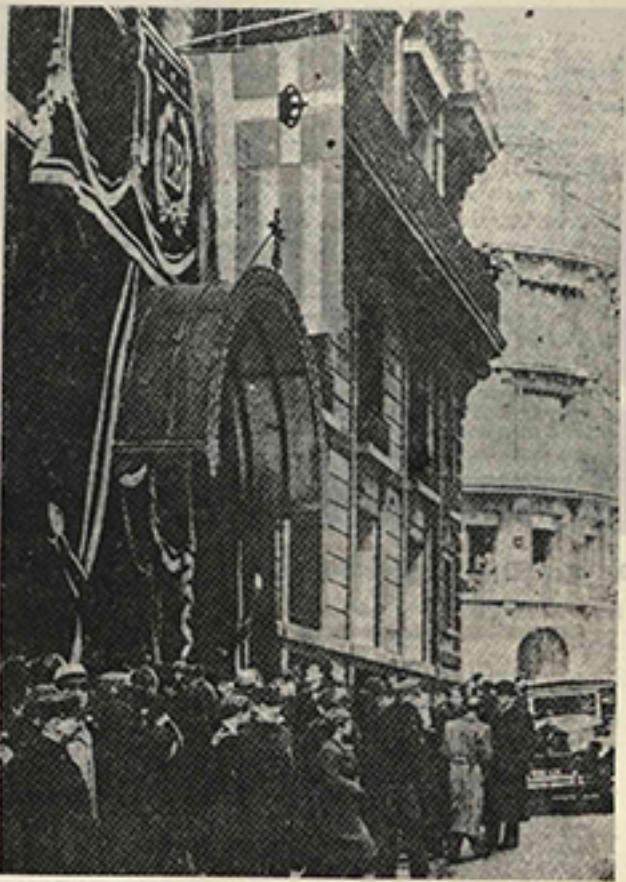
ξαναδούμε,
μόνο τον άλλο Μάρτιο, νεκρό να τον δεχτούμε.

Κρήτη, άχι Κρήτη, έχασες για πάντα το Λευτέρη,
και πια δεν θα το ξαναδείς, το λατρευτό σου

ταΐρι.

Τέτοιο Τίτανα, θάνατε, στο χώμα θα φυτέψεις;
γιατί την τέτοια ομορφιά και δόξα να ζηλέψεις;

Μας πήρες την παρηγοριά που είχαμε ως τώρα,
ποιός την Ελλάδα θα σκεφτεί, στη δύσκολη την
ώρα;

4. Στην εκκλησία του Αγ. Στεφάνου στο Παρίσι, όπου η σφρός του Εθνάρχη, πλήθη συρρέουν από παντού. Κι ο δημοτικός ποιητής του Ηησού μας μοιρολογάται:

—Σε ξένη γη ξεψύχησε της Κρήτης το καμάρι ...»
(Φωτογρ. στην εφημ. «Νέος Κόσμος», της 24/3/1936)

Η Δόξα που ξεκίνησε, από τον Ψηλορείτη,
πήρε του Άδη του στρατί, δεν έρχεται στην
Κρήτη.

—Νεκροί εμπάτε στη γραμμή, σταθήτε να πάρει
ο Βενιζέλος, το θεριό & στην κορφή να φτάσει ..

Χτυπούν καμπάνες εις τη γη, στον Ουρανό
σαλπίζουν,
εδώ πενθούν και θλίβονται, κι Εκεί

πανηγυρίζουν.
Και ετοιμάζουνε γιορτή, μιαν εορτή μεγάλη,
όπου ποτέ στον Ουρανό, δεν ξαναγίνει άλλη.

Μα.. ξάφνου ακούγεται φωνή απ' Αρχαγγέλου
στόμα,
κι απ' άκρου σ' άκρο τράνταξε του Ουρανού το

δώμα.
—Ακούσετε χαρμόσυνο, απού σας αναγγέλλω:

—Σας φέρνω τον τρισένδοξο, το Μέγα
Βενιζέλο!...
Αιώνια θα ν' η μνήμη Σου, κι η σκέψη μας, κοντά

σανάνανοδυνάτες περιπούδος, ορθοστότος Σου,

κι αιώνια θα το λέγουμε, Λευτέρη, τ' όνομά
Σου.
Καημένη Κρήτη, απόθανε το ακριβό παιδί σου,
κλαίγε, τα στήθια χτύπαγε, στα μαύρα, δόλια,
ντύσου.
Και μοιρολόγια ολόπικρα στον Ακριβό σου
ψάλλε,
κι ένα δεμάτι από μυρτιές, στο μνήμα Κρήτη,
βάλε.
Με δάκρυα και με χολή, Κρήτη μοιρολογήσου,
εμείς αν ζούμε σήμερο, ζούμε^{14/} από τη ζωή σου!
Υψιστε, μας επίκρανες, επήρες τον παππού
μας,
μας πήρες το ψηλό δεντρί, τον Ελευθερωτή
μας.
Ο Βενιζέλος πέθανε, ο Βενιζέλος πάει,
πάει για τον Παράδεισο και δεν ξαναγυρνάει.
Πάει στο μνήμα για να μπει, δε θέλει να μιλήσει,
Η μοίρα όμως τό γραψε: —Αιώνια θα ζήσει!...
—Αιώνια η μνήμη σου, αθάνατε Εθνάρχη,
θα σε θρηνεί όλη^{15/} η Ελλάς, πάντα, απ' άκρη
σ' άκρη!...»

3. «ΗΛΘ^{16/} ένα άγγελμα πικρό, μακριά απ' το
Παρίσιο,
και όλα εσκοτείνιασαν σ' Ανατολή και Δύση.
Τι μέρα εξημέρωσε και τι πικρό μαντάτο,
σαν μας το τηλεγράφησαν μακριά από κεί κάτω.
—Χάσαμε τον Εθνάρχη μας, χάθηκεν η χαρά
μας,
ας κλάψουμε, ας κλάψουμε, τη μαύρη συμφορά
μας.
Ο ήλιος όπου έλαμπε δεν θα ξαναφωτίσει,
θα είναι πάντα σκοτεινιά, σ' Ανατολή και Δύση.
Έτσι λοιπόν προσμένουμε να κατεβείς στην
Κρήτη,
Λευτέρη μου πως θα σε δουν, εκεί στον

Ψηλορείτη;

Ελάστε να τον κλάψουμε, να πούμε μοιρολόγια,
ελάστε να του ψάλλουμε, τα υστερνά του λόγια.
Κλαίνε Παρθένες λυγερές, κλαίνε τα
παλληκάρια,
θογγούν της Κρήτης τα θουνά, θογγούνε τα
λαγκάδια.
Κλαίνε μαζί μας και θρηνούν παλιοί καπεταναίοι
κλαίνε τα γυναικόπαιδα, κι όλη^{17/} η Ελλάδα
κλαίει!»

4. «Μια χάρη κάμε Παναγιά, Παρθένα μας Μαρία,
εκειά που κείτετ^{18/} ο Νεκρός, ο μέγας Βενιζέλος,

δος του νερό και βάλε τον, σ' αγιόκλημ^{19/} από
κάτω,
να θέσει, ν' αποκοιμηθεί, ξεκούραση να λάβει
ν' αναπαυτεί η καρδούλα του!»

5. «—Ποιά είσαι Συ, όπου θρηνείς με ξεπλεγμένη
κόμη
και με τα μαύρα στο κορμί, σα να σε δέρνουν
πόνοι;
Και κλαίς απαρηγόρητα και σέρνεις τα μαλλιά
σου,
κι απού το κλάημα το πολύ, θράχνιασ^{20/} η ομιλία
σου.
—Ειμ^{21/} η Ελλάδα η γι' άμοιρη, του κόσμου το
ξεφτέρι,
και κλαίω γιατί έχασα, το γυιό μου το Λευτέρη.
Το γυιό μ' αυτό το Γίγαντα, αυτόν τον
κανακάρη,
που ήρθ^{22/} ο Χάρος ο κακός σήμερα να μου
πάρει.

Το γυιό μ' αυτό το Γίγαντα, ώφου κακό που
μ' ηύθρε
πού^{23/} ρθεν ο μαύρος Χάροντας, σήμερο και μου
πήρε.

Κλάψτε παιδιά μου κλάψετε, για ν' αλαφρώ^{24/} ο
πόνος
πού^{25/} φερ^{26/} αυτός ο άθλιος ο δίσεχτος ο
χρόνος!...

Επάφανε τα ψέματα, πάει ο Λευτέρης πάει,
στη μαύρη γη θα σκεπαστεί, κι αυτή θα τόνε
φάει.

Και τί θα γίνουμε εμείς, πού^{27/} ναι πολλοί οι
γι'^{28/} εχθροί μας,
και θέλουν να μας πάρουνε τα σπίθια και τη
γη μας;

—Ξύπνα Λευτέρη μου χρυσά, σήκω και βάστα
απάνω,
γιατί εγώ χωρίς Εσέ, δεν ημπορώ να κάμω.

—Σήκω παιδί μ'^{29/} αγαπητό, κι άφεις την
περηφάνια,
κι Εσύ^{30/} σαι απού μ'^{31/} έθγαλες, μέσο^{32/} απού την
αφάνια.

—Σήκω παιδί μου λατρευτό, μην κάνεις πως δεν
μ'^{33/} είδες,
μα Σύ^{34/} σαι που τοι^{35/} σπασες, τοι μαύρες

αλυσσίδες ...
—Γιεί μου, που σε ποτίσανε πίκρες, καῦμούς
και πόνους
για τα καλά απού^{36/} καμες στον εδικό μας τόπο.

Μα είναι και αχάριστοι από τα^{37/} αρχαίους
χρόνους,

Ένα πουλάκι κελσηδεί λυπητερά και λέει,
 πως στο Παρίσι πέθανε ο ένδοξος Λευτέρης.
 Εις το Παρίσι πέθανε, απ' ού' ταν εξορία,
 εις τα Χανιά τον φέρανε, κατά παραγγελία.
 Στα Φρούδια τον εθάψανε εις τον Προφήτη
 Ηλία,
 τα μάθια μας δεν είδανε, καλύτερη κηδεία.
 Άχι και νάταν δυνατό, τα μάθια Του, ν' ανοίξει,
 να δει τον κόσμο πού' τρεξε να τους
 προσκυνήσει.
 Ούλη η Κρήτη έκλαιγε, Πειραιάς και Αθήνα,
 μα' κλαίγαν και στην Ήπειρο, Θράκη,
 Μακεδονία.
 Κλαίντονε οι Θερισιανοί, κλαίντονε και στο
 Στύλο,
 τον κλαίει κι ο Καλογερής, ο μπιστικός του
 φίλος.
 Ούλος ο κόσμος έκλαιγε, ούλοι, μικροί μεγάλοι,
 μα μαύρα δάκρυα βγάνανε, Σοφούλης,
 Καφαντάρης.
 Πολλοί σε κλαίγαν Αρχηγέ, μέσ' απού το
 Λασίθι,
 μα μαύρα δάκρυα έβγαλε ο Κούντουρος ο
 Σήφης.
 Αυτός που είναι έξυπνος κι είναι και παλληκάρι,
 αν έχουν του οι Κρητικοί, τη δόξα Σου, θα πάρει.
 Παρακαλώ την Έλενα, να μην πολυθρηνάται,
 μ' ώστε να στέκουν τα βουνά τ' όνομα θα
 γροικάται.
 Παρακαλώ σε Σοφοκλή, παρηγορά της κάνε,
 μα άγγελος στους Ουρανούς ελπίζουμε πως
 θά' ναι...
 Μα' κειά' ναι κι ο Μπολάνης μας, ψάλτης
 διορισμένος,
 μάρτυρας είναι του Χριστού, κι εκείνος
 πηγαιμένος ...
 Εκεί Λευτέρη πας να βρεις Παπούλα & Κοιμίση,
 και το Μπολάνη εκεί θα βρεις, που τίμησε την
 Κρήτη.
 Ούλους τους αρχηγούς θα βρεις και τον Χατζή
 Μιχάλη,
 το Γογονή, το Σήφακα και το Δασκαλογιάννη.
 Και τον Κακούρη εκεί θα βρεις, ζωγραφισμέν'
 τον Χανταμπή με το Χναρά, μέσ' απού τη
 Δρακώνα.
 Τους δυο Γελάσηδες θα βρεις, Δημήτρη και
 Μιχάλη,
 τον Λαμπρινό, τον Τσούχλαρη, που ήτονε
 παλληκάρι.

και το' ικανούς πλερώνουνε με πίκρες και με
 πόνους!...
 Και ποιός το σκέφτηκε ποτές, πως θάχει αυτό
 το τέλος,
 και ν' αποθάν' εις ξένη γη, ο γυιός μου ο
 Βενιζέλος!...
 —Κόρη μου, Κρήτη ξακουστή, σ' όλη την
 Οικουμένη
 ο γυιός σου πάει, χάθηκε, κόρη μου τιμημένη.
 Και τώρα εις τα σπλάχνα σου, δέξου να τον
 σκεπάσεις,
 κι αιώνια εις το χώμα Σου, να μου Τον
 αναπαύσεις!..» 17/

6. «—Κάθε πρωί με τη δροσιά, π' ανοίγει το
 λουλούδι,
 αφρουγκαστήτε να σας πω, λυπητερό
 τραγούδι,
 Κι εσείς τα Όρη τα Λευκά, να μαυροφορεθήτε,
 κι ο Βενιζέλος πέθανε, δεν θα τον ξαναδείτε.

5. «Γέροντας Κρητικός, μαθαίνει από την εφημερίδα, για το
 χαρό του Εθνόρχη».
 (Φωτογρ. στην εφημ. «Νέος Κόσμος» Αθηνών, της 19/3/1936)

7. Μαυροφόρες γυναίκες της Κρήτης, ράινουν με ροδοπέταλα το Νεκρό του Βενιζέλου και μοιρολογούν γοερά το Γίγαντα, που εφόδισαν χρόμα για νωτιάτρια ή να λάβει ρεπρόχιλησσα, ύσσος μεταφράσιαν στον έρωτα... Και στα έξι - από τα πολλά - κείμενα μοιρολογιών, που καταχωρήσαμεν εδώ, θα βρει κανείς, απλά καταγραμμένα: τον βαθύ πόνο και την απέραντη θλίψη για την απώλεια του Αγαπημένου.

Θα ξεχωρίσει τ' αυτή, αναφορές και ύμνους, στις αρετές και τα χαρίσματα του Μεγάλου Νεκρού και θα σε συνεπάρει ο δημιουργός των, να σιγοψιθυρίσεις κι εσύ ευχές και κατευδία, μηνύματα και παρακάλια, σαν όπως στα Ομηρικά έπη, για τον Νάδη και τους άλλους πεθαμένους, που έχουν ειδοποιηθεί κι ανημένουν το νέο «βαρύ κανίσκι», τον Βενιζέλο, συμπολεμιστή, φίλο γκαρδιακό, Εθνάρχη τους!

Θα του κάνουν τόπο διακριτικά να περάσει!

Θα τον ανεβάσουν ψηλά και θα τον ορίσουν, κι εδώ, διαφεντευτή κι οδηγό τους, όπως και στη Ζωή!

Θαρρείς πως Θέρισο κι Ακρωτήρι, Αρχάνες κι Αλιάκες, είναι και στον Κάτω Κόσμο!...

Μ' αυτά είναι οι αρετές κι η ακατάλυτη δύναμη της λαϊκής μούσας της Κρήτης μας!

Μιας μούσας π' αφιέρωσεν στον Εθνάρχη της, Ελευθέριο Βενιζέλο, ένα απέραντο περιβόλι με μυρίπνοα άνθη ποιητικά!

Μιας δημοτικής Ποιησης που βρίσκεται πάντα σε αιώνια άνοιξη κι ανθοφορία, ζωογονημένης

στην πορεία του ξοδιού Του προς τ' Ακρωτήρι!

(Φωτογρ. στην εφ. -Πατρίς- της 29/3/1936)

από τον αέρα της Μαδάρας και την άυρα της καταγάλανης θάλασσας της Κρήτης μας!

Μιας Ποιησης - τέλος - που κατορθώνει μέσα σε δύο στιχάκια να κλείσει τούτο το μεγαλείο, αυτή τη μεγάλη αλήθεια:

—Σαν ειν' ο τράος δυνατός, δεν τόνε στέν' η μάντρα,

ο Άντρας κάνει τη γενιά, κι όχι η γενιά τον άντρα!».

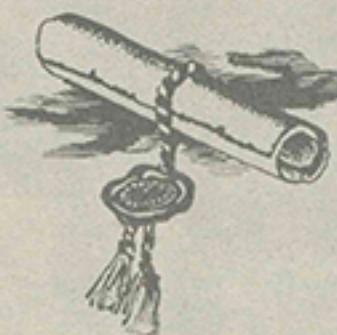
Χανιά, 28-2-1986

Σταμ. Α. Αποστολάκης
Δάσκαλος - Λαογράφος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1/ Δες σχετικά: Σταμ. Α. Αποστολάκης: «Λαϊκοί ποιητές Δυτικής Κρήτης, στα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής», στην επήμειρη έκδοση: -Χανιά - 1982-, σελ. 65 κ.έ.

- 2/ Σημ. Η συγκέντρωση του υλικού άρχισεν από χρόνια. Συγκεκριμένα από τον θάνατο του Σοφ. Βενιζέλου (1964) από τε είχαμε έξαρση της μούσας της Κρήτης, σε μοιρολόγια, δίσκους Κρητικής μουσικής, κ.λ. σχετικό υλικό, με συνεχείς αναφορές στον πατέρα του, Εθνάρχη Ελευθ. Βενιζέλο. Το σχετικό υλικό έτοιμο για δημοσίευση, δεν έχει δει ως τώρα το φως της δημοσιότητας, για οικονομικούς λόγους!
- 3/ Μιχ. Διαλλινό: «Απαντά», τόμ. Α' σ. 112-115, χ.χ. (Εκδ. Β' με επιμέλεια Μαρ. Μ. Πιτικάκη).
- 4/ Δες: Περίοδ. «Κρητική Εστία», τευχ. 146, Αυγ. 1964, σελ. 65. Το ποίημα ανήκει στην έντεχνη Ποίηση αλλά η Πανελλήνια απήχησή του, του δίνει τη θέση του, στην εργασία αυτή. Και ποιδις αλήθεια δεν το τραγούδησε τότε!
- 5/ Αλέξ. Κ. Δρουδάκη: «10.000 μαντινάδες της Κρήτης», Χανιά, 1982, σελ. 406-408.
- 6/ Ειρ. Ουσταγιαννάκη - Ταχατάκη: «Λαογρ. σταχυολογήματα», Αρχάνες, 1976, σελ. 111.
- 7/ Νίκου Ψαρού: «Ριζιτικά του καιρού μας», Αθήνα, 1980, σ. 33. Σημ. δική μας: Εδώ ο ποιητής αναγνωρίζει βέβαια την πολιτική δύναμη και μαγεία που συνάρπαζε τους συμπολιμούστες του, τον παραδέχεται δεινό του λόγου και της πέννας χειριστή, τον αδικεί όμως σαν πολεμιστή. Κι έχουμε ηρωικές μαρτυρίες από τ' Ακρωτήρι του '97, το Θέριο, κ.α. ντοκουμέντα ηρωισμού Του!
- 8/ Θεοχ. Δετοράκη: «Ανέκδοτα Κρητικά Δημοτικά Τραγούδια», σελ. 81.
- 9/ Ερατοσθ. Καφωμένου: «Το σύγχρονο Κρητικό Ιστορικό τραγούδι», Αθήνα, 1979, σελ. 200.
Επίσης Θεοχ. Δετοράκη: «Ανέκδοτα Κρητ. Δημοτικά Τραγούδια», σελ. 44.
- 10/ Διάσκος της Panivar - Τρεις Καπετάνιοι, Κακλής, κ.λ. - Διάσκος της Μίνως - Μάτσας και Υιοί «Κρητική λεβεντιά», STLP-2006, Ν. Μανιάς, κ.λ. κ.α.
- 11/ Ν. Γ. Πολίτου: «Μοιρολόγια εις πολεμιστήν πεσόντα εν τω παρόντι πολέμῳ», στο περιοδ. δελτίον της Ελλ. Λαογραφικής Εταιρείας: «Λαογραφία», τόμ. Δ' (1912-13), σ. 3-11.
- 12/ Κώστα Ρωμαίου: «Κοντά στις ρίζες», Αθήνα, 1980, σελ. 218-225.
- 13/ Ειρήνης Ουσταγιαννάκη - Ταχατάκη: «Λαογραφικά σταχυολογήματα», Εκδ. Συλλ. Γονέων - Κηδεμόνων Δ.Σ. Άνω Αρχανών, Αρχάνες, 1976, σ. 113.
- 14/ Από το αταξινόμητο χειρόγραφο αρχείο του Αλέξ. Κ. Δρουδάκη, κι από τη συλλογή του ίδιου, αποκομμάτων εφημερίδων, του 1936. Τον ευχαριστώ κι από τη θέση αυτή, για την παραχώρηση του παραπάνω μοιρολογιού!
- 15/ Από το μονόφυλλο της εποχής, με την υπογρ. Αριάδνη Βογιατζάκη - Βέλμου. Ανήκει στη συλλογή Δημοτ. Βιβλ. Χανίων. Ευχαριστούμε κι απ' εδώ, για την παραχώρηση!
- 16/ Αλέξ. Κ. Δρουδάκη: «Συλλογή χ'φων και αδημοσίευτο υλικό της εποχής του 1936».
- 17/ Δες εφημ. των Χανίων «Παραπηρητής», της 20-3-1936, σελ. 2. Μόνιμη στήλη για καιρό: «Ο θρήνος της Κρήτ. μούσας». Σ' αυτό το π. υπογράφει: Στ. Ι. Κορκίδης.
- 18/ Πρόκειται για τον διαπρεπή Αρχηγό, συμπολεμιστή και φίλο του Βεν. Γιάννη Καλογερή.
- 19/ Δικηγόρος και πολιτευτής Λασιθίου. Υπουργός.
- 20/ Το τραγούδι μου υπαγόρεψε ο αείμν. Καμπιανός Μιχ. Ν. Ξηράκης (Η Ξηρομιχάλης), 1902-1981, στο χωρίο του (Κάμποι - Κυδωνίας), το 1965, μαζί με άλλα δημοτικά τοπικά τραγούδια και ρίμες της Ρίζας - Κεραμιών! —Δες και εφημ. Χανίων: «Αγώνας», α.φ. 1429/7-2-1986, σελ. 3η.

όμες με κανέναν από όλους. Επομένως

Γιατί η ιστορία της είναι αναρριχητική στα ράμα του θεατρικού σινεάτ, ο καρπός της επικέπτει την αντλήση της ορχείας, τα παραμικρή τρόπο ζωής του πολιτισμού, οι διάφοροι δρόσο γίνεται θούν και νομίζει ακόμη περισσότερο μελλοντική σημασία.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Της κ. Ζαχαρένιας Σημανδηράκη
Αρχειοφύλακα Ιστ. Αρχείου Κρήτης

Το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης ιδρύθηκε το 1920, ύστερα από απόφαση του τότε Γενικού Διοικητή Κρήτης και σήμερα είναι δημόσια υπηρεσία που υπάγεται στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Πρώτος διευθυντής του ήταν ο ιδρυτής του αείμνηστος Νικόλαος Παπαδάκης, συλλέκτης και φύλακας των μνημείων της Κρητικής Ιστορίας. Αξιότεροι και δημιουργικότεροι συνεχιστές του δύσκολου έργου του ήταν από το 1933 έως το 1947 ο νυν ομότιμος Καθηγητής του Πανεπ. Αθηνών κ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης και στα επόμενα χρόνια, φωτισμένοι ανθρώποι του Πνεύματος και των Γραμμάτων. Όλοι αυτοί, σαν διευθυντές και προϊστάμενοι και με την συμπαράσταση της εκάστοτε εποπτικής επιτροπής της Υπηρεσίας, προήγαγαν το Αρχείο σε τέτοιο υψηλό επίπεδο, ώστε να θεωρείται σήμερα δεύτερο στην Ελλάδα - μετά τα Γενικά Αρχεία του Κράτους - σε περιεχόμενο, όγκο και σπουδαιότητα. Σκοπός και αποστολή του ΙΑΚ είναι η περισυλλογή, ταξινόμηση, διαφύλαξη

και προβολή των πάσης φύσεως αρχείων και κειμηλίων που αφορούν την Ιστορία της Κρήτης.

Τέτοια αρχεία της Υπηρεσίας είναι οι πολύτιμες ιστορικές συλλογές, όπως η επίσημη αλληλογραφία των Κρητικών Επαναστάσεων 1821-1830, 1866-1869, 1877-1878, 1895-1898 και 1905. Επίσης στο Αρχείο περιλαμβάνονται: πολλές ιδιωτικές συλλογές που αναφέρονται σε διάφορες χρονικές περιόδους της Κρητικής Ιστορίας, με αλληλογραφία των Αρχηγών των Επαναστάσεων, των Σωματαρχών και άλλων εξεχόντων προσώπων, το αρχείο Κρητών Αγωνιστών, τα αρχεία της Τουρκικής Διοικήσεως Κρήτης, του Κεντρικού Μεταφραστικού Γραφείου Κρήτης, της Κρητικής Πολιτείας, Υπηρεσιακά, Δικαστικά, των Νομαρχών Κρήτης, της Γερμανικής Κατοχής, Βιβλιοθήκη που περιλαμβάνει 6.500 τίτλους περίπου, αρχείο Τύπου με όλα σχεδόν τα Κρητικά έντυπα από το 1831 μέχρι σήμερα, καθώς και πλήθος άλλων αρχείων. Όλο το υλικό της Υπηρεσίας είναι ταξινομημένο και καταγραμμένο σε βιβλία υλικού, καρτέλλες, κατα-

λόγους και ευρετήρια, για την καλύτερη εξυπρέτηση των ερευνητών αλλά και του προσωπικού του ΙΑΚ.

Παράλληλα - σύμφωνα με το νόμο που το διέπει - το Αρχείο έχει δημιουργήσει στο Νεοκλασικό, κρατικό, διατηρητέο κτίριο όπου στεγάζεται και πλουσιότατο μουσείο και «Κρητική Γωνιά» με ιστορικά και λαογραφικά κειμήλια, που βοηθούν τον επισκέπτη και μελετητή να διαμορφώνει σωστή γνώμη για τις διάφορες χρονικές περιόδους Ιστορίας και Αγώνων της Κρήτης. Όλο σχεδόν το υλικό του ΙΑΚ προέρχεται από δωρεές, πράγμα που υποδηλώνει την εμπιστοσύνη, αναγνώριση και σεβασμό της Κοινωνίας μας προς την πνευματική αυτή Εστία της Κρήτης.

Η Υπηρεσία αποτελεί σπουδαία πηγή και πάρεχει κατάλληλα βοηθήματα στον κάθε ερευνητή, ώστε, οι περισσότεροι που ασχολούνται με μελέτες και έρευνες, επισκέπτονται το ΙΑΚ αναζητώντας και βρίσκοντας, τις περισσότερες φορές, τα στοιχεία που τους χρειάζονται.

Αλλά και το ίδιο το Αρχείο έχει κάνει μέχρι στιγμής τέσσερις εκδόσεις που αναφέρονται στα περιεχόμενα της Υπηρεσίας: την καταγραφή του αρχειακού υλικού, οδηγό του μουσείου και της «Κρητικής Γωνιάς», και δύο εκδόσεις ιστορικών εγγράφων της Υπηρεσίας. Παράλληλα το εκάστοτε προσωπικό του Αρχείου δημοσιεύει διάφορες εργασίες για κρητικά θέματα σε περιοδικά και εφημερίδες.

Οπωσδήποτε τα προβλήματα δεν λείπουν δώμας με καλή θέληση, αγάπη και συμπαράσταση από όλους, μπορούν να ξεπεραστούν.

Γιατί η σημασία του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης είναι αναμφισβήτητα μεγάλη. Συμβάλλει απεριόριστα στην καταγραφή των γεγονότων στο πέρασμα του χρόνου και μπορεί κανείς να πει πως είναι, ο καθρέφτης της Ιστορίας της Κρήτης. Ο επισκέπτης, ο ιστοριοδίφης, ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει από τις αστείρευτες πηγές, από τα αρχεία, τα ντοκουμέντα, τα έγγραφα και την παραμικρή λεπτομέρεια που σχετίζεται με τον τρόπο ζωής, τα ιστορικά γεγονότα και την εξέλιξη του πολιτισμού στην Κρήτη μας. Και το κοινό και οι διάφοροι φορείς θα πρέπει να το βοηθήσουν όσο γίνεται περισσότερο, να του συμπαρασταθούν και να το συνδράμουν, ώστε να πλουτισθεί ακόμη περισσότερο και να βοηθήσει έτσι και τις μελλοντικές γενιές να γνωρίσουν και να καταγράψουν σωστά την Ιστορία του Νησιού μας.

ΤΟ ΛΥΚΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Της: κ: Ζαχαρένιας Μ: Σημανδράκη
Εφόρου: Βιβλιοθήκης και Τύπου Λ.Ε.Χ.

Το Λυκείο Ελληνίδων Χανίων συμπλήρωσε ήδη 70 χρόνια ζωής και ανιδιοτελούς προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο και στη λαϊκή μας παράδοση.

Το Λ.Ε.Χ. ιδρύθηκε στα τέλη του 1915 από την αειμνηστο Καλλιρρόη Παρρέν και για αρκετά χρόνια λειτούργησε σαν παράρτημα του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών. Η πρώτη ενέργεια του νεοσύστατου τότε Λυκείου ήταν να διενεργήσει έρανο, να διαιρέσει την πόλη σε πέντε τμήματα (Τοπ Χανά, Καστέλλι, Κούμ Καπί, Φακωθιανά Χαλέπας και Δικαστήρια) και να καταρτίσει επιτροπές που ασχολούνταν με την περιθαλψή και την ενίσχυση των απόρων οικογενειών.

Τα μέλη του Λυκείου οργάνωναν καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, θεατρικές παραστάσεις, χορευτικές συγκεντρώσεις, παιδικές γιορτές και με τις εισπράξεις αγόραζαν, έπλεκαν και έραβαν διάφορα είδη και τα έστελναν στους στρατιώτες στην Μικρά Ασία. Τα ευχαριστήρια των στρατιωτών στα μικρά ταλαιπωρημένα επιστολόχαρτα (τα οποία και σώζονται σήμερα) ήταν η καλύτερη ανταμοιβή του.

Στην πόλη το Λύκειο ίδρυσε την Ελληνική Μέριμνα και διένειμε ρούχα, παπούτσια κ.λ.π. στις άπορες οικογένειες των στρατιωτών, είχε συνεργείο γιατρών και επισκεπτόταν τους ασθενείς και τους διένειμε φάρμακα. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή νοικιάστηκε μια αιθουσα στο Πανελλήνιο όπου στεγάστηκαν αράντα οικογένειες και οι προσπάθειες του Λυκείου συγκεντρώθηκαν στην περίθαλψη των προσφύγων. Όμως και το Ωδείο Χανίων κινδύνευε για κλείσιμο ελλείψει χρημάτων. Το Λ.Ε.Χ. συνεργάσθηκε με τους ιδρυτές του Κ. Φούμη, Α. Κνιθάκη και Κ. Καλεμικιέρη και πρόσφερε στο Ωδείο 52.500 χρυσές δραχμές μέχρι το 1932. Άλλα και για το Γηροκομείο εργάσθηκε το Λύκειο. Τα μέλη του αγόραζαν τόπια ύφασμα και έραβαν σεντόνια και ρούχα για τους τροφίμους και για αρκετά χρόνια πρόσφεραν θέρμανση, ψαπισμό και υπόδηση στους γέροντες. Άλλα όχι μόνο σ' αυτούς. Και στα ορφανά, στους φυλακισμένους, στους ασθενείς, στους άπορους. Με χίλιες θυσίες είχαν εξοικονομηθεί 100.000 δρχ. για να μπορέσει το Λύκειο να αγοράσει ή να χτίσει μια αιθουσα και να στεγασθεί. Άλλα κηρύχθηκε ο πόλεμος του 40, και τα μέλη του Λ.Ε.Χ. με τα χρήματα αυτά αγόρασαν μάλλινα είδη, έπλεξαν πουλόβερ, κασκόλ, γάντια, κάλτσες και τα έστειλαν στους στρατιώτες στην Αλβανία. Στη διάρκεια της κατοχής το Λύκειο άστεγο, στερημένο, διαλύθηκε. Οι στολές, τα έπιπλα, τα σκεύη χάθηκαν.

Μετά την απελευθέρωση όμως ανασυγκρείται και ξαναρχίζει το κοινωνικό έργο του. Με τη βοήθεια του τότε Γενικού Διοικητού Κρήτης και του Δημάρχου Χανίων το Λ.Ε.Χ. μπόρεσε να αναπληρώσει τις Κρητικές ενδυμασίες του και με τη βοήθεια επώνυμων Χανιώτων κατάφερε το 1957 να αγοράσει ένα ανταλλάξιμο ιταλικό γκαράζ, με τρεις τοίχους, καλαμένια στέγη και χωμάτινο δάπεδο, χωρίς φως και νερό. Είναι το σημερινό κτίριο του Λυκείου στην οδό Κ. Μητσοτάκη 1. Έτσι, με καινούργιο κουράγιο συνέχισε να εργάζεται για το καλό του κοινωνικού συνδολου, μέχρι και σήμερα.

Όμως παράλληλα με το ανθρωπιστικό έργο του το Λ.Ε.Χ. εργάσθηκε με ζήλο και για τη διαφύλαξη των κρητικών ηθών και εθίμων, για τη διατήρηση της Λαϊκής μας Παράδοσης. Πλήθος κοριτσιών και αγοριών θήτευσαν στο Λύκειο, έμαθαν τους κρητικούς χορούς, αγάπησαν την Παράδοση και αποτέλεσαν το χορευτικό τμήμα που αντιπροσώπευσε επάξια την Κρήτη σε εκδηλώσεις σε όλη

οχεδόν την Ελλάδα αλλά και σε πολλές χώρες του εξωτερικού όπως η Φινλανδία, η Ισπανία, η Κύπρος, η Τυνησία, η Γαλλία, η Βουλγαρία, το Ιράν, η Αμερική κ.α. Σήμερα διατηρεί χορευτικό τμήμα με μεγαλύτερα αγόρια και κορίτσια που παίρνουν μέρος στις διάφορες εκδηλώσεις - πάντα αφιλοκερδώς - αλλά και «φυτώριο» μικρών παιδιών, που, μαθαίνοντας σωστά τους παραδοσιακούς χορούς της Κρήτης, μαθαίνοντας να αγαπούν τις ρίζες τους, θα αποτελέσουν αύριο τα στελέχη του χορευτικού τμήματος.

Το Λ.Ε.Χ. διοργανώνει διαλέξεις, λαογραφικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, μουσικές ποιητικές βραδιές, ομιλίες. Έχει δημιουργήσει αξιόλογη Βιβλιοθήκη και διατηρεί Τμήμα Εθνικών Παραδόσεων, Εορτών και Δεξιώσεων, Εθνικών Χορών, Ιματιοθήκης Εθνικών Ενδυμασιών, Οικονομικό, Φιλολογικό, Βιβλιοθήκης και Τύπου και διοικείται από δεκαπενταμελές Διοικητικό Συμβούλιο.

Το Λύκειο, παρ' όλες τις οικονομικές δυσχέρειές του, προσπαθεί να επιτελεί όσο καλύτερα μπορεί το σκοπό του, που είναι η διάσωση, συγκέντρωση, αναζωόρωση και διατήρηση των κρητικών εθίμων και παραδόσεων, η εξύψωση της Ελληνίδας, η διαφώτιση της Μάνας ως προς τα καθήκοντα και τον προορισμό της και η ηθική - και πολλές φορές υλική - συμπαράσταση της Μάνας και του Παιδιού.

Γι αυτό και, έχοντας αναγνωρισμένη την αξία του στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, επιζητεί, δέχεται και περιμένει τη συμπαράσταση των διαφόρων φορέων αλλά και όλων των Χανιώτων.

ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΪ ΤΗΣ ΡΩΣΑΝΗΣ

Βασίλη Γ. Χαρωνίτη

Τα παιδιά στον καιρό μου είμαστε στραβά σαν τα κουταβάκια. Και μην πείτε πως μας έλειπε το μυαλό, γιατί δεν υστερούσαμε. Είχαμε μυαλό, τουλάχιστο δύο και τα σημερινά παιδιά, μα έτσι που ζούσαμε ήταν σαν να μην τό' χαμε.

Δεν ξέρω τι γινόταν στις πόλεις, αλλά εμείς στα χωριά ζούσαμε μακριά από τον κόσμο. Ο οριζόντας μας, που ήταν ταυτόχρονα και ζωτικός μας χώρος, ήταν απελπιστικά στενός. Ξεκινούσε από την αυλή του σπιτιού μας κι έφτανε στις κοντινές βουνοκορφές. Όσο κι αν τον εξουσιάζαμε εκείνο το ζωτικό χώρο, δύο κι αν η παρουσία μας επάνω του ήταν καθημερινή και τα μυστικά του όλα τα γνωρίζαμε, δεν μπορούσε να μας πληροφορήσει για το αξεπέραστο σκοτάδι που υπήρχε πέρα απ' αυτόν.

Πού οι προβληματισμοί των σημερινών παιδιών για Ποιότητα Ζωής και για Ειρήνη; Οι δίκοι μας προβληματισμοί περιορίζονταν στις βιολογικές ανάγκες (κρύο, πείνα, αρρώστεια).

Ποιό παιδί σήμερα αγνοεί τα σημαντικά γεγονότα του πλανήτη μας; Ποιό δεν ξέρει τα ονόματα των μεγάλων ηγετών του κόσμου ή των πολιτικών αρχηγών της χώρας μας; Εμείς πού τέτοια τύχη! Οχι μόνο αγνοούσαμε τους μεγάλους του κόσμου, κάτι δηλ. που δεν είχε και μεγάλη σημασία, αλλ' αγνοούσαμε πως στον καιρό μας ζούσε ο μεγαλύτερος Έλληνας πολιτικός, ο Ελευθέριος Βενιζέλος!

Αλήθεια σας λέω, δεν είχαμε ακούσει τίποτα γι' αυτόν. Ούτε πως είχε διπλασιάσει την Ελλάδα, ούτε πως είχαν προσπαθήσει να τον δολοφονήσουν, ούτε πως εκείνο τον καιρό ζούσε εξόριστος στο Παρίσιο.

Μπορεί να σας φανεί απίστευτο, μα για το Βενιζέλο άκουσα πρώτη φορά την ημέρα του θανάτου του!

Μου μένει αξέχαστη εκείνη η σημαδιακή μέρα του '36. Ήμουν έως από το σπίτι μας, στο δρόμο, κι έπαιζα με τ' άλλα παιδιά. Κόντευε να βραδιάσει όταν εντελώς αναπάντεχα, ακούστηκαν σπαραχτικές φωνές και κλάματα.

Γνωρίσαμε τη φωνή. Έκλαιγε η Ρωσάνη, ένα κορίτσι λίγο μεγαλύτερο από μας, που το σπίτι της ήταν κοντά στο δικό μας. Έτρεξα και μαζί μου έτρεξαν και τ' άλλα παιδιά για να δούμε τι γινόταν. Φτάσαμε έως από το σπίτι της. Εκεί σταθήκαμε, μη τολμώντας να μπούμε μέσα. Η εξώπορτα ήταν ανοιχτή και θλέπαμε τη Ρωσάνη που έκλαιγε, μα αυτή φαίνεται δεν μας έβλεπε κι ας κοίταζε προς το μέρος μας.

Τη θυμούμαι σαν νά' ναι τούτη η ώρα: πότε χτυπήθηκαν, πότε έκλαιγε μ' αναφιλητά, πότε μοιρολογήθηκαν με τέτοιο τρόπο που σπάραζε καρδιές.

Κάποιος από μας δεν κρατήθηκε και φώναξε:

— Ίντα' χεις Ρωσάνη και μοιρολογάσαι;

Σταμάτησε για ελάχιστα δευτερόλεπτα, πλησίασε κοντά μας, μας κοίταξε λυπημένα κι είπε με σπαραγμό ψυχής:

— Επόθανε ο Βενιζέλος!

Ασάλευτοι κι ανέκφραστοι την παραπρούσαμε. Κανένας στο χωρίο μας δεν είχε τέτοιο όνομα. Μας ήταν τελείως άγνωστος εκείνος ο Βενιζέλος.

— Εκαταλάβετε ίντα σας είπα; Επόθανε ο Βενιζέλος! Φώναξε πάλι πνιχτά η Ρωσάνη και συνέχισε με μεγαλύτερη ένταση το μοιρολό.

Σηκώσαμε αδιάφοροι τους ώμους και γυρίσαμε τα μπρος πίσω. Εγώ όμως ήθελα να μάθω κι έτρεξα στη μάνα μου.

Σαν άκουσες όσα της είπα, με κοίταξε περίλυπα κι είπε:

— Όφου ίντα πάθαμε!

Πήρα το θάρρος και ρώτησα:

— Γιάντα; Εγώ δε γνωρίζω κιανένα συγγενή μας που να τόνε λένε Βενιζέλο!

— Αυτός παιδί μου ήταν σαν τον καλύτερο συγγενή μας, μού' πε σκουπίζοντας ένα δάκρυ.

Δεν περίμενα ν' ακούσω αλλά, μόνο δυγήκα έξω από το σπίτι. Η Ρωσάνη συνέχισε να μοιρολογάται. Συγκλονιστήκα. Βρήκα τ' άλλα παιδιά κι τους είπα αυτά που είχα μάθει από τη μάνα μου. Κι εκείνα όμως με βεβαιώσαν πως είχαν πάει στα σπίτια τους κι οι δικές τους μανάδες τους είχαν πει τα ίδια λόγια, τόσο που μπερδεύτηκαμε και δεν ξέραμε τίνος ήταν συγγενής εκείνος ο άνθρωπος.

Τελικά, κάτσαμε συλλογισμένοι και κουβεντιάζαμε. Δεν είχαμε δρεξη για παιγνίδι. Την είχε διώδει το μοιρολό της Ρωσάνης που συνέχιζε αστομάτη, λες κι έκλαιγε για δλους μας που, δεν ξέρω γιατί, μέναμε ανέκφραστοι.

Επέρασαν πενήντα χρόνια από τότε, μα τα δάκρυα και τα μοιρολόγια της Ρωσάνης δεν σθήνουν από τη μνήμη μου.

Κάθε φορά που θα διαβάσω ήθ' ακούσω οτιδήποτε για το γίγαντα που αναπαύεται στ' Ακρωτήρι, παρουσιάζεται μπροστά μου η Ρωσάνη να θρηνεί και να μοιρολογάται.

Και δεν είναι πια το κορίτσι της γειτονιάς μου με τις μακριές πλεξούδες και τα κοκκινωπά μαλλιά.

Έχασε τα συγκεκριμένα ανθρώπινα χαρακτηριστικά της κι έπαιψε να ζει σε τόπο και χρόνο ορισμένο.

Μοιάζει σαν νά' γίνε ένα σύμβολο, σαν νά' ναι η ίδια η Κρήτη, που σαν άλλη μυθική γοργόνα κλαίει και θρηνεί για το νεότερο μεγάλο αδερφό, το Λευτέρη Βενιζέλο ...

Βασίλης Γ. Χαρωνίτης

Ο ΦΙΛΟΣ ΜΑΣ ΠΟΥ ΜΑΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΤΑΙ ΚΑΘΕ 76 ΧΡΟΝΙΑ

Μάιος μήνας θα πρέπει να ήταν εκείνο το χρόνο - μέρα ακριβώς δεν έρεω - κι εγώ τότε νήπιο. 5 χρονών μάλιστα, που η μητέρα μου μ' έδωσε να με πάρει στο χωρίο ο θείος μου που πήγαινε εκεί από την πόλη, που ήταν κι αυτός εγκατεστημένος, για να συναποθάνει τη νύχτα μαζί, ομάδι με τους συγγενείς, τους φίλους και τους συγχωριανούς του, εκεί στη γενέτειρα, κοντά στο αγαπημένο του περιβάλλον, κοντά στα γονικά του και στους τάφους των πατέρων του.

Σκεπτόμουν επίσης πώς το πιθανότερο που μ' έστελνε η μητέρα μου μακριά της, ήταν προφανώς που δεν θάθελε, στην τελευταία έστω στιγμή της, να δει μπροστά της και να υποφέρει και το δικό μου το θάνατο, του ακριβού μοναχογού της κι όχι βέβαια επειδή θα ήλπιζε πώς εκεί στο χωρίο, μακριά από την πόλη, ήθελε τυχόν γλυτώσων αφού επρόκειτο δεβαϊωμένα όλοι ανεξαιρέτως οι άνθρωποι οπουδήποτε γης, ν' αποθάνουν ομαδικά εκείνη τη νύχτα.

Μητήκαμε στη σούστα που έκανε τη συγκοινωνία και αργά το βράδυ φτάσαμε στο ορεινό καπετανοχώρι. Το Λαμπριανό. Πένθιμο - θυμούμαι - το περιβάλλον, στενοχωρημένοι, ανήσυχοι κι αγριεμένοι οι άνθρωποι. Νήπιος - λέγω - ως ήμουν, άπειρος, χωρίς σαφή γνώση, συνείδηση κι αισθηση του κόσμου, δεν αντιλαμβανόμουνα τι ακριβώς συνέβαινε. Κρατώ όμως ακόμη αμυδρές ορισμένες εικόνες και σκηνές που είδα και που χαραχτήκανε βαθιά στο νωπό μυαλό μου.

Κουρασμένος ως ήμουν, από το τραπέζι του δείπνου κιόλας το αιωνιόλο, με πήρε ο ύπνος που όμως δεν χάρηκα για πολύ. Έντρομος τα ξημερώματα ξύπνησα από τους φοβερούς κρότους και τους πυροβολισμούς που πυκνοί από την πάνω γειτονιά ιδίως ερχόντουσαν. Άλλα και γύρω από το σπίτι των θείων μου δεν έλειπε ο συναγερμός και η αναστάτωση. Σφόδρο κι εδώ το πύρ και γκράδες και μαρτίνια βροντούσαν ακατάπαυστα με στόχο ένα τεράστιο, φωτεινό, μακρουλό, μιστηριώδικο πράγμα που κρεμόταν ψηλά στον ουρανό, καθώς από το παραθυράκι που ήταν δίπλα στο κρεβάτι μου στον οντά, δειλά παραπρούσα ξαφνιασμένος, ξαγρυπνιασμένος και κατουρημένος από το φόβο μου. Από την αυλή του αντικρινού σπιτιού - έβλεπα - ο καπετάν Μαθίος με τα σώματα και το γκρά του ανά χείρας, ζωμένος το φυσεκλίκι του, δεν εχωράτεις καθόλου. Βαρύσας αλύπτη στο φαγνό κι ένα σωρό κάλυκες μαζέψανε χαρούμενα τα παιδιά της γειτονιάς από εκεί τριγύρω την επομένη ώταν, ανέλπιστα σώμηκαν, πρέμουσαν, συνήλθαν οι άνθρωποι, συνεχίστηκε η αναπνοή, επανήλθε η ζωή, η κίνηση, η τάξη, η αισθηση και ο ρυθμός του κόσμου. Τί άραγε να είχε συμβεί; Γιατί, για ποιά αιτία, όλο αυτό το κακό;

Τυχαία, πολύ αργότερα, μεγαλωμένος πια, που διάβασα κάτι σχετικό σε μια εφημερίδα, ανεκάλεσα στη μνήμη και συνέδεσα τις εντυπώσεις, φωτιστικά, συμπέρανα κι εξήγησα το περιστατικό εκείνης της νύχτας της παιδικής μου ηλικίας, που ήταν - φαίνεται - η νύχτα της 19ης Μαΐου του 1910 και το τεράστιο, φωτεινό, μακρουλό εκείνο πράγμα που έπιανε όλο τον ουρανό και κατά του οποίου οι ομοθροντίες, το σφοδρό εκείνο πυρ, δεν ήταν τίποτε άλλο πάρα ο περιβόλος Κομήτης του Χάλλεϋ που όπως είχε τότε επίσημα και από φορούς επιστήμονες αναγγελθεί παγκοσμίως. Θα κατέστρεφε ολότελα την ανθρωπότητα. Αφανισμός που θα γινότανε ακριβώς τα

ξημερώματα της χρονολογίας αυτής που ο πλανήτης μας θα διερχότανε ανάμεσα από την γεμάτη θανατηφόρα δηλητηριώδη αέρια ουρά του. Ήταν ολοφάνερη η συντέλεια του κόσμου. Πανικόβλητοι, ανήσυχοι, απελπισμένοι οι άνθρωποι προσευχόντουσαν και αλληλοσυγχωρούντο κι επεριμέναν με αγωνία το τέλος, το φριχτό ομαδικό θάνατο. Σωτηρία καμιά. Θλιψη βαθιά επικρατούσε παντού για τη ζωή, τ' αγαθά, τις απολαύσεις, τις χαρές, τις περιουσίες που θα εγκαταλείποντουσαν. Ούτε συνέχιση και διαδοχή του γένους πια, ούτε φροντίδες, ούτε έργα, ούτε πόθοι, έρωτες, όνειρα και προσδοκίες, ούτε παραγγελίες και διαθήκες. Ως εδώ ήταν αυτά που έβραμε! Μαύρη μοίρα, κοινό κι όσοδο τέλος όλων των ανθρώπων ανέταιρέτως, πλούσιων, πτωχών, μικρών και μεγάλων, δίκαιων και αμαρτωλών. Τον αφελή κι ανίδεο της εποχής εκείνης κάδομο τον είχαν τρελλάνει φαίνεται, οι διάφορες τερατώδεις διαδοσεις. Δεν ήξερε τι έκανε στην απόγνωσή του και οι χωριανοί μου, οι Λαμπριανιώτες, καπετάνιοι, πολέμαρχοι, ανυπόταξοι ολοι, με τόσες νίκες, τόσα κατορθώματα και δόξες στο ενεργητικό τους, δεν το βάζανε έτοις εύκολα, αμαχητί κάτω και παλληκαρίσια, ως των άρμοζε, του βαρούσανε του Κομήτη αλύπτη, στο φαγνό με τους γκράδες και τα μαρτίνια. Κι αν τελικά δεν κατόρθωσαν να τον ρίξουν φιδιού κάτω σαν πουλί, τουλάχιστον τον φοβερόσανε. Αυτό να λέγεται και απόδειξη ότι απήλθε ο άθλιος, άπραχτος, χωρίς να πραγματοποιήσει τους αλέθριους σκοπούς του. Ας χρωστά τη σωτηρία της η ανθρωπότητας στην ηρωική αυτή αντίσταση των συγχωριανών μου κι ας νομίζουν οι Αμερικάνοι πώς σώθηκαν με τα γελοία εκείνα γιατροσόφια τους, τα ειδικά δηλαδή χάρια και τις αντισφυξιογόνες μάσκες που - ως γράφτηκε - χρησιμοποιήσαν τότε όλοι τους.

Δεν μπόρεσαν όμως δυστυχώς οι χωριανοί μου, καθώς αποδείχτηκε, ν' απομακρύνουν και τις συμφορές που κουβαλούσαν μαζί του ο καταραμένος αυτός Κομήτης που υπεύθυνος κι αωτά θεωρήθηκε διάστημα φριχτό δεινά επακολουθήσανε κι επιπέδανε στην ανθρωπότητα ευθύς αμέσως από το μοιραίο εκείνο διάβα του, όπως π.χ. το ναυάγιο του Τίτανικού, ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, η Ρωσική επανάσταση, η κατάρρευση κι ο αφανισμός κρατών, βασιλέων και αυτοκρατόρων, το θανατικό της γρίπης, το κράχ του 1929, η πείνα, η ανεργία και συνέχεια οι τόσες άλλες πολεμικές και οικονομικές καταστροφές, ερημώσεις, αναστάτωσεις και κακοτυχίες.

Θυμήθηκα το αληθινό περιστατικό αυτό τώρα με τη νέα πάλι φέτος, ως αναγγέλθηκε, επίσκεψη του φίλου μας Κομήτη του Χάλλεϋ, που καλώς μεν να ορίσει και να φύγει να πάει στο καλό, να πάρει όμως μαζί του, κι όχι να μας τις αφήσει πάλι, τις συμφορές που κουβαλά μαζί του. Εγώ δεν υπόσχομαι ότι αυτή τη φορά δεν θα του φερθούν δάσημα, δεν θα τον φοβίσουν κι δεν θα του κάμιουν ξανά εκείνα τα δύρια κι αφιλόξενα κεράσματα οι χωριανοί μου. Όσο για την μετέπειτα, ύστερα πάλι από 76 χρόνια, δηλαδή το 2061, επίσκεψή του, εγινόταν δεν μπορώ φυσικά να εγγυηθώ.

Επίσημη επίσκεψη στον Κομήτη του Χάλλεϋ στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 1985
Ντόπια στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 1985
ΘΡ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Ελπίδα Χατζηδάκη - αρχαιολόγου

«Φασὶ δὲν Κρήτη πολιν είναι Φαλάσαρνα,
κειμένην πρὸς ἥλιον δύνοντα,
κλειστὸν λιμέν' ἔχονσαν καὶ ιερὸν Αρτέμιδος
άγιον,
καὶ καλεοθαί την θεόν Δίκτυναν».

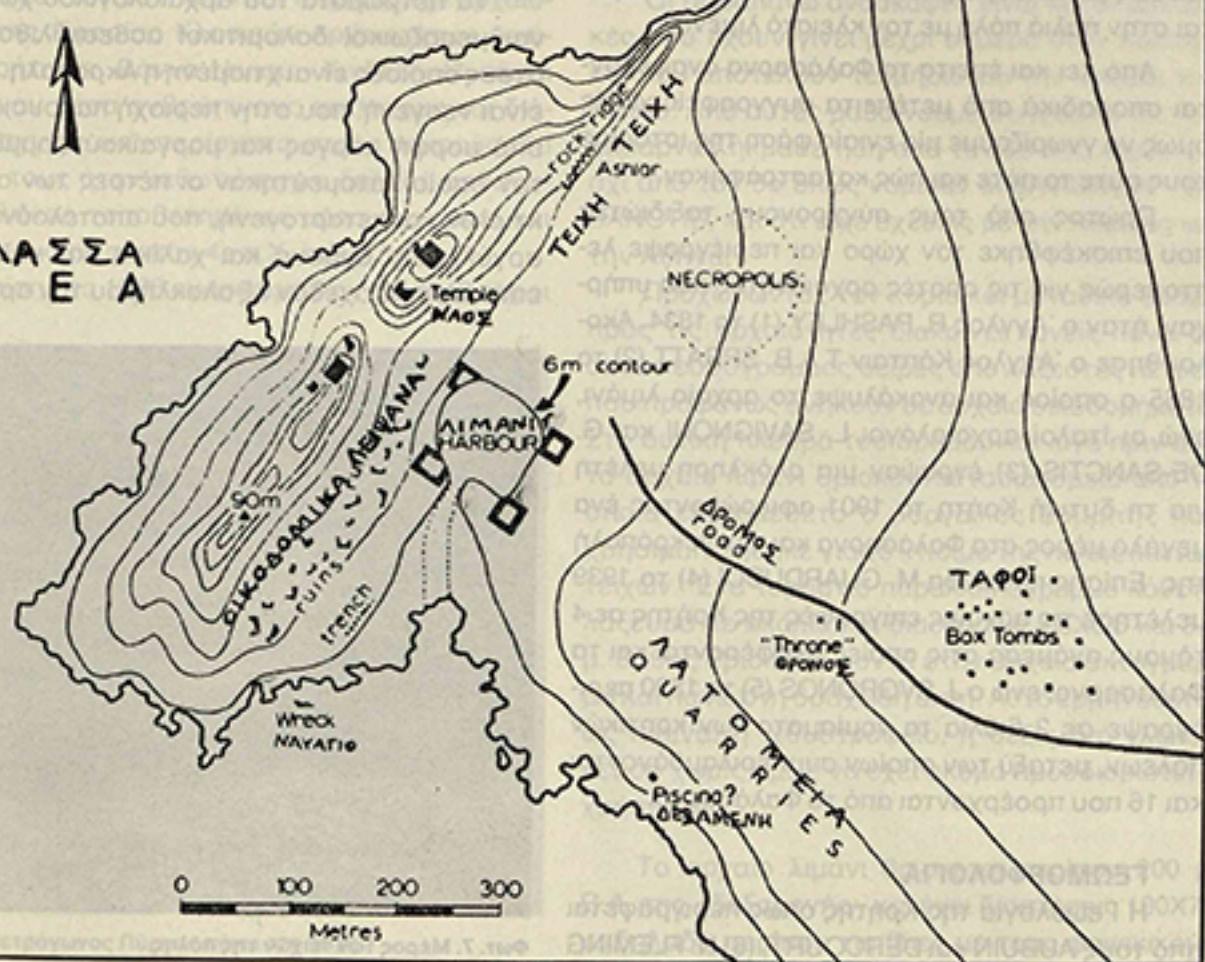
(Δικαιαρχος, Βίος της Ελλάδος, V. 118).

Τα Φαλάσαρνα βρίσκονται στην ΒΔ άκρη της νήσου (φωτ. 1) πάνω στο λαιμό της χερσονήσου της Γραμβούσας ή Κώρυκος όπως την ονόμαζαν οι αρχαίοι, στον κόλπο Λιβάδι που βλέπει στην Μεσόγειο. Το ακρωτήριο Κουτρί, γύρω από το οποίο είναι χτισμένη η αρχαϊκα πόλη δεσπόζει στον εύφορο κάμπο της κοιλάδας και φαίνεται σαν να κυριαρχεί μεγαλόπρεπα στη θαλάσσια περιοχή μπροστά από την οποία περνούσαν και εξακολου-

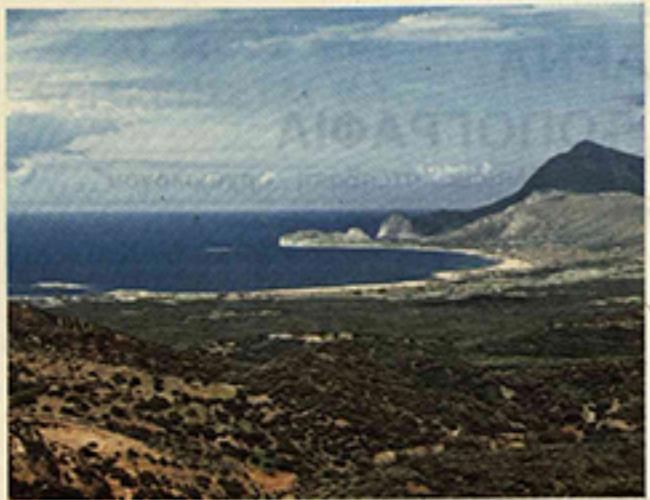
θούν και σήμερα να περνούν τα πλοια που εμπορεύονται με τις χώρες της δυτικής Μεσογείου.

Οι αρχαίοι γεωγράφοι (Σκύλας 47, Στράβων 10.4.2., Σταδιασμός 336, Διονύσιος εκ Καλλιφώντος 118 και άλλοι) αναφέρουν την παλιά πόλη με τον εμπορικό κλειστό λιμένα και τον ναό αφιερωμένο στη θεά Άρτεμη ή Δίκτυνα όπως ονομαζόταν στην Κρήτη. Περισσότερες όμως πληροφορίες για την ιστορία της πόλης προέρχονται από

Σχήμα 1. NIC FLEMMING. ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ

Φωτ. 8. Τετράγωνος Πλαρακόπειρας από τον Ν. Κ. της

Φωτ. 1. Ο κάμπος της Φαλάσαρνας

τους αρχαίους συγγραφείς (Πολύβιος XXII, 15.3. και Λίθιος 42.51) οι οποίοι αναφέρουν ότι κατά τον Β' Μακεδονικό πόλεμο (200-194 π.Χ.) τα Φαλάσαρνα έστειλαν 3.000 άνδρες εναντίον των Ρωμαίων, ενώ το 184 π.Χ. όταν οι Κυδωνιάτες επιτέθηκαν στην πόλη, ο Ρωμαίος στρατηγός Ἀππιος τους διέταξε να απομακρυνθούν. Ο ανώνυμος γεωγράφος που έγραψε τον Περίπλου της Μεγάλης Θάλασσας (Σταδιασμός) τον 3ο αιώνα μ. Χ. αναφέρεται στην παλιά πόλη με τον κλειστό λιμένα.

Από κει και έπειτα τα Φαλάσαρνα αναφέρονται σποραδικά από μετέπειτα συγγραφείς χωρίς δύναμη να γνωρίζουμε μία ενιαία φάση της ιστορίας τους ούτε το πότε και πώς καταστράφηκαν.

Πρώτος από τους σύγχρονους ταξιδιώτες που επισκέφθηκε τον χώρο και περιέγραψε λεπτομερώς για τις ορατές αρχαιότητες που υπήρχαν, ήταν ο Άγγλος R. PASHLEY (1) το 1834. Ακολούθησε ο Άγγλος Κάπταιν T.A.B. SPRATT (2) το 1865 ο οποίος και ανακάλυψε το αρχαίο λιμάνι, ενώ οι Ιταλοί αρχαιολόγοι L. SAVIGNONI και G. DE-SANCTIS (3) έγραφαν μια ολόκληρη μελέτη για τη δυτική Κρήτη το 1901 αφιερώνοντας ένα μεγάλο μέρος στα Φαλάσαρνα και την νεκρόπολή της. Επίσης η Ιταλίδα M. GUARDUCCI (4) το 1939 μελέτησε τις αρχαίες επιγραφές της Κρήτης σε 4 τόμους ανάμεσα στις οποίες αναφέρονται και τα Φαλάσαρνα, ενώ ο J. SVORONOS (5) το 1890 περιέγραψε σε 2 βιβλία τα νομίσματα των κρητικών πόλεων, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται και 16 που προέρχονται από τα Φαλάσαρνα.

ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Η Γεωμορφολογία της Κρήτης όπως περιγράφεται από τους AUBUIN και DERCOURT, (6) N. FLEMING

(7) και P. PIRAZZOLI (8) είναι μια από τις δυσκολότερες περιπτώσεις μελέτης και ερμηνείας. Αυτό συμβαίνει γιατί η Αφρικανική πλάκα πιέζει την Ευρωασιατική προς τα βόρεια και σταδιακά τοποθετείται κάτω από την τελευταία στην περιοχή του Αιγαίου αλλοιώνοντας μορφολογικά την Κρήτη και την Πελοπόννησο. Έτσι η Δυτική Κρήτη ανυψώνεται κατά μέσο όρο 4,5 μ. κάθε χιλιετρίδα, ενώ η κεντρική Κρήτη παραμορφώνεται ανώμαλα και η ανατολική υποθίσεται στα βόρεια - ανατολικά και ανυψώνεται στα νότιο - ανατολικά.

Στα Φαλάσαρνα στις παρειές των βράχων υπάρχουν τουλάχιστον 4 ορατές γραμμές της παλαιάς στάθμης της θάλασσας, οι οποίες απέχουν μεταξύ τους περίπου 30 εκ. Από αυτό βγαίνει το συμπέρασμα ότι η Κρήτη δεν ανυψώθηκε απότομα αλλά σταδιακά και η συνολική ανύψωση εδώ φθάνει τα 6,2 μ., ενώ στο ακρωτήριο Κριός στην νότια άκρη φθάνει στα 8 μέτρα. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο συνάδελφος γεωλόγος κ. Γιώργος Τυράκης ο οποίος μελετά την γεωμορφολογία της Φαλασάρνης και συνεργάζεται με την αρχαιολογική υπηρεσία για την διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας στην περιοχή.

Τα πετρώματα του αρχαιολογικού χώρου είναι μεσοζωικοί δολομιτικοί ασβεστόλιθοι πάνω στους οποίους είναι χτισμένη η Ακρόπολη. Επίσης είναι νεογενή, που στην περιοχή παρουσιάζονται υπό μορφή μάργας και μαργαΐκού ψαμμίτη από τον οποίο λατομεύτηκαν οι πέτρες των αρχαίων κτιρίων και τεταρτογενή, που αποτελούνται από αργύριλλους, άμμους και χαλικιά και καλύπτουν επιφανειακά σχεδόν εξ ολοκλήρου τον αρχαιολο-

Φωτ. 7. Μέρος των τειχών της πόλης

γικό χώρο και το αρχαίο λιμάνι που σήμερα βρίσκεται στην Εηρά.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Όπως εισέρχεται κανείς στον αρχαιολογικό χώρο από τα νότια, το πρώτο πράγμα που συναντά είναι ο γνωστός «Θρόνος» που βρίσκεται στη δυτική πλευρά του κύριου δρόμου της Κισάμου - Φαλασάρνης. Ο «Θρόνος» έχει το σχήμα μιας τεράστιας καρέκλας ύψους 2 μ. και πλάτους 1 μ. και είναι λαξευμένη πάνω στο φυσικό φαμίτη.

Ο PASHLEY και οι SAVIGNONI - DE SANCTIS ερμηνεύουν την παρουσία του σαν θεϊκή προσφορά σε κάποιον θεό, πιθανά στον Ποσειδώνα που ήταν προστάτης των ναυτικών πόλεων ή στη Θεά Δίκτυνα που λατρευόταν στη δυτική Κρήτη.

Δεξιά από τον θρόνο στην απέναντι πλευρά του δρόμου, υπάρχει μια άλλη λαξευτή κατασκευή στο βράχο διαστάσεων 2,40X1,02X1,40 μ. και που ανήκει σε αρχαίο τάφο του οποίου όμως λείπει η οροφή.

Περισσότεροι όμως τάφοι, 32 στον αριθμό, βρίσκονται διάσπαρτοι κατά μήκος του δρόμου και στην ανατολική του πλευρά οι οποίοι ανασκάφτηκαν το 1981, 1984 και 1985 από την αρχαιολόγο της Εφορίας Κλασικών Αρχαιοτήτων Δυτικής Κρήτης κ. Βάννα Νινιού - Κινδελή. Οι τάφοι περιείχαν μέσα ανθρώπινους σκελετούς και διάφορα αγγεία ως κτερίσματα στους νεκρούς. Το σχήμα τους ήταν κιβωτιόσχημο δηλαδή ορθογώνιες πλάκες τοποθετημένες μέσα στο χώμα και χρονολογούνται στον 4ο π.Χ. αιώνα (φωτ. 2).

Επίσης το 1968 ανασκάφτηκαν άλλοι 43 τάφοι

Φωτ. 9. Λειψανά αρχαίου ναού στη δυτική πλευρά του δρόμου.

από τον τότε Έφορο Αρχαιοτήτων κ. Γιάννη Τζεδάκι (9) και που κείναι πάλι στην ανατολική πλευρά του δρόμου, 100 μέτρα νότια των τειχών και περίπου 300 μέτρα ανατολικά του λιμανιού. Από τους τάφους ανασύρθηκαν διάφορα αγγεία, αμφορίσκοι και ειδώλια που χρονολογούνται στον 6ο, 5ο και 4ο αιώνα π.Χ. (φωτ. 3, 4, 5, 6).

Οι παραπάνω ανασκαφές είναι και οι μοναδικές που έχουν γίνει μέχρι σήμερα στην περιοχή και που αποτελούν τεκμήριο για την ιστορία του τόπου. Από αυτές μαθαίνουμε ότι η πόλη της Φαλάσαρνας ήκμασε ήδη από τον 6ο π.Χ. αιώνα και όχι από τον 5ο όπως νόμισαν οι SAVIGNONI - DE SANCTIS, και ότι είχε σχέσεις με την Κόρινθο και την Αθήνα.

Προχωρώντας τον κύριο και μοναδικό δρόμο προς τις αρχαιότητες διακρίνει κανείς πάνω σ' αυτόν ευθύγραμμες σειρές από λαξευτές πέτρες που προφανώς ανήκουν σε αρχαία οικοδομήματα. Στη δυτική πλευρά του δρόμου και λίγο πριν από το αρχαίο λιμάνι βρίσκονται τα λατομεία από τα οποία ελατομεύετο ο μαργαϊκός φαμίτης που χρησιμοποιήθηκε για το κτίσμα της πόλης και των τειχών. Ένα τεράστιο παραλληλόγραμμο κάθετο λάξευμα με σκαλιά και διαστάσεις 5,6X5,6 και 3,5 μ. βάθος βρίσκεται κοντά στην αρχαία ακτογραμμή και πάνω στη βραχώδη ακτή. Αυτό ερμηνεύεται ως πισίνα, ή ιχθυοτροφείο, ή δεξαμενή γλυκού νερού χωρίς όμως να έχει ακόμα προσδιοριστεί η χρήση του.

Το αρχαίο λιμάνι βρίσκεται περίπου 200 μ. B.A. της «δεξαμενής» και έχει διαστάσεις 100X75 μ. δηλαδή περίπου τις ίδιες με τους φοινικικούς

Φωτ. 8. Τετράγωνος Πύργος πάνω στα τείχη (φωτογραφία Οινούσος)

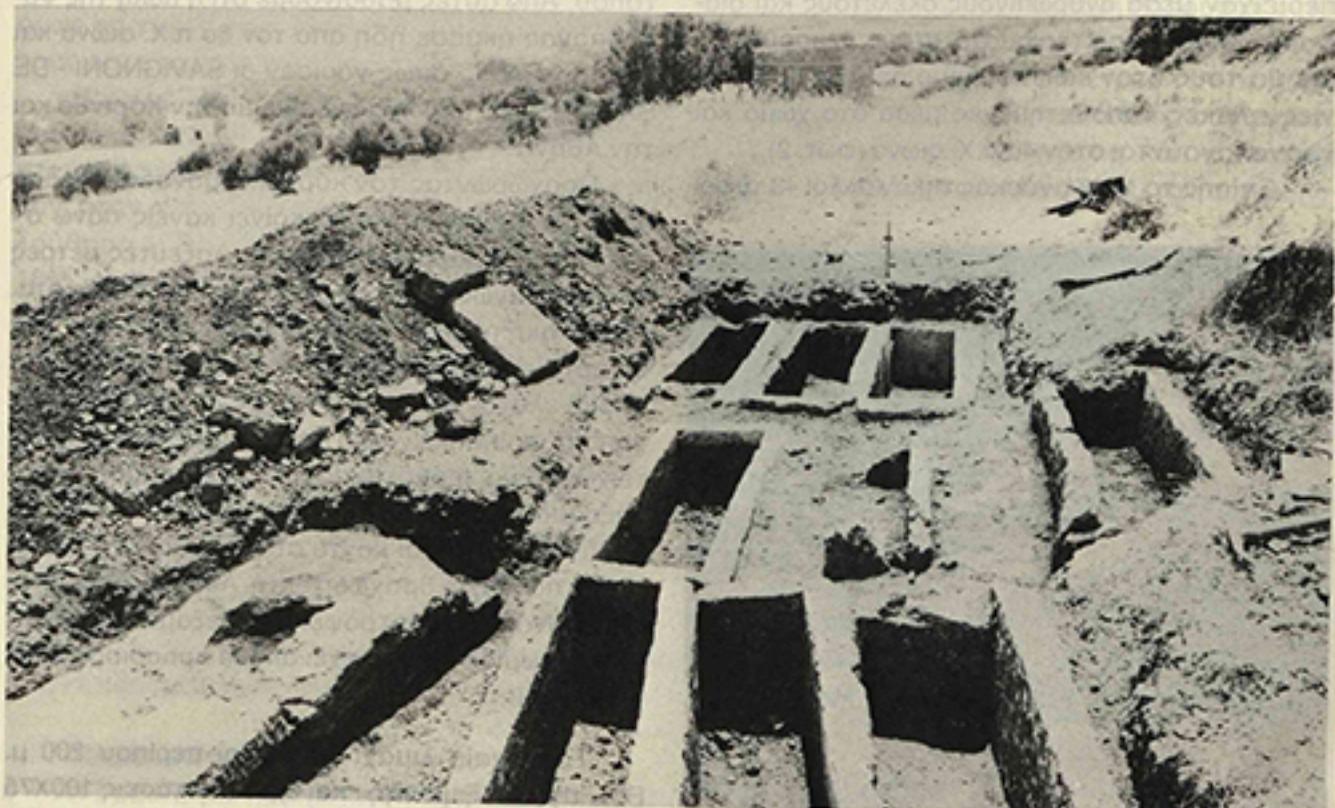
κώθωνες (βλέπε σχεδιάγραμμα). Ο κώθων είναι μάλλον φοινικική εφεύρεση του 6ου π.Χ. αιώνα και αποτελείται από ένα τεχνητά σκαμένο λιμάνι πάνω στην ακτή που συνδέοταν με τη θάλασσα με ένα ή και περισσότερα κανάλια. Αυτό γινόταν στις ακτές που δεν προσφερόταν σαν φυσικοί όρμοι, κι έτσι τα πλοία προφυλασσόταν και από την κακοκαιρία και από εχθρική επίθεση, αφού συνήθως κατασκευαζόταν μέσα από τα τείχη της πόλης. Τέτοιου είδους λιμάνια υπάρχουν στην Καρχηδόνα, στη Μότια της Σικελίας, στην Μάγδια της Τυνησίας και στο Λέχαιον της Κορίνθου.

Το λιμάνι της Φαλάσαρνας ονομάζεται «κλειστός λιμήν» από τους αρχαίους γεωγράφους, δηλαδή περιβαλλόταν από τα τείχη της πόλης. Επομένως εδώ έχομε ένα εντελώς τεχνητό κώθωνα οχυρωμένο μέσα στα τείχη με τέσσερις πύργους και με διαυλο προς τη θάλασσα. Σήμερα το λιμάνι βρίσκεται στη ξηρά λόγω της γνωστής όπως είπαμε ανύψωσης και της επιχωμάτωσης της περιοχής, έτσι που δύσκολα διακρίνεται το περίγραμμά του ανάμεσα από τους θάμνους και τους βράχους. Είναι όμως ορατοί οι 4 πύργοι οι οποίοι σώζονται σε ύψος πάνω από 5 μέτρα. Είναι δε κατασκευασμένοι από μαργαϊκό φαμμίτη με το ορθογώνιο φευδοίσοδομικό σύστημα και χρονολογούνται στην κλασική περίοδο.

Από την ίδια πέτρα και με το ίδιο οικοδομικό σύστημα είναι κατασκευασμένα και τα τείχη ολόκληρης της πόλης τα οποία σώζονται στη βάση της χερσονήσου Κουτρί από την μια μεριά της θάλασσας μέχρι την άλλη. Η κατεύθυνσή τους είναι ανατολική - δυτική και έχουν μήκος περίπου 600 μ. και ύψος περίπου 8 μ. Κατά μήκος των τειχών προεξέχουν 3 τετράγωνοι προμαχώνες, αλλά δεν αποκλείεται να υπάρχουν κι άλλοι οι οποίοι τώρα καλύπτονται από τους θάμνους (φωτ. 7, 8).

Τα σπίτια της Φαλάσαρνας και οι δεξαμενές νερού όπου ετροφοδοτείτο η πόλη ήταν κτισμένα πάνω στις πλαγιές της χερσονήσου και κάτω από την ακρόπολη. Η ακρόπολη βρισκόταν στην κορυφή του λόφου σε υψόμετρο 100 μ. από όπου ελεγχόταν όλο το πέλαγος από το Ελαφονήσι μέχρι τα ανοιχτά της Γραμβούσας. Σήμερα ξεχωρίζουν διάσπαρτα διάφορα ερείπια κτιρίων, πύργοι, χαντάκια και τα θεμέλια ενός οικοδομήματος με σκαλιά που ερμηνεύτηκε από τον SPRATT σαν ο ναός της Αρτέμιδος που αναφέρεται από τον Δικαίαρχο (φωτ. 9). Μέσα δε στον κόλπο της Φαλάσαρνας υπάρχουν διάσπαρτα φορτία πλοίων, άγκυρες και αμφορείς διαφόρων εποχών.

Η παραπάνω περιγραφή των αρχαίων λειψά-

Φωτ. 2. Κιβωτιόσχημοι Τάφοι στην ιστορική πόλη της Φαλάσαρνας.

νων αποδεικνύει τη σπουδαιότητα της αρχαίας πόλης της Φαλάσαρνας η οποία θα πρέπει να είχε σημαντικό εμπορικό και ναυτικό κέντρο, αν κρίνει κανείς από την περιπλοκή των λιμενικών εγκαταστάσεων. Η στρατηγική της θέση, τα πανύψηλα απότομα βράχια που έκαναν απόρθητη την ακρόπολη και ο εύφορος κάμπος βοήθησαν στην ανάπτυξη του τόπου, έτσι ώστε να γίνει μια ονομαστή δύναμη με δικό της στόλο και δικά της νομίσματα. Τα νομίσματα της Φαλάσαρνας απεικονίζουν συνήθως μια γυναικεία μορφή ή δύο δελφίνια από τη μία πλευρά και μία τρίαινα με τα αρχικά Φ Α από την άλλη.

Φωτ. 3. Αγγεία από ταφικό πυθάρι

Για την περιοχή αυτή λοιπόν έχουν προγραμματιστεί αρχαιολογικές έρευνες και ανασκαφές στη Ερά και στη Θάλασσα από την Αρχαιολόγο της Εφορίας Δυτικής Κρήτης κ. Ελπίδα Χατζηδάκη. Οι έρευνες θα αρχίσουν τον Μάη του 1986 με τη βοήθεια του γεωφυσικού του ΙΓΜΕ κ. Μαρκογιαννάκη ο οποίος θα πραγματοποιήσει μαγνητικές διασκοπήσεις στην περιοχή του αρχαίου λιμανιού ώστε να βρεθεί το θαμένο περίγραμμά του

καθώς και η στρωματογραφία. Κατά τη διάρκεια δε του Ιουνίου θα επακολουθήσουν ανασκαφικές έρευνες οι οποίες θα είναι αρκετά μακρόχρονες.

Φωτ. 4. Ειδώλιο

Φωτ. 5. Τριφυλλόστομη Οινοχόη

Φωτ. 6. Αττικές λήκυθοι

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. PASHLEY, R., Travels in Crete, vol. 2(1837), p.p. 61-79.
2. SPRATT, T.A.B., Travels and Researches in Crete, London (1865), vol. 2, p.p. 227-235.
3. SAVIGNIONI, L. και DE - SANCTIS, G., Esplorazione Archeologica delle Province Occidentali di Creta, Roma (1901) p.p. 71-110.
4. GUARDUCCI, M., Inscriptiones Creticae, vol 2, Roma (1939), p.p. 218-225.
5. SVORONOS, J., Numismatique de la Crète Ancienne, Macon, (1890), p.p. 268-271.
6. AUBUIN, J., και DECOURT, J., «Sur la Géologie de l' Egee; regard sur la Crète (Grèce)», στο Bulletin de la Société géologique de France, series 7, v. 7 (1965) pp. 787-821.
7. FLEMMING, N., Archaeological Evidence for Vertical Earth Movements in the Region of the Aegean Island Arc στο Science Diving International (1973) p.p. 47-65.
8. PIRAZZOLI, P., «Encorches de Corrosion Marine I» Arc Hellenique- Ocenis, v. 5, Fasc. (hors serie) 1979-1980, p.p. 327-334. PIRAZZOLI, P., «Formes de Corrosion Marine et Vestiges Archéol. Submerges: Interprétation Neotectonique de quelques Régions en Crète et Yougoslavie» in An. de l' Ist. Océanographique, Tome 56, 1980, Ed. Masson, Paris, NY, et Milan. PIRAZZOLI, P., & FLEMING, N., «Archéologie des Côtes de la Crète» in Histoire et Archéologie (les Dossiers), no 50, 1981 p.p. 56-61.
9. TZEDAKIS I., «Αρχαιότητες και Μνημεία της Δυτικής Κρήτης» στο Αρχαιολογικό Δελτίο 24, (1969), Χρονικά, σελίδες 433-434.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΔΑΝΙΑ

(Cistus creticus)

Ευτύχ. Ευτ. Πρωτοπαπαδάκης
Γεωπόνος

Είναι ένα φυτό που απαντά σ' όλη την Κρήτη, από τις παραλιακές ζώνες μέχρι τις ορεινές, όπως το Οροπέδιο του Ομαλού, και είναι γνωστό στο λαό μας με το όνομα «Αγκίσαρος».

Η κρητική λαδανιά όμως, είναι φυτό που συναντάμε και σε άλλες περιοχές της χώρας εκτός από την Κρήτη και θεωρείται ενδημικό φυτό της Ελλάδας.

Όταν είναι ανθισμένη δίνει μια ιδιαίτερη ομορφιά στο τοπίο με τα ωραία ρόζάνθη της, που είναι πολλά και δεν ανοίγουν όλα μαζί, αλλά δεν κρατούν πάνω από μία μέρα.

Το φυτό αυτό ήλκυσε την προσοχή των Μινωϊτών καλλιτεχνών και έτσι το βλέπουμε να εικονίζεται στη θαυμάσια νωπογραφία της Κνωσού: «Το γαλάζιο πουλί» μαζί με άλλα λουλούδια της Κρήτης.

Τον καιρό της άνθησης τα φύλλα και οι τριφεροί βλαστοί της λαδανιάς εκκρίνουν ένα είδος κομμεροτήνης που λέγεται «αλάδανος». Αυτό το προϊόν από τον απλό λαό θεωρείται καλό φάρμακο και το χρησιμοποιούσαν παλαιότερα υπό μορφή εντριβών για την αντιμετώπιση των ρευματικών παθήσεων.

Οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν το ρετσίνι αυτό σαν θυμίαμα αλλά και για να παρασκευάσουν διάφορες αλοιφές. Ο Διοσκουρίδης δίνει μια λεπτομερή περιγραφή του τρόπου συλλογής του λαδανού: «Η έκκριση του φυτού κολλά στα γένια και στα πόδια των τράγων και των κατσικών, όταν βόσκουν και από κει μαζεύεται και ζυμώνεται για να πάρει την τελική μορφή του».

Στο Μεσαίωνα, το μάζεμα του ρετσινιού από την κρητική λαδανιά γινόταν με ένα είδος τσουγκράνας εφοδιασμένης με δερμάτινες λουρίδες. Στις λουρίδες αυτές κολλούσε το λάδανο που μαζευόταν ύστερα με ξύσιμο για την τελική επεξεργασία. Η δουλειά αυτή γινόταν στις μεσημεριάτικες ζεστές ώρες γιατί μόνο τότε γίνεται ρευστό το ρετσίνι. Και σήμερα όμως τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιούν για να το συλλέξουν και το εργαλείο αυτό οι χωρικοί το ονομάζουν «αργαστήρι». Το θέαμα της συλλογής είναι πολύ γραφικό τους καλοκαιρινούς μήνες, ιδιαίτερα στην περιοχή από τις Σείσες μέχρι το Μπαλί Ρεθύμνου, όπου υπάρχουν εκτάσεις με λαδανιές.

Η Κρήτη άλλοτε έκανε μεγάλη εξαγωγή αλάδανου στην Αίγυπτο και στο Σουδάν όπου το χρησιμοποιούσαν στην αρωματοποιία και στη φαρμακευτική.

Ο αλάδανος έχει και χρωστικές ιδιότητες γιατί δίνει χρώμα βυσσινί για βαμβακέρα.

Από το λαό θεωρείται και αποτρεπτικό της βασκανίας, γι' αυτό οι μητέρες τον παραχώνουν στις σκουφίσεις και τα μαλλάκια των θρεφών.

Χρησιμοποιείται ακόμη και σαν φουρνόδυνο και ψήνει ωραίο παξιμάδι.

Όπως και τόσα άλλα αγριολούλουδα, η λαδανιά έχει μια ολόκληρη ιστορία που είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη ζωή, τα ήθη και τα έθιμα του λαού μας, αλλά και μια σημαντική χρησιμότητα για τις πρακτικές ανάγκες της καθημερινής ζωής.

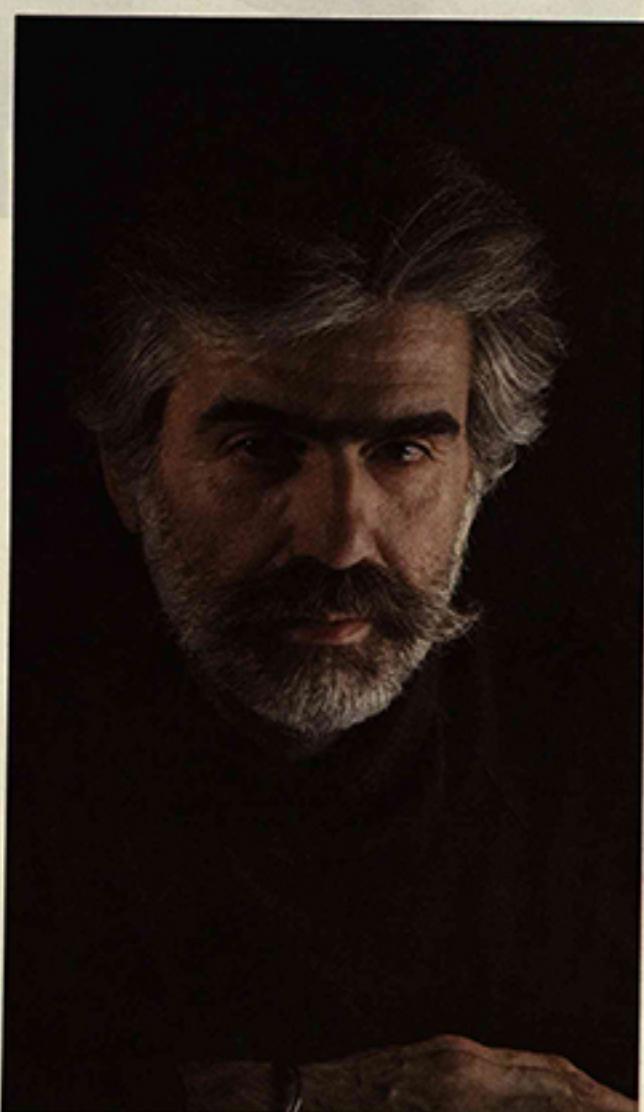

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΑΜΠΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο διεθνούς φήμης
συμπατριώτης μας καλλιτέχνης
Αυτοβιογραφία και το έργο του

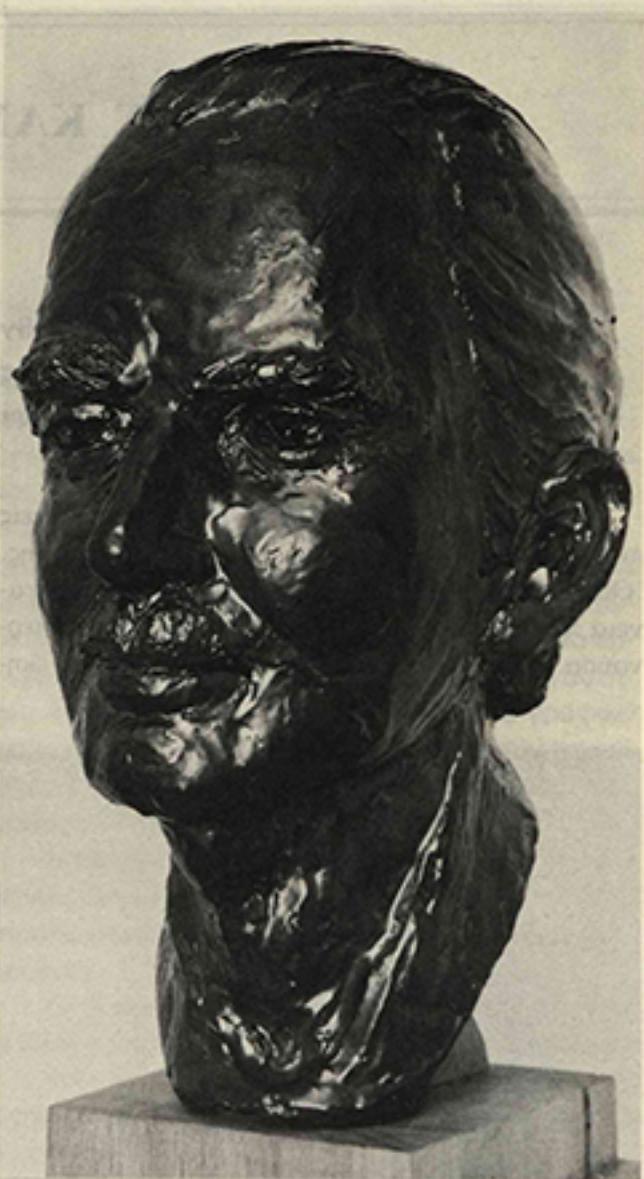
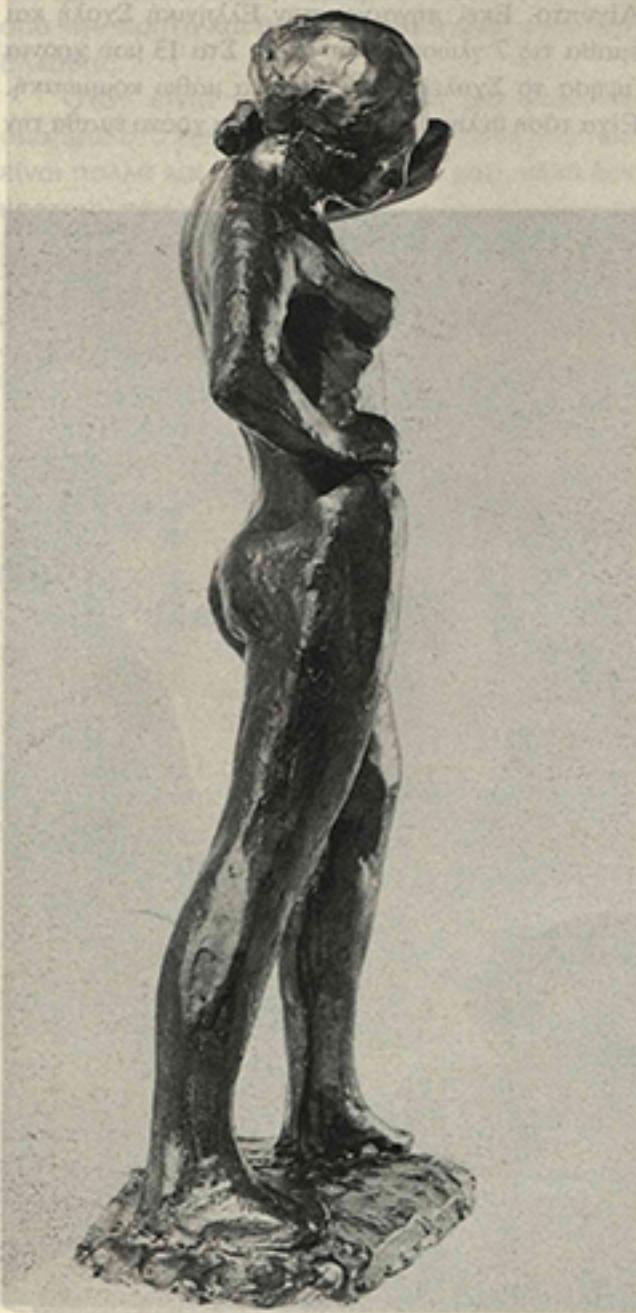
Γεννήθηκα στο Κάιρο στην Αίγυπτο από γονείς λου η καταγωγή τους ήταν το Ηράκλειο Κρήτης. Όσο κι αν ήμουνα μικρό παιδί είχα μεγάλη περηφάνεια που καταγόμουνα από την Κρήτη. Πάντα περνούσα τα καλοκαίρια στο Ηράκλειο, μέχρι που εκτη-

ρύχθηκε ο πόλεμος του 1940 και κλειστήκαμε στην Αίγυπτο. Εκεί πήγανα στην Ελληνική Σχολή και έμαθα τις 7 γλώσσες που μιλώ. Στα 13 μου χρόνια άφησα το Σχολείο και πήγα να μάθω κομμωτική. Είχα τόση θέληση που μέσα σ' ένα χρόνο έμαθα την

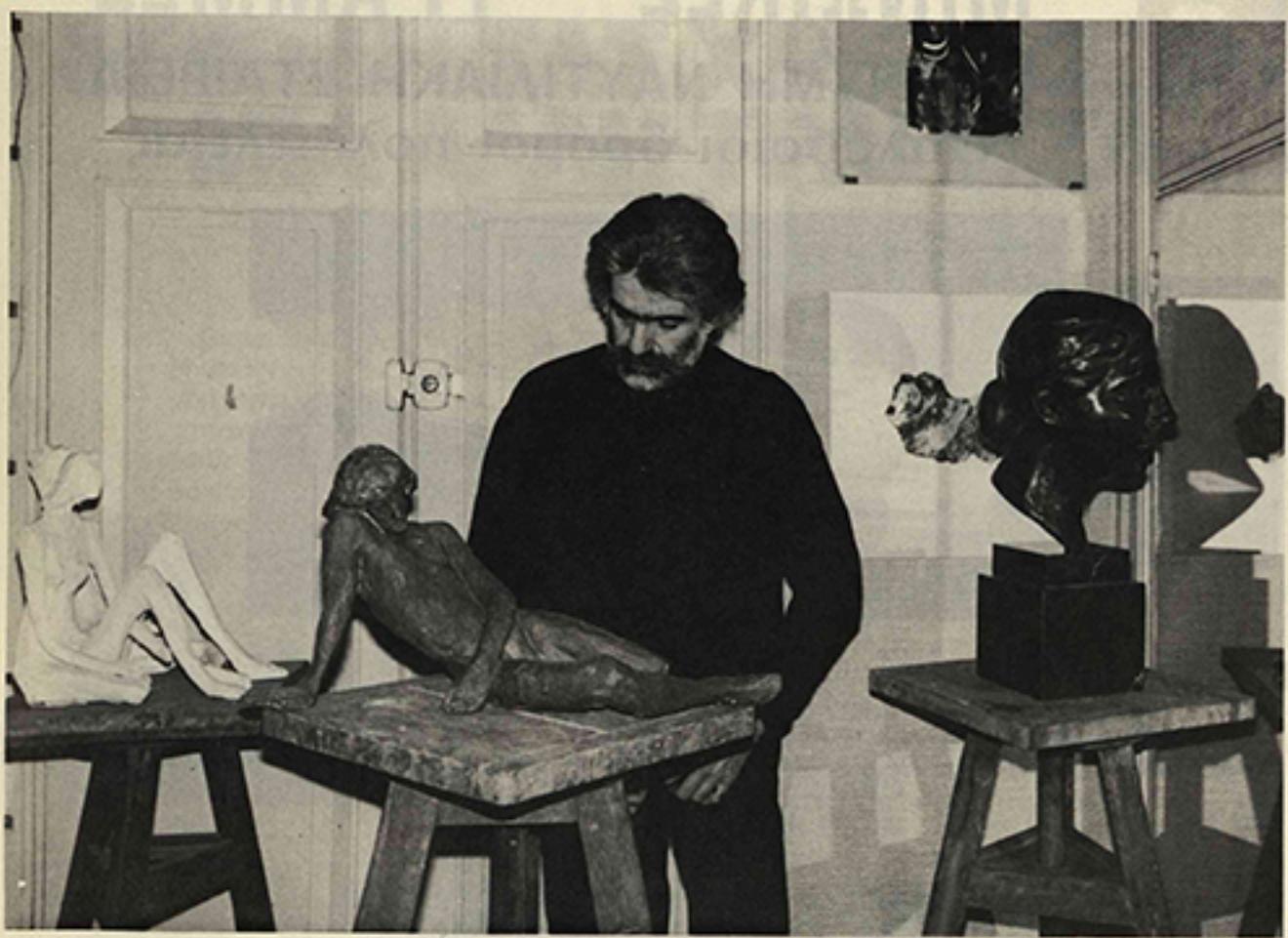
τέχνη· το μοντέλο μου ήταν η γιαγιά μου που είχε πολύ μακριά μαλλιά και όταν δεν κατάφερνα το κτήνισμα της έλεγα: «Θα σου κάνω την ελληνική πλεξίδα». Μολονότι δούλευα πολλές ώρες ήθελα να ζωγραφίζω και πήγαινα στη νυκτερινή σχολή. Εκεί έμαθα να κάνω πυρογραφία και χειροτεχνία και μέσα σε δύο χρόνια παρέδιδα μαθήματα· οι μαθητές ήταν μεγαλύτεροι μου στην ηλικία.

Στο κομμωτήριο άφησα μουστάκι για να φαίνουμαι πιο μεγάλος και έτσι άρχισε η καριέρα μου στην κομμωτική. Έχτενιζα όλες τις πριγκίπισσες, κυρίες τιμής, από την αυλή του Βασιλιά Φαρούκ, όλες τις καθηγήτριες του Γαλλικού Λυκείου, την Ελληνική Παρουκία.

Όταν έγινα 21 χρονών ήθελα να πάω στο Παρίσι να πάρω ένα διπλωμα. Επήγα και γράφτηκα στη διεθνή σχολή κομμωτών και μετά από 15 ημέρες επήγειρα όλα τα διπλώματα, πήρα τα 3 πτυχία κομμωτικής.

Μου άρεσε πολύ η πόλη του φωτός με τη μουσική και τα αξιοθέατα. Και μετά δύο χρόνια γύρισα πιο να μείνω τελειωτικά. Η ζωή δεν ήταν εύκολη όπως ήταν ήρθα σαν φοιτητής, αλλά η θέληση που είχα μου έδινε κουράγιο για υπομονή και δρήκα εργασία στου FERNAND AUBRY. Εκείνη την εποχή ήταν το μεγαλύτερο κομμωτήριο και μακιγιάζ. Εργάστηκα πέντε χρόνια· το δράδυ πήγαινα στην Κρατική Σχολή και ήμουν ζωγράφος, χαριστή τέχνη. Όταν τελείωσε το συμβόλαιό μου είχα βάλει στο μυαλό μου να εργασθώ στις αδελφές CARITA. Και το κατάφερα. Αρχισαμα όλη καριέρα στις CARITA, πελατεία ηθοποιών κινηματογράφου, θεάτρου, ζωγραφικής κ.λ.π. Όπως ήμουν καλός τεχνίτης και στην courre έκανα πολύ

γρήγορα πελατεία και έγινα ο CAROLOS της CARI-
ΤΑ. Πήγα σε όλα τα μέρη του κόσμου να χτενίσω
πελάτισσες που ήθελαν στην CARITA. Όταν ερχόταν
η Κα Κισσίγκερ είχε 7 σωματοφύλακες. Η Sadate δεν
ήθελε να το ξέρει κανείς, έδινε φευδώνυμο. Η Μ.
Μερκούρη η Υπουργός Πολιτισμού ήταν πάντοτε πε-
λάτισσά μου και μάλιστα πολύ υπερήφανη που την
χτένιζε Έλληνας πατριώτης.

Μετά από την ζωγραφική έκανα γλυπτά και τώ-
ρα 15 χρόνια μόνο γλυπτική, κεραμικά και μονότυπη
αφηρημένη τέχνη. Έχω κάνει την προτομή της Μα-
ρίας Κάλλας και την αγόρασε το Υπουργείο Πολιτι-
σμού, τον Καβάφη, την προτομή του Καζαντζάκη,
την αγόρασε το Μουσείο KAZANTZAKΗ που δρι-
σκεται στο Ηράκλειο και που θα γίνουν τα αποκαλυ-
πτήρια στις 18 Ιουλίου 1986. Την προτομή του Ritoou
και της Silvia Monfort, τραγουδό του γαλλικού θεά-
τρου. Επίσης έκανα 3 εκθέσεις στο Παρίσι το 1971,
1976, 1984 και το 1969 επίσημα το έπαθλο της Ευρωπαϊ-
κής Καλών Τεχνών. Το 1980 το πρώτο δραδείο στην
έκθεση του δημάρχου Παρισιού. Και προσεχώς θα
κάνω μια έκθεση στην Αθήνα. Το Μάρτιο θα αφιερώ-
σω στο Δήμο Χανίων την προτομή terra cotta του
Καζαντζάκη.

ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ

ΑΝΩΝΥΜΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Θαλάσσιοι δρόμοι πολυτελείας

F/B ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ

Το πολυτελές απόκτημα
των ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ

ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΔΕΥΤΕΡΑ - ΠΕΜΠΤΗ
ΠΑΤΡΑ - ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ - ΑΓΚΩΝΑ

ΤΕΤΑΡΤΗ - ΣΑΒΒΑΤΟ
ΑΓΚΩΝΑ - ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ - ΠΑΤΡΑ

F/B ΑΡΙΑΔΝΗ

F/B ΦΑΙΣΤΟΣ

F/B ΚΝΩΣΟΣ

Καθημερινή σύνδεση ΚΡΗΤΗΣ - ΠΕΙΡΑΙΑ με τα F/B ΑΡΙΑΔΝΗ - ΚΝΩΣΟΣ - ΦΑΙΣΤΟΣ που σας εγγυώνται ένα σταθερό - άνετο - ευχάριστο ταξίδι.

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ

- 1) ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ: Αγ. Τίτου 38
ΤΗΛ: 229202 - 9, TLX 2239
- 2) ΠΕΙΡΑΙΑ: Αροτρύνος 4
ΤΗΛ: 4136103, TLX 3265
- 3) ΑΘΗΝΩΝ: Β. Κων/νου 2 (ΣΤΑΔΙΟ)
ΤΗΛ: 7512426, TLX 5582

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ

- 1) ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ: 25ης Αυγούστου 78
ΤΗΛ: 229602 - 5, TLX 2379
- 2) ΠΕΙΡΑΙΑ: Ακτή Ιοσσείδωνος 28
ΤΗΛ: 4118211 - 16

ΕΠΕΙΔΗ ΣΑΣ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ ΜΙΑ ΑΜΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Είστε δυναμικός, δραστήριος. Η μεθοδικότητα αλλά και η γρήγορη αντίληψη σας χαρακτηρίζουν. Ξέρετε πολύ καλά τους στόχους σας και έχετε σαφή εικόνα της εποχής μας.

Αυτό που ζητάτε, είναι μια Τράπεζα, που να «συντονίζεται» μαζί σας. Οι καινούργιες μέθοδοι, το σύγχρονο πνεύμα και η ανταγωνιστικότητα της Τράπεζας

Κρήτης μπορούν, να σας προσφέρουν αυτό ακριβώς που ζητάτε: δηλαδή μια διαφορετική άποψη και μια δυναμική αντιμετώπιση, που ν' ανταποκρίνονται απόλυτα στο «πνεύμα» σας, στις φιλοδοξίες και στις επιδιώξεις σας.

Η Τράπεζα Κρήτης σας δίνει αναμφισβήτητα τη δυνατότητα αιμεσότητας και ευελιξίας στις συναλλαγές σας.

Για δράση λοιπόν, ανάπτυξη και σιγουριά, ελάτε στην Τράπεζα Κρήτης. Έχουμε ακριβώς αυτή

την «άλλη» φιλοσοφία, την «άλλη» αντίληψη, που κάνει μια Τράπεζα να ξεχωρίζει.

Η ταχύτητα και η προθυμία χαρακτηρίζει όλους τους συνεργάτες μας. Τα στελέχη μας είναι έμπειρα, ειδικευμένα και γνωρίζουν πολύ καλά, ότι το μέλλον απαιτεί σεβασμό και απόλυτη συνέπεια στο χρόνο. Ο άρτιος και σύγχρονος εξοπλισμός, όπως

και το δίκτυο καταστημάτων μας σ' όλη την Ελλάδα, είναι εγγυήσεις εξυπηρέτησης, τα χύτητας και οργάνωσης.

Αν λοιπόν ξέρετε, ότι σωστή σχέση με μια Τράπεζα

σημαίνει επικοινωνία, αιμεσότητα και «ανταπόκριση», σας χρειάζεται μια άλλη Τράπεζα. Σας χρειάζεται μια Τράπεζα Κρήτης.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ

Συλλεγετε ελληνικά γραμματοσημα

Για πληροφορίες και συνδρομές γράψτε στη διεύθυνση:
Ε.Τ.Α. - ΦΙΛΟΤΕΛΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ Αιόλου 100 - 105 64 ΑΘΗΝΑ

Και μην ξεχνάτε για γρήγορη εξυπηρέτηση χρησιμοποιείτε πάντα τον Ταχυδρομικό Κώδικα στα γράμματα που στέλνετε.

145

χρόνια σιγουριά

Τι θα πει σιγουριά;

Χειροπιαστό κέρδος. Άμεσες, ουσιαστικές λύσεις.
Εμπιστοσύνη. Συμπαράσταση, όπου κι αν βρεθείτε.

Γνώση, πείρα, ενημέρωση.

Εκσυγχρονισμός.

Ενίσχυση κάθε δημιουργικής προσπάθειας.
Συνεχής παρουσία δίπλα στον «ανώνυμο» πολίτη.
Εξασφάλιση. Προσωπικό και εθνικό κέρδος.
Διεθνής καθιέρωση. Έμπρακτη αναγνώριση.

Τι θα πει σιγουριά;
Όλα αυτά μαζί. Δηλαδή:

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Γιατί η σιγουριά έχει την ηλικία της Εθνικής Τράπεζας.

**ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ)

ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.

Τὰ μεγαλύτερα εἰς τὴν Ἑλλάδα δυναμικόπτος 7.000.000 τόννων

Τα διύλιστήρια της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. είναι τα μεγαλύτερα της Ελλάδος με ικανότητα διύλισεως 7 εκατομμύν, τόννων ετησίως.

Η αποθηκευτική ικανότητας τους υπερβαίνει τα 2.220.000 κυβικά μέτρα. Απασχολούν περίπου 950 υπαλλήλους και τεχνικούς.

Οι ιδιόκτητες λιμενικές εγκαταστάσεις του Διύλιστηρίου της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. είναι οι μόνες στην Ελλάδα εἰς τις οποίες είναι δυνατή η πλεύρισις και εξυπηρέτησις πλοίων μέχρι 350.000 τόννων. Με ικανότητα εκφορτώσεως 14.000 τόννων ωριαίως.

Η MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. δεν σταματάει την εξελικτική της πορεία. Το νέο της συγκρότημα μονάδων πρωτοποριακής τεχνολογίας βασίζεται στην καταλυτική και θερμική πυρόλυση, τον πιο σύγχρονο τρόπο μετατροπής του μαζούτ σε θενάρη και υγραέριο.

Με το νέο της αυτό συγκρότημα η MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) υπερτριπλασιάζει την αποδοτικότητά της και μαζί ανοίγει τις πύλες της υψηλής τεχνολογίας του 21ου αιώνα.

Τα διύλιστήρια της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) σχεδιάστηκαν και έχουν κατασκευασθεί κατά τρόπον που εξασφαλίζουν απόλυτη και αποτελεσματική πρόληψη ρυπάνσεως του περιβάλλοντος.

ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗ ΣΕΡΒΙΑΣ 2 * ΑΘΗΝΑΙ * Τ.Τ. 125

ΤΗΛΕΦ.: 3246.311-15 * ΤΕΛΕΦ.: 215741 MOTO BR * ΤΗΛΕΓΡΑΦ. "MOTOROILA", ΑΘΗΝΑΙ

ANEK

ταξιδεύετε άνετα!..

**...Με τα σύγχρονα
και ασφαλή
πλοία
της ANEK**

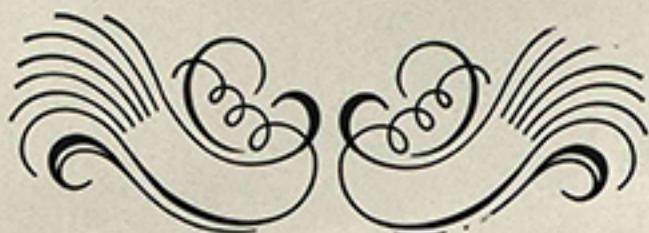
- **KANTIA**
- **ΚΡΗΤΗ**
- **ΡΕΘΥΜΝΟ**
- **ΚΥΔΩΝ**

Καθημερινές αναχωρησεις απο Πειραιά, Χανιά και Ηράκλειο ώρα 7 μ.μ.
Πληροφορίες και έκδοση εισιτηρίων σ' όλα τα ταξιδιωτικά γραφεία και στα πρακτορεία
της ANEK: Πειραιά Τηλ. 4118611-16, Ηρακλείου Τηλ. (081) 222481-82,
Ρεθύμνου Τηλ. (0831) 29846 και Χανίων Τηλ. (0821) 23636 και 25656.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμός Δημάρχου - Έκκληση των Δελφών	3
Διακήρυξη της Παγκρήτιας συνδιάσκεψης για την Ειρήνη	5
Ομιλία του Δημάρχου στο Μνημόσιυνο Βενιζέλου	8
Η τραγωδία της Ήντς Μεραρχίας Κρήτης. Λαζ. Αρσενίου	12
Βραβευμένα ποιήματα και πεζό στο διαγωνισμό του Δήμου	20
Για το σιωνισμό. Β. Χατζηαγγελής	23
Από το κατοχικό Φθινόπωρο του 1941. Ευτ. Κορκίδης	31
Το πρώτο Νοσοκομείο στα Χανιά. Τρεις γιατροί	34
Ο θάνατος, η κηδεία και ο ενταφιασμός του Ε. Βενιζέλου. Σ. Πανηγυράκης	37
Η μουσουλμανική μειονότητα στην Κρήτη. Στ. Αλιγιάκη	47
Η μπαμπακιώ. Διήγημα. Αθηνά Σταυρουλάκη	53
Κατοχικές εικόνες. Κ. Χρυσουλάκη - Πάτερος	56
Ποίημα για την ειρήνη. Π. Ντουντουλάκη	58
Τα νεώρια. Ελ. Χαριτάκη	59
Εικόνες των Αγ. Αναργύρων. Μιχ. Ανδριανάκης	65
«Να ξελειφτεί ο πόλεμος». Κ. Γ. Γιαγκουλλής	76
Χάνς Βάχτερ (κατοχικό). Ευτ. Μαλεφάκης	79
Η Επιστημονική Τεχνική Επανάσταση και η Τέχνη. Σ. Ζορμπαλάς	86
Ποίημα για την πόλη. Β. Ζαχαράκης	88
Λαϊκές προκαταλήψεις για τον «Ερωτόκριτο». Μ. Τζεράκη - Βλασσοπούλου	89
Το χιονένιο πουλί. Διήγημα. Α. Ζερβάνου	91
Για τη δημοτική γλώσσα. Χριστοφ. Χαραλαμπάκης	94
Η λαϊκή μούσα της Κρήτης για τον Ε. Βενιζέλο. Σταμ. Αποστολάκης	97
Το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης. Ζαχαρένια Σημανδηράκη	108
Το Λύκειο Ελληνιδών Χανιών. Ζαχαρένια Σημανδηράκη	109
Το μοιρολόι της Ρωξάνης. Β. Χαρωνίτης	111
Ο φίλος που μας επισκέπτεται κάθε 76 χρόνια. Θρ. Παπαδάκης	112
Φαλάσαρνα ... Ελπίδα Χατζηδάκη	113
Η Κρητική Λαδανιά. Ευτ. Πρωτοπαπαδάκης	118
Αυτοβιογραφία και το έργο του. Κάρολος Καμπελόπουλος	119

XANIA 1986

Ετήσια έκδοση Δήμου Χανιών, Χρονιά 14η.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: σκίτσο του Πικασσό για την ειρήνη.

Φωτοστοιχειοθεσία, εκτύπωση, θιβλιοδεσία: Λιθογραφείο - τυπογραφείο ΓΕΩΡΒΑΣΑΚΗ, Χανιά.

Επιμέλεια έκδοσης: ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΕΩΡΒΑΣΑΚΗΣ.

ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Η Τράπεζα που συνεργάζεται

Δίνουμε ξεχωριστό ενδιαφέρον στην έννοια συνεργασία, γιατί σημαίνει διάλογο, επικοινωνία.

Σημαίνει ανταλλαγή απόψεων.

Ακούμε τους πελάτες μας, κατανοούμε τα προβλήματά τους και προσπαθούμε να βρούμε τις πιο σωστές λύσεις.

Και μετά κινούμε ένα σύγχρονο μπχανισμό που εκτελεί όλες τις τραπεζικές εργασίες και έχει προσβάσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Κι όλα αυτά μέσα σ' ένα ευχάριστο φιλικό περιβάλλον.

Ένα περιβάλλον συνεργασίας.

Συνεργαστείτε με την ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ.

ΓΕΝΙΚΗ
ΤΡΑΠΕΖΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΣΟΣ Α.Ε.

